

Kurtuluş Savaşında ANADOLU EKONOMİSİ 1919-1922

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Emin YAMAN

Betik Yayıncılık

KURTULUŞ SAVAŞINDA ANADOLU EKONOMİSİ

(1919-1922)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Emin YAMAN

BETİK YAYINCILIK

1998, Ankara

Betik Yayıncılık
Tel : 441 45 76
Baskı : Devran Matbaacılık
Tel : 229 36 62
Baskı Tarihi: Ocak 1998

I.S.B.N : 975-94508-2-8

"... Bir ulus varlığını ve bağımsızlığını kurtarabilmek için düşünülen her türlü girişim ve özveriyi yaptıktan sonra başarır. Ya başaramazsa demek, o ulusu ölmüş saymak demektir. Öyle ise, ulus yaşadıkça ve özverili girişimlerini sürdürdükçe başarısızlık sözkonusu olamaz." 22 Eylül 1919

Mustafa Kemal ATATÜRK

Dicle

ve

Sarpsu'ya...

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Ulusal Kurtuluş Savaşı tarihimizin üzerinde en çok araştırma yapılan, ulusal ve evrensel niteliklere sahip çok yönlü bir savaştır.

Olayların hem içte, hem de dışta çok yönlü gelişmesi, konunun ve konuya ilişkin sorunların bir bütün olarak görülememesine ve zaman zaman da yanılgılara neden olmaktadır.

Ulusal Kurtuluş Savaşı sadece emperyalist işgalci güçler ve onların maşalarına karşı verilen bir askeri savaş değil, aynı zamanda siyasi, ekonomik ve kültürel boyutları ağır basan, iç ve dış gelişmelerden kopuk olmayan bir savaştır. Ondan öte, Atatürk'ün de belirttiği gibi iç cephede verilen savaş, dış cepheye karşı verilen savaştan daha önemlidir.

Birinci Dünya Savaşı'nda büyük toprak kaybına uğramış, paylaşılmış, üretici güçlerini büyük oranda kaybetmiş, ekonomik güçlükler içinde ezilen, yıllarca süren savaşlardan yılmış ve yıkılmış yarı sömürge bir ulusun, nasıl harekete geçtiğini, iç ve dış düşmanlara karşı verdiği bu büyük savaşın hangi koşullar altında kazanıldığını anlamak ve anlatmak istedik.

Yüksek lisans tezi olarak 1982 yılında hazırladığımız bu çalışmayı, eksikliklerine ve aradan uzunca bir zaman geçmiş olmasına karşın, o dönemin özverili çabalarının, bir ulusun yokluklar içinde verdiği bağımsızlık savaşanın daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı; ulusal birliği pekiştireceği, ekonomik sıkıntıların ortaya çıkardığı sorunlara karşı güç, moral ve dinamizm kazandıracağı inancı ile yayınlamaya karar verdik.

Bu çalışmada, bağımsızlığını yitirmiş, her yönüyle çökmüş bir devletin ekonomik ve mali mirası üzerinde; her şeyin bittiği, ulusal varlığın yok olduğuna inanıldığı bir anda, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde ilkel araçlarla zor koşullarda, çağdaş çözümler ürettiğini ve bunu nasıl ulusal egemenliğe dayalı tam bağımsız çağdaş bir devlet oluşturmaya yönelttiğini gördük. Savaşın hangi koşullarda kazanıldığını tarihsel bir bakış açısıyla vermeye çalıştık.

Konunun daha iyi kavranabilmesi için zaman zaman tekrarlara başvurduk. Öncesi ve sonrası ile bir bütün olarak kavranabilmesi için de, ***Söylev ve Demeçler***'den seçmeler yaparak çok yönlü bir ekler bölümü oluşturduk.

Ekler Ulusal Savaş'a, öncesi ve sonrasına, özellikle de o günlerin yaklaşımına ışık tutacak niteliktedir.

Ulusal Kurtuluş Savaşı sosyo-ekonomik açıdan yoksulluğa ve yokluklara karşı, ülkenin en yoksul ve verimsiz bölgelerinin katkılarıyla verilen bir savaştır. Ülke ekonomisinin en güçlü olduğu bölgeler ve kentler işgal altındadır. Bu yörelerin savaşa katkıları olmayacak ya da çok sınırlı kalacaktır. Ekonomik ve sosyal yaşam durmuştur. İstanbul Hükümetleri ve Padişah Halifenin düşman faaliyetlerinden daha tehlikeli olan etkileri de gözardı edilmemelidir.

Bu çalışmayı her geçen gün önemi üzerinde daha kesin kanaat sahibi olduğumuz Ulusal Kurtuluş Savaşı koşullarını anlatmakta hâlâ kritik katkılar sağlayacağı düşüncesiyle yayınlıyoruz.

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Emin YAMAN

I - GİRİŞ

İktisat Tarihi, toplumun yapısal görünümünü ve bu yapının evrimini ortaya koyar. Toplumun belli gelişme dönemindeki niteliklerini bilmemiz, tarih doğrultusunda bir sonraki dönemde varılacak aşamaya ilişkin öngörmelerde bulunmamıza da yardımcı olur.

Osmanlının uzantısı olması nedeniyle Ulusal Kurtuluş Savaşı ekonomisi ve sonrasının yapısı, sorunları, ekonominin tarihsel gelişim süreci içinde açıklanabilir. Ekonominin gelişimini belirleyen etmenlerin saptanması, bunların etkileşimi ve zaman içindeki evrimi temel yöntem olarak benimsendiğinde çözümlemeye Osmanlı ekonomisi ile başlamak kaçınılmaz olmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu fetih esasına, ekonomisi ise tarımsal üretime dayanmakta, her ikisi de sosyal yapı ve örgütlenme bakımından askeri bir nitelikte göstermektedir. Devletin diğer bir özelliği de savaş ve akınları bir gelir kaynağı sayması, ekonomisini bu temeller üzerine oturtmasıdır.

Osmanlı Devleti'nde toprak devletin malıdır. Ülkenin tarımsal toprakları mülk olamaz. Bu başlangıçta ana hatlarıyla Selçuklu toprak düzeninden esinlenmiş, kendi gereksinmelirine uygun ek ve değişikliklerle, askeri gerekler için kullanılan bir toprak düzenine dönüşmüştür. Osmanlı hükümdarları, mirî topraklardan elde edilen artık ürünü değişik amaçlarla aileler, askeri kişiler, din adamları arasında eşit olmayan biçimde dağıtmışlar, daha sonra sipahi tımarları ortaya çıkmışsa da mirî toprak düzeni aksamamış, devletin sürekli denetimi altında kalmıştır.

Reaya, devletin gözetimi altındaki toprakları kullanma hakkına sahip olmasına karşılık, temelde artık ürünü toprak kirası olarak devlete vermek zorundadır. Bu, artık ürüne devlet adına el koyan tımarlı sipahidir.

Toprak mülkiyetinin yokluğu, toprakta yerleşik feodal beylerin belirmesini önlediği gibi, tımar ve zeamet topraklarının büyük servetler yaratmayacak ölçüde tutulması ve babadan oğula geçmesinin olanaksızlığı sermaye birikimini, yani bir ekonomik ve siyasal güçlenmeyi önlemiş, her olasılığa karşı da müsadere yolu uygulanmıştır.

Tarihsel süreç içinde batıda, Reform ve Rönesans hareketleri gelişmiş, denizaşırı ülkelere yöneliş beraberinde servet getirmiş, toplumsal gelişimi hızlandırmıştır. Gelişmeler ekonomik yaşamı değiştirip ileri boyutlara ulaştırdığı gibi, askeri güçlenmeyi de sağlamıştır. Osmanlı Devleti, bu gelişmele-

re varlığının temeli olan dengeyi korumak için sosya-ekonomik yaşamın her noktasına müdahale etmiş olmasından katılmamış, kurulu düzeni olduğu gibi koruma yolunu seçmiştir. Açık deniz yolcularından Avrupa'ya akan değerli madenlerin, özellikle gümüşün Osmanlı Devleti'ne girerek piyasada para bolluğuna yol açması, devlet giderlerinde görülen devamlı artış, ülke ekonomisinin hızlı bir enflâsyon ortamına sürüklenmesine yol açmıştır.

Avrupa'da gelişen savaş teknolojisine de ayak uydurulamaması nedeniyle 17. yüzyıl sonralarında başlayan yenilgiler, devletin fethe dayanan gelirlerinin kesilmesi, dolayısıyla askeri ve ekonomik kaynakların daralması sonucunu doğurarak; kuruluş ve gelişme dönemlerinde düzenli işleyen sosyo-ekonomik yapıyı sarsmış, buna bağlı olarak hem ordunun disiplininin, hem de merkezi otoritenin zayıflamasına, devlet düzeninin aksamasına, bozulmasına neden olmuştur.

Devlet yeni kaynaklar bularak ekonomik sarsıntısını atlatmak zorunda olduğundan, ülke ekonomisinin temel üretimini oluşturan tarımda; toprak sisteminin bozulmaya başlamasından da yararlanarak, tımarlı sipahiye bırakmış olduğu toprak gelirine el atmış, önce toprak gelirine ortak olurken, giderek tımarlı sipahiyi dışlamış, tımar ve zeametler devlete yararlılığı dokunanlara ya da toprağı iyi işleyenlere değil de; en çok vergi vermeyi yüklenene bırakılınca, bunu devlete taahüt eden iş adamları tımarlı sipahilerin yerine geçmiştir. Toprağın yöneticisi durumundaki mültezim, sağladığı gelirin kira karşılığını devlete vermekte, artanını kendisi almaktadır. Devlet yeni bir gelir kaynağına sahip olurken, mültezimler devlete yatırdıkları parayı fazlasıyla çıkartmak amacında olduklarından köylüyü olabildiğince sömürmekte, bölgelerinin her yönüyle güçlü kişileri olmaktadırlar. Osmanlı toprak düzeniyle birlikte mevcut sosya-ekonomik yapının bozulduğu, yöresel güçlerin kuvvetlenerek sosyo-ekonomik güç oluşturdukları gözlemlenmektedir.

Avrupa'da burjuvazinin oluşum süreci yaşanırken, Osmanlı Devletinde 16. yüzyılda gelişmeye başlayan feodal yapı belirginleşiyor, merkezi otoritenin zayıflaması eşraf ve ayana dayanan derebeylik düzenini güçlendiriyordu. Bu durum Anadolu toprağının dağılım oranını değiştirmektedir. Devlet, çıkardığı yasalarla toprağın kamu malı olduğunu, bizzat çiftçilik yapan halk tarafından işleneceğini belirtmişse de kontrol edememiştir.

Uluslararası ticaret ilişkilerinin gelişimiyle beraber, batı tekniğinin ülkeye girişi, para ekonomisinin gelişimi, ticaret sermayesinin köyde değişmelere yol açması, köyün piyasa koşullarına göre üretim yapması, yeni hukuki,

toplumsal değişmeleri gerektirmiş; bu gelişmelerin ve Tanzimat hareketinin etkisiyle 1858 yılında zamanın gereksinmelerine yanıt vermek üzere Arazi Kanunnamesi çıkarılmıştır. Çıkarılan yasayla toprak üzerindeki mülkiyet ve denetim düzenlenmiş, kişisel mülkiyet ve tapu düzenine gidilmiştir. Toprak gruplara ayrılarak, yüzyıllarca bozularak süregelen toprak düzenine yeni bir yön verilmek istenmişti. Devletin denetimi toprağın alım, satım ve kullanımına ilişkindi ve kamu yararı düşünülerek toprağın verimli işletilmesi esas alınmıştı.

Toprak yasasıyla serbest çiftçilik ve toprağın alım ve satımı iyice yerleşmiş. Ekonomik gücü olanlar, borçlandırma yoluyla köylünün toprağını yok pahasına ele geçirmişler; toprak sahipliğinden ortakçılığa, kiracılığa ve buradan da tarım işçiliğine dönüşen, az topraklı, topraksız köylülerin sayısı artmıştır.

1913 yılında derlenen ve doğruluğu kesin saptanamayan toprak mülkiyet dağılımına göre; çiftçi ailelerinin % 5 ini oluşturan büyük toprak sahipleri işlenen toprakların % 65 ini ellerinde bulundururken, çiftçi ailelerinin % 8 i topraksız, % 87 si ise orta ve az topraklıdır. Yaşamlarını sürdürebilmek için, ilkel tarım yapan büyük toprak ailelerinin denetimi altına girmişler, her yönden bunlara bağlanmak zorunda kalmışlardır. Artık ülkede, çok büyük işletmelerle, çok küçük ve parçalanmış işletmelerin yan yana bulunduğu bir toprak düzeni oluşmuş, kökleşmiştir.

Ülkenin en önemli sektörü olan tarım; ilkel araç ve gereçlere, gelenek ve göreneklere dayanan üretim yöntemleriyle sürdürülmektedir. Az sermaye ve teknik bilgi, parçalanmış işletmeler, örgütsüzlük, ulaşım güçlükleri gelişmesini önleyen unsurlar olmuştur. Üretim, tarımsal toprak artışına ve doğa koşullarına bağlı kalmıştır. Ancak, 19. yüzyılda özellikle demiryollarının gelişmesiyle ilkel ulaşım araçları ortadan kalkmaya başlamış, ulaşım giderleri önemli ölçüde azalırken, para değişimine daha geniş olanaklar vermiş, trampa ekonomi biçimi dediğimiz mal karşılığı mal alma yöntemi süreç içinde yıkılarak yerini pazara dönük üretime bırakmıştır. Bu, demiryolu yöresinin yaşamını değiştirmiş. Toprakların değeri artmış, tarımsal gelişme hızlanmış, modern tarım yapan işletmeler oluşmuştur.

Köylünün yanında doğrudan doğruya üretimde bulunarak ulusal ekonomi açısından ikinci önemli yere sahip sınıf esnaftır. Tüm zanaatkârları içine alıyordu. Sayıları çok az olmakla birlikte kendi içlerinde etkin bir işbölümü vardır ve devletin ekonomi üzerindeki baskısına karşı direnmektedirler.

Osmanlı Devletinin dengeyi korumak amacıyla sosyo-ekonomik yaşamın her noktasını tam bir askeri disiplinle baskı altına alması, hangi yörelerin ürünlerinin nerelerde pazarlanacağına karar vermesi, iç gümrükler ve yasaklamalar ticareti adeta devletleştirmekteydi. Devletin verdiği yetkilerle kurulan ve çalışan tekeller (Yed-i Vâhit) ticareti düzenlemekte, üretici zanaatkârlarla devlet arasındaki dengeyi sağlamaktaydı. Devletin amacı her yöreye sürekli ve yeterli bir dağılımın yapılmasıydı. Ama bu gelişme, ekonomik yaşamı durgunlaştırıyor, denge sağlanırken üretim güçlerinin gelişimi kısıtlanıyordu.

Osmanlı Devleti'nde dengenin bozulması, iç çelişkilerden çok dış çelişkilerden ileri gelmektedir. Kapitalizmin doğuşu Osmanlı düzenini sarsan nedenleri yaratmış, batıdaki evrimsel dönüşümün etkisinden kaçmak da söz konusu olamamıştı. İçte doğal kaynakların işlenmesinde sınırsız ayrıcalıklar tanınan yabancı sermaye, dışta, batı ülkelerine verilen ticaret ayrıcalıkları ve artan dış borçlar sonucu Osmanlı maliyesi, Düyun-u Umumiye ve Galata Bankerleri aracılığı ile batılı emperyalist ülkelerin mali denetimi altına girmiştir.

Osmanlı Devleti'nin maliyesinin çıkmaza girmesini hazırlayan en önemli etmenlerden biri kapitülasyonların önemli bir aşaması olan 1838 Türk-İngiliz Ticaret Sözleşmesidir. Birkaç yıl içinde diğer batılı ülkelerinde hak kazandığı dış ticaret ayrıcalıklarını kapsamaktadır. Bu sözleşmeyle Osmanlı Devleti'nde uygulanan ticaret yasakları, ithalat-ihracat gümrükleri, tekel ve tezkere yöntemleri batılı ülkeler lehine yeniden düzenlenmiş, Osmanlı ülkesi kısa zamanda batılı ülkeler için, mallarını kolayca satabilecekleri açık pazar haline getirilmiştir. Ticaret sözleşmeleri devletin vergi gelirlerini azaltıp, güçsüz olan mali yapıyı daha da güçsüzleştirirken, Avrupa tüccarı sanayi devrimi sonucu ucuza üretebildiği malı, düşük gümrükler sayesinde Osmanlı pazarına ucuz fiyatlarla sürmüştür. Sanayileşmeye başlayamamış, kaynaklarını kullanma olanağı kendine verilmeyen yerli üretimin bunlarla rekabet edip gelişme olanağı kalmamıştır. Güçsüz sanayinin kullandığı hammaddeler Avrupa'ya satılmış, yerli küçük sanayi büyük çapta bir hammadde bunalımının içine girmiş, para belirli ellerde toplanmıştır. Batı emperyalizmi, Türkiye ile ilişkilerinde eskiden beri mali ve ticari alanda ayrıcalıklı durumda bulunan Rum ve Ermenileri aracı olarak kullanmış, Osmanlı Devleti'ni sömürgeleştirme çabalarını yoğunlaştırmış; ülkeye serbestçe giren yabancı mallar, yerli sanayinin yıkılmasına neden olmuştur.

Bunda en önemli rolü gümrük politikası oynamış, kapitalist gelişmenin temel koşulu olan bağımsız gelişme olanaklarını kaldırarak sanayileşmeyi engellemiş, geriletmiştir. Bundan yerli üretimde önce pamuklu dokuma zarar görmüş, bunu ipek sanayi ve diğerleri izlemiştir. Pamuğu aile içinde işleyenler, sefalete düşmek pahasına buna dayanmaya çalışmışlarsa da, ipek sanayi yanında ipek ipliği yapımı da sarsılmış; üretici, iplik yapımı yerine, kozayı işlemeden satmayı daha kârlı görmüştür. Serbest ticaret tıpkı İngiltere gibi, Osmanlı Devletinin de sanayileşmesini sağlayacakken ülkede mevcut sanayinin yıkılışını hızlandırmıştır.

Yabancı şirketlerin; Türkiye'den sağladıkları ayrıcalıklar yanında, elde ettikleri aşırı kârları ülkelerine transfer etmeleri, Osmanlı ekonomisini sürekli büyüyen bir dış ticaret açığına itmiştir. Öyle ki 1900 yılı 100 olarak kabul edildiğinde dış ticaret açığı, 1908 yılında 145.3'e 1913 yılında ise 226.1'e yükselmiştir. 1914 yılı dış ticaret istatistiklerine göre, Osmanlı dış ticaretinin bileşimi ithalatta yaklaşık olarak; % 59 sanayi ürünleri, % 25 tahıllar, % 7 bazı hammaddeler, % 9 unu da diğer maddeler, ihracatı ise; % 45 tahıllar, % 38 hammadeler, % 13 mamul maddeler, % 4 diğer maddelerden oluşmaktadır.

İthalatın % 59'unu oluşturan sanayi ürünlerinin çoğu tüketim maddeleridir. Yatırım mallarının ithalattaki payı hiç bir zaman % 10'u geçmemiştir. En fazla ticari ilişki ise İngiltere, Fransa ve Avusturya- Macaristan'la yürütülmektedir.

Anadolu madenleri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ayrıcalık avcılarının yoğun faaliyetlerine sahne oldu. Madenlerimiz, ya yabancı uyruklulara ya da azınlıklara devredilmeye başlandı. Kullanımı yanında, maden kömürü ve tozu üretimi dışında, maden üretimimizin değer olarak yaklaşık % 75'lik oranı artık yabancıların elindedir. Bazı madenleri tamamen üretir duruma gelmişlerdir. Öyle ki, başlangıçta maden üretiminin toplam beşte ikisini ellerinde bulunduran Türkler, sürecin sonunda maden kömürü ve tozu dışında ancak beşte birini ellerinde bulundurmaktadırlar. Azınlıklar maden üretiminde büyük bir varlık gösterememekle birlikte, yerli üretime dayanan maden kömürü üretimindeki payları % 25'e yaklaşmakta, yıkılış sürecinde bu pay artmaktadır.

Madenlerimizin büyük miktarı, bazen tümü dışarıya ihraç edilmeye başlanmış, dış rekabet karşısında bunların yurt içinde üretime konu olması olanaksızlaşmış, daha çok batı sanayilerinin tamamlayıcı parçaları olarak üretime konu olmuştur. Bu durumda katkı bakımından madenlerimizin yurtiçi ya

da yurt dışında çıkarılmış olmaları arasında önemli bir fark bulunmamaktadır.

Osmanlı açık pazarına akan batının sanayi ürünlerini, ekonomik bağımlılığın son halkası olan sermaye izlemiştir.1854 yılından sonra borçlanma dönemi başlamış, Osmanlı maliyesinin aldığı dış borçları ödeyemeyecek duruma düşmesi, 1881 yılında çıkarılan Muharrem Kararnamesi ile Düyun-u Umumiye yönetiminin kurulmasına neden olmuştur. Dış borçların ödenebilmesi için belli başlı vergi, resm ve harçlarla, tuz, içki, demiryolu gibi tekel niteliğindeki malî kaynaklara el koyan yönetim, yabancı devlet ve yabancı şirket temsilcilerinin elinde bulunmaktadır. Düyun-u Umumiye yönetimi son çözümlemede Osmanlı maliyesinin çözülmesini hızlandıran olay olarak değerlendirilebilir.

Borçların büyük bir kısmı (% 91) özel kişilerden, bankalardan alınmıştır. Kaynak itibarıyla borçlanma; başta % 40 ile Fransa, % 29 ile İngiltere, % 7.6 ile Hollanda, % 4.7 ile Almanya, % 2.6 ile İtalya, % 0.9 ile Avusturya-Macaristan'a yapılmış, % 7.9'u ise iç borçlanmayla sağlanmıştır.

Başlangıçta dış borçların bir an önce ödenmesi amaçlanmışsa da, bu borçları ödemek için alınan yeni borçların ağırlığı giderek artan bir borç yükünün altına girilmesine yol açmış, ülkenin sömürgeleşmesini hızlandırmaktan başka bir işe yaramıştır. Düyun-u Umumiye yönetiminin Osmanlı ülkesindeki varlığı, yabancı sermayeye güven vermekte, borçlanma ve borçlandırmanın devam etmesi sonucu 1914 yılında borçların tutarı 153.7 milyon Osmanlı lirasına ulaşmaktadır. Diğer bir gelişme ise, ülkenin denetimindeki etkilerinin artmasına paralel olarak borç veren Almanya (% 20) ve Fransa'nın (% 49) Osmanlı dış borçları içindeki payları artarken, İngiliz payının (% 7) düşmesidir.

Kısaca; birbirini takip eden savaşlar ve kaybedilen topraklar, bozulan sosyo-ekonomik yapı sonucu, Osmanlı Devletinin son dönemlerinde ekonomik yaşam büyük ölçüde gerilemiş, Osmanlı ekonomisi ayrıcalıklar ve dış borçların tarihsel gelişim süreci içinde Avrupa devletlerinin denetimi altına girmiş; ayrıcalıklar gümrüklerde koruma önlemleri alınmasını önlerken, dış borçlar da ekonominin tam bir batışa yönelmesine yol açmıştır. Azgelişmiş, kurulamamış güçsüz sanayi ise ya Müslüman olmayan azınlıkların ya da doğrudan doğruya yabancıların denetimi altındadır. Ticaret etkinlikleri devletin denetiminden çıkmış, ihracat düşmüş, borçlanılmış olunması nedeniyle devletin gelir kaynaklarına yabancılarca el konulmuş, her türlü ulaşım yabancıların denetimi altına girmiştir.

Ülke ulaşımını geliştirmek amacıyla girişilen demiryolu yatırımları ise sömürgeleştirmeyi kolaylaştırma amacına yönelmiş, yatırımlar emperyalist sömürüye uygun bölgelere yapılmıştır.

Osmanlının sömürgeleşmesi yalnız ekonomik değil, aynı zamanda politiktir. Bu tip sömürgeleşme sürecinde değişik düşün akımları gelişmiş, devletin ekonomik bağımlılık ve politik geriliğinde, sosyal bir değişimin gerekliliğinde birleşmişlerse de ülkeyi bu çıkmazdan kurtarma yönteminde ayrılmışlardır. İlginç olan, bu akımların toplumsal kuvvetlerin ya da ekonomik yaşamın doğurduğu baskının tepkisi olarak değil, yöneticiler arasındaki kuvvet mücadelesinden doğması, sosyo-ekonomik temellere dayanmayan seçkinler hareketi olmasıdır.

1908 hareketi sonucu İttihat ve Terakki Partisi kapsamlı bir programla iktidara gelmiş, ulusal bir ekonomi oluşturmak amacıyla yol ve ulaştırma araçlarının geliştirilmesi, sanayi ve tarımın ilerlemesi için gerekli koşulların hazırlanması, dengeli bir vergi politikası izlenmesi gereğini vurgulamıştır. Bunun için devleti yabancı sermayeye bağlayan nedenleri kaldırarak, ülke ekonomisini ellerinde tutan azınlıkların ve yabancı temsilcilerin yerine Müslüman Türkleri geçirmek, halkın tarım dışı alanlara da yönelmesini sağlamak istiyorlardı. Öncelikle, Rum ve Ermeni girişimciler engellenerek yerli bir burjuvazi yaratma çabalarına girişilmiş, Girit sorunu ve daha sonra da Balkan savaşları bu girişimi güçlendirmiş, Müslümanlara ait kapitallerle bankalar kurulmaya başlanmıştır.

Tüm bunlara karşın ülkeyi yarı sömürge durumuna getiren tüm koşullar olduğu gibi durmakta, devlet ne gümrüklerine ne de bütçesine hakim olabilmektedir. Ödenmesi çok zor, ağır borçlarla karşılaşıldığı gibi, politikasını yürütebilmek için yeni borçlara gereksinimi vardır. Bu ortamdan Almanya yararlanmış ve Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkinliğini olabildiğince artırmıştır. Bu politika, İngiliz ve Fransız sermayesine bağımlı Rum ve Ermeni kapitalistlerinin güçlü durumlarını sarsmış, onların yerine Alman denetimindeki Türk şirketleri kurulmuştur.

1914 yılından itibaren, iç pazarı Müslümanlara açmak ve onları ülkenin ticari yaşamında etkin kılmak, sayılarını artırmak amacıyla azınlıkların mağazaları hükümetin de desteğiyle boykot edilmiştir. Yabancı şirketler Türk vatandaşı çalıştırmaya yasayla zorunlu tutulurken, devlet ülke ekonomisinde düzenleyici bir unsur olma yolunu denemektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması, ulusal ekonominin gelişmesine en büyük engel olan ayrıcalıkların (7 Eylül 1914-Kapitülasyonlar) tek taraflı olarak kaldırılması olanağını vermiş, bu hareket 1 Kasım 1916 da içinde ayrıcalık bulunan her türlü uluslararası antlaşmaların tanınmadığını bildiren bir bildirinin yayımlanmasıyla sonuçlanmıştır. Savaş dolayısıyla İngiltere ve Fransa buna itiraz edememiş, direnme Almanya'dan gelmiş, daha sonra çözümlemek üzere kararı Almanya da kabullenmek zorunda kalmıştır.

Ayrıcalıkların kaldırılması, ulusal burjuvazi yaratma çabalarını güçlendirmiştir. Savaştan ileri gelen ithal zorluklarının yerli sanayiyi yabancı ürünlerin rekabetinden kurtarması, işyeri sayısındaki azalmaya rağmen yerli üretim değerinin artmasına neden olmuştur. Esnaf ve zanaatkâr kuruluşlarına iş ve işe atılma olanakları verilmişse de, bu durum genelde ticaret alanında ortaya çıkmış ve savaşın olağanüstü enflâsyonist koşullarına bağlı olarak karaborsa yaygınlaşmıştır. Ulaşım ve ulaşım araçlarını elinde bulunduran hükümet, çevresini istediğince zenginleştirme olanağına kavuşmuş, ülkede ilk önemli sermaye birikimi oluşmaya başlamıştır.

Ulusal ekonomiyi kurmak ve yerleştirmek için girişilen bu hareketler başarısızlıkla sonuçlanmış; ulusal burjuvaziye sermaye birikimi olanağı verilmesine karşın yarı sömürge koşullarının yarattığı toplumsal yapı değişmeden kalmıştır.

Dört yıllık savaş sonucunda Osmanlı ekonomisinin temeli olan tarım; savaşta tarımsal işgücüne zorunlu hizmet yükümlülüğü getirilmesi, üreticinin ürününün yok pahasına ordunun gereksinimleri için elinden alınmasıyla gerilemiş, yaşam koşulları savaş boyunca paranın yaklaşık % 400 değer yitirmesiyle ağırlaşmış, karaborsacı savaş zenginleri oluşmuştur. Savaş, ülkenin sadece sınırlarını değil, çarpışmalar, hastalıklar, soğuk ya da sıcak sonucu üretici nüfusunu da azımsanmayacak oranda yok etmiş, ekonomik kaynaklarını kurutmuştur.

Osmanlı Devleti, bağlaşıklarının yenilgiyi resmen kabul etmeleri üzerine, Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un 14 maddelik barış programını kabullenerek, 27 Eylül 1918'de barış görüşmelerine istekli olduğunu bildirmiştir. Bu arada İtilâf devletleri arasında Birinci Dünya Savaşı içinde yapılan gizli paylaşım antlaşmalarının ayrıntılarından da haberdar olan Osmanlı hükümeti, İstanbul'dan Mondros'a giden temsilcilerine olanca iyimserliğiyle başlıca şu direktifleri vermiştir: Yunan savaş gemileri dışında, boğazlar ticaret ve savaş gemilerine açık bulundurulacak. Ateşkesi takiben ticaret serbestliği kabul

edilecek. Almanya'nın borç vermesi olanaksız olduğundan İtilâf devletlerinden gıda yardımı ve para yardımı sağlanacak, tarımsal ürün ithali süratlendirilecek. En önemlisi de hilâfet ve saltanatın korunması istenecektir.

Burada, İttihat ve Terakki Partisinin aldığı tüm ekonomik önlemler koşulsuz kaldırılırken, ülke maliyesinin ve en önemli sektör olan tarımın iflası belgelenmiş, hilafet ve saltanat kendi geleceğinin kaygısına düşmüştür. Sonuçta,Mondros Ateşkesi, İngiliz tekliflerine göre şekil almış, 30 Ekim 1918'de İtilâf devletlerinin isteklerine koşulsuz uymayı tek çıkar yol görenler Osmanlı Devletinin idam fermanını imzalamışlardır.

Ateşkes genel olarak ülkede bir ferahlık yaratmışsa da giderek azınlıkların aşırı davranışları, Wilson prensiplerinin hiçbir uygulamada göz önünde bulundurulmaması, emperyalist ülkelerin ateşkes koşullarına açık uymazlığı, Ateşkesin 7. maddesine dayanarak bazı bölgeleri işgal etmeleri iç tepkilere ve umutsuzluklara yol açmıştır.

Görünen şudur ki, işgaller, coğrafi kolaylıkları bulunan, önemli ticaret ve sanayi merkezlerinden başlamış ve yaygınlaşmıştır. Yani açık sömürüye geçiş söz konusudur. Bunun en açık örneği ise, bir petrol bölgesi olan Musul'un ilk işgal edilen yer olmasıdır.

Yenilgiler, açık işgal ve sömürü, ekonomik çözülüş üzerine yönetimde; rüşvet, kayırma, başı boşluk artmış, teknolojik gerilik, bilgisizlik, tutuculuk yaşamı karakterize eden unsurlar olmuştur. İşte bu yapı üzerinde, ilkel araçlarla çağdaş bir savaş verilecek, geniş halk kitleleri bu yükün de süreç içinde gönüllü, gönülsüz sahibi olacaktır.

Yukarıdaki veriler için başlıca kaynaklar:

Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik,** Ankara, Türkiye İş Bankası Yayını, Tisa Matbaacılık, 1970

Tevfik Çavdar, **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "...Vaziyet ve Manzara-î Umumiye",** I.B, İstanbul, Milliyet Yayınları Tarih Kitapları Dizisi : 9, Baha Matbaası, Mart 1971

Tevfik Çavdar, **Milli Mücadelenin Ekonomik Kökenleri,** I.B, İstanbul, Köz Yayınları, Kelebek Matbaası, Aralık 1974

Gündüz Ökçün, **XX.yy Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları**, Abadan'a Armağan, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını,1969.

Parvus Efendi, **Türkiye'nin Malî Tutsaklığı,** (Muammer Sencer)I.B, İstanbul, May Yayınları, 1977

Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasî Partiler, 1859-1952,** İstanbul, Doğan Kardeşler Yayınları A.Ş.Basımevi,1952

Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları,** Ankara, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, 1974.

Halil Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması,** Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978.

Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın,** C.I, İstanbul, Yaylacılık Matbaası, 1979.

II - ULUSAL DİRENİŞ İÇİN ÖRGÜTLENME

A- ÖRGÜTLENMENİN DAYANDIĞI TOPLUM KESİMLERİ

Ülkenin mevcut toplum kesimlerini bilmemiz, örgütlenme ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın o gün geçerli olan toplumsal ve ekonomik güçlere dayalı olarak başarılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde, batı tipi bir sınıfsal gelişim olmadığından, toplum kesimlerini kabaca, toplumsal etkinlikleri, ekonomik güçleri ve görevleri açısından üç grupta irdeleyebiliriz:[1]

1- Sivil ve Askeri Bürokrasi

2- Eşraf

3- Halk

Bürokratlar ; sivil, askeri üst yöneticileri kapsamakta, askeri ve idari gücü ellerinde bulundurmaktadırlar.[2] Çoğunluğunun yüksek öğrenim görmüş aydın kişi ve ülkenin değişik bölgelerinde görev yapmış olmaları, ülke koşullarına daha gerçekçi yaklaşımlarına yardımcı olmakta; geleneksel devlet otoritesini temsil etmeleri, toplum içindeki düzenleyici, denetleyici rolleri etkinliklerini, saygınlıklarını artırmaktadır.

Eşraf adını verdiğimiz ikinci toplum kesimi ise, genel olarak tüccar ve sanayicileri, toprak ağalarını, aşiret reislerini, şeyhleri, din bilginlerini (ulema) kapsamına almaktadır.Toprak mülkiyeti, ticaret ve sanayi yoluyla ekonomik güçleri ellerinde bulundurmaları, dinsel güçleri, eşraf kesiminin önemli bir toplumsal güç olmasının nedenleridir.[3]

Büyük çoğunluğu köylerde yaşayan halk kesiminin, başlıca uğraşı tarım ve hayvancılıktır. Şehir ve kasabalarda yaşayanlar ise, küçük esnaflık ve zanaatkârlık, amelelik, küçük memurluk yapmaktadırlar. Eğitim durumları çok düşüktür ve bunların toplumsal güçleri sadece sayısal niteliklerinden ileri gelmektedir.[4] Sosyal ve ekonomik bilince ulaşmamış, hareketsiz yığınlardır.

---

1 Emre Kongar, " Türkiye'de 1960'dan Sonra Sosyal Bilim Araştırmalarının Siyasal Bilim Yönünden Getirdikleri: Bir yaklaşım Önerisi" **Hacettepe Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi**, C VIII, Sayı: 1-2, (Mart-Ekim 1976) s.1; Kâmil Erdeha, **Millî Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler**, İstanbul, Remzi Kitabevi, Yükselen Matbaacılık, 1975, s. 14.

2. Emre Kongar, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, 2.B, İstanbul, Cem Yay.1978; Erdeha, **a.g.e**, s.14-15

3. Erdeha, **a.g.e.** , s. 16-18

4. **a.g.e.**, s. 18-22

Her üç toplumsal kesimde, sosyo-ekonomik açıdan birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Öyle ki, yönetici kesimin toplum içindeki düzenleyici rolü, devletin olanaklarını elinde bulundurması, eşraf üzerindeki etkisini sağlıyordu. Dinsel ve ekonomik gücü elinde bulunduran eşrafın ise, halk üzerinde tartışma götürmez bir etkisi vardı. Örneğin, İtalyan işgali üzerine Konya'dan Harbiye Nezaretine gönderilen raporlarda, eşrafın tutumundan yakınılmakta ve şöyle denmektedir: "Halk, hükümete sadakat göstermekle birlikte, bir alışkanlık sonucu, eşraf tarafından yönetilmektedir" [5] Savaşlarda ezilmiş yoksul halk kesiminin, kendisinden kopuk bir hükümet yönetimi altında, hem bu hem de öbür dünyasının güvencesi olarak gördüğü eşrafa bağlanması doğal bir olay gibi görülmektedir.

Eşraf da, ilişkileri açısından halk kesimine bağlıdır. Çünkü ekonomik bakımdan işgücüne gereksinim duyulmaktadır. Sosyo- ekonomik gücünü ancak halkı sömürerek, kendisine bağlayarak geliştirebilecektir. Güvenlikleri de büyük ölçüde bu toplumsal kesime bağlıdır. Güvenlik açısından iç ve dış düşmanlara karşı bürokrasiden de yararlanmak zorundadır.

Herhangi bir eylemin işin yapılması dönüp dolaşıp ekonomik bir güce sahip olmayı gerektirdiğinden, bu güçten yoksun yöneticiler, eşrafla ilişki kurma durumundadır. Ayrıca devlet adına vergi toplama, asker alma gibi işlerde, eşrafın halk üzerindeki etkisinden yararlanmak zorunda idiler. Eşraf halkın hem hükümetle, hem de çevreyle (kredi, evlenme v.b.) olan ilişkisini düzenlemekte, halkın askeri gereksinimleri dahi eşrafın yardımı ile sağlanmaktadır.[6]

Özelliklerine ana çizgileriyle değindiğimiz bu toplum kesimleri, Ulusal Ant (Misak-ı Millî) sınırları içinde yaşayan Türk-Müslüman unsurları kapsamakta; Ulusal Savaşın örgütlenmesi ve başarısı, süreç içinde bu güçlere dayanmaktadır. Örgütlenmede bu kesimlerin aldıkları tavır ve harekete ne derece yatkın olduklarına değinmek konumuza açıklık getirecektir.

Yöneticiler, yukarıda da belirttiğimiz gibi toplumun deneyimli, aydın kesimidir. Osmanlı Devletinin haritadan silinmesi gerçeği karşısında kurtuluş yolları düşünmektedirler. Yurtseverlikleri kuşku götürmez. Değişik bir açıdan bakıldığında, kişisel çıkarları da onları bu noktaya itmektedir. Ulusal bir devlet düzeninin bulunmadığı bir ülkede, kumandanlara ve mülkiye amirlerine iş yoktur. Askerlik ve yönetim sanatında uzmanlaşan bu kişilerin, emper-

5. **a.g.e.**, s. 22, M. Tayyib Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, I. Kitap, s. 160.
6. Erdeha, **a.g.e.**, s. 20-24.

yalist güçlerin yönetimi altında işsiz kalmaları sözkonusudur. Mondros Ateşkesinin "Osmanlı Ordusu derhal terhis edilecek ve silahları İtilâf devletlerinin kontrolü altında belirli yerlerde depo edilecektir" [7] hükmü bu varsayımı doğrular niteliktedir.

Eşrafın tutumu bölgeden bölgeye değişmekte bunu, harekete olan inanç ya da kişisel çıkarlar belirlemektedir. Emperyalizmin ülkedeki varlığı (işgal), emperyalist sömürüyü doğrudan doğruya hissetmeyen eşrafın çıkarlarını zedelemektedir. Ama, azınlıklardan kurulu bir sömürü ağının yaratılması, bu kesim için sonun yaklaşması demek olurdu. [8] Yeni bir savaşı kuşku ile karşılamakla beraber, İttihat ve Terakki Partisinin savaş esnasında izlediği ekonomik politika ve Ermeni sürgünleri [9] temelde eşrafın işine yaramıştı. Ateşkesin imzalanmasıyla birlikte Birinci Dünya Savaşında yapılan gizli paylaşım antlaşmalarının ve Doğu'da bir Ermeni devleti kurma tasarısının uygulanmasının gündeme gelmesi, özellikle doğuda Ermenilerin öç almak amacıyla zora başvurarak geri dönme olasılığı ve tehlikesi, eşrafı savunma önlemleri almaya zorlayacaktır. Öyle ki, 14 Kasım 1918' de Kars'ta toplanan "Millî İslâm Şûrası Merkez-i Umumî" adlı yerel hükümet, hemen askeri hazırlıklara girişmiş, halkı silahlandırıp ilerideki çatışmalara hazırlamak amacıyla önlemler almıştır. [10]

Erzurum'da Vilâyatı Şarkîye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesini kuranlar ise, gelecekteki çalışmalarını;

1- Hiç göç etmemek,

2- Bilim, iktisat, din örgütleri kurmak,

3- Saldırıya uğrayacak doğu illerinin herhangi bir bucağını birlikte savunmak noktalarında topluyorlardı. [11]

Görüldüğü gibi asıl tehlike, doğudaki eşrafın, büyük toprak sahipleri kesiminde yoğunlaşmakta, Ermeniler ve Rumlarla savaş her şeyden önce can ve mal güvenliği sorunu olarak ortaya çıkmaktadır.

---

7. Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 4. B, Ankara, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları: 395, Sevinç Matbaası, s.22
8. Stefanos Yerasimos, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye**, C.III, (cev: Babür Kuzucu), İstanbul, Gözlem Yayınları, Murat Matbaacılık, 1976, s. 1185-1188
9. Abdi Özkök, **Toprak Reformu**, Ankara, Genel-İş Eğitim Yayınları:3, 1974, s.48
10. Sami Önal, **Millî Mücadelede Oltu**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1968, s.40-41
11. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, 1919-1920, C.I, 10.B, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, 1970, s.5

Kuşkusuz halk da emperyalist güçlerin egemenliğini arzu etmemektedir. Fakat yoksul, ezilmiş ve cahil olan bu kesimde ulusal bilinç gelişmemiş veya geliştirilmemiştir. O zamana kadar kendisine nedenleri açıklanmamış ve hiçbir yarar sağlamamış olan savaşlardan bıkmış olduğundan, asker olmak istememekte, harekete kayıtsız kalmaktadır. Kaderine inanmış, boyun eğmiştir.[12] Yeni bir savaşa hazır değildir.

Emperyalist ülkelerce Rum ve Ermeni azınlıkların ön plana çıkarılması ve bunun gerisinde de Rum ve Ermeni devletleri taslağının yatması, azınlıkların yaptığı taşkınlıklar,[13] işkence ve kıyımlar,[14] yağmalama,[15] Türk-Müslüman halkın ırz, can ve mal güvenliğini ortadan kaldırmıştır. İşgal tehlikesi ve işgalin etkileri yaşam içinde hissedilince, Anadolu'nun sosyo-ekonomik güçleri örgütlenerek yerel kurtuluş yolları aramaya başlayacaklardır. Bu aşamada ülkenin çeşitli yörelerinde, birbirine bağlı olmayan yurtsever örgütler ortaya çıkmıştır. Wilson prensiplerine bağlı, Osmanlı Devletinden ayrılmama amacına yönelik olarak toprak dokunulmazlığını savunmuşlar, bu amaçla örgütlenmişler, yerel kurtuluş yolları aramışlardır.

İşgal, Rum ve Ermeni tehdidi, toplumu harekete geçiren temel nedenler olmakla birlikte, bütünlük içinde bulunulduğu sanılmamalıdır. Düşmanla savaşılarak başarıya ulaşılacağına inanmayan ve Osmanlı Devletinin bir bütün olarak yaşamasını düşünenler, ya İngiltere'nin himayesini ya da Amerika'nın mandasını istemekte,[16] toplumda işgale karşı oluşan tepkiyi hoş karşılamamaktadırlar. Çoğunluğu İstanbul'da bulunan ve hükümetten de destek gören bu görüş sahipleri, zaman zaman ulusal direnişin karşısına dikilecekler, Anadolu'nun bazı bölgelerinden de destek görerek örgütlenmenin gecikmesine yol açacaklardır.

Birinci Dünya Savaşı sonucu her yönüyle parçalanmış Türk halkını, Anadolu ve Rumeli'deki dağınık kuruluşları bir tek amaç etrafında toplayan, ülkeyi düşmadan temizleyip, ulusal bağımsızlık yörüngesinde örgütlemeyi başaran önder Mustafa Kemal Paşa'dır. Samsun'a çıkmadan önce kararını vermiş, daha sonra da uygulamaya koymuştur. "Efendiler, bu vaziyet karşısında tek bir karar vardı. O da hakimiyeti milliyeye müstenit, bilâkaydü şart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek." [17]

12. Erdeha, **a.g.e.** , s.32
13. Tosun Saral, Hulku Saral, **Vatan Nasıl Kurtarıldı**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yay., Tisa Matbaacılık, 1970, s.13
14. Atatürk, **a.g.e.** , s.22
15. Selâhattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.I, I. B, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1977, s.212; E. Behnan Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi**, 3.B, İstanbul, Rafet Zaimler Yayınevi, 1958, s.317
16. Atatürk, **a.g.e.** , s.11
17. **a.g.e.** , s.12

Ulusal bir devlet kurmayı amaçlayan Mustafa Kemal Paşa, yöntemini buna göre saptamış ve inançla uygulamıştır. Ankara'ya gelişinde (27 Aralık 1919) belirttiği gibi örgütlenme; önce yöneticiler arasında gerçekleştirilecek, sonra eşraf örgütlenerek halk kesimine inilecektir. [18] Toplum henüz ulusal bir savaşa hazır olmadığından, ulusal direnişi ezmeye hazırlıklı emperyalistleri başlangıçta karşıya almama politikasını izleyecek, ancak yenilgiye uğratabileceği gücü karşısına alacaktır. Mustafa Kemal Paşa bunu şöyle ifade etmektedir. "...Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve vakayi ve hadisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkârını ihzar eylemek ve kademe kademe yürüyerek hedefe vasıl olmaya çalışmak..." [19]

Böyle bir yöntem uygulamasının başlıca nedeni, düşmanın ulusca tam olarak tanınmamasıdır. Bunun için önce, düşman oldukları yaşamda hissedilen Ermeni ve Rum azınlıklar karşıya alınacak, sonra yerli işbirlikçilerin İstanbul kanadına savaş açılacaktır. Bu arada, emperyalist güçler arasındaki çıkar çatışmalarından ulusal savaş lehine yararlanılacak, ulusal orduyu kurmak için zaman kazanılacaktır.

Tüm bunları birkaç aşamada incelemek gerekirse; ilk aşamada Mustafa Kemal Paşa, kumandanlar arasında bir örgütlenmeye gidecek, [20] bunu mülkiye amirlerinin örgütlenmesi izleyecektir. Amasya'da bir genelge yayınlayarak, bütün yurtta ulusal örgütler kurulması gerekliliğini bütün komutanlara ve sivil örgüt yöneticilerine bildirmiştir. Yurt bütünlüğümüzün korunması için, ulusal tepkilerin daha canlı olarak gösterilmesi ve sürdürülmesini istemektedir. [21] Erzurum Kongresi'ne kadar süren bu evrede eşrafla ve Anadolu'da kurulmuş olan örgütlerle ilişkiye geçecek, gittiği her yerde vatanın karşı karşıya bulunduğu büyük tehlikeyi anlatarak,[22] "Vatanın tamamiyeti, milletin istiklâli..." nin tehlikede olduğuna değinecek, hedefi gösterecektir. "Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." [23]

İkinci aşama, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin toplanmasıdır.Erzurum Kongresi'nde ulusal savaşın yönetici kadrosu ile Doğu Anadolu ve Karadeniz eşrafının yan yana gelmesiyle, küçük de olsa ulusal bir güç oluşturulmuş; bu güce dayanarak emperyalizmin en saldırgan ve kamuoyunca haksızlıkları ka-

---

18. **a.g.e.**, C. III, vesika 220, s.1186
19. **a.g.e**, C.I, s.14
20. Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, Cem Yayınevi, Yelken Matbaası, 1976, s.601
21. Akşin, **a.g.e.**, s. 601; Nutuk, C.I, s.22-23
22. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Atatürk'ün Örgütleşme Gücü", **Türkiye İş Bankası Atatürk Sempozyumu**, İstanbul, (17-22 Mayıs 1981) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981
23. **Nutuk**, C.I, s.30-31

bul edilen işbirlikçilerine (azınlıklara) karşı ilk bilinçli tepki gösterilmiştir. Bu tepki Erzurum Kongresi Bildirisinin 4. maddesinde "Anasırı Hıristiyaniyeye hakimiyeti siyasiye ve muvazenei içtimaiyemizi muhil imtiyazat ita olunamaz." [24] şeklinde ifade edilmiştir. Aynı bildiriyle ulaşılmak istenen amaçlar genişletiliyor ve "Hududu millîye dahilinde bulunan bilcümle aksamı vatan bir küldür. Yekdiğerinden infikâk kabul etmez." (madde 6), "Kuvayi millîyeyi âmil ve iradei millîyeyi hâkim kılmak esastır." (madde 3), " manda ve himaye kabul olunamaz" (madde 7) deniliyordu.

Erzurum Kongresi'nden sonra, bir yandan doğu illerinde görev yapan mülkiye amirlerinin tümünün harekete katılmasına çalışılırken, diğer yandan eşraftan önemli kişilerle ilişki kurma çabaları sürdürülmekte, [25] bazı Türk aydınlarınca benimsenen Amerikan mandası konusuyla da yoğun olarak uğraşılmaktadır. [26]

Sivas Kongresi'nde (4-11 Eylül 1919), daha önce kurulmuş olan "Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti" ülke genelinde genişletilip yaygınlaştırılarak "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti" adını almış, " Heyeti Temsiliye, Şarkî Anadolunun heyeti umumiyesini temsil eder" kaydı yerine "...vatanın heyeti umumiyesini temsil eder" denmiş; yurdu elbirliğiyle savunma ilkesi kabul edilmiştir. [27]

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi, Büyük Millet Meclisi kuruluncaya değin ulusal hareketin başı, yönlendiricisi olacaktır. Bütünleşmenin de verdiği güçle, İstanbul hükümetine karşı Anadolu'da ki idari makamları ele geçirme savaşımı vermiş, [28] bütün doğu illerindeki mülkiye amirlerini ve Doğu Anadolu eşrafının önemli bir kesimini yanına almıştır. Aynı zamanda, Orta ve Batı Anadolu'nun kimi eşrafı ile de olumlu ilişkiler kurulmuş, ulusal cephe daha da güçlendirilmiştir. [29]

Bu aşamada, İstanbul hükümetine karşı soğuk savaş açılmış, her yönüyle yıpranmasına çalışılmıştır. Bu sürecin başında "Ferit Paşa Hükümetinin düşmesi, yurtta kararsız görünen bazı yerlerin de duygusu ve işgücü üzerinde iyi etki yapmış, örgütlenmeye hız verilmiştir. Yurtta, bütün ulusal örgütle-

---

24. **a.g.e.**, s.66; Yapılan yazışmalarda ülke içindeki azınlıkların korunması, azınlıklara yapılacak saldırılara engel olunması sık sık dile getirilir. Yani karşıya alınan ülke içindeki azınlıklar değil, azınlıkların devlet kurma düşüncesidir.
25. **a.g.e**, C.III, **Vesikalar**, ss.47-53
26. Velidedeoğlu, **a.g.e.** , s.7
27. **Nutuk**, C.II, s.29
28. **a.g.e.**,s.163,168
29. Erdeha, **a.g.e.**, s.35,35

rin tek ad altında Temsilciler Kuruluna bağlılığı ilkesine uyulmaktadır."[30] Amasya görüşmelerinde ulusal örgütlerin ve Temsilciler Kurulunun, İstanbul Hükümetince resmi olarak tanınmış bir siyasal varlık olduğu belirtiliyor ve bir Meclis-i Mebusan'ın tekrar toplanması kesinleşiyordu.[31] Örgütlenmenin üçüncü aşaması, Mustafa Kemal Paşa ve Temsilciler Kurulu (Heyeti Temsiliye) merkezinin Sivas'tan Ankara'ya taşınması ve Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasından, İstanbul'un işgaline kadar olan süreçtir. (27 Aralık 1919-12 Ocak 1920-16 Mart 1920) Ulusun gerçekleri anlaması, tüm güçlerin birleşmesi ve kaynaşması amacıyla İstanbul'da açılacak Meclis-i Mebusan'a güçlü ve dayanışma içinde olan bir grubun gitmesi uygun görüldü. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde saptanan ilkeler çerçevesinde ulusun istem ve amaçları yazılmış, Ulusal Ant adı verilen bir program hazırlanmıştır. Çalışma ve can güvenliğinin olmadığı gerekçeleri ile İstanbul'a gitmemeye karar veren Mustafa Kemal Paşa, Meclisin İstanbul'da saldırıya uğrayacağını, dağıtılacağını bekliyor ve önlemler alıyordu. " Ankara'da toplanmak ..." [32] Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da Meclisin toplanmasına göz yummuştu; çünkü örgütlenmeyi sağlam temellere oturtmak, hilafet ve saltanatın çözüm getirmeyeceğini kanıtlamak zorunluluğunu duymaktadır. Nitekim, olaylar düşündüğü gibi gelişmiş ve 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesi üzerine Meclis dağılma kararı almış, işgal Osmanlı Devletinin geleceği konusundaki tereddütleri yok etmiştir. Gözler Anadolu'ya çevrilecektir.

Mustafa Kemal Paşa, Müdafaai Hukuk Temsilciler Kurulu adına İstanbul'un işgali üzerine bütün yurda çektiği telgrafla; bir süre için dost, düşman bütün dış dünya ile geçici olarak ilişkilerin kesilmesini istemiş,[33] 19 Mart 1920'de İllere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlarına gönderilen yönergede "...devletin masuniyetini, milletin istiklâlini ve devletin tahlîsîni temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından, salâhiyeti fevkalâdeyi haiz bir meclisin, Ankara'da içtimaa daveti ve dağılmış olan mebusandan Ankara'ya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirak ettirilmesi zaruri görülmüştür..." denilerek seçim kararı alınmış,[34] örgütlenmenin son aşamasının ilk ve önemli adımı atılmıştır.

30. **Nutuk**,C.I, s.239-240
31. **a.g.e**,s.243-247
32. **a.g.e**, s.361
33. **a.g.e.**, s.413
34. **a.g.e.**, s.421

Bu aşamanın en önemli olayı kuşkusuz Ulusal Devletin temelini oluşturan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanmasıdır. Artık ulusal örgüt aşamasından, ulusal hükümet, ulusal devlet aşamasına geçilecektir. Yalnız, bu aşamada adı geçen oluşumu engellemek için İstanbul Hükümeti ve işgalci güçlerin desteğiyle Anadolu direnişinin kontrolü altındaki topraklarda gerici ayaklanma dalgaları yoğunlaştırılacak, hareketleri bastırılacaktır.

Bu yeni durum karşısında emperyalist güçler için tek çıkar yol, ulusal güçlere karşı saldırıya geçmektir. (Yunanistan görevlendirilir) Saldırıya, yönetici -eşraf birliğinin karşı koyma olanağı bulunmadığından, halkın gerekiyorsa zorla, ulusal savaştaki yerini alması kaçınılmaz olmuştur.[35] Ama yine de son çözümlemede Ulusal Kurtuluş Savaşı tüm ulusun katıldığı, omuzladığı bir savaş olacaktır.

35. Erdeha, a.g.e., s.39

B- ÖRGÜTLENME VE DİRENİŞİN MALİ KAYNAKLARI

"...Büyük Harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Harbi Umumiye sevk edenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten firar etmişler..." [36] Mustafa Kemal Paşa, 1919'daki genel görünüşü anlatmaya bu cümleyle başlar. Bu koşullar altında işgallere karşı, silahlı halk kuruluşları olan " Kuva-yı Milliye" ce (Ulusal Kuvvetler) başarılı savaşlar verilmekte, halk örgütlenme, direnme yollarını aramakta, Anadolu'yu düzene ve bağımsızlığa kavuşturacak bu çalışmaların finansman kaynaklarının yaratılması ise, en büyük güçlüklerden biri olarak ulusal hareketin karşısına çıkmaktadır.

İşgallere karşı ilk eylemli tepkiler, halkın direnme istemi sonucu, halka dayalı olarak gerçekleşmiş, kökenini gönüllü, yurtsever kişiler oluşturmuştur. Bunun yanında harekete kişisel,ailevi kaygılarla katılan veya katılmak zorunda kalan kişiler de vardır. [37] Hemen hemen tüm bölgelerin halkı işgalcilerin zorbalığından korunmak için silahlı birlikler oluşturmakta, hareket tüm Anadolu'yu kapsamaktadır. Değişik yapıdaki kişilerin görev alması, bir yandan çete savaşına dayalı örgütlenmeyi hızlandırırken, diğer yandan özellikle Kuva-yı Milliye kumandanlarının yaşam görüşlerinin farklılığı, değişik kaynak yaratma yöntemlerine ve uygulamalarına neden olmaktadır.

Ulusal Kuvvetlerin her biri kendine özgü bir yapıya sahip olup; kuruluşu, disiplin anlayışı, ilişkileri düzenli ordu birliklerinden farklı olduğu gibi, kendi aralarında da dış görünüşleri itibariyle de uyum göstermemektedir. Sayılarının, artış göstermekle beraber her gün değişen bir seyir izlemesi, düzeni sarsmaktadır. Bunun en önemli nedeni ise, kuvvetlerin büyük kısmını gönüllülerin ve daha sonra da kongre kararlarına göre silah altına alınanların oluşturmasıdır.[38] Örgütlenme güçlüğü ve mali kaynakların sınırlılığı, düzenli kuvvetler oluşturulmasını engellemektedir.

Öncelikle, işgaller karşısında Güney ve Ege'de oluşturulan bu kuvvetler, kuruluşlarının ilk günlerinde malî kaynağa fazla gereksinim duymamıştır. Çünkü, gönüllüleri oluşturan; o dönemde silah altında bulunan askeri birlikler, efeler ve çeteleri, adamlarıyla birlikte birlik oluşturarak savaşa katılan eşraf, köy ve kasabaların oluşturdukları ulusal kuvvetler ya harekete doğrudan doğruya silahlarıyla katılıyorlar ya da askeri depolardan kendilerine si-

36. **Nutuk**, C.I, s.1
37. Yavuz Abadan, **Mustafa Kemal ve Çetecilik**, 2.B, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1972,ss.101-105
38. Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mâli Kaynakları**, Ankara, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, 1974, s. 182.

lah dağıtılıyordu.[39] Antep'te oluşturulan ulusal kuvvetler için bir yandan silah ve cephane toplanırken, diğer yandan para toplanmakta, birliğe giren her savaşçı, bir silah bulmakla yükümlü tutulmaktadır.[40] Silah ve mermi sağlamak amacıyla öküzünü, yatak ve yorganını satanlara rastlamak mümkündü.

Beslenme sorunu, doğrudan doğruya ulusal kuvvetleri oluşturan bölge halkınca çözümlenmektedir. Bunun için 'cephe gerilerinde ulusal örgütler kurulmuş, gelir ve tüketim sorununa düzen getirilmek istenmiştir[41] Bu görev daha sonra Büyük Millet Meclisi Hükümetince yürütülecektir.

Başlangıçta, güçlü bir merkezi örgüte sahip olunmaması, ulusal kuvvetlerin finansmanını sağlamak amacıyla kimi komutanlarca hareketin genel amacına ters düşen ve karşı önlemler alınmasını gerektiren bazı uygunsuz yöntemler uygulandığını göstermektedir. Bunun en çarpıcı örneği ise soygun ve tehditlerdir. Çeteler giderlerini, yağmalama veya bir çeşit salma vergisi şeklinde halktan topladıkları paralarla karşılamakta, bazen bir ya da bir kaç kişi tehdit edilerek, belirli bir sürede yerine getirilmek üzere isteklerde bulunulmakta, [42] yerine getirmeyenler cezalandırılmaktadır.

Halk bir yandan düşmana karşı kendisini korumaktan aciz bir devlete, devletin borçlandığı yabancı kuruluşlara vergi öderken, diğer yandan da kendisini düşmana karşı koruyan, yönlendiren ulusal kuvvetlerin finansmanına da katkıda bulunmakta; savaşçıların yeme, içme ve barınma gibi zorunlu giderlerine isteyerek ya da istemeyerek kaynak olmaktadır. Vergi yükümlülüğüne benzer bu yükümlülük, "Nakdî ve Aynî Teberru" adıyla halktan alınan para ve mal bağışlarıdır. Para ve mal bağışının, kimden ve ne kadar alınacağını ulusal kuvvetler saptamakta, farklı uygulamaların söz konusu olması, düzensizlik yaratmakta,[43] halkın güvenini sarsmaktadır.

Farklı uygulamaların beraberinde getirdiği suistimaller, halk üzerinde olumsuz etki yaptığından, İstanbul hükümeti ve emperyalist güçlerin desteği ve kışkırtması ile iç isyanlar çıkaranlara propaganda aracı olmaktadır.

Aksaklıklar sadece gelir sağlamaya ilişkin olmayıp, giderlerin yapılmasında da kendisini göstermektedir. Öncelikle, hiç bir kuvvetin ne kadar har-

---

39. **a.g.e.**,s.183; Doğu Ergil, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, 1.B, Ankara, Turhan Kitabevi, Çağ Matbaası, 1981,s.82
40. Tosun Saral, Hulki Saral, **a.g.e.**,s.269
41. **Nutuk**, C.II, s.453
42. Abadan, **a.g.e.**, s.106; Müderrisoğlu,**a.g.e.**, s.183
43. Alptekin Müderrisoğlu,"Atatürk'ün Mali Dehası, Tekalifi Milliye" **Maliye Dergisi Atatürk Özel Sayısı**, (Ekim-1981),s.217

cama yapacağı belli değildir. Ne bir bütçesi ne de bir harcama düzeni vardır. Elde bulunanlar harcanmakta sonra tekrar halka başvurulmaktadır. Genellikle savaşçılar ne bulurlarsa onunla beslenmişler; bu durum kuvvetler ve yükümlülüğü yerine getiren köylüler arasında huzursuzluklara yol açmıştır. Şöyle anlatılmaktadır; "...köye efeler gelir ikram ederiz. Elimizden geldiği kadar hizmet ederiz. Koyun keseriz beğenmezler, hindi isterler. Kaz keseriz, tavuk isterler. Her dediklerini yaparız, gene de kıymet bilmezler..." [44] Ama genellikle komutanların büyük bir kısmı birliklerinin konaklamalarında, beslenmelerinde, halka yük olmamaya özen göstermiş, aldıklarının karşılığını ödemişlerdir. Bazen de aldıkları malın değerini belirten bir belgeyi bedeli daha sonra ödemek üzere vermişler, karşılığı daha sonra halk kuruluşlarınca ödenmiştir. [45]

Ulusal Kuvvetlerin silah gereksinimleri önceleri sorun olmazken, hiç olmazsa askeri depolardan bu gereksinim karşılanırken, sayısal artış silah ve cephane gerektirmiş, bunu karşılamak üzere ya kaynak yaratılmış ya da mevcut silah kadar savaşçı almakla yetinilmiştir. Bırakışma dönemi süresince, teslim edilen ya da toplanan silahlar, çeşitli yollarla geri alınmakta, baskınlar düzenlenmekte "...artık silâh verilmez..." [46] denilmektedir. Silah bakım ve onarım işlemleri ise, bir harcama gerektirmemekte, silah altına alınan tamirci ve ustalarca yürütülmektedir. [47]

Tüm bu aksaklıklara karşın, ileride işgale uğrama tedirginliği halkı, ulusal kuvvetlerin gereksinimlerini karşılamaktan geri bırakmamış, kuvvetler de beklenenin üstünde övgüye değer savaşlar vermiştir.

İşgalin kalıcı ve ülkenin bölünmesine yönelik olduğu anlaşıldığında,silahlı direniş güçleri büyüyüp harekete geçmiş, doğu ve batıda birbirinden kopuk kongreler toplanmış, hem idari ve mali düzensizliğe son vermeye çalışmış, hem de direnişin yeniden örgütlenmesini sağlamışlardır. Kongre kararları ile, bir yandan kongre öncesinde harekete geçen silahlı direniş güçleri merkezileştirilip düzene sokulmaya çalışılırken diğer yandan silahlı direniş güçlerinin oluşturulmasına, geliştirilmesine, yönetimine ilişkin yeni kararlar alınmış, hareket mali yönden planlanmış, silahlı güçlerin yedirilmesi, giydirilmesi, donatımı, cephe gerisi hizmetler ve diğer ihtiyaçlarının sağlanması için düzenlemelere gidilmiştir.

---

44. Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının... a.g.e.**, s.186
45. **a.g.e.**, s.190
46. Kazım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul, 1960, s.88,486
47. Müderrisoğlu, **Kurtuluş Sav....a.g.e.**,s.190

Hemen hemen ayda bir toplanan her yeni kongre, daha önce kendi yöresinde alınan kararları benimseyip, uygulamada görülen aksaklıkları ve eksiklikleri giderici yeni önlemler almaktadır. Anadolu'nun doğu ve batısında değişik tarih ve yerlerde toplanan kongreler, içinde bulundukları bölgesel ve yerel konumları nedeniyle hem kendi aralarında, hem de kendi içlerinde değişik, fakat olayların akışı ile birbirini tamamlayan, Anadolu'yu bütünleşmeye götüren kararlar almışlardır. Bu nedenle kongreleri ayrı ayrı ele alıp, zaman içinde nasıl bir gelişme gösterdiklerini, işgalin kalıcı olduğu düşüncesini güçlendiren İzmir'in işgalini dönüm noktası olarak kabul ederek anlatmaya çalışacağız. İzmir'in işgali ile kongreler yoğunlaşmış, silahlı direnişe dayanan kurtuluş yolları aranmaya başlanmış, hareket giderek ulusallaşmıştır.

Mondros Ateşkesi ve yerel konumları nedeniyle doğudaki hareket aynı amaç doğrultusunda, fakat iki ayrı düzlemde gelişmiştir:

1- Kars, Ardahan, Oltu Kongreleri

2- Trabzon, Erzurum, Sivas Kongreleri

Doğu Anadolu'da " Elviye-i Selâse"yi içine alan hareket ilk kongresini 14 Kasım 1918'de Kars'ta toplamış,[48] bunu 30 Kasım 1918'de toplanan Kars,[49] 3-5 Ocak 1919'da toplanan Ardahan,[50] 18 Ocak 1919'da toplanan Kars [51] ve 21 Şubat 1920'de toplanan Oltu Kongreleri [52] izlemiştir. Bu kongrelerin başlıca amaçları, Wilson prensiplerine dayanarak devletçe kabul edilen Mondros Ateşkesi koşullarını uygulatmamak, ordumuzun çekileceği Batum'dan Nahçıvan'a kadar uzayan yerleri korumak ve her ne şekilde olursa olsun Türkiye'den ayrılmamaktır. Amaca ulaşabilmek için askeri hazırlıklara girişilmesi, il ve ilçelerde askeri eğitim amacıyla birlikler kurulması, ilerideki çatışmalara hazırlamak için halkın silahlandırılması öngörülmüştür. Zafere kadar çarpışılacak, bu ise her il ve ilçede "Millî Şûra" şubelerinin açılıp, halktan her türlü yardımın görülmesiyle sağlanacaktır. Yayın ve delegeler aracılığıyla millî haklar tanıtılacaktır.

Kongre kararlarına göre sürdürülen mücadele, ordunun her türlü desteği (er, erbaş, subay, silah ve malzeme yardımı gibi) istenildiğinden Erzu-

---

48. Sami Önal, **Millî Mücadele'de Oltu**, Ankara, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 1968, s.40
49. **a.g.e.**,s.41
50. **a.g.e.**, s.42-43; M. Fahrettin Kırzıoğlu, **Millî Mücadele'de Kars**, I. Kitap, İstanbul, Hamle Matbaası, 1960, s.10, 8
51. Önal, **a.g.e.**,s. 45-47; Kırzıoğlu, **a.g.e.**,s.21; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, 1859 1952, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi, 1952, ss. 488-489
52. Cevat Dursunoğlu, **Millî Mücadele'de Erzurum**, Erzurum, 1946, s. 58-61

rum'la bağlantılı olarak sürmüştür. Ordunun yardımı olmadan başarılı olunamayacağı inancı vardır. " Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" ile ilişki içinde olmakla beraber, Mustafa Kemal Paşa, İngiliz kuvvetlerini kuşkulandırmamak amacıyla Erzurum Kongresi'ne katılmamalarını istemiştir.[63]

Doğu Anadolu'da ikinci grup içinde inceleyebileceğimiz kongrelerin ilki Ermeni ve Pontus tehlikelerine karşı, 23 Şubat 1919 tarihinde toplanan Birinci Trabzon Kongresi'dir. Trabzon, Rize, Gümüşhane, Giresun, Ordu il ve ilçe merkezlerinde Muhafaza-i Hukuk-u Millîye şubelerinin açılmasını, bu örgütün köylere kadar yaygınlaştırılmasını kararlaştırmıştır. Barış meseleleri görüşülerek, toplanan 300.000 lira kadar para ile beş kişilik bir heyetin Trabzon'u İstanbul'da savunması, gerektiğinde para ile gazetelere Türkiye yararına yazılar yazdırılması öngörülmüştür.[64] Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Nizamnamesine göre; altı ayda bir kongre toplanacak, cemiyetin geliri "taahhüdatı şehriye ve teberruat" olacak, harcamalar teşkil edilen merkez ve şube heyetlerinin kararı ve başkanlarının imzası ile yapılabilecektir.[65] Silahlı direniş gücü oluşturulmadığı, sürdürülecek çabanın propagandaya dayandırıldığı görülür.

İzmir'in işgali üzerine 22-28 Mayıs 1919'da Trabzon'da olağanüstü bir kongre toplanmış; işgal azgınlıklarına silahla karşı konulması, asker toplanması, "Vilâyat-ı Sitte" ile birlikte çalışmak üzere her ilden gönderilecek temsilcilerin katılmasıyla büyük bir kongre toplanması kabul edilmiştir.[66] Bu, Doğu Anadolu'da gelişen hareketin silahlı direnişe yönelmesi, bütünleşmesi, yerel örgütlenmeden bölgesel örgütlenmeye gitme açısından ilk önemli kongredir.

17 Haziran 1919 tarihinde toplanan Erzurum Vilâyet Kongresi aldığı kararlarla, özellikle Ermeni saldırısına son ferdin ölümüne kadar karşı koymayı ve " Osmanlı camiasından" ayrılmamak için her türlü fedakârlığın göze alındığını ısrarla savunmuştur. Kongrece yapılan bütçe çalışmaları sonucu merkez ve şubelerin altı aylık genel giderlerinin 13108 lira olacağı tahmin olunmuş,bu miktarın 6400 lirasının merkez ilçesince, 922'sinin Bayburt, 917'sinin Hasankale, 592'sinin Tercan, 717'şer lirasının da Yusufeli, İspir, Kı-

53. Tunaya, **a.g.e.**, s. 488-489; Önal, **a.g.e**,s.42-43,46; Kırzıoğlu, **a.g.e.**,s.21, 24-25, 46-47; Ordu Komutanı Yakup Şevket Paşa, Kars'ta hükümet kuruluşunu desteklemiş, silâh ve cephane yardımı yapmıştır; Dursunoğlu, **a.g.e.**,s.42
54. Tunaya, **a.g.e.**, s.506-507; Dursunoğlu, **a.g.e.**,s.23
55. Tunaya, **a.g.e.**, s.508-509; Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul, 1960, s. 19-20
56. Tunaya, **a.g.e.**, s.507; Karabekir, **a.g.e.**, s. 41; Trabzon'da Rum Pontus Cemiyetinin kuruluş hazırlıkları ve Pontus meselesi için bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, c.II ss.625-628 (**Söylev**, c.II s. 460).

ğı ilçelerince bağışlanması kabul edilmiştir.[57] Erzurum Kongresi boyunca, 1500 lira bağış toplanıp, 1420 lira harcanması Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Sivas'a giderken mali güçlük içinde olmaları, cemiyet adına emekli subay Süleyman Bey'den 900 lira borç para alınması; yukarıda belirtilen gelir bütçesinin gerçekleşmediğini göstermektedir.[58] Amaca ulaşabilmek için her şeyden önce orduya güvenmenin yanında en küçük yerleşim yerlerindeki halkı, özellikle köylüyü silahlandırmak için "bekçi teşkilatı" adı altında gizli bir örgütlenmeye gidilmiştir. Gizli talimatnameye göre:[59] Savunmada esas görev ordunun olmakla beraber, her ihtimale karşı köy ve mahallelerin erkek nüfusu üçe ayrılacak; bunlardan 1884-1894 doğumlular " Seyyar Kuvvet", 1869-1884 doğumlular "Sabit Kuvvet" olarak örgütleneceklerdir. Seyyar kuvvete ayrılmış olanlardan ailelerine bakacak kimsesi olmayanlar sabit kuvvet birliklerinde görev alacaklardır. 1894-1899 doğumlular orduda olduklarından bu teşkilata alınmayacaklardır. Bu teşkilat için her mahalle veya köy bir seyyar cemiyet kurucak, her cemiyet dört oymak, her oymak dört oba ve her oba on kişiden oluşacak, her birinin kendi içinden seçeceği bir başı ve bunun da bir yardımcısı olacaktır. Seyyar ve sabit kuvvet erlerinden durumu iyi olanlar silahlarını kendileri sağlayacak, yoksulları cemiyet donatacak, silahların bakımı ve korunmasından her fert kendisi sorumlu tutulacaktır. Bu örgütler idare heyetlerince denetim altında bulundurulacak, işgallerin etkisi ile ekonomik bunalıma düşen halkın karşılıklı yardımlaşmasını sağlamak üzere kooperatifler kurulacaktır.

Yukarıda görüldüğü gibi, silahlı güçler kendi içlerinde örgütlenen yerel merkezlere bağlanmış, silahlandırılacak güçler, silah altında bulunmayan (orduda) 1869-1894 doğumluları kapsamıştır. Oluşturulan kuvvetler gerekti-

---

57. Bekir Sıtkı Baykal, **Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler**, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969, s.39; Kongreye sunulan raporda "Rabıtasız efkâr ve âmâli birleştirilecek teşkilatsız bulunan milletler kolayca dağılır, bir koyun sürüsüne benzetilebilir.", her türlü direniş, "...için dinî, ilmî, iktisadî teşkilatı asri esaslar üzerinde tesbit etmek lazımdır" denilerek, örgütlenmenin sağlam temeller üzerinde oturtulması istenmektedir. **a.g.e.**, s. XIV.

58. **Nutuk**, C.I, s.89,

59. Dursunoğlu, **a.g.e.**, ss.67-69,53.; Mustafa Kemal Paşa'nın 7 Temmuz 1919 günlü bildirimi gereğince, istek ve amacı millî bağımsızlığı sağlamak olan Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri ile bunların girişimlerinin bozulup dağılmasına yol açacak, herhangi bir etki ve karışmayı ordu kesin olarak önleyecektir. Ordu gibi sivil devlet görevlileri de bu cemiyetlerin yasal yardımcılarıdır. Atatürk, Söylev, s. 36-37.; Azınlık çetelerinin izlenip yokedilmesi görevi merkezi Sivas'ta bulunan Üçüncü Kolordu ile merkezi Erzurum'da bulunan Onbeşinci Kolordu'ya verilmiştir. Bununla birlikte, azınlık çetelerinin dolaştıkları yerlerde halk silahlandırılarak millî teşkilâtlar kurulmuş, faaliyet bölgeleri ayrılmıştır. Atatürk, **Nutuk**, s.628-629 (**Söylev**, s. 461)

ğinde cepheye sevk edilebilecek durumda kendi mahallerinde bulundurulacaklarından günlük işleri ile de uğraşabilecekler, böylece direnişe yeni ve önemli bir mali yük getirilmemiş olunacaktır. Seyyar kuvvetlerin daha sonra da varlıklarını ve çalışmalarını Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlı olarak sürdürdükleri anlaşılmaktadır.

23 Temmuz - 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan ve başkanlığını Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı Erzurum Kongresi'nin toplanış şekli belirli bir bölgeye ait olmakla beraber, aldığı kararlar tüm yurdu ilgilendirmekte, bölgesel amaçla hareket edilip ulusal bağımsızlığa yönelinmektedir. Kongre kararları gereğince, her türlü işgal ve karışmaya karşı birlikte savunma ve karşı koyma esastır. Osmanlı Hükümetinin dağılması ya da gücünün yetmemesi durumunda geçici bir hükümet kurulacaktır. Ekonomik yetersizlik nedeniyle savunulan manda ve himaye reddedilmiş, "... hudud dahilinde millîyet esaslarına riayetkâr ve mülkümüze karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi bir devletin fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılarız.." denilerek bir temenni kararıyla yetinilmiştir. Cemiyetin adı, " Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" olarak değişmiş, Erzurum esas olmak üzere bölgeyi kapsayacak şekilde yeniden örgütlenmiş, gelir sağlamaya ve harcamalara ilişkin karar toplanacak ilk kongreye bırakılmıştır.[60] Daha çok siyasi kararlara yönelen Erzurum Kongresi ile Doğu Anadolu'daki millî girişimler birleştirilmiş, yurdu birlik halinde savunma fikri ağırlık kazanarak Sivas Kongresi için olumlu bir hava yaratılmıştır.

4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi kararlarına yenilemiş, Cemiyetin adı "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" olurken, "Heyet-i Temsiliye" Doğu Anadolu'nun bütününü temsil eder yerine, yurdun bütününü temsil eder denerek, her türlü yabancı karışmayı reddetmiştir.[61] Erzurum Kongresi'nde olduğu gibi manda ve himayeye karşı çıkılarak, dış yardım konusunda aynı temenni kararı yenilenmiştir.

Kongrece kabul edilen nizamnameye göre; [62] bütün " İslâm vatandaşlar" cemiyetin doğal üyesidir. Her biri diğerine bağlı olmak üzere köy ve mahal-

---

60. Baykal, **a.g.e.**, ss. XIII-XIV, 24-25, 30-31
61. Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969, ss. 113-115; **Söylev**, s. 64
62. Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Ankara, Başnur Matbaası, 1969, ss. 219-226.; Sivas Kongresi'nden sonra sorumluluğu üzerine alan Heyet-i Temsiliye, "yalnız ilgililere özel ve gizlidir" işareti ile "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kuruluş Tüzüğüne Ektir: 1" başlıklı bir yönerge hazırlamış, buna göre düşmanla çarpışılan yerlerde silahlı birlikler kurulmuştur. Atatürk, **Nutuk**, s. 1143 (Belge: 188) (**Söylev**, s. 202)

lerden başlayarak " Hey'eti İdare" (köy, nahiye, ilçe ve livalarda), " Hey'eti Merkeziye" (müstakil liva ve vilayetlerde)'ler ve Kongrece bir "Hey'eti Temsiliye" oluşturulmuştur. Heyetlerin görevleri öz olarak, görev yerlerindeki ulusal akımı birleştirmek, onları tehlike anında hazırlıklı bulundurmak, alacakları talimatları bildirmek ve uygulanmasını sağlamaktır. Ek olarak, "Liva Hey'eti İdaresi" özellikle bekçi teşkilatına gereken önemi vermekle yükümlüdür.

Her yıl bir defa olmak üzere Mart, Nisan, Mayıs aylarında il merkezlerinde "Vilâyet Kongresi" toplanarak, cemiyetin il'e ait özel bütçesini tesbit edecek ve Heyet-i Temsiliye'ye ait giderleri ayırıp gönderecektir. Yılda bir kez 10-23 Temmuz tarihleri arasında toplanacak olan genel kongre ise Heyet-i Temsiliye'nin bütçesini yapacaktır. Cemiyetin geliri, bağımsızlığın yüce değerini bilen kişilerin yardımlarından ibarettir.

Silahlı direniş hareketinin özde tamamen orduya dayandırıldığı ve Erzurum Vilayet Kongresi'nce kabul edilen " bekçi teşkilatı" adındaki gizli silahlı teşkilatlanmanın daha da genişletilerek Heyet-i Temsiliye'ye bağlı olarak sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Her İslâm vatandaş cemiyetin doğal üyesi olduğuna göre, mali kaynak olarak bunlardan alınacak aidatlardan yararlanılmak istenildiği düşünülebilir.

Sivas Kongresi'nin en çok ilgilendiği, tartıştığı konulardan birisi manda sorunudur. Sorun, ekonomik yetersizlikten kaynaklanmakta, ulusal bağımsızlık için ön koşul gibi gösterilmeye çalışılmaktadır. Sivas Kongresi öncesinin de gündemi olan bu konuda ileri sürülen düşünceler ilginçtir:

Beşinci Kafkas Tümeni Komutanı Vekili Arif, Bekir Sami Bey'in düşüncelerini, 25 - 26 Temmuz 1919 da Mustafa Kemal Paşa'ya şöyle iletmektedir; "Bağımsızlık, istenilmeğe ve yeğlemeye değer. Ancak tam bağımsızlık istemeye kalkışırsak ülkemiz birçok parçalara ayrılacaktır. Bu, kesindir ve hiç kuşku götürmez... belli bir süre için Amerikanın güdümünü istemeyi ulusumuz için bir çözüm yolu sayıyorum."[63] Erzurum Kongresi oturumlarında da, konunun önemine değinilmekte, "... Herhalde bir müzaherete muhtacız ve bunun en iptidaî delili de varidat-ı devletin ancak borcumuzun faizine tekabül edebilmesidir." [64]

63. **Nutuk**, C.I, s. 90
64. **İğdemir**, **a.g.e.**, s.53

"... Bütün devletler bizi tamamen müstakil bile bırakacaklarını söyleseler, yine müzaherete muhtacız. 400 ilâ 500 milyon lira borcumuz var, bu parayı kimse kimseye bağışlamaz; bize bunu ödeyiniz diyecekler; halbuki bizim varidatımız faizine bile kâfi değildir! O zaman müşgül bir vaziyette kalacağız. Bunun için müstakil yaşamağa vaziyet-i maliyemiz müsait değildir. Sonra yanı başımızda bizi taksim etmeği emel edinmiş hükümetler var; onların ihtirasına karşı mahvoluruz! Parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar tayyare ile havada uçuyorlar, biz henüz kağnı arabasından kurtulamıyoruz!.. Bize mandater olacak devlet, hem gayet zengin, hem de memleketimizin menabi-i servetine vâkıf olmalıdır..." [65] denilmekte, mandanın tanımında dahi birlik sağlanamamakta ve mandaya karşı çıkanlara; "... Bir de diyelim ki biz haricî ve dahilî bir istiklâl-i tam isteriz. Fakat acaba kendi başımıza yapabilecek miyiz, yapamayacak mıyız? Ondan evvel acaba kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmayacaklar mı? Bunu düşünelim." [66] "... eğer İzmir Yunanistan'da kalsa ve aramızda bir muharebe açılsa, düşmanımız Yunanistan'dan vapurla asker getireceği halde, acaba biz Erzurum'dan hangi şömendiferlerle nakliyatımızı yapabileceğiz? Binaenaleyh Amerikan mandası her şeyden evvel bir kefil ve müzahir bulmak için lazımdır, şimdiye kadar ne çekdiysek, hep İngiltereden çektik. Bu sebepten İngiltere'nin eline oyuncak olmamak için her halde onun rakibi olan Amerika'nın mandasına muhtacız!.." [67] denilmektedir.

Görüldüğü gibi, dış yardımın gerekliliği, bazı çevreleri manda düşüncesini savunmaya, emperyalistler arasındaki çelişkilerden yararlanmaya yöneltmektedir. Ulusal Savaş yanlıları ve manda karşıtlarına, Halide Edip'in bakış açısına göre serüvenci gözüyle bakılmaktadır: "Sergüzeşt ve cidal devri artık geçmiştir. Âti için inkişaf ve vahdet muharebesi açmaya mecburuz..." [68] Mustafa Kemal Paşa ise 20 Ağustos 1919 da, "her hangi bir yabancı devleti ecnebiyanin sahabetine tenezzül eden şahsiyetlerden değilim. Benim için en büyük noktaî sıyanet ve membaı şefaat milletimin sinesidir.." [69] demektedir. Manda isteminde direnen ve propagandalarıyla kamuoyunu yanlarına çekmek isteyenleri susturmak amacıyla Erzurum Kongresi'nde olduğu gibi, Sivas Kongresi'nin 7. maddesinde de, yurdumuza sermaye getireceklerin iç ve dış bağımsızlığımızı ve yurdumuzun bütünlüğünü zedeleme amacı güden gizli düşünceleri olmasın denilmektedir.[70]

65. **a.g.e.**, s.70
66. **a.g.e.**, s.58
67. **a.g.e.**, s.59
68. **Nutuk**, C. I, s.98, (10 Ağustos 1919)
69. **a.g.e.**, s.80
70. **a.g.e.**, s.112; İğdemir, **a.g.e.**, s.114

Sivas Kongresinin en önemli sorunlarından birisi de, bütçe sorunudur. Daha doğrusu Temsilciler Kurulunun giderlerinin nasıl karşılanacağıdır:

1) Yemek vesaire masarifi,

2) Muhaberat-ı resmiye vesaire masarifi [71] olarak düşünülmekte, gelirlerin ne kadar olacağı tahmin edilemediği gibi, gider tahmini de yapılamamaktadır. Halka başvurulamamasının birinci nedenini Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi oturumunda şöyle dile getirmektedir. "...hükümet-i merkeziye bizim bu kargaşalıktan istifade için para topladığımızı ilan edip duruyor! Biz bunu Erzurum'da da düşündük; fakat milletten para istemekten korktuk; bugün dahi korkarız; çünkü ahaliyi kendimizden soğutmuş oluruz..." [72] Bütçe konusu tartışılmışsa da gelir bağışlara, özellikle ulusal onur sahiplerinin bağışlarına bağlanmıştır. Her kongre üyesi, temsilcisi olduğu bölgede bağış için çalışacaktır. "Erzurum Kongresinde de böyle bir bütçe yapılmıştı, fakat battal evrak içinde kaldı!.." [73] denilmekte, geçersizliği ve uygulmadaki zorluk vurgulanmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa bağış konusuna da itiraz etmekte, "Her halde para meselesini hamiyete bırakırsak hiç bir şey almak mümkün olmaz; Erzurum'da ahali İstanbul'a çekilecek telgrafların keşidesine bile hiç bir para vermemişti!" [74] demekte, varsayımlardan çok, gerçekleşecek somut bir gelir kaynağının bulunmasını istemektedir. Sonuçta, "... katî bir bütçe tertibini heyet-i aliyeniz muvafık bulmuyor; mahalleriyle görüşmeden bir karar verilemeyeceğinden... muavenet-i nakdiyeler ile idare etsek fena olmaz!", "... Burada kalan rüfeka istikraz ile geçinmelidir." [75] denilerek, bu konunun görüşülmesine son verilmektedir. Yani, bir bütçe yapılamamakta, düzenli gelir sağlanması olayların akışına bırakılmaktadır. Bunda en büyük etken, kuşkusuz İstanbul Hükümetinin hareketi engellemeye yönelik olumsuz tepkileri ve iç güvenlik sorunudur. Halkı olumsuz etkilemek istememektedirler.

Doğuda düzenli bir ordunun bulunması gereksinimleri azaltmakta; ordunun olduğu gibi korunması ve Ateşkes gereği teslim edilen savaş araçlarının geri alınması için çalışılmaktadır. Örnek vermek gerekirse, "İngiliz miralayı Colonel Rawlinson'un esas görevi mütareke şartlarının tatbikine nezaret ve

---

71. İğdemir, a.g.e., s.102
72. a.g.e., s. 95-96
73. a.g.e., s.103
74. a.g.e., s. 97
75. a.g.e., s.103-104

Osmanlı ordusuna ait silâhları işgal kuvvetlerinin kontrolüne tâbi depolara sevk etmeyi temin etmekti..." Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa gelinceye kadar onu oyalamış, silahları sevk ettirmemiştir.[76] Depolarda sandıklara konmuş ve İngilizler tarafından görülmemiş silahlara el konulmuş. İşe yarayan malzemenin Anadolu içlerine alınması için gerekli önlemler alınmıştır. Kazım Karabekir Paşa, silahları Rawlinson'a teslim etmediği gibi, baskınlarla geri almak da istiyordu.[77] Kongreler döneminden sonra dahile silah, cephane sevkiyatının hızlandırıldığı görülmektedir. İngilizler sürekli müdahale etmişlerse de başarılı olamamışlar, özellikle geceleri silah sevkiyatına devam edilmiştir.[78]

Temsilciler Kurulunun Ulusal Savaş planı, 9 Ocak 1920 de Mustafa Kemal Paşa imzasıyla kolordulara gönderilmiş: Yapılacak seferberlik ve harekatın başarıya ulaşabilmesi için, "... demiryollarına tamamen hakim olarak işletilmesini sağlamakla beraber İzmit, Afyonkarahisar cephane depoları ile Niğde silâh deposuna bu emir alınır alınmaz elkoymak gerekir." [79] emri verilmiştir.

Güney'de de ilk ulusal kuvvetler, Fransızların ve özellikle Ermenilerin aşırı davranışları sonucu kendiliğinden oluşmuş, köylülerin ve eşrafın desteğiyle güçlenmiştir.[80] İşgal alanı içinde, gizlice oluşturulduğu için mali kaynakları sınırlıdır. Direniş örgütüne giren herkes olanakları ölçüsünde, silahını da beraberinde getirmekle yükümlüdür. Kuvvetler çevrenin ileri gelen kişilerinin başkanlığında 100 er kişiden oluşmuş, en büyük sıkıntı gizliliğin yanında, silah ve cephane gereksinimlerinin karşılanamaması olmuştur.[81]

Batı Anadolu'daki ilk kongre, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği söylentileri üzerine Aydın, Denizli, Muğla, Manisa ve Balıkesir'den gelen temsilcilerin katılması ile 17-19 Mart 1919 tarihinde " Müdafaa-i Hukuk Kongresi" adıyla İzmir'de toplanmıştır. Kongrede, Wilson prensiplerine göre Türk yurdunun işgal edilemeyeceği savunulmuş, beklenen tehlikelere işaret edil-

---

76. Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968, s. 47; Karabekir, **a.g.e.**, s. 87-88
77. Karabekir, **a.g.e.**, s.19; Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya çıkar çıkmaz verdiği emirlerden biri silahları teslim edilmemesidir.
78. **a.g.e.**, s. 486
79. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi**, C.II. 2. Kısım, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1963, s. 137.
80. Hulki-Tosun Saral, **a.g.e.**, ss. 13,19,100,105,259,272.
81. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, ss.238-239

miş, yurda yapılacak saldırıya silahla karşı koyma kararı alınmıştır.[82] Balıkesir, Aydın ve Denizli sancaklarında Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetleri kurulacaktı. [83] Merkezi İzmir olan "Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti Nizamname-i Esasîsi"nde cemiyet gelirini üyelerin verecekleri düzenli aidatlar ile yapılacak bağışların oluşturacağı, harcamalardan idare meclisinin sorumlu olduğu, barıştan sonra toplanacak genel kongrenin cemiyetin devam edip etmeyeceğine karar vereceği belirtilmekteydi.[84]

Görüldüğü gibi İzmir'in işgali öncesinde toplanan kongrelerde Wilson prensipleri esas alınmakta, muhtemel tehlikelere karşı uyarılarda bulunulmakta, örgütlenme hızlandırılmakta, gelirler üyelerin verecekleri aidat ve bağışlar olarak sınırlandırılmaktadır.

İzmir'in işgali sonrasında Batı Anadolu'da toplanan kongreler de kendi aralarında üçe ayrılmış; İzmir'in kuzeyi Balıkesir Kongreleriyle, güneyi Nazilli Kongreleriyle ve her ikisinin ortası da Alaşehir Kongresi ile yeniden örgütlenmiştir. Alaşehir Kongresi, Balıkesir Kongresi ile bağlantılı ve onun kararlarının tamamlayıcısıdır. Nazilli ile de ilişki içinde olmuştur. Kongrelerde alınan kararlar Batı Anadolu'daki idari ve mali örgütlenmenin temelini oluşturmuştur. İşgaller karşısında Batı Anadolu'da oluşturulan gönüllü silahlı direniş güçleri ilk günlerde mali kaynağa fazlaca ihtiyaç duymamıştır. Çünkü o dönemde silah altında bulunan askeri birlikler, efeler ve çeteleri, birlik kurarak direnişe katılan eşraf, köy ve kasabalıların oluşturdukları kuvvetler, ya doğrudan silahlarıyla harekete katılmakta, ya da askeri depolardan kendilerine silah dağıtılmaktadır. Beslenme meselesi de doğrudan doğruya silahlı güçleri oluşturan yerlerce çözümlenmektedir. Cephedeki kuvvetlerin artması sonucu düzensizlik meydana gelmiş, bunların beslenmeleri, sevk ve idareleri için kongreler toplanmıştır. Bu kongrelerin bir amacının da çeteciliğe karşı çıkılarak, hareketin merkezileştirilip, yaygınlaştırılması ve disipline edilmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Batı Anadolu'da, İzmir'in işgali sonrasındaki ilk kongre, 28 Haziran - 12 Temmuz 1919 tarihleri arasında Balıkesir'de, merkeze bağlı ilçe temsilcilerinin katılmasıyla toplanmıştır. Bir "Heyet-i Temsiliye" seçen Kongre, ulusal direnişin bölge çapındaki yerel sorunları üzerinde durmuş, Yunan ilerleyişi karşısında oluşan cephenin ne şekilde sürekli kılınacağı, kuvvetlerin nasıl ve han-

82. Tunaya, **a.g.e.**, s. 482.; Asaf Gökbel, **Millî Mücadele'de Aydın**, Aydın, Coşkun Matbaası, 1964,ss.33, 35.
83. Ahmet Arif Tütenk, **Millî Mücadele'de Denizli**, İzmir, Ahenk Matbaası, 1949, s.6
84. Tunaya, **a.g.e.**, ss.383-384

gi ilçelerin yardımları ile giydirileceği, silah ve cephanesinin sağlanacağı, ilçelerin sorumluluk alanları, genelde başlarında yerel nüfuzluların bulunduğu silahlı güçlerin nerede ve ne miktarda, kimlerin komutasında oluşturulacakları belirtilmiştir.[85] Bu Kongre, genelde daha sonra toplanacak kongreler için ön hazırlık niteliğinde olup, Erzurum Vilayet Kongresi'ne benzer bir dayanışma toplantısıdır. Ayrıca, silahlı direniş güçlerinin merkezileşmesi ve resmi bir kimlik kazanması yolunda atılan ilk ciddi adımdır.

26-30 Temmuz 1919 tarihlerinde " Hareket-i Millîye Kongresi" adıyla toplanan İkinci Balıkesir Kongresi'nde çeşitli direniş güçleri ve çetelerin birleştirilmesi işine girişilmiş, başlıca amacın yurdun kurtarılması (istihlâs-ı vatan) olduğu belirtilmiştir. Ulusal görünmekle beraber Batı Anadolu'nun kuzeyini kapsayan yerel bir kongredir. Alınan idari ve mali kararlar birbirini tamamlamakta, direnişin sürekliliğini gerçekleştirebilmek için gelir ve giderlerin belirli bir kurala bağlanması hedeflenmektedir. Kararları, kendisinden sonra toplanan kongreler için bir taslak ve hareket noktası olmuştur.

Kongre kararları gereğince; seferberlik ilan edilmesi, herkes yükümlü olmakla beraber şimdilik 1884-1893 doğumlulularının silah altına alınmaları, çağırılıp da gelmeyenlerin cezalandırılmaları, Balıkesir'de olduğu gibi her ilçede "Teşkilat", "Maliye", "Levazım" heyetleri oluşturulması, ilçe ve nahiyelerden gönderilip silah altına alınanların giderlerinin daha sonra genel giderlerden düşülmek üzere ilçe ve nahiyelere ait olması ve başlarında cephede bunlarla beraber kalacak eşraftan bir kişinin bulunması uygun görülmüştür. İlçelerin yükleneceği giderler bir bütçe konusu olduğundan, bunun idaresi kongreye ait olacak, oluşturulan merkez heyetince yürütülecek, bu heyet bir bölgeden diğerine gönderilecek temel ihtiyaçları da düzenleyecektir. Genel giderlerin karşılanmasında, her yerin büyüklük ve zenginliğinin göz önünde tutulması uygun görülmüş; Balıkesir, Edremit, Burhaniye, Balya, Bandırma, Gönen, Sındırgı, Gördes, Soma, Bergama'nın belirtilen oranlarda katılması kararlaştırılmıştır. Çeteciliğin önlenmesi amacı ile, her ilçe heyeti göndereceği komutan ve erlere birer belge verecek, belgesi olmayanlar ulusal kuvvetlere kabul edilmeyecek, belgelerde almış oldukları eşya ve paranın miktarı yazılı olacaktır. Cephedeki savaşçıların yedirilme, giydirilme ve hastalıklarının tedavisi, donatımlarının tamamlanması ve yedek silahlı güç bulundurulması işlerinin anında yürütülmesi için cephe karargahları gerilerinde, bu işlerle gö-

85. Kâzım Özalp, **Milli Mücadele 1919-1922**, C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1971, s. 38; Doğu Ergil, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Ankara, Turhan Kitabevi, Çağ Matbaası, 1981, s.72.

revli birer " Menzil Müfettişliği" bulundurulacaktır. Halkın elindeki silahların toplanması ilke olarak kabul edilmekle beraber, mahalli özellikler göz önüne alınarak, yapılacak işlemler mahalli kurulların yöneticilerine bırakılmıştır. Kongre, Eylül ayı başında 100 kişilik olmak ve her bölgenin vereceği paranın yüzdesi oranında üye katılmak üzere yeniden toplanacaktır.[86]

Silah altına alınmalan öngörülenler, Erzurum Vilayet Kongresi'nce oluşturulan seyyar kuvvetlere benzemekte, silahlı direniş güçlerinin giderlerinin karşılanması, bunları oluşturan yöreye ait olmaktadır. Merkez ve ilçelerin genel giderlere katılma oranlarına göre sağlamaları gereken para, "Aynî ve Nakdî Teberru" adıyla halktan toplanmakta, oluşturulan heyet kimden ne kadar para isteneceğini saptamakta, toplanan bağışlarla yerel kuvvetlerin ihtiyaçları karşılanmaktadır.

Sözü edilen Erzurum Vilayet ve İkinci Balıkesir Kongrelerinde genel seferberlik ilan edilmesini, genel seferberlik ve asker toplama yetkisinin merkezi otoriteye ait olması nedeniyle, İstanbul hükümetine karşı bir çeşit başkaldırma ve onu tanımama hareketi şeklinde yorumlamak mümkündür. Dolayısıyla bu, yerel düzeyde asker toplayan, onu silah altına alan, cepheye gönderen, besleyen ve her türlü askeri ve idari işleri yürüten yeni otoritelerin ortaya çıkması demektir.

Batı Anadolu'nun güneyini kapsayan ve işgal altında bulunan illerden gelen temsilcilerin de katıldığı Birinci Nazilli Kongresi, 8 Ağustos 1919'da toplanmış, İkinci Balıkesir Kongresi kararlarına benzer idari ve mali kararlar almıştır. Farklı olarak, cephelere gereği kadar asker göndermek, bunları silahlandırmak, yiyeceklerini sağlamak, oluşturulan " Heyet-i Millîye" lerin görevi sayılmış, cepheye "celb ve sevk" olunacak kişilerin miktarının karargah komutanları tarafından belirlenmesi benimsenmiştir. Silah altına çağrılanlardan, isteyenler 100 lira bağışta bulundukları takdirde kendi işleri ile uğraşmak üzere üç ay süreyle silah altına alınmayacaklardır. Heyet-i Millîyelerin "cephe", "mücahidin", "mahalli" masrafları halkın mal ve para bağışları ile (Aynî ve Nakdî Teberru) karşılanacak, yapılacak bağış tutarını mahallin ihtiyar heyeti ve bilirkişiler tarafından verilecek bilgiye göre " Heyet-i Millîye" ler saptayıp, toplayacak, gelir fazlası derhal merkeze gönderilecektir. Saptanan vergiyi vermekten kaçınanların cezalandırılma şekli ve uygulanması birlik

86. **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, (Haz: Şerafettin Turan), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967, ss.112-115.; Kongreye katılan üye sayısı 48'dir.

başkanlarına bırakılmıştır. Yunan işgali nedeni ile içerilere göç edenlerle, cephede bulunan savaşçıların ailelerinden ihtiyaç duyanlara dağıtılmak üzere, âşar anbarlarındaki buğdayın Heyet-i Millîye emrine verilmesi İstanbul hükümetinden istenecektir.

Mali ve idari aksaklıkların giderilmesi için, merkez ile Denizli ve Muğla şubelerinde maliye, haberleşme, ulaştırma, satınalma, sağlık şubeleriyle, fedakarlık yapanlara ve göç edenlere yardım şubeleri açılmış, kongrenin saptanacak mahalde her ay üç gün süreyle toplanması öngörülmüştür.[87] Bu kongre ile, mıntıkavî birleşme hareketi İzmir'in güneyinde sağlanmış; Aydın, Muğla, Denizli, Burdur, Isparta ve Antalya'da oluşan örgütler Nazilli merkezine bağlanmıştır. Genişleme bu aşamada da kalmamış, Alaşehir Kongresi ile genel ve ortak bir hareket programı tespit edilmiştir.

Batı Anadolu'nun en geniş katılıma sahip kongresi 16-25 Ağustos 1919 tarihlerinde Alaşehir'de toplanmıştır. Mali örgütlenme ile buna esas olan idari kararlar; İkinci Balıkesir Kongresi kararları ile ilgili sonuçların değerlendirilip, uygulamada ortaya çıkan eksiklikleri gidermeyi ve örgütlenmeyi genişletmeyi amaçlamıştır. Çıkarılan talimatnameler, Batı Anadolu direnişinin temel prensiplerini ortaya koyacak, diğer kongrelerce de mahalli farklılıklar göz önünde tutulmak şartı ile onaylanacaktır.

Örgütlenmeyi yaygınlaştırmak amacı ile hazırlanan "Harekat-ı Millîye Talimatnamesi", merkez Alaşehir olmak üzere Salihli, Kula, Eşme, Demirci, Uşak, Ödemiş ilçelerini birer mıntıka saymış, her ilçede "Mıntıka Heyet-i Merkeziyesi"ne bağlı "Esas", " Maliye", "Levazım" heyetlerini bünyesinde bulunduran "Harekât-ı Millîye Redd-i İlhak Heyeti" kurulmasını öngörmüştür. Ulusal hareketi yürütmek için gerekecek para tutarını ilçelere dağıtmak, yazışmaları denetlemek, cephe komutanlarını çağırma, tayin ve değiştirme, ilçelerden gelecek gönüllülerin eksikliklerini gidermek ve cephelere göndermek Alaşehir'deki " Mıntıka Heyet-i Merkeziye"nin sorumluluğunda olacaktır. "Esas" heyetin görevi, her hareketi denetlemek ve yönetmektir. " Maliye" heyeti ulusal direnişin devamı için ilçelerin yükümlenecekleri paraların dağılımını, toplanmasını sağlamak, harcamalar için levazım heyetine para vermek, harcamalardan arta kalan parayı merkez maliye heyetine vermekle yü-

87. Gökbel, a.g.e., ss. 272-275.; Tütenk, a.g.e., s. 32; Tunaya, a.g.e. 502-504; Kongrece âşar ambarlarına el konulmaması; İstanbul Hükümeti'nin resmen tanıdığını göstermekte; bunun yanısıra halktan bağış adıyla da olsa vergi toplaması, ikilik yaratmaktadır. Süreç içinde gerçekler daha belirgin olarak ortaya çıkacak, İstanbul Hükümetini tanımama anlamına gelebilecek bir kararla aşar ambarlarına el konulacaktır.Müderrisoğlu, a.g.e.,s.119

kümlüdür. "Levazım" heyetleri, her çeşit satınalma ve toplama işlerini yapacak, cephedeki askerin yedirilmesi, barındırılması için cepheye yakın yerlerde gereği kadar " Menzil Müfettişlikleri" bulunduracaklardır. [88] " Kuva-yı Millîye Menzil Müfettişliği Vezaifi Hakkında Talimat"la, özellikle depolama ve tüketime ilişkin sorunlara çözüm getirilmeye çalışılmış; yiyecek, eşya ve savaş gereçlerinin depolanması ve dağıtımı ilkelere bağlanmıştır. Menzil Müfettişlikleri gerektiğinde mezbaha, fırın, anbarlar kurabilecekler, et, ekmek, sebze ve yemle ilgili konularda tüccarla sözleşme yapabileceklerdir. İhtiyaçların satınalma yolu ile mahallinden sağlanması esas olmakla beraber, mahallinden sağlanamayanlar merkez heyetlerinden istenecektir. Cephedeki asker ve hayvan sayısını tam bilmek, bu sayıya göre ihtiyaçları karşılamakla yükümlüdürler.[89]

Cephedeki örgütlenme yeniden düzenlenmiş, her cephede 40 kişiden bir bölük, 3 bölükten bir tabur, 3 taburdan da bir alay oluşturulması kararlaştırılmıştır. Her taburdan 20 kişinin sabit kuvvet olarak kalması koşulu ile cephedeki askerlerin ayda bir değiştirilmesi öngörülmüştür. Cephe gerilerinde genel bir ihtiyat örgütü kurulacak; bunlar çarpışma olmadığı zamanlarda dar, çarpışma anında hızla genişleyen birlikleri oluşturacaklardır. İlçe ve nahiyelerde kurulacak inzibati kuvvetler ise hem mahallin güvenliğini sağlayacak, hem de para toplama görevini yerine getirecektir. [90] Kongre'de, cephe ve cephe gerisi her türlü idari yetki ve sorumlulukların ayrıntıları ile düzenlendiği, silahlı direniş güçlerini oluşturan birliklere sayısal esneklik getirildiği görülür. Hem direnişin mali yükünü en aza indirmek, hem de üretimi aksatmamak amaçlanmıştır.

Kongrece, demiryollarının işgal altında bulunan İzmir'e yiyecek nakletmesinin yasaklanması ve demiryolu memurlarının İslamdan olması kabul edilmişken, fayda sağlamayacağı ve suistimallere yol açacağı düşünülerek, bu konuda belediyeler serbest bırakılmıştır. Ulaşım sorununa da değinen kongre, nakliye ücretlerinde indirim yapılması için girişimlerde bulunulmasına karar vermiştir. [91]

Bandırma, Erdek, Gönen, Burhaniye, Edremit, Sındırgı, Kırkağaç, Akhisar, Gördes ve Bergama temsilcilerinin katılması ile 16-22 Eylül 1919 tarihle-

88. **Balıkesir ve ... a.g.e.**, ss. 205-208, 136-137.; İhtiyaçların yerinden sağlanması esasının Büyük Millet Meclisi döneminde de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerince yürütüldüğü görülmektedir.
89. **a.g.e.**, s. 225-229
90. **a.g.e.**, s. 222
91. **a.g.e.**, s. 126, 225

ri arasında "Karesi ve Saruhan Livaları ve Civarı Harekat-ı Millîye Kongresi" adıyla toplanan Üçüncü Balıkesir Kongresi, Alaşehir Kongresi'nce alınan kararları ve çıkarılan talimatnameleri onaylamış, alay kumandanlıkları ve menzil müfettişlikleri için seçim yapmıştır [92]

19 Eylül 1919'da Antalya, Burdur, Isparta, Denizli livaları, Apa, Atça, Eşme, Alaşehir, Eğridir, Bademiye, Buldan, Baryanbolu, Bozdoğan, Çal, Çivril, Çardak, Honaz, Dalaman, Sarayköy, Sultanhisar, Geçiborlu, Güney, Sandıklı, Tavas, Garbikaraağaç, Kadıköy (Babadağ), Karacasu, Karahayıt, Kuyucak, Nazilli ilçe ve nahiyelerinin ikişer delege göndermeleriyle Nazilli'de ikinci kez bir kongre toplanmıştır. Kongre, Nazilli'de toplanacak bir " Heyet-i Merkeziye" oluşturulmasını öngörerek, Alaşehir Kongresi'nin karar ve talimatnamelerini kabul etmiş, bunun "muhit ve ihtiyacı mahalliye göre" uygulanması, Heyet-i Merkeziye'nin değerlendirmesine bırakılmıştır. Askerlik görevi için silah altına çağrılacak kişilerden bu kez 150 lira bağışta bulunanların üç aylık süre için yükümlülüklerinin ertelenmesi kararlaştırılmış, siyasi encümence hazırlanan rapor onaylanmıştır. Onaylanan siyasi encümen raporunun son paragrafına göre; yeterli bilgiye sahip olunmadığı ileri sürülerek Sivas Kongresi tanınmaktan ve kararlarına bağlı olmaktan kaçınılmış, konu merkez heyetine bırakılmıştır.[93] Daha önce 100 lira olan yükümlülüğü erteleme bedelinin 150 liraya çıkarılması kararı, mali sıkıntının çarpıcı bir örneğidir.

Sivas'tan, Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa imzası ile 14 Ekim 1919 tarihinde 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa ile, Bursa'da Kumandan Bekir Sami Bey ve Balıkesir Kolordu Kumandanı Kâzım Beye gönderilen şifrede; Balıkesir'de ayın 20'sinde büyük bir kongre toplanacağının bildirildiği, "...Sivas Umumi Kongresi ile ayrı maksadı mukaddes uğrunda çalışan bilumum cemiyetler(in)..." birleştirildiği, " Redd-i İlhak, Karakol" gibi isimler altında faaliyette bulunan, kongre toplayan millî derneklerin "...Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi ile doğrudan..." ilişki kurmaları ve Sivas Kongresi Talimatnamesine göre örgütlenmeleri, "... kongre ve saire gibi içtimaalara bugün lüzum olmadığının icap edenlere" ulaştırılması

92. **a.g.e.**, ss. 5,60-61,65,67

93. Gökbel, **a.g.e.**, ss.375-377; Rahmi Apak, **İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, İstanbul, Güven Basımevi, 1942, s. 93; Celâl Bayar, **Ben de yazdım. Millî Mücadeleye Giriş**, C.VII, İstanbul, Baha Matbaası, 1969, ss. 2368, 2383

istenmektedir.[94] Buna rağmen Balıkesir'de daha sonraki tarihlerde iki kongre daha toplandığı ve birtakım kararlar alındığı görülür.

19-21 Kasım 1919 tarihinde toplanan Dördüncü Balıkesir Kongresi'ne İzmir'in kuzeyinde kalan cepheler ve bunlara yakın ilçelerden gelen temsilciler katılmıştır. Bölge sorunları üzerinde durularak, Milne hattının kabul edilemiyeceği ilan edilmiş, cephelerde büyük çaplı faaliyete geçilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, Anadolu'daki Heyet-i Temsiliye ile ilişki kurularak " Reddi-i İlhak" isminin " Müdafaa-i Hukuk" olarak değiştirilmesi kabul edilmiştir.[95] Batı Anadolu'nun kuzeyinin, Heyet-i Temsiliye karar ve emirlerinin etkisinde kaldığı anlaşılmakta, doğuda gelişen ulusal hareketin batı ile bütünleşmeye başladığı görülmektedir.

Anadolu'daki son kongre, 10-12 Mart 1920 tarihlerinde " İzmir Şimal Mıntıkası Kuva-yı Milliye Heyet-i Umumiyesi" adıyla Balıkesir'de toplanmıştır. Kongre, Sivas Kongresi'nce kabul edilen kararlara tamamen katıldığını açıklamış, heyet-i merkeziye, teşkilat, kadro, bütçe konularında mevcut düzeni geliştirici, eksikleri giderici yeni kararlar almıştır. Buna göre, millî teşkilat birbirine bağlı olarak köy ve mahallelerden başlayarak nahiye, kaza, liva ve vilayet taksimatına bağlıdır. Bunların üzerinde "İzmir Şimal Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesi" vardır. Heyet-i Temsiliye ile ilişkide bulunmakla görevlidir.[96]

Kongre'de askerlik yükümlülüğü yeniden düzenlenirken, muaf olanlar da saptanmış, silah ihtiyacını gidermek için halkın elindeki silahların uygun bir şekilde alınması, cephaneyi gereksiz yere harcayanların cezalandırılmaları hükümleri getirilmiştir. Her ilçe Heyet-i Merkeziye'ye ayda ortalama 7.000 lira göndermeye mecburdur. Yapılan bütçe ile harcamaların 300.000 lira olacağı tahmin olunmuş, genel masraflara Bursa ilinin % 30, Balıkesir'in % 14.8, Bandırma'nın % 8 vb. oranlarda katılması ve aşağıdaki gelir kaynaklarına başvurulması uygun görülmüştür;[97]

---

94. Atatürk, **Nutuk-Vesikalar**, (Vesika 115) C.III, s. 1099.; Balıkesirde bulunan Albay Kâzım Bey, bu bölgede millî teşkilatlar ve askeri önlemlerle uğraşmaktadır. Bursa'da bulunan Albay Bekir Sami Bey de bir merkez heyet oluşturarak Sivas Kongresi kararlarını uygulatmaya başlamıştır. Heyet-i Temsiliye ayrıca Aydın, Konya, Bursa, Balıkesir bölgelerinin bağlantılarını kolaylaştırmak için önlemler almakta, millî teşkilâtları kendisine bağlamaya çalışmaktadır. **Söylev**, s.174. Bu amaçla Aydın Millî Kuvvetler Komutanlığına tayin edilen Refet Paşa Nazilli'ye gitmiş, komutanlığı Demirci Mehmet Efe'den almamış ya da kendisine verilmemiştir. Burada uzunca bir süre güvenilir bir komuta düzeni kurulamayacaktır. **(Söylev ss.,205,207)** Göksel, bu bölgenin Ekim 1919'un ilk haftası içinde milli birliğe katıldığını (**a.g.e.**, s.379) Ergil ise bunun Aralık 1919'da gerçekleştiğini yazmaktadır. (Ergil, **a.g.e.**, s.77)
95. Özalp, **a.g.e.**, s. 75.; Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 229; Ergil, **a.g.e.**, ss.81-82
96. Apak, **a.g.e.**, s. 99-102; Özalp, **a.g.e.**, s. 102
97. Apak, **a.g.e.**, s. 102-103

1- Belediye bütçelerinin tahmin edilen gelir fazlasının yarısı alınacaktır.

2- Mezbaha ve pazar vergileri belediyelerce bir kat fazla toplanarak Kuva-yı Millîye'ye verilecektir.

3- Her çeşit tüccar mallarının ithalat ve ihracatından belirlenen miktarda vergi alınacaktır.

Sonuç olarak, Batı Anadolu'da gelişen hareket İzmir'in işgali sonrasında toplanan kongrelerin kararları ile mevzilikten kurtarılarak mıntıkavi bir durum almıştır. Her ilçenin bir mıntıka sayıldığı ve Batı Anadolu'da üç mıntıka merkezinin oluştuğu; Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli'deki " Heyet-i Merkeziye"lerce idare edildikleri görülür.

Kongreler benzer sorunlarla karşı karşıya olduklarından birbirlerinin kararlarından yararlanmışlar, bu kararları " muhit ve ihtiyacı mahalliye" göre uygulama imkanlarını araştırmışlardır. Bütçelerinin ayrı olması, ayrı ayrı cephelerin sorumluluğunu aldıklarını göstermektedir.

Kararlar, kongre bölgesinde uygulanmaktadır. Oluşturulan silahlı direniş güçlerinin gerektiği zaman cepheye sevkedilecek durumda bulundurulmaları ise mali yükü hafifletmeye yöneliktir. Çarpışma olmadığı zamanlar dar, çarpışma anında hızla genişleyen birlikler oluşturmuşlardır.

Kongre kararları gereğince yapılan örgütlenme, silahlı direnişin her ihtiyacına cevap verecek şekilde genişletilmiştir. Cepheler arasında hem idari, hem askeri, hem de mali bağ oluşturulduğu, cephelerin birbirini desteklemesinin amaçlandığı görülür. Alınan, idari kararların hemen hemen tümü örgütlenme yanında gelir ve giderlerde belirli bir düzen sağlayıp mali yükü hafifletmeye, ulusal yükümlülüğü güç oranında eşit olarak paylaştırmaya yöneliktir. Kongrelerin bir başka yönü de, efelerin ve efeliğin tasviyesine yöneliktir.

Kapsam ve önem bakımından Doğu Anadolu kongreleri kararları ile mahalli ve yerel olan Batı Anadolu kongreleri kararlarını karşılaştırmaya imkan yoktur. Doğu Anadolu'daki kongreler, batıda olduğu gibi silahlı güçlerin mali finansmanından çok, ulusal bağımsızlığı amaçlayan siyasi kararlara yönelmiştir. Bu gelişmenin en büyük nedeni kuşkusuz hareketin başında Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu bir lider kadrosunun ve düzenli bir ordunun var olmasıdır. Bunun yanısıra, Yunan ilerleyişi ve işgale uğrama tedirginliği ile hem silahlı, hem de siyasi örgütlenmesini bir arada oluşturan Batı Anadolu direnişinde lider kadronun bulunmaması, boşluğu her yörede komutan olarak cepheye giden yerel nüfuzluların doldurmaya çalışılmasına yol açmış, bu da yerel kongrelerin aşılamamasına neden olmuştur.

III. ANADOLU'NUN EKONOMİK YAPISI

A- TARIM

"Memleketimiz, ziraat memleketi, Bütün hayatı ziraiyesi, hayatı iktisadiyesi, ticariyesi, sınaiyesi, maliyesi hep zürraın zahiresinin para etmeye başladığı devirden başlar. (Ağustostan..) ... bütün hayatımız çiftçinin mesaisi üzerine kurulmuştur." [1]

Türkiye'de ulusal gelirin en önemli kaynağı tarımdır. Öyle ki, nüfusun büyük bir çoğunluğunu, temel niteliği tarımsal üreticilik olan köylüler, ihracatını da tarımsal ürünler oluşturmaktadır. % 80 inin tarım ekonomisine bağlı olduğu düşünülen nüfus, bugünkü sınırlar içinde, 1913 yılında 15.821.000,[2] 14 Nisan 1919 da yapılan bir tahmine göre de 14.118.968 olarak belirlenmiştir. Bu toplam içinde, 1.167.946 Rum ve 587.960 Ermeninin bulunduğu da tahminler arasındadır.[3]

Tarımsal üretimin temel aracı topraktır. 1913 yılında çiftçilerin % 5'i tarımsal toprakların % 65 ine, % 87 si % 35 ine sahipken, % 8 i topraksızdır. 950 bin aile olarak saptanan az topraklı ve topraksız çiftçiler, büyük işletme sahiplerinin ortakçısı, ya da kiracısı durumundadır.[4] İşletmelerin ortalama genişliği 50 dönüm civarında olup, her işletme ortalama 22 dönüme tahıl ekmektedir.[5]

1914 ve 1915 yılllarında ortalama 6.089.000 hektar tarımsal alanın; %85.59'una tahıl, % 6.98 ine sanayi bitkileri, % 6.25 ine bakliyat, % 1.16 sına kök ve yumru ekimi yapılmıştır. Ayrıca ülkede 411.000 hektar bağ vardır.[6] Üretim fazlalığına göre, tahıl olarak; buğday, arpa, mısır, çavdar, pirinç. Bakliyat olarak; mercimek, fasulye, nohut. Köklü gıda maddeleri olarak; patates, soğan, sarımsak. Sanayi bitkileri olarak da; tütün, pamuk lifi, zeytin, haşhaş en çok ekilen tarımsal ürünlerdir.[7] Tahıl üretimi için ayrılan ekim alanları, Kuzeydo-

1. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C. III,. Ankara TBMM Basımevi, 1980, s. 201.
2. Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayını, Tisa Matbaacılık, 1970, s. 63.
3. Tevfik Çavdar, **Millî Mücadele Başlarken Sayılarla" ... Vaziyet ve Manzara-i Umumiye"** I. B. İstanbul, Millîyet Yay., Baha Matbaası, Mart 1971, s. 15
4. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın,** C.I, İstanbul, Yaylacılık Matbaası, 1979.
5. Eldem, **a.g.e.**, s. 71.
6. **a.g.e.**, s. 73
7. **a.g.e.**, ss. 75 - 76

ğu İç Anadolu'nun % 93 ünü, Doğu Anadolu'nun % 92 sini, İç Anadolu'nun % 93 ünü kapsarken, bu oran Akdeniz Bölgesinde % 64 e düşmektedir. Karadeniz Bölgesi ekim alanlarının % 7 sini sebze üretimine ayırırken, ihracata yönelik tarımsal üretim, daha çok sanayi bitkileriyle Akdeniz Bölgesinin % 32 sini kapsamaktadır. Bağcılıkta ise, Batı Anadolu Bölgesi % 15 le en ileri düzeydedir.[8]

Birinci Dünya Savaşı öncesi tarım sektörünün üretim kapasitesi yurt gereksinimlerinin % 10 üzerinde olup, bölgelere göre tarımsal üretim değeri; kişi başına Marmara Bölgesinde 540 kuruş, Ege Bölgesinde 535 kuruş, Akdeniz Bölgesinde 518 kuruş, Orta Anadolu Bölgesinde 338 kuruş, Karadeniz Bölgesinde ise 285 kuruştur.[9]

Tarımsal araçların ilkelliği, toprağın verim gücü, toprağa sahiplilik ve özellikle iklim koşulları üretim ve üretim değerini etkilemektedir. Kapalı ekonomiden ötürü, geçimlik üretim yapılması nedeniyle verimliliği yüksek toprakların ekilmesi, kara sabanın toprağın zengin tabakasını işleyip, kullanıma açamaması ve toprağın uzun süre nadasa bırakılması, tarımsal üretimi düşüren diğer etkenler olarak sayılabilir. Tarımsal üretim, bölgelere göre en fazla Orta Anadolu'da yapılmakla beraber, ülkenin en zengin tarımsal bölgelerini; Marmara, Ege ve Akdeniz bölgeleri oluşturmaktadır.

Üretim maliyeti de, bölgeden bölgeye toprak zenginliği, iklim ve teknoloji kullanımı oranında çok büyük farklılıklar göstermektedir. Öyle ki, buğday maliyeti 4,2 kuruş ile 13,48 kuruş arasında değişmektedir. Ulaşımın güçlüğü ve pahalılığı dolayısıyla ürün, tüketim bölgelerine taşınamamakta, taşınan buğdayın kilosundan gümrük vergisi alınmaktadır.[10] Bu da maliyeti 3,6 kuruş ile 11,4 kuruş arasında artırmaktadır.

Tarım, ilkel yöntemlerle yapılmaktadır. Gübreleme, özellikle teknik gübreleme, sulama yoktur. Bazı yerlerde sulama yapılıyorsa da, doğal koşullara bağlı ve ilkeldir. Pazara açılabilme olanağı bulabilmiş işletmeler, tarımsal alet kullanmakta, modern tarım yöntemleri uygulayabilmektedirler.[11] Daha çok sanayiye hammadde olabilecek ürünlere yönelmişlerdir. Genelde, makineleşme yok denecek kadar azdır.

---

8. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 70
9. Eldem, **a.g.e.**, s. 81
10. Feridun Ergin, **Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi**, İstanbul, Duran Ofset Matbaacılık A.Ş., 1977, s. 24
11. **Türk İstiklâl Harbi**, **a.g.e.**, IV.C, ss. 27, 25, 48.

Tarımsal üretime katkısı bulunan hayvan varlığı ise, Birinci Dünya Savaşı öncesinde yaklaşık şu durumdadır:[12] 1.050.000 at, 144.000 katır, 1.373.000 eşek, 314.000 deve, 6.938.000 sığır, 18.721.000 koyun, 15.463.000 keçi, 27.355.000 kümes hayvanları.

Sanayide birkaç küçük işletme bir yana bırakılırsa, Anadolu ekonomisi, tümüyle tarıma dayanmakta; devlet, gelirlerinin büyük bölümünü tarımsal ürünlerden sağlamaktadır. Bu dönemde devlet, tarımdan başlıca âşar, ağnam ve arazi vergisi adı altında vergiler almaktadır.

Aşar (öşür), onda bir anlamına gelen, başlangıçta tarımsal ürünlerin onda biri oranında aynî olarak alınan bir vergi olmakla beraber, 1919 yılında % 12 oranında uygulanmaktadır. Tarımsal üreticinin elde ettiği tarımsal ürünün, üretim maliyeti ne olursa olsun, toplamın % 12 si aynî ve nakdî olarak alınmaktadır. Aynî olarak alınanlar "Aşar Anbarı" denilen maliyeye ait depolarda korunmakta, gerektikçe paraya çevrilmektedir. Bütçe gelirlerinin % 30'unu oluşturan aşarı devlet kendisi toplamamakta, toplama hakkını pazarlıkla belirlenen miktar üzerinden "Mültezim" adındaki aracılara vermekte, pazarlık fazlası vergi, mültezimlerin olmaktadır.[13] 1908 yılındaki açıklamalara göre, "Âşar vergisi, safi varidatın yüzde 33,40 hatta 52 sini teşkil ediyor, ... Hükümet, çiftçilerin âşar vergisi olarak verdikleri paraların ancak yüzde 44 ünü eline alır. Resmi istatistiklere göre yüzde 56,3 ü mültezimlerin eline geçer." [14] Böyle olmakla beraber, âşar gelirlerinin büyük kısmı devlet borçları karşılığı Düyun-u Umumiye idaresine bırakılmıştır. "... âşar varidatı hükümetin en mühim varidatıdır ki, bu da düyun–u umumiyeye aittir..." [15] Vergi üç taksitte alınmakta, tutarı hemen merkeze gönderilmektedir.

Arazi vergisi, toprak ve arsaların mülkiyet ve kullanma haklarına sahip kişilerden, toprak ve arsaların değerleri üzerinden alınan vergidir. 1919 yılında, öşür veren topraklar, değerinin binde altısı, öşür vermeyen topraklar ise değerinin binde onu oranında arazi vergisi vermektedir.[16]

Ağnam vergisi (hayvanlar vergisi), hayvan başına alınmakta, oranı bölgelere göre değişmektedir. Anadolu ağnamı, Düyun-u Umumiye idaresinin gelirleri arasında olduğu halde, ağnam vergisi bütçe gelirlerinin % 12-13 ünü oluşturmaktadır.[17]

---

12. Eldem, **a.g.e.**, s. 73; Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 72
13. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, ss. 98, 100
14. Yalçın Küçük, **Planlama Kalkınma ve Türkiye**, 3.B, Ankara, Tekin Yayınevi, Ekim- 1978, s. 235.
15. Uluğ İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975, s. 114
16. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 100
17. **a.g.e.**, ss. 104 - 105, 126

1920 yılı bütçe rakamlarından derlenen aşağıdaki tablo Anadolu'nun kamu gelirleri ve bu gelirler içinde, tarımsal gelirlerin yeri hakkında açık bilgi vermektedir: [18]

Gelir Çeşidi	Bütçe Gelirleri İçindeki Payı
Âşar (Tarım Ürünü Vergisi)	% 29
Ağnam (Hayvanlar Vergisi)	% 12
Gümrük Vergisi	% 22
Tuz Tekeli Gelirleri	% 8
Bina ve Arazi Vergileri	% 5
Gelir Vergisi	% 4
Çeşitli Gelirler	% 20

Görüldüğü gibi, âşar ve ağnam gibi tarımsal vergiler, bütçe gelirlerinin % 41 ini oluşturmaktadır. Önemsiz sayılabilecek maden ihracatı bir yana bırakılırsa, ihracatın tümüne yakınını tarımsal ürünlerin oluşturduğu, dolayısıyla gümrük vergisinin de tarıma dayalı olduğu ortaya çıkmaktadır. Tütüne ilişkin tekel gelirleri ve devlet ormanları gelirleri de dikkate alındığında, devlet hazinesinin % 70 e yakın bir bölümünün tarıma dayalı olduğu anlaşılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşında, üretici nüfusun büyük bir bölümünün silah altına alınması, askerden kaçmaların da buna eklenmesi, tarımsal işgücünde büyük boşluk yaratmıştır. Üretim düşmüş, ülke ekonomisinin temeli olan tarım, yıkım noktasına gelmiştir. Yıkım, insangücünün yanında, tarımda işgücünden yararlanılan hayvanların ordu emrine alınması, aşırı vergiler ve kamulaştırmalar nedeniyle hızlanmış, üreticilerin çoğu elindeki toprak parçasından, hayvanlarından ve tohumdan yoksun kalmıştır.[19] Tarımda işgücünden yararlanılan hayvanların sayısı, dört yıl içinde % 46 oranında azalırken,[20] 1922 yılı tarımsal ürün rekoltesi, 1913 yılının yarısından aza düşmüştür.[21] Esas itibariyle, sadece ordunun gereksinimleri için çalışan işletmeler üretimde bulunabilmektedir. Bu görüntü şöyle anlatılmaktadır: "Kentlerden köylere kadar

18. Müderrisoğlu, "Atatürk'ün Mali Dehası", a.g.e., ss. 219 - 220
19. Türk İstiklâl Harbi, C.II, **a.g.e.**, s. 28.
20. Müderrisoğlu, **Kurtuluş Sav.... a.g.e.**, s. 73.
21. s.s.c.b. Bilimler Akademisi, **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi**, (çev: A. Hasanoğlu), C.I, İstanbul, Bilim Yayınları, s. 85.

her yerde, çok büyük bir ekonomik yıkım ve terkedilmişlik göze çarpıyor. Köylerde hemen hemen hiç erkek yok. Ya hepsi ölmüş, ya da cephede bulunuyorlar. Yaşlılar, kadınlar veya çocuklar çalışıyor... Boş toprakların oranı en az % 50 yi buluyor..." [22]

Ekonomik durumun yarattığı yoksulluk, güvenliği de sarsmış. Orduda firarlar başlamış, köyüne dönemediği için eşkiyalığa başlayan firariler, köylüyü kendisine yataklık yapmaya zorlamış, köylü baskı ve sömürü ağı içinde kalmıştır.[23] Ekonomik yaşamı zaten büyük ölçüde eşrafın denetimindedir. Ülkenin iç bölgelerinde büyük işletme sahiplerine sığınan köylü, boğaz tokluğuna çalışıp, ırgatlık yaparken, kapitalist ekonominin geliştiği tarımsal bölgelerde, ücretle çalışan işçi durumundadır.[24]

En güçlü işletmeler pazar için üretim yapabilen, zengin köylülere aittir. Ellerinde geniş topraklar bulunduğu gibi, az da olsa makineleşmişlerdir. Küçük ve büyük baş hayvana sahip olup, ticaretle, tefecilikle de uğraşmaktadırlar. Birçoğu buğday ve hayvan saklayarak savaşın yıkıcı etkisinden kurtulmayı başarmışlardır.[25] Bu durum, 5 Temmuz 1920 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi gizli oturumunda, Vehbi Bey (Konya) tarafından şöyle anlatılmaktadır:

> "... köylü yedi senedir, yetmiş senedir kasaba eşrafı namına öle öle usanmış, canı boğazına gelmiş, onlar, dostlar gazi biz şehit düsturunun aleyhinde. Bu kerede biz gazi, kasaba eşrafı şehit olsun diyorlar... Binaenaleyh cephei harpte yalnız köylüler değil, fukara takımı değil; eşraf ve ulema ve bizler bulunmalıyız... fedakarlık umumi olmalı. O vakit hiç kimse işten, fedakarlıktan kaçmaz..." [26]

Ulusal Kurtuluş Savaşını da omuzlayacak olan köylünün durumu, düşünceleri Eylül 1920 de Yunus Nadi tarafından şöyle dile getirilmektedir:

> "- Altıyüz senedir ha harb, ha çarpışma. Evvelki gün harb, dün harb, bugün yine harb. Harbe gidiyorum, ya geliyor, ya gelemiyorum. Gelmezsem büyük bedbahtlık. Belki ocağım sönüyor. Gelirsem daha az bedbahtlık değil, yıkılmış, harab ve perişan olmuş bir ocağın başına dönmüş bulunuyorum. Çok kere bu ocak da böyle kendi kendine harab ve perişan olmuş değildir. Onu öyle yapanlar olmuştur... Harb herkesi zarara uğratıyor diyorlar. Bilmem bu söz o kadar doğru mu? Herhalde

---

22. **a.g.e.**, s. 85.
23. **Türk İstiklâl Harbi, a.g.e.**, C.II, s. 28.
24. Hüseyin Avni (Şanda), **Reaya ve Köylü**, İstanbul, Habora Kitapevi Yayınları: 75, 1970, ss. 9 - 10.
25. s.s.c.b., **a.g.e.**, C.I, s. 87.
26. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C.I., s. 87.

ben harbden zarar görmeyen, hatta yalnız kazanan adamları da görmüyor değilim. Muhakkak bir şey var ki harbden en çok ben ziyan ediyorum. Harb dönüşü eldeki tarlanın alacaklı tarafından zaptedilmiş... hatta evdeki bir iki kap kacak ile yorganın bile vergi diye hükümet tarafından satdırılmış olduğunu görüyorum..."[27]

Sonra hükümete sorulmaktadır: "Nerede köylünün tarlası, hani köylünün öküzleri? Vergi namına yine köylünün kabını kacağını satacaksınız? Hülasa bir ucundan şu köylünün bindert ve ihtiyacını da düşünmeye başlayacaksınız.. Diyoruz ki Anadolu azallah vasidir. Ek ekebildiğin kadar, biç biçe bildiğin kadar... netice olarak bizde arazi meselesi yok olduğunu silme İslam iddia ediyoruz... biz köylü sırtından geçinenlerin işimize pek gelen sati ve cahilane bir ifadedir..."

Her toprak gelişigüzel sürülüp, ekilip, biçilemez. Toprağı işlemek uygarlıkta bir adımdır, uygarlık kültür işidir. Eğer Anadolu'da boş ve geniş topraklar varsa, onlar ancak nüfus artışı oranında işletmeye açılabilir. Sorun, köylünün serbestçe işleyebileceği, ürününü yalnız kendisinin alabileceği, yeterli tarımsal toprağının bulunup, bulunmadığıdır. "...her köylünün kafi arazisi yoktur. Hatta... köylülerimiz hemen yarı yarıya araziden mahrumdur... Köylülerimizin yarısı ya yarıcı veya kiracı olarak iş görürler... emeklerinin yarısını da orada hiç çalışmayan başkalarına verirler..." Bu haksızlığı onarıp, "... köylülerin ekip biçtikleri topraklar kendilerinindir, orada çalışmayan, orada alınteri dökmeyen hiç bir kimsenin hakkı yoktur." diye ilan olunamaz mı, denilmektedir. Böylece, "... köylümüze, kendisini memlekete bağlayacak ve adeta onu yeniden hayata getirecek bir iyilik yapılmış..." olunacaktır.[28]

Toprak sorununun yanında köylü, ürününü de değerlendirememekte, ürün tüketicinin eline geçinceye kadar beş, on el değiştirmektedir. Her birinin kârı en az % 10 olarak hesaplandığında, köylünün ürününü piyasa fiatının % 50 noksanına sattığı anlaşılmaktadır. "... Bu en aşağı bir hesaptır. Köylü öyle dolaplara maruzdur ki, onun bu yoldaki ziyanını umumiyet itibariyle yüzde yüz saymak da hata olmaz..." [29] Köylünün gereksinimi olan malları alırken uğradığı zarar, kendi ürünün satarken uğradığı zarardan az olmamakta, bazen % 400-500 ü bulmakta, güçlüklerle dolu çalışması genellikle boşa gitmektedir. Yani köylü, hem üretici olarak, hem de tüketici olarak sürekli zarar etmektedir.

Köylü, gittikçe ağırlaşan bir ekonomik bunalım içindedir. İyi ürün aldığı

---

27. Yunus Nadi, "Köylünün İhtiyacı", **Anadolu'da Yeni Gün**, (19 Eylül 1920), s. 1
28. **a.g.m.**, s. 1
29. Yunus Nadi, "Halkın İktisadiyatı" **Anadolu'da Yeni Gün**, (15 Eylül 1920), s. 1

yıllarda bunu, bol miktarda ve ucuz fiatlarla satmakta; kıtlık yılında satacak birşeyi bulunmadığından borçlanmaktadır.[30] Bu durumun, kendi kendine yeterli yaşama geleneğiyle, ulaşım ve ulaştırma olanaksızlıklarından kaynaklandığı söylenebilir. Köylü ürününü, genel ulaşım güçlüğü ve ulaşım araçlarına sahip olmadığı için pazarlayamamakta, diğer etkenlerle birlikte ülkede arz-talep dengesi oluşturulamamaktadır.

Üçüncü toplanma yılını açarken (1 Mart 1922) köylünün sorunlarına değinen Mustafa Kemal Paşa, "... Türkiye halkı ırkan veya dinen ve harsen müttehit, yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve fedâkarlık hissiyatiyle meşhun ve mukadderat ve menafii müşterek olan bir heyeti içtimaiyedir..."[31] demekte, Türkiye'nin sahibi ve efendisinin köylü olduğunu belirtmektedir. "... O halde herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstehak ve elyak olan köylüdür ...Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin siyaset-i iktisadiyesi bu gaye-i asliyeyi istihsale mâtuftur."[32] Ulusumuz çiftçidir. Ulusun çiftçilikteki çalışmalarını çağdaş ekonomik önlemler ile en iyiye ulaştırmalıyız. Şimdiye kadar var olan yolsuzluk, çağdaş ulaştırma araçlarının bulunmaması, değişim yöntemlerinin çiftçinin aleyhine olması ve yasaların çiftçiyi koruyamaması gibi güçlüklerin kaldırılması gereklidir. Bu noktada, özellikle tarımsal ürünlerimizi yabancı ürünlere karşı korumaya engel olunmakla ulusumuz bugünkü ekonomik sefalete düşmüştür.[33]

Anadolu'nun, hemen hemen her bölgesi, ulaşımdan yoksundur. Hatta, düzenli ve yılın her mevsiminde ulaşıma açık tek bir yol yoktur. Ulaşım o kadar geridir ki, Celâl Bey (Bayar) Mecliste bunu şöyle ifade etmektedir: "... Bu yolun fevkalade ehemmiyeti iktisadiyesi vardır. Sivas'ta ahali zahirenin fikdanından şikayet ediyor. Halbuki Eskişehir, Ankara, Afyon Karahisar'ında zahirelerimiz mebzulen bulunuyor... Yollarımız fevkalâde bozuk..."[34]

Ulaşım güçlüğü, üreticiyi ürününü pazarlama olanağından alıkoymaktadır. Üretimin artması; üretim giderlerinin azaltılması yanında, ulaşım olanak-

---

30. İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 7. B. İstanbul, Cem Yayınevi, Bahar Matbaası, 1979, s. 247
31. Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, 2. B, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Ens. Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961, s. 221
32. **a.g.e.**, s. 225
33. **a.g.e.**, s. 225 - 226
34. Celal Bayar, **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri**, 1920 - 1953, (Top: Özel Şahingiray), Ankara, Doğu Ltd. Ortaklığı Matbaası, 1954, s. 69 (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt 6. İçtima 122. (11.12.1336) Celse;I, sayfa 304'den)

larına ve ulaştırma araçlarına sahip olmayı gerektirmektedir. Öyle ki, Ulusal Kurtuluş Savaşı Türkiye'sinde, "... Afyonkarahisar'ı ile Antalya arasında bir okka buğdayın ücreti nakliyesi için, yedi buçuktan on iki buçuk kuruşa kadar ücret alınıyor. (Şimdi 16 kuruş sesleri)..."[35] Ulaşım güçlüğü nedeniyle iç bölgelerden ürün getirilememesi, kıyı bölgelerinin sık sık açlık tehlikesiyle karşılaşmasına neden olmaktadır. "Bugün Zonguldak'ta yirmi beş liraya bir çuval un satılıyor. Ordu, Rize, Giresun hatta Bartın... aynı haldedir... fevkalâde gali fiyatlarla zahire alıyorlar... Kezalik Adana... İzmit'e kadar bütün Karadeniz ve bütün Anadolu mıntıkasındaki yerlerde açlık var... Gümrüğü hububata açmamak bu durumu daha da güçleştirmekte..."[36]

1922 yılında Anadolu'da, tarımsal ürün alıcısı olarak karşımıza hükümetten başka bir güç çıkmamaktadır. "Hükümet bugün Konya ve Akşehir'den buğdayın kilosunu beş kuruştan alırsa, Aziziye'den v.s.'den dört kuruşa alırsa, Ankara'dan sekiz, dokuz kuruşa alırsa bunun neresinde adalet... Acaba buğdayı çiftçi kaça mal etmiştir... Tabii yüzde yirmiden fazla ziraat da olmaz; hiç de ekmez..."[37] Dışarıdan gelen buğday, pazar koşullarına göre, İzmir ve Kuşadası'nda 8 - 9 kuruştan, Antalya'da 12-13 kuruştan satılmaktadır. Bu arada Antalya'dan Mersin'e tahıl gönderilmeye başlanmıştır. Antalya'nın iç taraflarından kasabaya tahıl gönderilmesi güçlükle yerine getirilmekte, fiat her kilo başına on iki kuruş artmaktadır. Amerikan unlarının rekabetinden korkulmakta, üretim giderlerinin çokluğu nedeniyle, köylünün her yıl zarar ettiği, borçlandığı ve sonuçta yarıcı olduğu belirtilerek; köylü, "... ölecek ekmeyecek..."[38] denilmektedir. Bu durumda ulaşım gideri, üretim giderinin iki katına yaklaşmakta, hükümet bazı bölgelerdeki üretimi korumak amacıyla farklı ücret ödemektedir. Hükümetin farklı ücret ödemesinde, ulaşım giderlerini göz önünde bulundurduğu da varsayılabilir.

Bölgesel üretim miktarı ve ulaşım giderleri tarımsal ürün fiatını belirlemekte başlıca etken olmaktadır. Örneğin; Ocak 1921 de Trabzon'da arpanın kiyyesi 15 kuruş, buğdayın kiyyesi 20 kuruş, pirinç 55 kuruş, zeytin danesi

---

35. **a.g.e.**, s. 67, (**Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, C.X., İçtima 24,. Celse 1, (23.4.1337), s. 67 den)
36. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C. II, ss. 681-683
37. **a.g.e.**, C. II, s. 685.
38. **a.g.e.**, ss. 686, 753, 691, 694, 755

80 kuruşken; Samsun'da arpa 10, buğday 11-13, pirinç 45 - 55, zeytin danesi 55 kuruştur.[39] Aynı tarihte Trabzon'da koyun etinin okkası 60, öküz etinin okkası 55 kuruşken; Erzurum'da koyun eti 45, öküz eti 35 kuruştur.[40] 1921 Haziran'ında, İstanbul piyasasında ise, buğday 12,5 kuruş, arpa 7 kuruştan alıcı bulmaktadır.[41] Bölgesel özellikler yanında, ithalat yapılıp yapılmaması da fiatların yükselip, düşmesine neden olmaktadır.

Ekonomik sorunların yanında, Ordu Sağlık Bürosu'nun raporuna göre; "Türk köylerinin % 80'i sağlığa uygun olmayan çevrelerde kurulmuştur... Halkın % 14 ü sıtmalıydı. Frengi yaklaşık % 9 oranında yaygındı. Köylülerin % 72 si bitli olup... sağlığa uygun helâ gibi kolaylıklar % 97 evde söz konusu değildi." Okur yazarlık oranı ise % 7 yi geçmemektedir.[42] Bu konuda, Harbord tarafından 10 Ekim 1919 da verilen raporda, "İstanbul'dan Mardin'e kadar bütün bölgeleri gezdik. Millîyetçi hareketin amacı, Türklüğün şerefini kurtarmaktır. Türkiye hastalık ve harplerden nüfusunun % 20 sini kaybetmiştir."[43] denilmektedir.

Halkın bu güç durumundan yararlanmak isteyen ulusal direniş karşıtları, direnişe engel olmak için, "Askerlik yoktur, silahınızı terkediniz. Artık ölmeyin." [44] diyecekler, Türkiye Büyük Millet Meclisi 'nin ağnam vergisini artıracağını iddia ederek,[45] tarımsal nüfusu isyanlara sürükleyeceklerdir. Bu propagandanın etkisi ile bir yandan uzunca bir süre seferberlik ilan edilemezken, diğer yandan da hemen çıkarılan kısa bir kanunla ağnam vergisinin eskisi gibi alınacağı duyurulmuştur. İç güvenliğin sarsılmış olması nedeniyle Meclis, isyanları bastırmadan mevcut vergilerin oranlarını artırmaktan, yeni tarımsal vergiler koymaktan kaçınmıştır.

---

39. "Anadolu'da Piyasa", **Anadolu'da Yeni Gün,** (27 Ocak 1921) s. 2
40. "Anadolu'da Piyasa", **Anadolu'da Yeni Gün**, (28 Ocak 1921) s. 2
41. "En son İstanbul Piyasası", **Anadolu'da Yeni Gün**, (16 Haziran 1921), s. 2
42. **Vatan, Hürriyet, Ekmek,** (I. Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarından Seçmeler, (Haz: Zeynel Kazanoğlu), Ankara, Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret Borsalar Birliği Matbaası, 1975, s. 33
43. Kansu, **a.g.e.**, s. 225
44. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C.I, s. 431
45. Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet 1920**, Ankara, Başnur Matbaası, 1970, s. 175.

B- TİCARET

Yabancılara verilen ayrıcalıklar, sanayiyi olduğu kadar ticareti de olumsuz etkilemiş, sınırlı olan iş alanları yabancıların, ya da Rum, Yahudi ve Ermeni azınlıkların hemen hemen tekeline girmiştir.

Yabancı ticaret sermayesinin Osmanlı devletine girişi, kısmen de olsa tarımsal kesimi de ticaret sermayesine açmış, özellikle sahil şehirlerinde olagelen değişiklikler, zor yaşam koşulları içinde yaşayan halkı şehirlere çekmiş, ithal malları satan mağazaların sayısı artmıştır.[46] Buna rağmen ülkede ticari girişim yaygınlaşmış değildir. Belirli ölçüde, kendi kendine yeterli bir ekonomik yaşama sahip oluş, pazar ekonomisine kapalılığı getirmekte bu da ticareti olumsuz yönde etkilemektedir.[47] Ticaretin hareket noktası, tüketime açılmış şehirler ve devlet gereksinimlerine yöneliktir.

Ulusal burjuvazi yaratma girişimleri II. Meşrutiyet'le başlamış, 1913 yılında İttihat ve Terakki Partisinin hükümete bizzat katılmasıyla hızlanmıştır. Bir yandan, Müslümanlara ait kapitallerle bankalar kurulurken, diğer yandan Rum ve Ermeni azınlıkların ekonomik yaşamdan dışlanmasına çalışılmış, yabancı unsurlara karşı boykot hareketlerine girişilmiştir.[48] Savaş ortamında kapitülasyonların 1914 yılında kaldırılması ve savaşın olağanüstü koşullarının yarattığı enflâsyon kazançları böyle bir denemeye olanak vermiş, Avrupalı devletler savaştan sonra hesaplaşmak üzere kapitülasyonların kaldırılmasını kabullenmek zorunda kalmışlardır. Bu arada yabancı işletmelere, Türk personel kullanma ve bunları iş yaşamına hazırlama yükümlülüğü getirilmiş,[49] iç pazarı Türklere açmak ve ticari yaşamda etkinliklerini sağlamak amacı güdülmüştür.

Yönetimin ulusal burjuvazi yaratma çabası, köyün ileri gelenleriyle, piyasa arasındaki bağlantıyı artırmış, büyük tarımsal işletme sahiplerine sermaye birikimi olanağı tanımıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesi iç sermaye hareketini, savaş oldukca hızlandırmıştır. Öyle ki, savaş başlar başlamaz, deniz ticaret yolları kapandığı için ithalat aksamış, büyük şehirlerin yiyecek gereksinimlerinin karşılanması için, Anadolu'nun üretim kaynaklarından yararlanmak düşünülmüş, kısa zamanda Konya, Afyon, Eskişehir gibi üretim bölgele-

46. Şanda, a.g.e., s. 110
47. Ahmet Hamdi Başar, **Para ve İnkılâp, İktisadi Devletçilik**, 3. Kitap, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1936, s. 39.
48. Avcıoğlu, a.g.e., ss. 252 - 258.
49. Şanda, a.g.e., s. 13

rinde birçok mahalli banka ve zahire şirketleri kurulmuştur. Örneğin, Konya'nın Ilgın ilçesinde "Uyanık Köylüler Şirketi" [50] gibi. Para kazanan tüccarların köy ve ilçelerden, büyük piyasa merkezlerine göç ettikleri belirtilmektedir.

Ülke ekonomisinde düzenleyici bir rol oynamayı deneyen İttihat ve Terakki, kendi iktidarına bağlı çevrelere, zorunlu gereksinim maddelerinin ve bu arada da, besin maddelerinin imalat ve satış tekelini vermektedir. Gerekçe; "... Her savaşta Türk olmayan unsurlar servet sâhibi oluyor, vatandaşlar ise insanca kayıp verdikten başka, geçim sıkıntısına düşüyorlardı. Bu itibarla vatandaşları ticarete teşvik etmek ve kendilerine kolaylık göstermek...", "... bu sefer Türkler zenginleşsin..."di.[51] Yabancılar, azınlıklar ekonomik yaşamdan silinmeliydi.

Fakat, özlemi çekilen Türk - Müslüman girişimciler daha çok ticarete yönelecekler, devletin tüm olanaklarını kullanarak, kısa vadeli yatırımlarla kolay kazanma yollarını deneyecekler; iç ve dış ticarette askeri mal satışları üzerinde spekülasyon yaparak, çok büyük paralar kazanacaklardır.[52] Karaborsa yaygınlaşacak; devletin, orduyu ve büyük şehirleri beslemek amacıyla, yiyecek ticareti ve nakliyesine sınırlamalar getirmesi, kendisine dilediğini zenginleştirme olanağı verecek ve bu politika, devlet eliyle "millî tüccar" yaratma şeklinde değerlendirilecektir.[53]

Ulusal tüccar, savaş durumundan yararlanıp, karaborsayla, özellikle şehir halkının sırtından kolay kazanç sağlama yollarını bulmuştur. Fiat artışlarına göz atmak bunun ne ölçüde olageldiğini kanıtlamaktadır. Düyun-u Umumiye'nin pahalılık ödeneği vermek üzere tuttuğu fiat listesine göre, 1914 Temmuz ile 1918 Eylül arasındaki fiat değişiklikleri şöyledir: "... Şeker 3 kuruştan 250 ye, zeytinyağı 12 kuruştan 280 e, pirinç 3 kuruştan 90 a fırlamıştır. Buğdayın çuval fiyatı 0.99 lira iken azami 51 liraya erişmiştir. Ordu, orta kalite buğdayı 28 ila 32 liraya almıştır."[54] Fiat artışlarında ve fiatlar arasındaki oransal farklılık, spekülatif kazançların ne ölçüde geçerli olduğunu kanıtlamaktadır. Şekerin fiatı 80 katına çıkarken, zeytinyağı fiatı 22, buğdayın fiatı 51 katına çıkmıştır. Yine, Düyun-u Umumiye yönetimi geçinme endekslerine göre, yiyecek maddelerinin karaborsaya düşmesi sonucu fiatlar, 1914 yılı 100

50. **a.g.e.**, s. 110
51. Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 275.
52. s.s.c.b. Bilimler Akademisi, **a.g.e.**, C.I, s. 20
53. Avcoğlu, **a.g.e.**, s. 267.
54. **a.g.e.**, ss. 268 - 269; Bir önceki bölümde görüldüğü gibi fiatlar abartılmıştır.

olarak alındığında 1918 yılında 1897 ye yükselmiştir.[55] Fiat artışları 1917 yılından itibaren hızlanmış, ithal güçlükleriyle beraber, ithal malları stoklarının tükenmesi, yaşamı zorlaştırmış, üretici olmayan dar gelirli halk üzerindeki etkisi daha da yıkıcı olmuştur.[56]

Ticarette yönetimin oynadığı rol, hem yolsuzluk, hem de beceriksizlik olarak gelişmiş, ulusal bir ekonomi kurma yolundaki çabalar, yarı sömürge koşullarının ortadan kaldırılamaması ve girişimcilerin kolay kazanç sağlama yollarını seçmeleri nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak, Türk ticaret adamları, önemli ölçüde sermaye birikimi yapma olanağı bulmuşlardır.

Savaşın ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini önlemek amacıyla, Ateşkes öncesi hükümete verilen talimatta, "... ticaretin ve gemilerin serbestisini mutlak surette kabul ediyoruz. Memleketin hububat vb. gıda maddeleri ithalini süratlendirilmesini teklif edeceğiz..."[57] denilmektedir.

Halkın, özellikle İstanbul halkının çoğunluğu Ateşkesin imzalanmasından sonra, büyük bir ferahlık olacağını, ithal mallarının pazara yığılacağını beklemişlerse de, bu gerçekleşmemiştir. Nedeni ise, ulaşım güçlükleri ve ulaşımın pahalılığı olarak gösterilmektedir. Ateşkes sonrası, hem Almanya'dan gelen kömürün arkası kesilmiş, hem de stoklar erimiştir. Türk askeri yönetiminde bulunan, Zonguldak madenlerinde işçiler, ücret istemiyle işi durdurmuşlar aynı zamanda, Alman subayları buradan ayrılmadan önce makineleri bozmuşlardır.[58] Kömürsüzlük, ulaşımı, Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca olumsuz etkileyecek unsurlardan biri olacaktır.[59]

Savaş süresince yönetimde bulunduğu, ya da yönetimle iyi ilişkiler kurduğu için büyük servet edinen kişiler, Ateşkesle birlikte durgunlaşmışlar, birçoğu paralarını tarafsız ülkelerde, ya da Almanya ve Avusturya'da tuttukları için, nakit sıkıntısı çekmişlerdir. İstanbul'da ticaret ve sanayi hemen hemen durmuştur. İç ve dış ticaret genel savaş ortamından kurtulup henüz canlanmadığından tek ticaret uğraşı, halkın başta gelen gereksinimlerinin, yerli ürünlerle karşılanması olmaktadır. Konya'ya kadar, demiryolu boyunca tahıl stokları bulunmasına karşın, kömür yetersizliği nedeniyle taşınamamakta, yiyecek sıkıntısı çekilmektedir.[60]

55. Ergin, **a.g.e.**, s. 12
56. Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, 1. B. Milliyet Yayınları, Divan Matbaacılık, Temmuz 1978, s. 12
57. Celâl Bayar, **Ben de Yazdım**, C.I, 2. B, İstanbul, Baha Matbaası, 1965, s. 47. (madde 6)
58. Duru, **a.g.e.**, s. 13
59. Türk İstiklal Harbi, C.V., **a.g.e.**, s. 17 - 18
60. Duru, **a.g.e.**, s. 14

Trabzon ve Erzurum yöreleri ise, Rusya işgali (1916-1917) ve Türk askeri birliklerinin sürekli varlığı nedeniyle büyük ölçüde yoksullaşmış, Trabzon'da ticaret durmuştur. Rum göçmenlerin gelmesiyle, iyileşme eğilimi de göstermemektedir.[61]

Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşı'nda iç borçlanmaya gitmiş olması da, tüccarı olumsuz etkilemiş, bunalım içine sokmuştur.[62]

Büyük iş çevreleri dışındaki, yabancı tüccar ve ayrıcalık sahipleri, Yunan işgaline karşıdırlar.[63] Öyle ki, Osmanlı hükümetinin koruması altında kötü hizmetlerini satabilmektedirler. Çünkü, hemen hemen bütün firmalar, Türk ortaklarla, ya da Türk memurlarla birlikte çalışarak, özel ayrıcalıklardan yararlanmakta, büyük kazançlar elde etmektedirler. Doğu'da başlıca rakipleri olan Yunanlıların gelişinden hoşnut olmadıkları gibi, Yunan işgalini de onaylamamaktadırlar. Rum azınlık burjuvazisinin ise bunun dışında olduğunu söylemek yanlış olmaz.

İstanbul ve İzmir burjuvazisinin bir bölümü yabancı sermayeye, özellikle İngiliz ve Fransız sermayesine sıkı sıkıya bağlıdır. Aracı rolü üstlendiklerinden, yabancı kapitalistlerin ve tüccarların Türk pazarlarına sızmasına, dolayısıyla Anadolu'daki küçük ve orta tüccarın yok edilmesine yardımcı olmuşlardır.[64]

Tüccarın dış ticarette aracı rolü oynaması Ulusal Savaşta ithalat ve ihracat güçlüğü çekilmesine neden olacaktır. Anadolu'nun sınırlı sermayeli az sayıdaki tüccarları dış ticareti bilmediklerinden sık sık yanılgıya düşmüşler, bu da Anadolu'da dış ticaret boşlukları yaratmış, dış bağlantıların kopmasına yol açmıştır. İstanbul, İzmir gibi büyük tüketim merkezlerinin ve ihraç ürünlerinde büyük payı olan Ege, Marmara ve Akdeniz bölgelerinin işgal altında bulunması, tarım ülkesi olan Anadolu'nun ihraç olanaklarını kısıtlayacak, sadece Anadolu'nun düşman işgali dışındaki yerlerinin ihraç ürünleri olan fındık, tiftik ve yapağının, savaş için gerekli malzemelerin ithalinde kullanılması olanağı kalacaktır.[65] Bu arada, Suriye'ye tahıl, sebze, yağ ve bahçe ürünleri[66], Sovyetler Birliği'ne buğday, yulaf ve saman ihracatı yapılmakta[67], dış tica-

61. **a.g.e.**, s. 36
62. İğdemir, **Heyet-i Temsiliye ... a.g.e.**, s. 117
63. Duru, a.g.e., s. 26
64. S.İ. Aralov, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, (Çev: Hasan Ali Ediz) İstanbul, Burçak Yayınevi, İstanbul Matbaası, 1967, s. 33
65. Müderrisoğlu, **Kurtuluş Sav... a.g.e.**, s. 80.
66. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C.III., s. 47
67. Duru, **a.g.e.**, s. 135.

ret açığının büyümemesine çalışılmaktadır. Bununla beraber, bu ürünlerin ihracatı da, ayrıcalıkların söz konusu olması ve üretimin düşmesi nedeniyle azalmıştır. Örneğin, tiftik savaş öncesinde 60.000 balya olarak ihraç edilirken, artık 20.000 - 25.000 balya ihraç edilebilmektedir.[68] Ülkede yün ve yapağı olmasına karşın ihraç edilememekte, işlenememektedir.[69] Ülkenin, belli başlı ihracatı olan hayvanlar ise bitmek üzeredir.[70]

Ulusal Savaş boyunca dış ticaret açık vermiştir. 1921 yılında ihracat Antalya, Trabzon, Samsun ve Erzurum'dan gerçekleştirilmiş, on aylık süre içinde 9.317.822 liralık ihracat yapılmış, 2 milyon lira açık verilmiştir.[71] 1923 Türkiye'sinin ithalatı 144 milyon, ihracatı ise 84 milyon liradır. Yani, 60 milyon liralık bir dış ticaret açığı vardır. Kuşkusuz bunda, ithalatın serbest olması önemli rol oynamıştır. Bu rakamlar 1924 yılında ithalatta 193 milyon ve ihracatta 158 milyona yükselmiş, dış ticaret açığı 35 milyona düşmüştür.[72] İhracatı engelleyen unsurlar arasında ulaşım, ulaşım fiatları, güvenlik sorunu ve gümrük politikası başta gelmekte, tarımsal ürünler üretim maliyeti nedeniyle Avrupa ile rekabet edememektedir.

Tüccarın dış bağlantılar kuramaması nedeniyle bunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti denemiştir. Örneğin Bulgaristan Çiftçi Fırkasının heyet olarak gelen üç üyesiyle, Amerikan tüccarlarıyla ve Fransa ile ilişkiye geçilmiş[73] bu ilişkilerden Türk sermayesine zarar gelmemesi için özen gösterilmiş, rekabetten çekinilmiştir.[74]

Ulusal Savaş boyunca ülke, iktisadi ve mali büyük bir buhran içine girmiş, özellikle İstanbul'un buhrandan ne şekilde kurtulacağı merak konusu olmuştur. Türk ve İslam tüccarları ve sanayicileri, kendilerini günden güne tehdit etmekte olan bu durum karşısında yabancı ve çaresiz kalmışlardır. Örgütlenerek dayanışma içine girmeleri, birbirlerini korumaları gerekirken; ülkenin genel savaş ve ateşkes yıllarında spekülasyon ticaretiyle servet edinmiş olan birçokları, eski alışkanlıklarını sürdürme çabası içine girmekte, kazançlarını artırmak için daha serbest ve geniş bir alana, Anadolu'ya geçmektedirler. Bunlara karşı, Anadolu'nun sınırlı sermayeli, bol sayıdaki tüccarları basın tarafından uyarılmaktadır.[75]

---

68. **Celâl Bayar'ın Söylev... a.g.e.**, s. 41
69. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C.II, s. 62
70. **a.g.e.**, C.II, s. 745
71. **Celâl Bayar'ın Söylev... a.g.e.**, s. 90
72. Ergin, **a.g.e.**, s. 58; Cem, **a.g.e.**, s. 255
73. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C.II, ss. 90, 94
74. **a.g.e.**, C.II, s. 344
75. "Memleketimizde İktisadî Buhranlar", **Anadolu'da Yeni Gün**, (22 Nisan 1921), s. 3

Buhrana neden olarak, ithalatın çokluğu ve karaborsa ticareti gösterilmekte, ihracatın durgunluğu para buhranına neden olmaktadır. Devlet ticari girişimlerle ilgilenmemekte, maaşları dahi verememektedir. Türk tüccarlarının ticari yaşama gereğince hakim olamamaları, bankalarca desteklenmemeleri buhranın kaynağı olarak gösterilmektedir. Dış ticaret tamamıyla Türk olmayan unsurların elindedir ve vurgunu ithalatın başında yapmaktadırlar. Türk tüccarları, korumasız olmaları ve cesaretsizlikleri nedeniyle dış ticarete atılmamakta, aynı nedenle ulusal bir şirket de kurulamamaktadır.[76]

Ulusal Savaşta, dış ticaretin gelişmemesi ve ticareti buhrana düşüren neden olarak ithalat ve ihracat uyumsuzluğu gösterilmektedir. Ekonomimizin geleceğine kapı açması için, ihracatın kolay gerçekleşmesi ve ihracat işleriyle uğraşan tüccarların özendirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.[77] Ülke içindeki mal sevkiyatında gümrük uygulanması, açlık tehlikesine yol açtığı gibi, iç pazarın yabancılara kaptırılmasına neden olmaktadır.[78] Uygulanan gümrüğün çok yüksek olması, iç pazarı koruyalım derken kaçakçılığa neden olmakta, bu da gümrük vergisi kayıplarına yol açmaktadır.[79] Hükümet ise, ticarette gümrük vergilerini yükselterek, hem kolay ithalatı önlüyor, hem de iç pazarın korunmasını öngörüyordu.[80]

Savaşta, Anadolu'nun ticari yaşamı büyük ölçüde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin denetimindedir ve ordunun gereksinimlerinin karşılanması, en büyük ticari girişim olarak görünmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, daha çok ordunun gereksinimlerini karşılamak amacıyla bazı fabrikalarla sözleşme yapmakta, ancak gereksinimlerin karşılanamayacağını anladığı zaman tüccarlara iş vermektedir. Örneğin; Ankara, Konya ve Uşak Mensucat Fabrikaları ile sözleşmeler yapılmış, işgal edildiği için Uşak'tan yararlanılamamıştır. Yerli üretimle askerlerin giyim gibi gereksinimlerinin karşılanamayacağı anlaşıldığından, ithalata gerek görülmüş, istemde bulunan tüccarlara avans verilerek kolaylıklar sağlama yoluna gidilmiştir. Tüccarın malı getirmeme olasılığına karşı, kefil göstermesi ön koşul olarak istenmekte, ithalat daha çok elbise, kaput gibi eşyaları içermektedir. Batı cephesi askerlerinin elbise gereksinimleri bu yolla veya Bursa'dan alınan elbise, Karamürsel'den alınan kumaşlarla karşılanmıştır.[81]

76. **a.g.e.**, s. 3
77. "**İhracat Meselesi**", **Anadolu'da Yeni Gün**, (21 Nisan 1921) s. 2
78. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C. II, ss. 687 - 688
79. **a.g.e.**, C.II, s. 757
80. **a.g.e.**, C.III, s. 415
81. **a.g.e.**, C.I, s. 191

Uygulamada, tüccarlara giyecek ve silah gibi ithalat mallarının listesi verilmekte, ithalat gerçekleştiği takdirde tüccar, komisyon almaktadır. Komisyon vermekle, tüccarlar arasındaki rekabetten yararlanılmakta, % 10 dan başlayan eksiltme % 3 e kadar düşmektedir. Meclis'te, % 3 komisyonun çok az olduğu, bununla çalışılamayacağı, çalışanın da malın içinden çalacağı ileri sürülmekte, ülkede ticaretin yaygınlaştırılması istenerek, bunun 5 kuruş eksik, 3 kuruş fazla olmasının önemli olmadığı söylenmektedir.[82] Buna karşın Hükümet, zengin olmadığı için dikkatli harcama yaptığını, ama parasının ülkede kalması için dışarıdan beş liraya alınan kaputu, içeride on bir liraya aldığını, tüccarın daha az komisyonla çalışanına iş verdiğini, malların çürük çıkmaması için tüccarın yanında memur bulundurarak sakıncaları giderdiğini belirtmektedir.[83] Yani tüccar, hükümet adına iş görmektedir.

İstanbul tüccarlarının bir kısmı Anadolu'da kazanç yolları ararken, Anadolu'daki birçok milyoner, Ankara Hükümetine güvenmediğinden sermayesini ortaya atmamakta, paralarını İstanbul'daki bankalara göndermekte, bu engellenememektedir.[84] Hacim Muhittin Bey'in 7 Temmuz 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telden anlaşılacağı üzere, Anadolu'dan "... göçenler çok az ve parasını seven kişilerdir."[85] Çıkarcı davranışlar içinde sömürü koalisyonlarına ortak olmaktadırlar. Bunun yanında Ulusal Savaş boyunca, Erzurum tüccarlarından Nafiz Bey ve arkadaşı Çolak Nuri Bey, Zeki Bey gibi, devlet adına iş yapan tüccarlar; ordunun gereksinimlerini karşılamak için her türlü tehlikeye atılmış, İstanbul ve yurt dışından mal getirmişlerdir.[86] Nafiz Bey'in, satınalma komisyonu aracılığıyla İtalyanlardan satın almış olduğu iki keşif, bir sıhhi malzeme uçağı ile bir telsiz istasyonunu orduya bağışladığı da bilinmektedir.[87]

Tüccar, malı peşin aldığı halde, yönetimin mali buhran içinde olması nedeniyle malının karşılığını alamamakta, bir kısmı iflasa sürüklenmekte, maliye buna çözüm bulamamakta, [88] tüccarların paralarını alamamaları nedeniyle ordu gereksinimlerinin karşılanması işi iyi gitmemekte, tüccarlar mağazaları-

---

82. **a.g.e.**, C.I, s. 193
83. **a.g.e.**, C.I, ss. 194 - 195
84. **a.g.e.**, C.II, s. 62
85. **Balıkesir ve Ala ... a.g.e.**, s. 276
86. Nurettin Peker, **İstiklâl Savaşı, Resim ve Vesikalarla İnebolu - Kastomonu ve Havalisi Deniz ve Kara Ha rekatı**, İstanbul, Gün Basımevi, 1955, s. 247
87. **Türk İstiklâl Harbi**, C.V., s. 167
88. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C.II, ss. 275 , 398.

nı kilitlemektedir.[89] Ticaret sorunu, para sorunu olarak ortaya çıkmakta, "Bol paramız olsa, İstanbul'a gider alırız. Tüccarların alacakları sürüncemede kaldı"[90] denilmektedir. Ayrıca, Ankara'daki tüccarlar, İstanbul'daki birtakım tüccarların komisyonculuğunu yaparak geçinme yolunu tutmuş kişiler olarak da gösterilmektedir. Ankara'da yaklaşık sekiz ticaret grubu vardır ve bunların hemen hepsi Müdafaai Millîye ile müteahhit sözleşmeleri yapmışlardır.[91]

Parasını alamamasının yanında, tüccarın para ve mal güvenliği de yoktur denilebilir. Ekonomik sıkıntıyı atlatmak için, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti sürekli yeni gelir yasaları hazırlamakta, ulusal direnişin başarıya ulaşabilmesi için her yolu denemektedir. Ragıp Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi gizli oturumunda, "Beyefendiler, Maliye Nazırı bir gün yeni bir kanunla karşımıza gelecek, cebindeki parayı, bütün malını hükümete teslim etmeyenin cezası idamdır diye bir kanunla gelecek ve biz de Maliye Nazırını haklı göreceğiz..."[92] diyerek, bir bakıma mal ve sermaye sahiplerinin olumsuz beklentilerini dile getirmekte, ülkenin her yanında huzursuzluk ve güvensizlik (asayişsizlik) göze çarpmaktadır. Tekâlifi Milliye Emirleri de kaygıları doğrular niteliktedir. Ama yine Meclis'teki konuşmalarda "Bugün tekalifi millîyeden tüccardan alınan paralar tüccardan mı alınmıştır, milletten mi? Tüccardan 40 paralık mal aldınız, 40 kuruş zam etti. Halktan fazlasıyla çıkardı"[93] denilmekte, 1921 yılı bütçesi görüşülürken, tüccarın doğru dürüst ticaret vergisi vermediği belirtilmektedir.[94] Vergi veren tüccarın da, bu vergiyi kendisinin vermeyeceği, masraflarını malın fiatına eklemek suretiyle çözüm bulacağı ileri sürülmektedir.

Ticaret, bir tarım ülkesi olması dolayısıyla Anadolu'da, tarımsal ürünün alındığı Ağustos ayında yoğunluk kazanmaktadır. Ticari yaşam tarım üzerine kurulmuştur.[95] İhracat olanaksızlıkları nedeniyle, "Anadolu içlerinde zahire alacak hükümetten başka müşteri yoktur." Hükümet, tarımsal ürün alım fiatlarını bölgeden bölgeye saptamakta, ülke içinde aynı malın % 100'ü geçen farklı fiatlarla alındığı gözlemlenmektedir.[96]

89. **a.g.e.**, C.II, s. 135
90. **a.g.e.**, C. II, s. 381.
91. **a.g.e.**, C.II, s. 383
92. **a.g.e.**, C.I, s. 316
93. **a.g.e.**, C.III, s. 219
94. **a.g.e.**, C.II, s. 54
95. **a.g.e.**, C.III, s. 210
96. **a.g.e.**, C.II, s. 685

Genel olarak ordu gereksinimleri, İstanbul'dan ve özellikle o zamanlar İtalyan işgali altındaki Antalya'da kurulan Satınalma Komisyonu aracılığı ile yabancılardan sağlanmakta, alınan bazı savaş araçları güvenlik nedeniyle Sovyetler Birliği üzerinden getirilmektedir.[97] Bu yol, ülkenin büyük kısmının işgal altında bulunması ve dışarıyla olan bağlantısının kesilmesi sonucu seçilmiştir. İstanbul'dan sağlanan malzeme ve yedek parçalar askeri polis örgütü yardımıyla, gizli Türk örgütleri tarafından ya kaçırılmış ya da İtilâf orduları mensupları ile anlaşarak depolardan para karşılığında alınmıştır. "İngiliz kumandanının yaverleri, bilmem neleri, bol bol silah satıyorlar, teklif ediyorlar. Parayı verirseniz size istediğiniz noktada teslim edelim diyorlar."[98]

Cephe gereksinimlerinin sevkiyatı Müdafaai Millîyece yapılmakta, ülke içinden karşılanabilecek ordu gereksinimleri Millî Müdafaa Vekaleti komisyonları aracılığıyla yürütülmektedir. Sözleşmeyle, tüccarlara verilen görevler sıkı sıkıya denetlenmekte, bazı durumlarda aksaklıklar nedeniyle sıkıştırılmaktadırlar.[99] Bu aksaklıklar, daha çok malın gecikmesi şeklinde olmakta, ulaşım güçlüğü yanında, ulaşımın tehlikeli olması da ticareti olumsuz yönde etkilemektedir.

Deniz ulaşımı, sürekli düşman denetiminde bulunduğundan, cephane ve askeri eşya sevkiyatı çoğu kez Fransız, Sırp ve İran bandırası taşıyan özel ticaret şirketlerinin vapurlarıyla, ya da kiralanmış, Tekâlifi Millîye Emirleri uyarınca halktan alınmış küçük halk kayıklarıyla, motorleriyle yapılmıştır. Kömür gereksinimi, ya Sovyetler Birliği'nden ya da Zonguldak kömür havzasından sağlanmaktadır.[100]

Sahilin düşman kontrolünde olmasına karşın, yabancılar savaş araçları olmamak koşuluyla, limanlar arasında her çeşit eşya taşıyabilmektedir. Özellikle, Fransız ve İtalyan gemileri bu kurala bağlı kalmamışlar, zorunlu tüketim maddeleri yanında, ulaştırma, sanayi ve savaş araç gereçleri nakliyatını sürdürmüşler, kıyılarımıza konan denetim etkisiz kalmıştır.[101]

Savaş boyunca, iç ulaşım güçlüğü nedeniyle cephelerin gereksinimleri daha çok yerinden sağlanmış ya da geriden ileriye doğru akan yakın bir ulaştırma sistemi kurulmuş, askeri birlikler bunun için yapılarında birer satınal-

97. **Türk İstiklâl Harbi**, C.V, ss. 195, 167
98. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C.II, s. 136.
99. Peker, **a.g.e.**, s. 277
100. **Türk İstiklâl Harbi**, C.V., ss. 46, 38 - 39
101. **a.g.e.**, C.V, s. 89.

ma komisyonu oluşturmuştur. Satınalma yolu ile yiyecek ve yem gibi gereksinim maddelerinin bulunması olası ise de, örgüt ve ödenek yetersizliğinden yeterli depolama yapılamamakta, ulaşım güçlükleri bazı yerlerde değişimi aksatmaktadır.[102]

Osmanlı Devleti, en son Temmuz 1915 de kağıt para çıkarmış, bu paranın karşılıklı olması kabul edilmiş, ne zaman tedavülden kaldırılacağı yazılmış, altın ile ödeneceği belirtilmiştir. Ancak, çıkarılan kağıt paralar, Birinci Dünya Savaşının enflâsyonist baskısı ve savaş uzadıkça ekonomideki mal darlığının daha da artması sonucu, aşırı fiat artışları karşısında hızla değer kaybetmiştir. Öyle ki, 1915 de bir Osmanlı lirası ile alınabilen bir mal, Mondros Ateşkesi imzalandığında 4.48 Osmanlı lirasına alınabilmektedir. 1919 da her malın hem kağıt, hem de altın para cinsinden fiatı bulunmakta, fiatlar kağıt para cinsinden artma, altın para cinsinden azalma eğilimi göstermektedir.[103]

Ulusal Kurtuluş Savaşı, enflâsyonsuz yürütülmüş bir savaştır.[104] Ankara Hükümetinin, kendi adına para bastırmasına ortam uygun olmadığı gibi, İstanbul Hükümetleri de Ateşkesin imzalanmasından sonra emisyonu durdurmuş, maaş ödeyemediği zamanlarda da, dolaşıma yeni para sürmemiştir.[105] Yani, emisyon bir finansman kaynağı olarak düşünülmemiştir. Savaş boyunca, para buhranı içinde yaşanmış. Dış ticaret açığı, dış yardımlarla giderilmeye çalışılmıştır.

Kısaca; iç ve dış ticaret, devletin kontrolü altında olup, daha çok savaş gereksinimleri için yapılmakta, para sıkıntısının yanında ticari ilişkileri yürütecek tüccar ve örgüt sıkıntısı çekilmektedir. Devletin kurduğu satınalma komisyonları, tüccara iş vermekte, cephedeki birlikler zorunlu tüketim maddelerini kendileri sağlamakta, ulusal savunma örgütleri bunlara yardımcı olmaktadır. İthalat ve ihracatta ticari güçlüklerle karşılaşılmakta, bunu giderebilmek için yönetim kendisini dış ticari ilişkilere girmek zorunda hissettiği gibi, milletvekilleri de buna katkıda bulunma yolları aramaktadır. "Anadolu İthalat ve İhracat Anonim Şirketi" adıyla, 250.00 lira sermayeli bir şirket; milletvekili, tüccar birliğiyle oluşturulmuş, Avrupa piyasası ile doğrudan doğruya ilişki kurarak ithalat ve ihracat sorunlarına çözüm getireceği umulmuştur.[106]

---

102. **Türk İstiklâl Harbi** C.IV, s. 259
103. Müderrisoğlu, **Kurtuluş Sav...** a.g.e., s. 92.
104. Çavdar, **Millî Mücadele Başlarken ...** a.g.e., s. 99.
105. Ergin, a.g.e., s. 52.
106. "Pek Mühim Bir Şirket", **Anadolu'da Yeni Gün**, (24 Kasım 1921), s. 2

İthalat, kaçakçılığa benzer yollarla sürdürülmektedir. İç ticaretin bir kısmı, dış ticaretin büyük bir kısmı yabancıların elindedir ve ticaret büyük şehirlerde yoğunlaşmıştır. Anadolu'nun az sermayeli tüccarları, genelde vergi vermekten kaçınmış, sermaye birikimlerini Anadolu dışına taşımışlardır. Bir bölümü, Anadolu dışındaki tüccarların aracısı durumundadır.

Anadolu hareketinin, her türlü üretim kaynaklarına el atmış olması, karayolu ve ulaştırma araçlarının kötü ve yetersiz oluşu, iskele ve limanların işgal edilmesi ya da kontrol altında bulunduruluşu, ülke içinde yürütülen gümrük politikası, tüccarın para ve mal güvenliğinin bulunmayışı, ticareti olduğu gibi ülke ekonomisini de sarsmış, olağanüstü koşullar altında çekilen mal darlığı ve yükümlülükler halkın yaşam seviyesini daha da düşürmüştür.

1923 yılında Fethi Okyar'ın kurduğu hükümetin programında sorunlar bir bakıma dile getirilmekte; ötedenberi ülke aleyhine gelişen ekonomik dengenin sağlanmak istendiği, ihracat amacı güdüldüğü, dış borçlardan kurtulma, paranın değerini koruma, ticarete önem verme ve deniz ticaretinin geliştirilip şirketler kurma yoluyla, tüccarların doğrudan doğruya Avrupa ile bağlantı kurması yollarının aranılacağı belirtilmektedir.[107] Bu dış ticaretin ulusallaştırılması ve geliştirilmesi amacına yönelik bir atılım olarak düşünülmelidir.

Mustafa Kemal Paşa, bu konudaki görüşlerini 1923 te şöyle açıklamaktadır; "... halkımızın tüccar sınıfını zengin edebilmek için, ticaretin yabancı ellerde bulunmasına mâni önlemleri almak mecburiyetindeyiz."[108]

C- SANAYİ

Gelişme döneminde Osmanlı Devleti'nin çağının koşullarına göre ileri bir sanayiye sahip olduğu bilinmektedir. Geleneksel özelliklerini kaybetmemiş küçük sanatlarla, el ve ev sanatları ülkenin gereksinimlerine yanıt verecek bir iş hacmi yaratmakta, hatta dış pazarlarda tutunabilmektedir. Avrupa sanayi devriminin oluştuğu ortamda etkinliğini yitirmiş, varlığını sürdüremez olmuştur.[109] Osmanlı sanayini, çağdaş Avrupa sanayisinin gerisinde bırakan nedenlerin başında, sanayi devriminin dışında kalınmış olunması ve mevcut bütün sanayi dallarında olumsuz etkileri görülen kapitülasyonlar gelmektedir.

---

107. İsmail Arar, **Hükûmet Programları, 1920 - 1965**, İstanbul, Tipo Neşriyat ve Basımevi, 1968, s.555
108. Cem, **a.g.e.**, s. 268.
109. Eldem, **a.g.e.**, s. 111

Avrupa sanayi ürünlerinin Osmanlı pazarlarına girmesi, küçük işletmelerin pazardan çekilmesi sonucunu doğurmuş, direnmelerine karşın tekstil ve ev dokumacılığı bunlarla rekabet edememiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında, küçük sanayinin yetersizliği ve batılı anlamda sanayileşmenin gerekliliği kavranmış, sanayileşme özendirilmek istenmişse de başarılı olunamamış, sanayileşme açısından en büyük sorun sermaye birikiminin bulunmaması olarak algılanmıştır.[110]

Osmanlı hükümetleri sanayileşme çabalarını iyi niyetle sürdürmesine karşın, yarı sömürge koşullarının ortadan kalkmamış olması, olumlu sonuçlar alınmasını engellemiştir. 1883 - 1913 yılları arasında 1.1 milyon lira ulusal sermaye ile 46 sanayi kuruluşu oluşturulmuşken, yabancı sermaye aynı dönemde 10 milyon lirayı bulan sermaye ile 39 kuruluşa yatırım yapmıştır.[111] Yabancı sermaye kuruluşlarının her yönüyle daha büyük ve gelişmiş olduğu sonucu çıkmaktadır. Yatırım yapılan her yabancı sermayeli kuruluşun ortalama 256.000 liralık, her yerli kuruluşun ortalama 24.000 liralık maliyeti vardır. Buna göre, her yabancı kuruluş yerliden ya on kat daha büyüktür ya da modern teknolojinin ürünüdür.

Açık pazar haline gelen ülkede, yabancı sermaye; devlet güvencesinin bulunduğu, ülkeyi daha kolay sömürebileceği altyapı yatırımlarına yönelmekte, ülkemizde sanayi yatırımı yapmaya, devletin açık kapı politikası ve ayrıcalıklar nedeniyle ilgi göstermemekte, çıkarlarına uygun, kârlı, rekabet kabul etmeyen yatırımlara yönelmektedir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'ye giren 57.110.000 Osmanlı lirası tutarındaki yabancı sermayenin ancak 6.500.000 liralık bölümü, yani % 11.3 ü sanayi alanına yatırılmıştır. Diğer yatırımlarını % 59 la demiryolları, % 5 le liman işletmeleri gibi altyapı tesisleri ve % 5.4 kamu hizmetleri (elektrik, su, tramvay), % 5.7 madencilik, % 9.8 bankacılık - sigortacılık, % 3.8 ini de diğer alanlar kapsamaktadır.[112] Lozan'dan sonra faaliyette bulunan yabancı sermaye hakkında şu rakamlar verilmektedir: Toplam 63.414.000 İngiliz lirası tutan yatırımların % 4 e yaklaşan 2.447.000 liralık bir bölümü sanayi alanındadır. Bu toplam içinde demiryollarının payı 39.133.000 İngiliz lirasıdır.[113] Verilere göre, yabancı sermaye yatırımlarının çok az bir bölümü sanayiye, gerisi demiryolları, madenler, bankacılık, belediye hizmetleri ve ticarete yönelmiştir.

110. Çavdar, **Milli Mücadele ... a.g.e.**, ss. 44 - 46.
111. Eldem, **a.g.e.**, s. 114
112. Doğu Ergil, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, 1. B. Ankara, Turhan Kitabevi, Çağ Matbaası, 1981, s. 58
113. Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 164.

Marmara ve Ege bölgelerinde yoğunlaşan Osmanlı sanayinin, % 55'i İstanbul yöresinde toplanmıştır. İstanbul'u sanayi yoğunluğu açısından çoğunluğunu ipek sanayinin oluşturduğu kuruluşlarıyla İzmir, Bursa, Manisa, Uşak, Bandırma ve İzmit izlemektedir. Adana ve Tarsus pamuk ipliği fabrikaları dışında, Anadolu'nun diğer şehirlerinde un ve deri fabrikalarından başka önemli sanayi kuruluşlarına rastlanmamaktadır. Bu sanayi kuruluşlarının % 75.3 ü özel sektöre, % 24.7 si devlete ait olup, devlet fabrikaları askeri amaçlarla kurulmuştur. Büyük çoğunluğu İstanbul yöresinde toplanan askeri fabrikaların üretimi dokuma, elbise, askeri donatım ve cephaneye yöneliktir. Top, tüfek, makinalı tüfek, gemi üretecek kapasitede değillerdir.[114]

1915 yılı sayımına göre ülkede, Suriye bölgesi hariç 585 sanayi kuruluşu bulunmakta, 15.970.000 liralık üretim değeri oluşturan bu kuruluşlarda 298.000 işçi çalışmaktadır. 239 sanayi kuruluşuyla gıda sanayi, 134'le tekstil ve 61' le kırtasiye sanayi baş sırayı almaktadır. Gıda sanayi kuruluş sayısı yanında, çalıştırdığı işçi sayısı ve toplam içinde % 50 lik üretim değeriyle en önemli sanayi kolu olarak görünmektedir. Özel sektör, başta gıda sanayi olmak üzere toprak, deri, tahta, tekstil, kırtasiye - kağıt, matbaa - kimya sanayine yönelmiştir.[115] Soruna, ülke sanayinin iç oransal gelişimi açısından bakıldığında, 1901 - 1915 verilerine göre, kırtasiye, tekstil ve tahta sanayinin büyük atılım yaptıkları gözlemlenmektedir.[116] Bu çabalar daha çok azınlıklarca yürütülmüş, ülke sanayinin denetimi ileri kapitalist ülkelerin temsilcisi durumunda bulunan azınlıkların elinde kalmıştır. 1913 - 1915 sayımına göre ülke sanayiinde azınlık ve yabancı payları şöyledir:

Etnik grup	**Sermaye %**	**Emek %**
Türk	15	15
Rum	50	60
Ermeni	20	15
Yahudi	5	10
Yabancı	10	-

[117]

114. Müderrisoğlu, a.g.e., s. 61
115. Eldem, a.g.e., ss. 124 - 125
116. a.g.e., s. 121
117. Çavdar, a.g.e., s. 66

Türklerin elinde önemli bir sermaye birikiminin bulunmadığı ve sermayeleri oranında emek kullandıkları, sanayi hareketinin her yönüyle azınlıkların egemenliğinde bulunduğu görülmektedir. Ülke sanayinin yarısı, hem sermaye, hem de emek kullanımı bakımından Rumların denetimindedir.

Ulusal sanayiyi kurmak, özel girişimciliğe Türk - Müslüman halkı özendirmek amacıyla, 1913 yılında Sanayiyi Teşvik Yasası çıkarılmış, sanayi kuruluşlarına ücretsiz toprak verilmesi, vergi bağışıklığı ve vergilerin taksitle alınması gibi kolaylıklar getirilmişse de başarı elde edilememiştir.[118] Yine de hükümet politikası gereğince, azınlıkların uğraşı olan sanayi ve ticari işlere atılma çabaları yoğunlaşmış, 1917 - 1924 yılları arasında azınlıkların Türkiye'den ayrılmasının yarattığı boşluk, Türkleri ticaret yanında sanayi üretimine de katılmaya yöneltmiştir.[119]

Sanayileşmenin ölçütü olarak en yaygın biçimde kullanılan gösterge, kişi başına düşen gelir düzeyidir.[120] Ülke gelir dağılımı içinde Anadolu'nun yerini bulmamız, ulusal savaşın ne koşullar altında yürütüldüğü ve ne ölçüde sanayileşmiş olduğu hakkında bilgi verecektir.

---

118. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, **50. Yılda Türk Sanayii**, Ankara, 1973, s.3
119. H. Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi; Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967, ss. 88 - 89.
120. Özlem Özgür, **100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye**, 1. B. İstanbul, Gerçek Yayınevi, Yelken Matbaası, 1976, s. 11

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA GELİR DAĞILIMI

(1907 - 1914, kişi başına kuruş olarak)

Bölgeler	**Yıllar**		
	1907	**1913**	**1914**
Doğu Trakya	837	1040	1160
İstanbul ve Çatalca	1790	2085	1934
Marmara, Ege ve Akdeniz Bölgesi	990	1180	-
Anadolu'nun diğer Bölgeleri	667	771	-

[121]

Ülkenin kişi başına 771 kuruş gibi en düşük gelirine sahip bölgeleri, Sevres Antlaşması ile Türkiye'ye bırakılmıştır. Oysa 1914 yılında, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasının tuttuğu istatistiklere göre İstanbul'da, bir aile ayda asgari 1161 kuruşla geçinebilmektedir.[122]

Kısaca; Türkiye'de ilkel savaş sanayi yanında, hafif sanayi denilen çoğu el emeğine dayanan gıda, dokuma ve dericilik gibi alanlarda yoğunlaşmış bir sanayi vardır. Ve bu sanayide, küçük işletmeler hemen hemen tam bir çoğunluğa sahiptir.

Birinci Dünya Savaşı'nda kaldırılmış olan kapitülasyonlar, Ateşkesle yeniden canlandırılmış; bir yandan ülkenin bankaları, fabrikaları, madenleri, demiryolları, limanları, silah depoları ve savaş sanayi işletmelerini denetimleri altına alırlarken,[123] diğer yandan İstanbul İngiliz, Fransız ve İtalyanların ortak işgali, İzmit ve Bandırma İngiliz kontrolü, Adana ve Tarsus Fransız, İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir.[124] Mayıs 1919 u izleyen günlerde Yunan işgali genişleyerek Manisa, Uşak, Bursa'yı da kapsayacak; ülke sanayinin odak noktasını oluşturan yerlerin Ulusal Savaşa yararı dokunamayacak, küçük atölyelerde ve ev ekonomisi içinde üretim yapılmaya çalışılacaktır. Yol-

121. Eldem, **a.g.e.**, s. 305.
122. Yahya Akyüz, **Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri 1848 - 1940**, Ankara, Doğan Basımevi, 1978, s.96.
123. **Türk İstiklâl Harbi**, C.II, s. 28.
124. Müderrisoğlu, **Kurtuluş Sav... a.g.e.**, s. 68

ların ve ulaşım araçlarının kötü ve yetersiz oluşu yanında, mevcut demiryolu, iskele ve limanların işgal edilmesi, Anadolu'nun her türlü ekonomik yaşamının felç olmasına neden olmuş, halkın yaşam seviyesi Birinci Dünya Savaşına oranla daha da düşmüştür.

Ulusal Kurtuluş Savaşında, Ege Bölgesi halkının büyük çoğunluğu tahıl, bağ, zeytin üretimiyle uğraşmaktadır. İstanbul'dan sonra ülkenin en güçlü sanayi kuruluşları İzmir'de toplanmıştır. Ege Bölgesinde yetişen tarımsal ürünleri değerlendirme ilkesi doğrultusunda gıda, toprak, deri, ağaç, dokuma, ve kimya (yağ, pamuk, palamut özü) sanayi kurulmuştur. Sanayi kuruluşlarının tümü azınlıkların elindedir. Türkler, zanaatçılıktan ileri gidememiştir.[125]

Akdeniz Bölgesinin Adana, Mersin, Tarsus, Maraş, Antep, Antalya gibi merkezlerinde her türlü el işleri yapılmakta, tezgâhlar çalıştırılmaktadır. Bölgenin sanayi şehri olan Adana'da fabrikalar bulunmakta, bu fabrika ve tezgâhlarda her türlü gereksinim maddeleri işlenmektedir. Askeri bakımdan sanayiden yararlanmak olasıdır. Özellikle kumaş yapımı ileri düzeydedir.[126]

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sanayi çok ilkel olup, fabrika yoktur. Önemli ölçüde bakır ve kurşun madeni bulunmasına karşın değerlendirilememekte, gereksinimler küçük atölyelerde veya el işleriyle sağlanmaktadır. Diyarbakır ve Musul gibi merkezlerden elde edilen ipekle, ilkel tezgâhlarda basit ipekli ve yünlü kumaşlar dokunmaktadır. Ayakkabıcılık, terzilik ve inşaat işleri azınlıklarca yürütülmekte, Müslümanlar genellikle tarımla uğraşmaktadır.[127]

Kocaeli, Bursa, Eskişehir gibi şehirlerde ağır sanayi bulunmamakta, daha çok tarımla ilgili küçük sanatlar göze çarpmaktadır. Bursa ipekçiliği süreç içinde çökmüş olduğundan, 41 imalathane kalmıştır.[128] Bu imalathanelerden elde edilen ipeği dokuyan beş fabrikadan ancak bir tanesinin sahibi Türk'tür. Ayrıca saraçcılık, kunduracılık, bıçakçılık yapılmaktadır. Bölgede kurşun, demir, civa, bakır, krom, manganez gibi madenler çıkıyorsa da, işletme olanaksızlığından yeteri kadar yararlanılamamaktadır. Kıyı kesimlerinde küçük deniz taşıtları yapılabilmektedir. Adapazarı ve Eskişehir'de demiryolları onarım atölyeleri vardır.[129]

---

125. Erdeha, a.g.e., s. 368: **Türk İstiklâl Harbi**, C. II, 1. Kısım, s. 34
126. a.g.e., **Türk İstiklâl Harbi**, C. IV, s. 36
127. a.g.e., s. 28
128. Erdeha, a.g.e., ss. 331
129. a.g.e., s. 331 ve **Türk İstiklâl Harbi** C. II, 3. Kısım, s. 30.

Dünyaca ünlü Ankara keçisine sahip olmasına rağmen, dünya tekstil sanayini elinde tutan İngilizlerin ülkemizde yün-tiftik ticaretine girmesi, dokuma sanayini Ankara'da geliştirmemiş, sadece bunun ticareti ile uğraşan zengin bir eşraf kesimi yaratmıştır.[130] Yalnız "İmalatı Harbiye" adında, el tezgâhlarında silah onarıp yapan küçük işletmeler vardır.[131] Sivas ve Konya'da sanayi kuruluşu bulunmamakta, küçük esnaflık yanında, zanaatkârlık göze çarpmaktadır.[132] Ticaret ve sanayinin gelişmemesi, ulaşım güçlükleri yanında, ülkede iç güvenliğin sağlanamamış oluşuna bağlanmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesinde de sanayiye rastlanmamakta, yalnız kendine özgü bir sistemle ürettiği halı ve kilimlerin Avrupa'da alıcı bulduğu belirtilmektedir. Amerikan ve İngiliz sermayesinin oluşturduğu bir şirket, Anadolu'nun halı ve kilim üretimini hemen hemen tekeli altına almıştır.[133]

Madenlerimizin en önemlisi ve ülkenin en büyük servet kaynaklarından biri Zonguldak kömür havzasıdır. Burası da, yerli sermayeden yoksun bir durumda olup, birçok yabancı şirketin denetimi altındadır. Sıra ile (münavebe) çalışan 5000 kadar işçinin yaşam koşullarının iyi olmadığı gözlemlenmektedir.[134] Keçiborlu'da bulunan zengin kükürt madenleri, bir teşkilat kurulmasına rağmen işletilememekte, İstanbul hükümeti ise bu madenin işletme hakkını ihale ile satma çabası içinde bulunmaktadır.[135] Yani, ülke madenlerini sahip olamadığı gibi, elindeki madenleri de işletme bilgi, beceri ve teknolojisinden yoksundur.

Anadolu'nun en fazla ilerlemiş sanayi kolu dokuma gibi görünmekte ise de, Türkiye Büyük Millet Meclisi 'ne memurlarla, halkın yerli kumaş kullanmalarını sağlama yolunda verilen bir yasa tasarısı dikkate alınmamaktadır: Her ne kadar bütün ülkenin elbiselik kumaş gereksinimine yetecek kadar hammadde varsa da, bunu dokuyacak tesisimiz yoktur, üstelik dışarıdan getirilen kumaşlarla rekabet etmemiz olası değildir denilmektedir. Hatta daha önceki oturumlarda, ülke gereksiniminin % 5 ini dahi dokuyacak tezgâhların bulunmadığından söz edilmektedir.[136] Gologlu ise, daha savaş öncesinde, dokuma sanayinin fes dahi üretemediğini, Avusturya'dan gelen feslerin milyon-

---

130. Erdeha, **a.g.e.**, s. 233
131. Çavdar, **a.g.e.**, s. 78.
132. Erdeha, **a.g.e.**, ss. 267, 75
133. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, C. IV, (16.9.1336), s. 149
134. **a.g.e.**, C. III, (15.8.1336), s. 221 ve C. VIII, (24.2.1337), s. 401.
135. **a.g.e.**, C.IV, (6.10.1336), s. 498.
136. **a.g.e.**, C. VII, ss. 97 - 98 ve C. V, s. 105.

larca liralık ithalatı gerektirdiğini yazmaktadır.[137] Halı ve kilim üretimi konusunda geçen tartışmalarda ise, üretimin niteliğini Tunalı Hilmi Bey, şu tümceyle vurgulamaktadır: "- Bunların hangisi himayeye muhtaç değildir efendim."[138]

Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında kurulan Fethi Okyar hükümetinin programında, sanayinin her türlü teknolojiden yoksun olduğu belirtilmekte, desteklenmesi ve gelişme koşullarının hazırlanması öngörülmektedir.[139]

Ulusal Savaş sırasında yabancı sermayenin, ülkede yatırım yaptığı görülmektedir. Örneğin, 10 Ekim 1920 de "Arslan ve Eskihisar Muttehit Çimento ve Su Kireci Fabrikaları A.Ş." kurulmuş, 13 Mayıs 1923 te faaliyete geçmiştir. Hissedarlarının tümü yabancı olan şirket ilk kuruluşunda İstanbul Hükümetinden, faaliyete geçtiğinde de Ankara Hükümetinden izin almıştır. "1929 da son sermayesi 560.000 T.L.dır."[140]

Savaş bu koşullar altında, sanayisiz yürütülmeye çalışılmakta; dış yardımın yanında, gereksinimlerin zorlamasıyla küçük savaş sanayi oluşturulmaktadır. Soruna somut olarak bakıldığında; Gaziantep savaşlarında gıda maddeleri yanında, cephane gereksinimi de kendisini hissettirmiş, dışarıdan yardım alma olasılığı olmadığından küçük bir imalathane kurulmuştur. Bu imalathanede, silah tamircisi ustalar çalıştırılmış, makine parçaları bulunup monte edilmek suretiyle cephane üretimine yararlı hale getirilmiş, daha sonra fabrikaya dönüştürülmüştür. Her çeşit tüfek, kasatura, ağır ve makineli tüfekler, bomba kalıpları ve kapsül tamiri, yabancı yapım silahların kullanılan silah sistemine çevrilmesi gibi işlemler yapıldığı gibi, el ve tüfek bombaları, piyade ve topçu mermileri ve barut da üretilmektedir.[141]

Anadolu'nun çeşitli yörelerinde bulunan, kullanılamayan uçaklar Konya'da toplanmış, iç ayaklanma tehlikesine karşı Eskişehir'e nakledilmiş, tehlike ortadan kaldırılınca tekrar Konya'ya getirilerek Türk havacılarınca "Teyyare Tamir Fabrikası" kurulmuştur.[142] Temel işlevi, gereksinim duyulan parçaları monte etmektir. Kullanılamayacak duruma gelen uçakların silahları sökülerek, silahları eksik olanlara takılmakta, bazıları da onarılmaktadır.

---

137. Gologlu, **Üçüncü Meş... a.g.e.**, s. 176.
138. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, C. IV, (16.9.1336), s. 149
139. Arar, **a.g.e.**, s. 30.
140. Gündüz Ökçün, **1920 - 1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1971, s. 23.
141. Hulki - Tosun Saral, **a.g.e.**, s. 347.
142. **Türk İstiklâl Harbi**, C.V., ss. 119, 130, 153, 172

Ankara'da bulunan Harbiye Fabrikası (İmalatı Harbiye) ve atölyelerinde 150 işçi çalıştırılmakta, ilkel araçlarla postal, elbise ve eski Alman otolarından sökülen parçalardan kılıç yapılmaktadır.[143] Cephedeki askerin süngü, matara gereksinimi Ankara ve çevresindeki demirci ve tenekeciler toplanıp, çalıştırılarak karşılanmaktadır.[144] II. İnönü Savaşı öncesi, cepheyi desteklemek amacıyla doğu cephesinden ağır ve hafif makineli tüfekler getirilmiş, ancak kapak takımlarının Ankara'da değiştirilmesi gerekmiştir.[145] Çünkü birliklerin elinde Birinci Dünya Savaşından kalma, "... anahtarlı mavzer, kasalı mavzer, dokuzlu mavzer, İngiliz kasalı, Rus, Japon, Fransız, Bulgar, Yunan Gra, Amerikan Vicnheister, Martini Hanri, Muaddel Martin, Muaddel Rus, Romanya Şnayder'den başka cinsleri meçhul birçok silahlar vardı ... Savaş esnasında tüfenge uymayan fişeklerin çıktığı olağan işlerdendi..."[146] Bu silahların mermilerini bulmak, ayırmak ve istenilen yere ulaştırmak büyük bir problem olduğundan, kurulan atölyelerde bunları tek bir yapı haline getirme çabaları yürütülmektedir. Yine çoğu kez süngü yerine evlerden getirilen kamalar, bıçaklar kullanılmaktadır.

Ermenilerden ve Fransızlardan alınan İngiliz piyade mermisi, eldeki piyade tüfeklerine göre Ankara'da değiştirilerek yararlanılacak duruma getirilmektedir. Eskişehir'de bulunan top fabrikası da, "Kudretli dağ ve Krup dağ "mermilerini mevcut topların çaplarına göre değiştirme uğraşındadır.[147]

Ayrıca, ordu gereksinimleri için; Polatlı'da inşaat taburu, ekmekçi müfrezesi, donatım anbarı; Eskişehir'de inşaat ve sanayi müfrezesi, ekmekçi müfrezesi, donatım anbarı, saraç, marangoz ve demirci atölyeleri; Konya'da donatım anbarı; Eskişehir'e bağlı Biçer ve Mihallıççık'ta oduncu müfrezeleri oluşturulmuştur.[148] Eskişehir'in işgal edilme tehlikesi karşısında, savaş için önem taşıyan sanayi işletmeleri Ankara'ya nakledilmiş, getirilemeyen fabrikalarla, demiryolu malzemeleri, düşmanın yararlanamayacağı şekilde tahrip edilmiştir.[149] Eskişehir'deki imalathanelerde birçok Ermeni ve Rum çalışmakta, Türkiye Büyük Millet Meclisi yönetimi bunların işine son vermekten yanaysa da, yerlerine üretim yapabilecek işçi bulunamadığından eyleme geçe-

143. Aralov, **a.g.e.**, s. 107.
144. Enver Behnan Şapolyo, **Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadelenin İç Âlemi**, İstanbul, Aka Kit., 1967, s. 186.
145. **Türk İstiklâl Harbi**, C. II, 3. Kısım, s. 276.
146. Peker, **a.g.e.**, s. 207.
147. **Türk İstiklâl Harbi**, C. II, 3. Kısım, s. 277.
148. **a.g.e.**, s. 35.
149. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C. II, ss. 116, 445 - 447

memekte, bütün makinelerin durması göze alınamamaktadır.[150] Ankara'da günde iki yüz arşın kumaş dokuyan "Millî Mensucat Şirketi"nin yöneticilerine, üretimin iki bin arşına çıkarılması söylenince "Bunları yapan Ermeni kadınlarıdır, ne yapalım efendiler biz bunu yapamayız..."[151] yanıtı alınmıştır.

Esas itibariyle sadece ordunun gereksinimleri için çalışan işletmeler üretimde bulunmakta, yeni gereksinimler için küçük imalathaneler kurulmaktadır. Savaş içinde bulunulması ve sanayide emeğin büyük ölçüde azınlıkların elinde olması nedeniyle yetişmiş insangücü sıkıntısı çekilmektedir.

Savaş araçları dışında yine orduya yönelik, köylerde fırınlar yapılmakta, kundura, dikiş atölyeleri açılmaktadır.[152] Ordu büyüdükçe gereksinimler arttığından Ulusal örgütler ve Savunma Bakanlığı komisyonları, iç piyasada girişimlerde bulunacak, karşılanamayanlar için dış pazara yöneleceklerdir. Türkiye Büyük Millet Meclisi 'nin 13 Aralık 1921 tarihli gizli oturumundan, savaşa dönük yeni fabrikalar açıldığı ve açılmakta olduğu anlaşılmaktadır.[153]

Ülke içinde üretimi yapılamayan sanayi ürünleri, dışarıdan bağış ya da para karşılığında alınmaktadır. Örneğin; benzin, gaz, ince ve kalın makine yağı Sovyetler Birliği'nden; benzol, kömür, bakır, uçak malzemesi, otomobil, tıbbi malzeme, seyir aletleri, hafif silahlar, gemi topları ve cephanesi Fransızlardan ve İtalyanlardan[154] alınmaya çalışılmaktadır.

Görüldüğü gibi, ülkenin başlıca maden üretimini oluşturan kömür dahi ithalatla sağlanmakta, stoklar yetmemektedir. Kömürün nakledilmesi de sorun olmuş, başlangıçta "tekalif-i harbiye" gereğince halk kayıklarıyla taşınarak Sinop, Samsun, Trabzon'a depo edilmiş, yabancı bandıralı vapurlardan ve "seyrisefain idaresi" gemilerinden yararlanılmak durumunda kalınmıştır.[155]

1921 yılında İstanbul, İzmir, Bursa, Adana gibi sanayi merkezleri kapsam dışında bırakılarak, tüm Anadolu'yu içeren bir sanayi sayımı yapılmıştır. Ulusal Savaşta sanayinin yapısını vermesi bakımından ilginçtir.

---

150. **a.g.e.**, C.I, s. 74.
151. **a.g.e.**, C.I, s. 191.
152. **a.g.e.**, C. II, ss. 377, 395.
153. **a.g.e.**, C.II, s. 470.
154. **Türk İstiklâl Harbi**, C. V., ss. 39, 89, 108.
155. **a.g.e.**, s. 108.

Sektör	İşyeri sayısı	İşçi sayısı	Ortalama işçi sayısı
Dokuma	20057	35316	1.76
Deri İşleri	5347	17964	3.35
Madeni Eşya	5273	8021	2.45
Gıda	1273	4493	3.52
Ağaç İşleri	704	3612	1.93
Kimya	357	802	2.37
Toplam	**33058**	**76216**	**2.31**

[156]

Çizelge incelendiğinde, Anadolu sanayinin genellikle aile içinde üretim yapan işletmelerden oluştuğu görülmektedir. İşyeri başına ortalama işçi sayısı irdelendiğinde, gıda ve deri sanayinin daha fazla geliştiği, dokuma ve ağaç işleri sanayinin ise aile üretimi dışına çıkamadığı söylenebilir. [Çizelgede, ağaç işleri ile ilgili bölüm çelişkilidir.] Bütünsel açıdan bakıldığında sonuçlar, daha önce sözünü ettiğimiz sanayi ve ticaretin, tarımsal üretime bağlılığını, işletmelerin büyük bölümünün yerel hammaddeyi ilk işlemlerden geçiren yapım sanayine dönük olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti 1921 yılında, sanayinin teşvik edilmesine ilişkin yasayı kabul ederek, özel sermayeyi sanayiye özendirme ve bu temel üzerinde bazı sanayi kollarının canlandırılması denemesine girmiştir. Yasayla, işletme sahiplerine inşaat için ücretsiz toprak verilmekte, vergi ve harç bakımından bazı kolaylıklar tanınmaktadır. Gümrük ödemeksizin yurt dışından hammadde ve makine ithaline izin verilmişse de olumlu sonuç alınamamıştır.[157] Oysa, daha önce ülkenin geleceği için sanayiyi canlandırmak amacıyla sanat ve makine üzerine çalışma arzusu uyandırmak, kurslar ve okullar açmak gerektiği Kâzım Karabekir Paşa tarafından hükümete önerilmekte; tüm çalışmaların askeri amaçlar doğrultusunda yoğunlaştığı, ayrıca kurs, okul açacak gücümüzün bulunmadığı belirtilerek öneri dikkate alınmamıştır.[158]

156. Vedat Eldem, **Mütareke ve Millî Mücadele Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi**, Hacettepe Üniversitesi, Türk İktisat Tarihi Semineri, Ankara 1973.
157. s.s.c.b. bilimler akademisi, a.g.e., C.I, ss. 85 - 86.
158. Karabekir, a.g.e., ss. 1063 - 1065

1922 yılında yapıldığı belirtilen bir başka sanayi sayımına göre ise, Anadolu'da toplam 37721 işyeri bulunmakta, bu işyerlerinde toplam 75411 işçi çalışmakta, işyeri başına ortalama 2.3 kişi düşmektedir.[159] Sonuçlar, 1921 yılı sayım sonuçlarıyla önemli bir farklılık göstermemektedir. 1922 yılında, bir önceki yıla göre işyeri sayısı 4663 artmış, buna karşın işçi sayısında 795 kişilik düşme olmuştur. İşyeri başına düşen ortalama işçi sayısında düşme olmasına karşın, genel içinde önemli bir yer tutmamaktadır. Yalnız, işgücü açığı bulunduğu, işgücü sıkıntısının 1922 yılında bir önceki yıla oranla daha da arttığı söylenebilir.

Verilere göre, büyük çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduğu işçilerin, günlük iş saati 16 saate kadar çıkabilmektedir. Ekmeğin (bir libre 409.5 gr) 6 kuruş olduğu 1921 yılında, Samsun tütün işçileri günde 20 - 60 kuruş, Zonguldak maden ocağı işçileri 60 kuruş, Çukurova fabrika işçileri 150 kuruş, Ankara ve Kayseri maden işçileri 150 kuruş almakta, demiryolu ve fabrika işçilerinin emeği daha iyi değerlendirildiğinden günde 300 kuruşa kadar ücret alabilmektedirler. Ücretlerin % 5 i hastalık sigortası, % 12 si vergi olarak kesildiğinden,[160] işçinin eline önemli bir para geçmediği, ücretlerin özendirici olmadığı görülmektedir.

1922 yılında ücretler 50 kuruştan başlayıp 100 kuruşa kadar yükselmekte, sayıları az olan tramvay işçileri 120 kuruş, ustabaşıları 200 kuruş ücret almaktadır. Ortalama işçi ücretleri 75 kuruş civarındadır.[161] Buna karşın, savaştan muaf tutulan öğretmenlerin aylık ücretleri 20 lirayı bulmakta,[162] batı cephesinde silah altına alınan erlere 5 - 15 lira, bunlardan atı ile beraber askere gelenlere 30 lira aylık ücret verilmektedir.[163]

Bolu ve Kastamonu çevresinde kurulan Askeri Polis Örgütü mensuplarına tayınla birlikte, maaş ve ödenekler verilmekte; sivil tahrir memuru 34, mülazımevvel 45, istihbarat yüzbaşısı 51, mevki kumandanı binbaşı 70 lira aylık ücret almaktadır.[164] Tüketim malları fiatları bölgelere, bölgesel özelliklere göre değişmekte, ücretler yetersiz olmakla birlikte, savaşın olağanüstü zor koşulları yaşandığından, daha iyisi düşünülememektedir.

---

159. Ergil, **a.g.e.**, s. 62
160. s.s.c.b. bilimler akademisi, **a.g.e.**, s. 88
161. Kemal Sülker, **Türkiye'de İşçi Hareketleri (100 Soruda)**, 3. B. İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1976, s. 31
162. Akyüz, **a.g.e.**, s. 171
163. **Türk İstiklâl Harbi**, C. II, 2. Kısım, s. 134.
164. Peker, **a.g.e.**, ss. 268 - 269.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın sonuna doğru, savaşın neden olduğu bazı değişikliklere karşın Türkiye sanayi, geri bir düzeyde bulunmaktadır. Çağdaş teknolojiye sahip olmayan birkaç tekstil, deri ve gıda sanayi işletmesi dışında, genel olarak küçük üreticilere ve zanaatçılara özgü bir yapıya sahiptir. Ülke gereksinimlerinin küçük bir bölümünü karşılayabilmektedirler. Ulusal sermayenin sınırlı olması yanında, Anadolu burjuvazisinin kolay ve hızlı kazanç sağlama amacına yönelmesi de, sanayinin gelişmeme nedenlerinden biridir.

1923 yılı verilerine göre Türkiye'de, imalathane niteliğinde olan 386 işyeri ve 20.000 sanayi işçisi vardır. "Memlekette, birkaç fabrika müstesna olmak üzere, millî denilebilecek ve milli ihtiyacı karşılayacak tek bir sanat yoktur. Yabancı ülkelerden gelen mallara direnebilecek pek az el tezgahı kalmıştır."[165] Verilerden sayım kapsamına en az 10 işçi çalıştıran işyerlerinin girdiği, özellikle de Ulusal Kurtuluş Savaşına pek yararı dokunmayan İstanbul, İzmir, Bursa sanayinin sayım kapsamında olduğu anlaşılmaktadır.

Kısaca, Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devletinden gelişmemiş, dışa bağımlı bir sanayi devralmış, Ulusal Kurtuluş Savaşı tüm yokluklara karşın, küçük işletmelerin üretimi ve sınırlı sanayi ürünleri dışalımıyla yürütülmüş, göreli anlamda başarıya ulaşılmıştır.

---

165. Cem, a.g.e., s. 258.

IV-İZLENEN EKONOMİK POLİTİKA

A- YENİ TÜRK HÜKÜMETİNİN AMAÇLARI VE BUNLARA UYGUN EKONOMİK YAKLAŞIMI

Ulusal Kurtuluş Savaşının başlıca amacı, bağımsızlığın kazanılması ve Ulusal Ant ile belirlenen sınırlar içinde egemen, ulusal bir devletin kurulmasıdır. Ulusal direniş içindeki uğraş öncelikle ekonomiyi kurtarmak değil, ülkenin emperyalist işgalden kurtarılmasıdır. Ancak, ülkeyi bu duruma getiren nedenlerin ekonomik olduğu belirtilmekte, saptanan ilkeler doğrultusunda, kurtuluşla birlikte ülke ekonomisinin korunacağı, geçmişten ders alınarak sağlam temeller üzerine oturtulacağına değinilmektedir. Ulusun birliği ve özverisi bağımsızlığı getirecek, "Erzurum ve Sivas Kongreleri esasatı, milletin istihsal edeceği gayeler için düstur..."[1] olacaktır. "... bizim mühim ve asıl olan vazifemiz, siyaset yapmak değildir. Bizim ve bütün memleket ve milletin bugün, yegane vazifesi, topraklarımızda bulunan düşmanı süngülerimizle tardetmektir."[2]

Ulusal birliği sağlayabilmek ve sürdürebilmek için siyasa yapmaktan kaçınılmış, ulusun kurtarılmasında odaklaşan ortak düşünceler ilke olarak yayınlanmıştır. Örneğin, Sivas Kongresi bildirisinin 7. maddesinde;

> "Miletimiz insani, asrî gayeleri tebcil ve fennî, sınaî ve iktisadî hal ve ihtiyacımızı takdir eder... memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi bir devletin fennî, sınaî ve iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılarız ve bu şerait-i âdile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun da âcilen takarrürü selâmet-i beşer ve sükûn-ı âlem namına ahassı âmal-i milliyemizdir"[3] denilmektedir. Ulusal Ant'ın 6. maddesinde ise;

> "Millî ve iktisadî ikişafımız daire-i imkâna girmek ve daha asrî bir idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umura muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temini esbabı inkişafatımızda, istiklâl ve serbesti-î tamma mahzar olmamız, üssülesası hayat ve bekamızdır. Bu sebeple siyasî, adlî ve malî inkişafatımıza mani kuyuda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyunatımızın şerait-i tesviyesi de bu esasata mugayir olmayacaktır"[4] denilerek hedef saptanmaktadır.

---

1. Nutuk, C. I, s. 358
2. a.g.e., C. II, s. 657
3. İğdemir, **Sivas Kongre... a.g.e.**, s. 113
4. Selâhattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. III, Ankara, Millî Eğitim Bak. Yay - Basımevi, 1978, s. 19 - 20.: Kemal Sakarya, "Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Malîyesi", **Malîye Dergisi 100 Yıl Atatürk Özel Sayısı**, 1981) s. 10

Mustafa Kemal Paşa, Ahmed Emin Yalman ile yaptığı görüşmede Ulusal Ant'ın barış için "en makul ve asgari şartları" oluşturan bir program, hareket noktası olduğunu, fakat ülkeyi ve ulusu kurtarmak için barış yapmanın yetmeyeceğini, ulusun gerçek kurtuluşu için yapılacak çalışmaların barıştan sonra başlayacağını belirtmekte, "Sulhden sonraki çalışmalarda başarı elde edebilmemiz, millî istiklalimizin elimizde olmasına bağlıdır. Millî Misakın hedefi onu sağlamaktır..."[5] demektedir. Kurtuluş Savaşı'nın amacı "Misak-ı Millî"(Ulusal Ant) adı verilen belgede özetlenmiştir. Ulusal sınırlara, ulusal egemenliğe ve her bakımdan tam bağımsızlığa kavuşmak için yapılan uğraşlar dizisinin tümünü kapsamaktadır.[6] Altıncı madde ile izlenecek temel mali anlayış da belirlenmiştir.

Bu ilkelerle ülkenin siyasal, ekonomik, mali ve adli gelişmesini durdurabilecek her türlü engellerin, yarısömürge koşullarının ortadan kaldırılacağı açıklanmaktadır. Bu ise ancak, ülkenin bağımsızlığından sonra gerçekleşebilecektir. Tam bağımsızlık için savaş verilecek, ön hazırlıklar Ulusal Savaş'ta yapılacaktır. Bu amaçla, İstanbul hükümetinin 16 Mart 1920 tarihinden sonra yaptığı tüm anlaşmaların, giriştiği tüm işlemlerin geçersizliği yolunda karar alınacak, batının ülkeyi sömürdüğü, sömürmek amacında olduğu vurgulanacaktır.[7]

Yardımcı Ticari Komiser Julian E. Gillespie'nin 1 Şubat 1922 tarihinde Washington'a gönderdiği rapora göre de, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin gerçek siyasi programı Ulusal Ant'dır:

> "Yani ülkenin Türk kesimini büyük devletlerden kurtarmak, malî, ekonomik ve siyasal tam bir bağımsızlık kazanmaktır. Millî Misak'la uygun düşmediği için kapitülasyonların tamamen kaldırılması gerekmektedir. Ancak ileride barış görüşmelerinde, uygun diplomatik bir dille kapitülasyonlar konusunda bir uzlaşma sağlanabilir..."[8]

21 Ekim 1921'de yayınladığı bildiriyle, Ulusal Savaşın ideolojisini açıkça ortaya koyan Meclis, "hayat ve istiklâlini yegane ve mukaddes gaye bildiği Türkiye halkını, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden kurtara-

---

5. Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.I, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1970, s. 264.
6. Nejat Kaymaz, "Türk Kurtuluş Savaşının Tarihsel Konumu ve Niteliği", **Belleten**, C. XL, Sayı: 160, (Ekim 1976) s. 603.
7. Kozanoğlu, **a.g.e.**, ss. 28 - 29
8. Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, 1. B. Milliyet Yayınları, Divan Matbaacılık, Temmuz 1978, ss. 153 - 154.

rak, irade ve hakimiyetin sahibi kılmakla gayesine vasıl olacağı kanaatindedir." Ve "... halkın ötedenberi maruz bulunduğu sefalet sebeplerini yeni vasıtalar ve teşkilat ile kaldırarak yerine refah ve saadet getirmeyi başlıca hedefi addeder..."[9] Sevres Antlaşması ülkeyi uluslararası bir sömürge yapmaktadır. Kapitülasyonlar istenmediği için uyuşma olanağı yoktur.[10] "Yarın için itilâf devletlerinin kuracağı entrikaya, bugünden hazırlanacağız... meselenin ordunun süngülerine bağlı bulunduğunu arz ederim".[11] Açıkça, emperyalizm ve kapitalizme karşı cephe alınmakta, "Bizim düşmanımız, bizim davacımız ve uğraştığımız bendenizce Yunan değildir. O bir alettir" denilmektedir. İtilaf devletlerinin Mart 1922 tarihli barış teklifleri üzerine kapitülasyonlar konusunda, "Biz yeni Türkiye yeni esaslar istiyoruz. Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun miraslarını istemiyoruz.", "... iktisadî kapitülasyonlarda birtakım şeyler yapmakla beraber adli kapitülasyonlar için başka türlü hareket yapmak imkanı olmadığı"[12] belirtilmektedir.

Siyasi dalgalanmaya göre tavır alındığı da söylenebilir. Olayların akışı gereği antiemperyalist bir tavır alan Türkiye Büyük Millet Meclisi , yine olayların akışıyla Osman Bey'in (Lazistan) deyimiyle antikomünisttir, "... Biz bir vakitler bilmeyerek hepimiz komünist olduk. Sonra bundan ürkerek antikomünist olduk ki, komünistler bundan korkmaya başladı..."[13] Bu tutum, Ulusal Savaşın kaynak sıkıntısının yanında, ekonomik yaklaşımlarının da bilgisizlikten kaynaklandığını kanıtlamakta; hatta, Meclisin ilk çalışma günlerinde Tunalı Hilmi Bey, "... İnanın ki, ben eskiden beri bolşeviklikten yanayım. Bolşeviklik hem yeni bir şey değildir. Tâ Yunanlılar... Kaynağı yine şeriattır."[14] demektedir.

Her iki sistem hakkında 1921 yılında şu görüşlere yer verilmektedir:

> "Bolşevizmi bir çok mezahirinden dolayı alamıyoruz. Kapitalizme kendimizi kaptırır isek para, sanayi, ilim, say ve hatta amele gibi vesaili mübarezereye malik olamadığımızdan dolayı kurben mahvolacağımızı tabiî görüyoruz.
>
> "Şu halde yaşayabilmemiz için bu iki ucun ortasında bir mevkiî içtimaî tutmalıyız. Hariçten gelecek manialara hükûmet kuvvetiyle değil, cemi-

9. Ali Halil, **Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1968, s. 15
10. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C. I, s. 389.
11. **a.g.e.**, C. III, s. 752
12. **a.g.e.**, s. 136, 176.
13. **a.g.e.**, C. II, s. 461.
14. Goloğlu, **Üçüncü Meş... a.g.e.**, s. 272. (**Zabıt Ceridesi** 11.5.1920.)

yet kuvetiyle mukavemet edilir. Bolşevikler müttefiki tabiimiz olur. Garp milletlerinin amele ve sosyalist partileri samimi tarafdarımız olur..."[15]

16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nda, Ulusal Ant'ın Türkiye demek olduğu belirlenirken, karşılıklı çıkarlara dayanan ticari ilişkiler kurulmakta, kapitülasyonların kaldırılmış olduğu belirtilmektedir.[16] Sovyetler Birliği'nin; Türkiye bir yabancı ülkeye ekonomik ayrıcalık tanırsa, o ayrıcalık Sovyetler Birliği'ne de tanınmamış olacaktır, şeklindeki madde teklifi Ulusal Hükümetçe görüşülecek nitelikte bulunmamış, reddedilmiştir.[17] Amaç, tam bağımsız Türk devletine ulaşmaktır.

Emperyalizme karşı olunduğu belirtildikten sonra, "... kapitalizme gelince bizde halkı böyle Sovyetler Birliği gibi zincir altında inletecek kapitalistler yoktur."[18] denilmekte bu görüş Ulusal Savaş ve sonrasında ağırlık kazanarak devam etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin demiryolu, karayolu, liman gibi ekonominin altyapısını oluşturan projelerinin başarıya ulaşamamasının nedeni, projelerin hazırlanmasında iç ve dış etkilenimlerden kendisini kurtaramaması olarak görülmekte; düşünce olarak demiryolu yapımının ekonomik, siyasi ve askeri hedef olması, ekonomimizin geleceği için şimdiden girişimde bulunmak ve halkı sanayileşmeye hazırlamak, özendirmek gereği vurgulanmaktadır.[19]

Dönemin İktisat Bakanına göre, ulusun ekonomik geriliğinin nedeni; ülkedeki yabancı ayrıcalıkların, yani genel anlamıyla kapitülasyonların; serbest bir alan bularak, Müslüman ve Türk tüccarlarının gelişimini engelleyerek, ülkenin bütün gelir kaynaklarını denetimi altına almasından ileri gelmekte, sonuçları Tanzimatın ilanından beri görülmektedir. Ancak, "... anlaşılmasın ki İktisat Vekili sermayenin düşmanıdır. Hayır efendiler, bendeniz memlekete imtiyaz şeklinde giren sermayenin düşmanıyım..."[20] Çünkü onun arkasından ülkenin bağımsızlığına el uzatacak siyasi etkisi girer, sömürgeleştirmeye çalışır. Bugünkü örneği ise, Sevres Antlaşması'dır. "Biz, memleketimiz hayırhah bir surette yalnız ticaret kasdıyla gelen sermayeye muavenet edebiliriz. Fakat bu bizim ile hali itilâfta bulunması ve mübarek kıtalarımıza kendilerinin gözlerinin dikilmiş bulunmaması iktiza eder..."

15. Karabekir, **a.g.e.**, s. 1078
16. **a.g.e.**, s. 945
17. **TBMM Gizli Celse Zabıtları** C. I, s. 167.
18. **a.g.e.**, s. 340
19. Karabekir, **a.g.e.**, ss. 1055, 1063
20. **Celâl Bayar'ın Söylev... a.g.e.**, s. 87.

Ankara Antlaşmasında, "Fransız sermayedarlarından ihtiyaç için vuku bulacak tekliflerde, Fransız ve Türk menafii nazarı dikkate alınacak" denilmiş, kapitülasyonların kaldırılması konusunun genel barışa bırakıldığı Fransızlara söylenmişdir.[21] Kapitülasyonlara zamanında önem verilmemesinin ve en zayıf zamanda da kurtulma olanağının kalmamasının doğurduğu sakıncalar anlatılarak, "... 25 sene mi 50 sene mi her ne olursa olsun rıza gösteririz. [süresiz olmaz] Gümrük hattını bir zaman ile takyid etmek lazım gelir"[22] denilmektedir. Burada bir yandan ekonomik bağımsızlık savunulurken, diğer yandan verilmek zorunda kalınabilecek ayrıcalıklara süre getirilip, Osmanlı Devleti'nin hatasına düşülmemesi istenmekte, ülkenin gümrüğüne sahip olunması gerektiği savunulmaktadır.

Fransa ile yapılan Antlaşma ve bunu izleyen Suriye Gümrük Sözleşmesi, onurlu bir dış politika için ilk adım ve örnek olmakta, ticari sözleşmelere "en ziyade müsaadeye mazhar devlet" kaydı konulmamaktadır. "... şimdi devlet ayrı ayrı mukavele esasını kabul ediyor. Bu bir esastır.", "... Biz ticaret mukavelemizi her devletle ayrı ayrı akdedeceğiz ve işimize gelmediği gün onu kabul etmeyeceğiz ... mazharı müsaade olan millet esası da olmayacaktır. Usulünce diğerlerine örnek olmayacaktır."[23]

Haziran 1922 de ekonomi siyasamızın henüz belli olmadığı, hangi yöne gittiğinin bilinmediği savlarına karşı;

> "... ne serbesti mübadeleci nazariyatın, ne de himayeci esasatın bir şekli katide kabulüne taraftar olmayıp, iktisadî millî ve maslahatın icabına göre (Oportonist) hareketi kendimiz için daha mevafık buluruz... asgarî ve azamî gayeleri ona göre çizeceğiz... eşyaya beyhude gümrükler koyarak halkı gümrük vergisi vasıtasıyla soyacaklardan değiliz..."[24]

denilmekte, kabotaj hakkının yalnız devlete ait olduğu ve kimseye verilemeyeceği belirtilmektedir.

Yine, Ankara Antlaşması görüşmelerinde üzerinde en çok durulan, kapitülasyonların kaldırılması ve Türk bağımsızlığını isteyen maddelerdir. Mustafa Kemal Paşa, Fransız temsilcisine bu konuda şunları söylemektedir;

---

21. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, a.g.e., C. II, ss. 322, 329.
22. **a.g.e.**, C. II, (Ekim 1921) s. 345.
23. **a.g.e.**, ss. 421 - 422
24. **a.g.e.**, C. III, ss. 429 - 430 , 432.

"Tam bağımsızlık bizim bugün yüklendiğimiz görevin ruhudur... Biz yaşamak isteyen bir milletiz. Bu hataya düşmek yüzünden bu niteliklerden yoksun bulunmaya tahammül edemeyiz... Tam bağımsızlık denildiği zaman, tabiîdir ki, siyasî, millî, ekonomik, adlî, askerî, kültürel ve daha her hususta tam bağımsızlık demektir. Bu saydıklarımızın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, millet ve memleketin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir..."[25]

Bütünsel açıdan bakıldığında ekonomik amacın tek tek saptanmadığı, ancak ülkeyi yarısömürge durumuna düşüren nedenlerin ortadan kaldırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Yapılan antlaşmalarda temel ilkeler esas alınmakta, ayrıntıları savaş sonrasına, dış ilişkiler açısından ise genel barışa bırakılmaktadır.

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey 1921 yılında, dış politika hakkındaki konuşmasında; Biz bir an önce çağdaşlaşmak istiyoruz. Türk ulusu Anadolu topraklarına hakim olup, bunun bütün dünya tarafından kabul edilmesinden sonra dünya teknolojisinden, sermayesinden yararlanacaktır[26] diyerek, barış sonrası yabancı sermaye kullanımı hakkında bilgi vermekte, gelişebilmek için ülke kaynaklarının teknoloji ve sermayeye gereksinim duyduğunu vurgulamaktadır.

Emperyalizme karşı alınan tavır, yeni bir düzene yönelmeyi gerektirmiştir." ... İncelenirse görülür ki, bizim memleketimiz daima sanayii himaye etmiştir... O meslekler erbabının sanatları muhafaza edilmediği, himaye edilmediği günden itibarendir ki, bu memleket parça parça kopmaya başladı. Avrupanın sanayii, Avrupa'nın iktisadiyatı memlekete tahakküm etti ve bu memleket yıkıldı. Bu memleketi yeniden kurmak istiyorsak, herhalde memleketin sanayiini temsil etmek, onu himaye etmek mecburiyetindeyiz."[27] Sanayinin, devletin koruyuculuğu altına alınması istenmektedir. Ziraat Bankasının işlevi konusundaki tartışmalarda söz alanların bir kısmı, bankanın bağımsız hale getirilmesini önerirken, diğer bir kısmı "öyle bir devredeyiz ki, bugün mümkün olan her bir kuruluşu devletleştirmek gerekir."[28] düşüncesini savunmaktadırlar. Yani savaş nedeniyle merkezileşme görüşü ağırlıktadır.

---

25. **Türk İstiklâl Harbi**, a.g.e., C. IV, s. 248.
26. Kazım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, Baha Matbaası, 1968, s. 23.
27. **Vatan Hürriyet Ekmek**, s. 38, (**Zabıt Ceridesi**, C. V., s. 389 dan)
28. **a.g.e.**, s. 133 (**Zabıt Ceridesi**, C. XXI, s. 213, 216 dan)

Savaş nedeniyle ülkede üretim planlaması yapılamamaktadır. Örneğin, daha önceleri ve savaş sonrası saptanabilen yaş koza üretim değerinin, savaş döneminde saptanamadığı görülmektedir.[29] İleriye dönük varsayımlarda bulunulamamakta, ne üretim ne de tüketimin ne olacağı tahmin edilememektedir.[30] Saptanan genel durum dışında, ülke ekonomisinin yapısı bilinmemekte, bu durum İktisat Bakanı tarafından 1920 yılında şöyle dile getirilmektedir: "Bendeniz esas itibariyle, Anadolu'nun içine giderek oradaki ahvali iktisadîyeyi tetkik ederek bir tablo, bir çerçeve vücuda getirdikten sonra, memleketin terakkiyatı iktisadîyesine cereyan vermek taraftarıyım."[31] Tarımsal ortaklıklara kredi vermek ve her çeşit yardımı yapmak düşüncesi de vardır. Maliye Bakanı, ülkenin ekonomik bağımsızlığa kavuşmasını istediklerini, bunun için de zorunlu tüketim maddelerinin ülke içinde üretilmesi gerektiğini söylemektedir.[32] İktisat Bakanı Celâl Bayar, üretimin artırılmasının; üretim giderlerini, ulaşım ücretlerini azaltmakla, ulaşım araçlarını çoğaltmakla, tarım siyasısına uygun bir ortam yaratılarak kâr esasına dayanan serbest rekabetle mümkün olacağını savunmaktadır.[33] Bu düşünceye paralel olarak arz talep ilişkisi içinde ticaretin serbest olması halinde, fiatların düşeceği örnekler verilerek anlatılmaktadır.[34] Öyle bir sistem oluşturulacaktır ki, "... çiftçi çiftçiliğini düşünecek... Memleketi vücuda getiren unsurlar, o memleketi gerçekten düşünmüş olacaktır."[35] "Keza yine bir evlat pederinin mirası, vefatında kendisine intikal edeceğinden dolayı, pederine hizmet eder."[36] denilmekte, özel girişimciliğin aile ve ülke ekonomisindeki yeri ve önemi savunulmaktadır.

Ekonomik yönden Türkiye'nin kalkınmasını sağlayacak unsurlardan biri de, paranın dışarıya gitmesini önlemektir. Bunun için ihracata, ihracat için de; güvenliğe, yollara, demiryollarına, vapurlara gereksinim vardır. İlke, bir kilogram da olsa ihracata yönelmektir. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı hükümetinin getirdiği yasaklar nedeniyle bir bölgeden diğerine buğday nakledilemezken, Ulusal Kurtuluş Savaşında Bakanlar Kurulu böyle bir yola taraftar olmamış, "... tam manasıyla serbestiyi tatbik eylemiştir ve bunun için karar

29. Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, **1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar,** İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, ss. 552, 553.
30. **TBMM Gizli Celse Zabıtları,** C. II, s. 764
31. Bayar, **a.g.e.**, s. 52
32. **Vatan Hürriyet Ekmek,** s. 45 (**Zabıt Ceridesi** C. IX. s. 249, 256 dan)
33. Bayar, **a.g.e.**, s. 382.
34. **TBMM Gizli Celse Zabıtları** C. II, s. 764.
35. **Vatan Hürriyet Ekmek,** s. 40
36. **TBMM Gizli Celse Zabıtları** C. I, s. 338.

vermiştir ve ilan da eylemiştir."[37] Öyle ki, ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kuruluşundan bir hafta sonra, 10 Mayıs 1920 de ihracatın serbest bırakıldığını açıklamaktadır.[38] Yalnız Türk sermayesine dış rekabetten dolayı zarar geleceğinden çekinilmiş, Ankara Antlaşması için Meclis'te yapılan görüşmelerde bunun üzerinde durularak, kaygılar dile getirilmiştir.[39]

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü toplanma yılını açarken; "Türkiye halkı ırkan veya dinen ve harsen müttehit, yekdiğerine karşı hürmet-i mukabile ve fedakarlık hissiyatiyle meşhun ve mukadderat ve menafii müşterek olan bir heyeti içtimaiye..."[40] dir demektedir. 1923 yılında Balıkesir'de halkla yaptığı konuşmada, ülkeyi geliştirmek için üretimin geliştirilmesinin, çiftçi ve işçinin korunmasının gerektiğini vurgulamakta,

> "... çiftçilerin karşısında olduğunu farzettiğimiz büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur, kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde birçok milyonerlerin hattâ milyarderlerin yetişmesine..."[41]

çalışılacağını söylemektedir. Tanzimatın açtığı serbest ticaret döneminde, ülke güçlü bir ekonomik örgüte sahip değildi. Özel girişimciler de serbest rekabete dayanabilecek bir duruma gelmemişti. Avrupa'nın rekabetine karşı kendisini savunamayan ekonomimizi bir de ekonomik kapitülasyon zinciri bağlamış, oluşum içindeki sanayiyi mahvedip, tarımı da zarara uğratmıştır. Mustafa Kemal Paşa, artık kapitülasyonların mevcut olmadığını, tarım ve sanayinin Avrupa rekabetinden korunacağını, en önemli ekonomik siyasalarından birinin de; "... manafi-i umumiyeyi kudreti malîye ve fennîyemizin müsaadesi nisbetinde devletleştirme..." olduğunu, kullanılacak sermayenin yasalarımıza tabi olacağını, gerektiğinde yabancı sermayeden ve uzmanlardan yararlanarak, ülkenin geliştirilip, ulusun refahını sağlamanın kısa süreli hedef olması gerektiğini söylemektedir.[42]

Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ışığında, ulusumuz bireylerinin çıkarlarının bir diğerine karşı olmadığı savı temel alınırsa, yukarıdaki açıklamadan

37. **Celâl Bayar'ın Söylev ... a.g.e.**, s. 90.
38. Goloğlu, **Üçüncü Meş... a.g.e.**, s. 172.
39. **TBMM Gizli Celse Zabıtları** C. I, s. 344
40. Atatürk, **Söylev ve Demeçler**, C. I, s. 221
41. **a.g.e.**, C. II, ss. 97, 98.
42. **a.g.e.**, C.I, ss. 225 - 227

devletçiliğin, ilk aşamada ülkenin dışa bağımlılığına yol açan yabancı ya da azınlık sermaye ve yatırımlarına yönelik olduğu düşünülebilir.

Savaş sonrasında kurulan Fethi Okyar hükümetinin programında, ekonomik hedefler belirginleşmekte; borçların ödeneceği, demiryollarının geliştirileceği ve ekonomik dengenin kurulacağından söz edilmektedir. Tarımda, kredi sistemi getirilecek, kooperatifler kurulmasına öncülük edilerek, koruma ve özendirme önlemleri alınacaktır. Üretimi düzenlemek ve ihracatı artırmak için ticarete önem verilecek, Ticaret Bankası kurulacak, ticari ortaklıklar oluşmasına çalışılacaktır. Sanayinin gelişmesi teknolojiye bağlı göründüğünden yardım edilecek, Sanayi Bankası kurulacaktır.[43]

Daha önce belirttiğimiz gibi yeni Türkiye'nin amacı öncelikle Ulusal Ant sınırları içinde toprak bütünlüğünün ve tam bağımsızlığın sağlanmasıdır. Ulusal Ant sınırlarına kavuşulduktan sonra, saptanan temel ekonomik görüşlerin ayrıntılarına girilecek; yeni ekonomik yaklaşım Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısına ve yaklaşımına tepki olarak gelişecektir. Amaç, batının ekonomik sömürüsü ve siyasal baskısından kurtulmak olduğu için, hareket antiemperyalisttir. Çağdaşlaşmak için ulusal sanayi, ticaret ve tarımın geliştirilmesi düşünülmektedir.

43. Arar, a.g.e., ss. 17, 26 - 30.

B- KAYNAK ARAYIŞLARI VE BUNLARLA İLGİLİ TARTIŞMALAR

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın en büyük sorunu, örgütlenmenin başlangıcından savaşın sonuna dek sürmüş olan kaynak darlığıdır. Kaynak darlığı yönetimi iç ve dış arayışlara yöneltmiş, dışarıdan yardım sağlama olanaklarının sınırlılığı, içe olabildiğince yüklenmek zorunluluğunu getirmiş, halkı da yönetimi de zor durumda bırakmıştır.

Kaynakların yetersizliği ulusal örgütlenmenin başında hissedilmiş, manda konusu kaynak arayışları nedeniyle gündeme yerleşmiş ve bir süre vazgeçilemeyen önemli konu olmuştur. Ülkenin sınırlı kaynaklarıyla direnişin başarılı olamıyacağına inananlar, emperyalist ülkelerin koruyuculuğunu istemekte "... parasız, ordusuz ne yapabiliriz.", "...biz haricî ve dahilî bir istiklâl–i tâm isteriz. Fakat, acaba kendi başımıza yapabilecek miyiz, yapamayacak mıyız? Ondan evvel acaba bizi bırakacaklar mı? Bunu düşünelim" [44] kaygılarıyla, " ... toprak ve istiklâl bütünlüğüne sahip bir Türkiye'de iktisadî, fennî, sınaî ve zıraî bir kalkınma sağlayacak bir dostluk..." [45] aramaktadırlar. Bu görüş, tam bağımsızlığı engeller düşüncesiyle reddedilmiş, ancak tam bağımsızlığımıza dokunmaması koşuluyla dış yardımın kabul edileceği benimsenerek ulusal direnişe yardım edilmesi çağrısında bulunulmuştur.

Hükümet görevini üstlenmiş bulunan Temsilciler Kurulu, İstanbul Hükümeti ile ilişkilerini kestiğinde karşısına kaynak sorunu çıkmış, memur ve askerlerin maaş ve yiyecek giderleri için bir kaynak düşünülüp, düşünülmediği sorulmuştur. [46] Osmanlı Bankasından, Rejiden ve diğer yabancı kuruluş ve bankalardan "istikraz" yapma teklifi, Mustafa Kemal Paşa tarafından aleyhte propaganda olur gerekçesiyle kabul edilmemiştir. [47] Yani başlangıçta iç kaynaklardan yararlanma olasılığı da yok gibidir. Daha önce sözünü ettiğimiz üzere, vergi toplamak da söz konusu olmamakta " Nakdî ve Aynî Teberru" ile yetinilmektedir. Ancak, zorunlu durumlarda başka yollara da başvurulduğu görülür. Örneğin, Temsilciler Kurulunun Sivas'tan Ankara'ya geliş masrafları için Sivas Osmanlı Bankasından 1000 lira borç alınmış, Moskova'ya gidecek heyetin yolluğu tüccarlardan borç olarak toplanmıştır. [48]

Örgütlenmede mevcut güçlerin korunması ve eldeki silahların teslim edil-

---

44. İğdemir, **Sivas Kongre...a.g.e.**,s.70,58
45. Kansu, **Erzurumdan...a.g.e.**, s.250
46. **Söylev**, s.105
47. Kansu, **a.g.e.**,s.270
48. Avcıoğlu, **a.g.e.**,C.I.,s.307.

memesi için çalışılmıştır.Bunun için bir yandan ulusal güçler toplu halde tutulmaya çalışılırken bir yandan da İtilâf devletlerinin Ateşkes gereğince silahları teslim alma girişimleri, oyalama ve silahları ülke içerisine kaçırma yollarıyla boşa çıkarılmıştır. [49] Ulusal direnişte kaynak sorunu için ilk düşünülen önlemler Ali Fuat Paşa tarafından şöyle sıralanmaktadır: [50]

1- Ordunun terhisini durdurmak.

2- Silah, cephane ve teçhizatı düşmana vermemek.

3- Kumandanları kıtaları başında bulundurmak.

4- Ulusal direnişten yana olan yöneticileri yerlerinde tutmak.

5- Bütünleşmeye engel olabilecek, siyasi faaliyetlere engel olmak.

Ülkenin mevcut kaynaklarına, İstanbul'un işgali üzerine el konulmuştur. Temsilciler Kurulu adına Mustafa Kemal Paşa tarafından orduya ve illere gönderilen genelge ile; Osmanlı Bankası, Düyun-u Umumiye ve Reji İdareleri gelirlerine el konulmuş, İstanbul'a para veya değerli maden gibi kaynak akımı yasaklanmıştır.[51]

Büyük Millet Meclisi Hükümeti gelirleri toplayacak örgütü bulunmadığı ve kuracak zamanı da olmadığı için, Anadolu gelirlerinin yarısını toplayan ve güçlü bir örgüte sahip olan Düyun-ü Umumiye ile anlaşmak zorunda kalmış "Biz, harb halindeyiz. Vergileri toplayıp bize verin. Ancak masraflarınızı alın, sulh olunca hesaplaşırız" denilmiştir. [52] Bu öneri sözü edilen kuruluşlar tarafından hem zorunluluktan ve hem de barış sonrası için güvence olur düşüncesiyle olumlu yorumlanarak kabul edilmiştir. Artık, Anadolu'daki bütün devlet gelirleri Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin eline geçmiş bulunmaktadır. Yani, vergi gelirlerinin yarısından fazlası Meclis adına Düyun-u Umumiye ve Tütün Rejisi idaresi tarafından, geri kalanı da Maliye Bakanlığı'nca toplanmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, Ulusal Savaş'ın başarıya ulaşabilmesi için her şeyden önce kuvvetli olmak, kuvvete dayanmak gerektiğini düşündüğü için, bir büyük devletin yardımının sağlanmasını gerekli görmekte, emperyalist devletlerden yararlanmanın olası olmadığını bildiğinden, Sovyetler Birliği'nden silah, cephane, eşya ve para yardımı sağlayabileceğine inanmaktadır.[53] Bu

49. Karabekir, **a.g.e.**, ss.87-88,486
50. Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, Vatan Neşriyatı, 1953, s.37
51. Müderrisoğlu, **Kurtuluş Sav...**, ss.258
52. **a.g.e.**, ss.259-260
53. Goloğlu, **Üçüncü.... a.g.e.**, s.241, 246

varsayım, tarihsel koşullar ve iç kaynak yetersizliği nedeniyle eyleme dönüştürülmüş, Büyük Millet Meclisi'nin ilk siyasi girişimi, daha Büyük Millet Meclisi Hükümeti kurulmadan doğal bağlaşık olarak görülen Sovyetler Birliği'ne resmi bir mektup yazılarak gerçekleştirilmiştir. Mektupta, "Türkiye emperyalist hükümetlere karşı, Sovyet Rusya'yla birlikte döğüşmek zorundadır... Türkiye'ye saldıran emperyalist düşmanlara karşı savaşta Sovyet Rusya'nın yardımına güveniyoruz." [54] denilmektedir.

Hükümet kurulur kurulmaz, Moskova'ya içinde Hariciye ve İktisat Vekillerinin de bulunduğu bir heyet gönderilerek ilişkiler geliştirilmeye çalışılacaktır. Amaç, Sovyetler Birliği'nin yardımını sağlayıp, ulusal savaşa kaynak bulmaktır. Bunun için acele edilmekte, olası kaygılar dile getirilmektedir. 17 Mayıs 1920'de, "Ermenilerin Bolşeviklerle ittifakı bizim aleyhimize olur. Biz ondan evvel ittifak etsek acaba mümkün değil mi? Bolşeviklerle ittifak etsek olmaz mı?" sorusuna karşılık Mustafa Kemal Paşa, "Meclis heyeti icraiyeye bir dereceye kadar selâhiyet verdi"[55] diyerek, Sovyetler Birliği'nden yararlanılmak istendiğini vurgulamaktadır. Ordunun yedirilmesi, giydirilmesi ve nakliye sorunları artınca "Ruslarla iyi bir siyaset yaparsak, ...cephane de herşey de alabiliriz. Çünkü onlar bizim garp cephemizi kendi garp cephesi addederler." [56] düşüncesiyle Sovyetler Birliği'ne yönelinmektedir. Çünkü uzun bir süre beklenmesine karşın Fransa'dan ve İtalya'dan yardım gelmemiştir.[57]

Anadolu'nun gelirine el koymak ve dış yardım isteminde bulunmak kaynak sorununa kesin çözüm getirmemektedir. Anadolu'nun tüm gelir kaynaklarından olabildiğince yararlanmak; güçlü olmaya, iç güvenliği sağlamaya bağlıdır. Öyle ki, Büyük Millet Meclisi'nin ilk altı ayı, ulusal direnişe karşı olanların çıkardıkları isyanların bastırılması çabalarıyla geçmiştir. Ulusal Savaşın finansmanı için zorunlu gelir yasaları tam anlamıyla çıkarılamamış, daha çok geniş halk kitlelerini doğrudan ilgilendirmeyen gümrük ve tüketim vergilerine yapılan zamlarla gelirlerin artırılmasına çalışılmıştır. İç isyanların bastırılmasından sonra önemli gelir kaynaklarına yönelinecek, geniş halk kitlelerinden yararlanılacaktır.

Büyük Millet Meclisi'nin toplanacağı günlerde ulusal direniş yanlıları aleyhinde propagandalar yapılmış, halk isyana çağrılmıştır. Sosyal ve siyasal suçlamalar yanında en etkilisi Ağnam Vergisinin bir kat artırılacağı söylenti-

---

54 s.s.c.b. Bilimler Akademisi, **a.g.e.**, C.I, s.61
55 **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.I, ss.33,47
56 **a.g.e.**, C.II, ss. 136-137
57. **a.g.e.**, C.II, ss.324,789

leridir. Geniş kitleleri ilgilendirdiğinden etkili olacağı kuşkusuzdu. Büyük Millet Meclisi'nin açılışının 2. günü (24 Nisan 1920) konu gündeme getirilmiş, ortak bir önerge ile milletvekilleri; "Ağnam resmi hakkında her tarafta dedikodular mevcut olduğundan müstaceliyet kararıyla ağnam resmi miktarının bugün yüce meclisce tayinini ve hemen her yere tebliğini..."[58] istemişlerdir. Görüşmeler sonucu, hayvanlar vergisinin eskiden olduğu gibi dört katı olarak alınmasına karar verilmiş, [59] yani eski vergi oranının değişmediği duyurulmuştur. Bir bildiri niteliği taşıyan bu yasayı, iç ayaklanmaları önlemek amacıyla çıkarılan "Hıyanet-i Vataniyye" yasası izlemiştir. Her iki yasada amaç, halktan gelecek tepkiyi önlemeye, ulusal direnişe karşı örgütlendirilenlerin çabalarını boşa çıkarmaya yöneliktir. Mustafa Kemal Paşa, 1920 yılı sonlarına dek süren bu aşamayı şöyle dile getirmektedir. "Temmuzda Yunan ordusu saldırıya başladığı zaman ulusal hükümetin ve ulusal ayaklanmanın gelişimi, bizim daha genel seferberlik yapmamıza ve böylece ulusun bütün kaynaklarını ve araçlarını, başka hiçbir şey düşünmeksizin düşman karşısında toplamamıza uygun ve elverişli görülmemişti..."[60] İç ayaklanmaların bütünleşmeyi engellemesi ve cephanenin azlığı zaman kazanmayı gerektirmekte idi. "...Düşman, bütün kuvvetleriyle saldırıya geçerse yenilgi kaçınılmazdı." [61] Ulusal Savaşın her aşamasında ısrar ve kışkırtmalara karşın askeri durumun gerekleri yerine getirilmiş; Mustafa Kemal Paşa, geçici bir başarıya, hiçbir aşamada taraftar olmamıştır. Kuvvetlerin yıpratılmaması ve ordu kaynaklarının harcanmamasından yanadır.

6 Mayıs 1920 günü Maliye Bakanlığı bütün illere bir genelge yayınlamış, harcamaların bir yıl öncesinden daha fazla yapılmamasını bildirerek, giderlerin artmasını önlemek amacıyla ilk önlemini almıştır.[62] Ancak, Yunan saldırıları, ordunun hemen oluşturulmasını gerektirdiğinden; silah altına alınan savaşçıların gereksinimlerinin karşılanması, yeni gelir kaynaklarına gereksinim duyurmaktadır. İlk aşamada gümrük vergisi, depo vergisi, kazanç vergisi, damga vergisi, sigara kağıdı ve kibrit tüketim vergisi gibi halkı doğrudan etkilemeyen vergiler, daha sonra da iç isyanların bastırılmasıyla başta hayvan lar vergisi olmak üzere hemen hemen tüm vergilerin oranları artırılmıştır.[63] Doğal olarak ilk akla gelen, Anadolu ekonomisi tarımsal nitelik gösterdiğine

58. Müderrisoğlu, **Kurtuluş Sav...**,s.257
59. **a.g.e.**, s.258; Goloğlu, **Üçüncü Meş... a.g.e.**, s.175
60. **Söylev**, C.II, s.446
61. **a.g.e.**, s.263
62. Müderrisoğlu, **Kurtuluş Sav...**, s.319
63. Goloğlu, **a.g.e.**,

göre, tarımsal vergileri artırmak, geniş halk kitlelerine yüklenmek olacaktır. Bütçe açık verdikçe Meclise öneriler getirilecek " ...meselâ tuza iki kuruş zammedin. Diyeceğiz ki mesela damga, ferağ harç ve rüsumlarını arttırınız. Emlak ve akar vergisine zammedelim diye tekâlif yapmaya mecburuz." [64] 1920 Eylül'ünde tuzdan alınan verginin artırılmasına çalışıldığını görüyoruz. Bir yıl sonra tuza tekrar iki kuruş daha zam yapma istemi gündemdedir. Eleştirilmekte, "Bizim görgümüz bu...% 40 veren köylünün durumu budur. Sürünüyor." [65] denilmektedir.

Gelir artırıcı yasaların çıkarılması yanında, giderlerde de kısıntıya gidilmekte, Meclis'te yolluk ve ücretler konusu görüşülürken, eğer böyle harcamaya devam edilirse birgün parasızlıktan Meclisin bile dağılabileceğinden kaygı duyulmaktadır.[66] Bir yandan silah bolluğundan söz edilirken, diğer yandan silah yokluğundan yakınılmakta, eldeki kuvvetin silaha göre birkaç kat olduğu belirtilerek, "...askere silah veremeyeceğiz, ilbas edemeyeceğiz ve hatta belki iskân edemeyeceğiz..." [67] denilmektedir.

Büyük Millet Meclisi'nin açılışında bir bildiriyle artırılmayacağı açıklanan hayvanlar vergisinin bir kat artırılması üreticiyi etkilemiş, eleştirilere yol açmıştır. "...ağnam resmine zam yaptık. Bu yüzden çarşıya çıkıp bakınız; kesilen koyunlar hep dişi koyunlardır...Ağnam yarı yarıya düşmüştür." [68] Gelir sağlamak amacıyla "bedeli nakdî" konusu iki görüş açısından incelenmiş, birincisi bütün İslamlara uygulanması, ikincisi ise Müslüman olmayan unsurlara uygulanıp uygulanmaması olmuştur. Eşraf ve zenginler bunu kabul etmek istememektedirler. Müslüman olmayan unsurlardan alınması ise ülkede yabancı ordular bulunduğu, karşıt etkili propaganda ve karışıklıklara neden olacağı düşüncesiyle sakıncalı görülmektedir.[69] Bütçe açığını kapatmak için Anadolu'da 800.000 kadar oldukları tahmin edilen Hıristiyanlardan ; 750, 500, 250 lira bedelî nakdî alınması ve mali durumu iyi olmayanların yollarda çalıştırılmasına ilişkin önerge görüşülmüş, daha koşullar oluşmadığı için yine askıya alınmıştır. [70] Daha sonra "Muafiyeti Askeriye" adı altında çıkarılan bir

64. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, I.C, s.316
65. **Vatan Hürriyet Ekmek, a.g.e.**, ss.40-41
66. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.I, s.113
67. **a.g.e.**, ss.82-83
68. **a.g.e.**, ss.316
69. **a.g.e.**, ss.79-80
70. **a.g.e.**, C.I, ss.320,348

vergi yasası ile Hıristiyanlardan da vergi alınma yoluna gidilmiş,[71] vermeyenler "amele taburlarına" alınarak cephe gerisinde çalıştırılmıştır.

Sorun, her zaman olduğu gibi yine "varidat" bulmak sorunudur. Yeni kaynaklara ya da eskilerine zam yapma düşüncesi hakimdir. Mecliste bu konu sık sık gündeme gelmekte, her milletvekili kendince çözümler sıralamaktadır. Örneğin, Erzincan Milletvekili Osman Fevzi Bey tarafından dört kaynak gösterilmektedir: Birincisi, "Tercan'da bir petrol madeni var. Buna talip olanlar peşin bir çok altın veriyorlar." İkincisi, "...Zenginlerimiz ve erbabı servet nadir olarak cepheye gidiyorlar... kimi katip, kimi nefer...biz bedeli nakdîyi kabul edelim. 500 lirayı 100 lirayı verebilen versin. Yoksa doğru cepheye buyursun" demekte, eşrafın suistimal yaptığını önlenemiyorsa bedel almanın daha uygun olacağını savunmaktadır. Üçüncü olarak, gümrük gelirlerini düşürdüğü için kaçakçılık yapanlara ağır ceza uygulanması, böylece gümrük gelirlerinin artacağı; son olarak da, içkilere ceza uygulanmasıdır. [72] Ulusun, düşmanı ülkeden atmak için her şeyini vereceğini ama israfa tırnağını dahi vermeyeceğini belirtenler, İktisat ve Maliye Bakanlarını eleştirmekte; niçin madenleri satmadıkları, ormanları işletmedikleri sorulmaktadır. [73]

Bazı milletvekilleri daha özverili davranmaktadır. Sakarya Savaşı öncesi İsmet Paşanın istediği kuvvet için maliyede para bulunmaması üzerine, bir milletvekili ulusumuzda para, mal ve buğday olduğunu, paranın dışarıdan silah alımı için kullanılmasının daha yararlı olacağını belirtip, "...Söylüyorum kırk-elli vagon buğdayım, davarım var. Bunları alalım...Herkes borcunu ödeyecek. Elbise lazım ise millet getiriyor, ekmeğini veriyor, etini veriyor...Lazım gelen her şeyi millet verecektir... Kendiliğimizden ezilmeye razı olamayız.", "...tekalifi harbiye kanununu tatbik edebiliriz." [74] demektedir.

"... Servet, ticaretgah olan beldelerde tekâsüf etmesine rağmen, en az vergiyi veren ticaretgah olan şehirlerdir. En çok vergiyi veren dahildeki çiftçi kısmıdır..." [75] denilerek tarımsal kesime yeni vergiler uygulanması, vergilerin artırılması eleştirilmekte, "... Şimdi arazi vergisi de girdi. Mülk vergisi de girdi. Fukaranın nesini alacaksınız. Öküzünü satacak, koyununu satacaklar, nesini alacaklar? Yazık değil mi bunlara." [76] denilmekte, şehit ailelerine bir üst dereceden maaş bağlanması önerisine "Şehit ailesini sevindireceğiz derken

71. **a.g.e.**, C.II, s.53
72. **a.g.e.**, C. III, s.233
73. **a.g.e.**, s.230
74. **a.g.e.**, C.II, ss.161-163
75. **a.g.e.**, s.831
76. **a.g.e.**, s. 843

tavuklardan vergi almak için bir kanunla" [77] gelineceği belirtilerek, verginin yaygınlaştırılması eleştirilmektedir. Mali buhranı gidermek için sürekli kaynak aranmakta; harp kazançları vergisiyle yükümlü olanlardan servetleri oranında 1000 liradan 10.000 liraya kadar, 1000 kuruştan fazla ticaret vergisi vermekle yükümlü olanlardan 100 liradan 1000 liraya kadar ödünç para alınması, tütün içen herkesin yılda 200 kuruş "keyf vergisi" vermesi, "İstiklâl vergisi" adıyla yeni bir vergi alınması önerilmektedir.[78]

Tekâlifi Millîye'nin, (Ulusal Yükümlülüklerin) uygulamada başarılı olmadığını savunanlar, "Eğer bize para lazımsa bu usulleri bir daha uyartmayalım. Üç aylık, beş aylık olarak bir vergi tardedelim. Ve illa bir emirle gayri makbul ellerle para toplamayalım... Gümrüklere gelen mallardan % 10 alınıyor...", "Buna zam yapılacaksa yapmayalım çünkü tüccar bu halden bizar oluyor."[79] düşüncesini savunmaktadırlar. Tüccarın güç durumda olduğu görüşünü benimsemeyenler Samsun'lu dört devecinin Büyük Millet Meclisi'ne çektikleri telgrafı örnek vermektedirler;

> "...tekalifi milliye namı altında memleketin en zenginlerini teşkil eden tüccarlardan % 40 aldınız. Bunlar tekalifi milliye suretiyle verdikleri malın % 20'sini mütebaki, % 60'ının fiyatlarına zam etmek suretiyle satıyor ve zararını çıkarıyor. Biz hala bu tekalifi milliye belasından kurtulamadık." [80] demekte, asıl yükün kimin sırtında olduğunu iğneleyerek belirtmektedirler.

Büyük Taarruz'dan önce yine aynı sorun işlenmekte, "Koyacağımız vergiler son nefes vergileridir...Halk yalnız hükümete vergi vermiyor, eşkiyaya veriyor. jandarmaya veriyor..." [81] savıyla halkın savaşın sonuna doğru ne duruma geldiği anlatılmaktadır.

Kaynaklar ordunun gereksinimleri arttıkça zorlanmış, halk büyük fedakarlık yapmasına karşın, gereksinimler yine de hiç bir zaman tam anlamıyla karşılanamamıştır. Ne halkın, ne de bütçenin dayanma gücü kalmamıştır. 17 Temmuz 1922'de, Ulusal Savaş sonuna doğru "...açığı kapatmak için elimizde hiçbir çare yoktur."[82] Aslında başlangıçta da savaşın kazanılamaması için her neden vardır. Ama tüm bunları Mustafa Kemal Paşa sorun yapmamakta, düşüncelerini şöyle belirtmektedir;

---

77. **Vatan Hürriyet Ekmek, a.g.e.,** s.26
78. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları,** C.III, ss. 257, 259, 262
79. **a.g.e.**, C.II, s.392
80. **a.g.e.**, C.II, s.479
81. **a.g.e.**, C.III, s.249
82. **a.g.e.,** C.III, s.491

"...ben, ordumuzun mevcudiyet ve kuvvetini, paramızla mütenasip bulundurmak nazariyesini kabul edenlerden değilim; "**paramız vardır, ordu yaparız; paramız bitti, ordu inhilâl etsin**..." Benim için böyle bir mesele yoktur: Efendiler, para vardır veya yoktur. İster olsun ister olmasın, ordu vardır ve olacaktır. Bu noktada bir hâtıramı da ihya edeyim; ben ilk defa bu işe başladığım zaman, en âkıl ve mütefekkir yaşayan birtakım zevat bana sordular: Paramız var mıdır? Silâhımız var mıdır? Yoktur dedim. O zaman, o halde ne yapacaksın dediler. Para olacak; ordu olacak ve bu millet istiklalini kurtaracaktır! dedim. Görüyorsunuz ki hepsi oldu ve olacaktır.

"Birtakım efendiler de; başkumandan millete angariye yaptırıyor demişler, halbuki kanunun memlekette angariyeyi men ettiğinden bahsetmişler. Bu doğrudur Efendiler; fakat ihtiyaç, tehlike, bize her şeyi meşru göstermektedir. Ordunun ihtiyacatı millete angariye yaptırmayı istilzam ediyorsa, bunu yapıyoruz ve en doğru kanun budur.[83]

C- KAYNAK KONUSUNDA ALINAN RESMİ KARARLAR VE UYGULAMALAR

1- VERGİ YASALARI

Büyük Millet Meclisi öncesinde, sınırlı kaynaklarla ulusal direniş ayakta tutulmaya çalışılırken, Büyük Millet Meclisi'nin açılışıyla bağımsız bir devlet görünümüne bürünülmesi ve bütünleşme, ulusal kaynaklara sahip olmayı gerektirmiştir. Ancak iç güvenliğin sağlanamamış olması, ilk aşamada gelir getirici yasaların çıkarılmasını engellemiş, geniş halk kitlelerini doğrudan etkilemeyen yasaların kapsamını genişletme ve oranını artırmakla yetinilmiştir. İç isyanların bastırılması, ülke güvenliğinin Büyük Millet Meclisi'nin denetimi altına girmesiyle tüm kaynaklara el atabilme olanağı doğmuştur.

İlk günlerinde giderlerin fazla olmamasına karşın, Büyük Millet Meclisi'nin en büyük sıkıntısı parasızlıktır. Seferberlik, hem iç isyanlardan hem de maddi olanaksızlıklardan dolayı tehlikeli görülmekte, ilan edilememektedir.[84] İç isyanlar nedeniyle öncelikle hayvanlar vergisinin artırılmayacağı duyurulmuş, ilk üç ayda gelir getirici hiçbir yasa çıkarmayan Büyük Millet Meclisi, ilk gelir artırıcı yasasını 28 Temmuz 1920 de çıkarmıştır.[85] Ateşkes sonrası iş-

83. **Nutuk**, s. 658-659
84. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.I, ss. 62-63, 78
85. Müderrisoğlu, **Kurtuluş Sav... a.g.e.**, s.261

gal edilen bölgelere yabancı mal yığılması ve bunun Anadolu'ya aktarılmasından doğan sakıncaları gidermek ve bundan yararlanmak amacıyla bu mallardan gümrük vergisi alınması yoluna gidilmiştir. Hem yerli üretimi korumak hem gelir sağlamak hem de ülkeden para çıkmasını önlemek amacıyla gümrük vergisine beş kat zam yapılmış, bunu gümrüklere gelip depolarda bir haftadan fazla bekleyen mallardan alınan Ardiye Resmine (Depo Vergisi) yapılan on katlık zam izlemiştir.[86]

16 Eylül 1920'de İhracat Resmi Yasası hakkında yapılan görüşmelerde Celâl Bey (Bayar), "...istiklalimizi şerefle kurtarmak için pek çok paraya ihtiyaç olduğunu bilmemiş olsaydım hükümetin teklifi kanunisinde benim imzamı göremezdiniz. Fakat her şeyden evvel varidatımızı teksire ve bütçemizin pek çok olan açığını kapatmağa mecburuz." [87] demekte, 20 Eylül'de kabul edilen 23 sayılı yasayla ihraç edilen malların değerleri üzerinden alınan İhracat Resmiyesi kaldırılmakta, yerine ihraç edilen malın kilosu ve adedi üzerinden alınan yeni bir İhracat Resmiyesi (Dışsatım Vergisi) yasası yürürlüğe girmektedir. [88] Bu yasayla yabancı ülkelere ya da düşman işgali altında bulunan bölgelere ihraç edilen mallardan yeni saptanan verginin alınması sağlanacak, karşılığı saptanmamış mallara ise % 3 oranında vergi uygulanacaktır.

Zonguldak bölgesinden çıkarılarak ihraç edilen maden kömürlerinden, gümrük vergisinden başka, ton başına iki ila üç kat arasında değişen İhracat Resmi alınmasına ilişkin 15 sayılı yasa çıkarılarak madenlerin değerlenmesi yanında, kaynak yaratma amacı güdülmektedir.[89] Bu yasayı, düşman işgalinden kurtulan bölgelerin halkından da kazanç vergisinin alınmasını öngören yasa izlemiştir.[90]

Bu değişikliklerin en önemlisi ise Temettü Kanunudur (Gelir Vergisi Yasası). 1914 yılında belirlenen gelir çeşitlerinden alınan vergilere, gelirin türüne göre beş ila on kat arasında zam yapılmış; ayrıca daha önce vergiden muaf olan şehir ve kasabalar dışındaki sanayi kuruluşları vergi kapsamı içine alınmıştır.[91]

Çıkarılan gelir artırıcı yasalar daha çok Osmanlı Meclis-i Mebusan ve Ayan Meclis'sinin çıkardığı, yürürlükte bulunan vergi yasalarının oranlarının

86. **a.g.e.**, s.261

87. Bayar, C. Bayar'ın Söylev ve a.g.e, s.39 .

88. Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı a.g.e.**, s.262

89. **a.g.e.**, s.261

90. Gologlu, **a.g.e.**, s.76

91. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s.262

artırılması şeklinde olmaktadır. 23-30 Eylül 1920'de çıkarılan 6 adet vergi yasasıyla; tuzdan kilo başına alınan vergi üç kuruş olmuş, damga vergisi 2 ila 3 kat dolayında artırılmış, sigara kağıdı tüketim vergisi 10 paradan 20 paraya, kibritin kutusundan alınan tüketim vergisi 5 paradan 10 paraya çıkarılmıştır. Oyun kağıdından alınan tüketim vergisi 5 kuruştan 25 kuruşa çıkarılmakta, kahvehane ve gazinolarda bulunan bilardoların tanesinden yılda 500; tavla, dama, satranç takımlarının tanesinden yılda 300 kuruş vergi alınması öngörülmektedir. Ayrıca, 1919 yılı sonuna kadar olan yıllara ait aşar ihale borcunu ödememiş bulunan mültezimlere, Şubat 1921 sonuna kadar borçlarını ödemeleri halinde gecikme faizlerinin affedileceğini bildiren yasa çıkarılarak gelir sağlanması yoluna gidilmiştir. [92]

Bu yasaların çıkarılmasında dikkat edilen nokta, geniş halk kitlelerini özellikle tarımsal kesimi yeni bir vergi yükü altına sokmama olmuştur. İç isyanların bastırılması ve doğuda ordunun başarısı ile, düzenli ve güçlü bir ordu kurma çalışmaları yoğunlaşmış, bu da maddi olanaklara bağlı olduğundan geniş halk kitlelerine yönelinmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında uygulanan ve Ateşkesle birlikte yürürlükten kaldırılan Harp Kazançları Vergisi 25 Eylül 1920 tarih ve 43 sayılı yasayla tekrar uygulamaya konulmuş, 48 sayılı yasayla da bina, toprak ve gelir vergisi yükümlülerinin vergilendirme işlemlerinde kullanılan ve almak zorunda oldukları vergi karnelerinin fiatları artırılmıştır.[93]

27 Kasım 1920'de gelirlerin en önemlilerinden biri olan ve Meclis'in açılışının ertesi günü söylentilere karşılık olarak artırılmayacağı halka duyurulan hayvanlar vergisine bir kat zam yapılmış,[94] ihraç edilen tütünden alınan ihracat vergisine ve gemilerden alınan harçlara da zamlı tarife uygulanması öngörülmüştür.[95]

Bu arada Çerkez Etem sorununun ortaya çıkmasıyla "Hiç kimse hiç bir sebep ve suretle hükümetin haberi olmaksızın kuvvet toplamaya yetkili değildir. Aksine hareket eden, masum memleket halkına zarara sokma suçundan yargılanır" denilerek, gelişigüzel er toplanması Büyük Millet Meclisi'nce yasaklanmış, kaynakların birleştirilmesi ve tek elden yönetilmesi yoluna gidilmiştir (25 Aralık 1920). [96] Daha sonra Yol Vergisi üzerindeki çalışmalara hız

92. Müderrisoğlu, **Kurtuluş Sav...a.g.c.**, s.275

93. **a.g.e.**, s.278

94. **a.g.e.**, s. 278

95. **a.g.e.**, s. 279

96. Türk İstiklâl Harbi, C. II, 2. kısım, s. 72

verilerek 21 Şubat 1921 de bir yasa çıkarılmıştır.[97] Bu yasaya göre ülkede bulunan 18-60 yaşındaki herkes yol vergisi ödemekle yükümlü tutulmuştur. Vergi tutarı yerel kurullarca dört işçi gündeliğini geçmeyecek şekilde saptanacak, vergi iki taksitte ödenecektir. Sakatlıkları belgelenen fakirler ve silah altında bulunan askerler vergi dışı bırakılmış, vergiyi ödemeye gücü bulunmayanlara yol yapım veya onarım işlerinde üç gün bedenen çalışma yükümlülüğü getirilmiştir.

Doğu Anadolu'da Ermenilere karşı kazanılan savaş sonucu Gümrü Antlaşması'nın yapılması ve bunun ordunun batıya kaydırılma olanağını vermiş olması, yeni yasaların çıkarılmasını kolaylaştırırken; Yunan ilerlemesinin hız kazanması, I. ve II. İnönü savaşlarının getirdiği harcama, ordunun sayısal büyümesi, buna bağlı olarak gereksinimlerinin artması, her türlü gereksinimin geniş halk kitlelerine yansıtılarak karşılanması zorunluluğunu daha da büyütmüştür.

Yunan ilerlemesinin ulusal savunmayı kırarak Sakarya'ya kadar uzanması, hemen önlemler alınmasını gerektirmiş, önce 2 Haziran 1921'de "Ordu Mevadı İaşesinin Sureti Tedariki Hakkında Talimatname" çıkarılarak, devletin gereksinim duyduğu mallara kurulacak komisyonlarca, devlet adına karşılıkları daha sonra ödenmek koşuluyla el konulması kararlaştırılmıştır.[98] 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutan olarak Büyük Millet Meclisi'nin tüm yetkileri devredilecek ve konu yeni bir boyut kazanacaktır.

Ulusal direnişin tehlikeli, tartışmalı ve sıkıntılı anında Başkomutan olan Mustafa Kemal Paşa, genel seferberlik yapmayı ve böylece ulusun tüm kaynaklarını düşman karşısında toplamayı uygun bulmuş; 7-8 Ağustos 1921 de yaptığı genel bildirimlerle, 10 maddelik Tekalifi Milliye Emirlerini (Ulusal Vergi Buyrukları) tüm ulusa yayımlanarak, Anadolu'nun tüm kaynakları harekete geçirilmiştir. Yayımlanan bildiride; ülkenin ve ulusun tüm kaynaklarının zaferin elde edilmesine yöneltildiği, bu amaca ulaşmak için her şeyin yapılacağı belirtilmektedir. Buna göre;[99]

1- Her ilçede kaymakamın başkanlığı altında, malmüdürü ve ilçenin en büyük askerî âmiri ile idare meclisi, belediye ve ticaret odalarının seçtikleri ikişer üyeden oluşan Tekâlifi Millîye Komisyonları kurulacaktır. Bu komisyonlara mahalli Müdafaai Hukuk Cemiyetleri Merkez Kurulundan iki üye ile

97. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 279

98. **a.g.e.**,s.386

99. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 357-358; Kâzım Özalp, Millî Mücadele, 1919-1922, C.I., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1971, s. 190; Peker, **a.g.e.**, s. 359; **Söylev (Nutuk)**, C.II, 451-452

köylerde imamlar ve muhtarlar tabii üye sıfatıyle katılacaklardır. Tekâlifi Millîye Komisyonları derhal toplantılara başlıyacak ve hiçbir komisyon üyesine hizmetlerine karşılık ücret ödenmeyecektir. Ayrıca, her komisyon iki ay süre ile askerî hizmetleri geri bırakılmak üzere altı memur çalıştırılacaktır.

Tekâlifi Millîye Komisyonları, savaş ekonomisine giren ve Tekâlifi Milliye Emirlerinde belirtilen malları toplayarak kendisine bildirilen cepheye gönderecek, ayrıca emirlerin hizmet yükümlülüğü taşıyan hükümlerini uygulayacaktır. Komisyon üyelerinden görevinde ihmal gösterenler, vatana ihanet suçu işlemiş sayılarak ona göre cezalandırılacaklardır.

2- Şehir, kasaba ve köylerdeki her ev, birer kat çamaşır (kilot ve fanila veya benzeri iç giyimi), birer çift çorap ve birer çift çarık hazırlayarak belirli bir süre içinde komisyona teslim edecekti. Ordu ihtiyaçlarında kullanılacak bu giyeceklerin, mahalli özellikler gözönünde tutularak hazırlanmasına dikkat edilecekti.

3- Tüccar ve halk elinde bulunan çamaşırlık bez, amerikan, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi yapımına yarayan her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kösele, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, mamûl veya yarı mamûl çarık, fotin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nal, nal yapımında kullanılan demir, mıh, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve urganların yüzde kırkı Tekâlifi Milliye Komisyonlarına teslim edilecekti. Teslim edilen malların bedelleri daha sonra devlet tarafından ödenecekti.

4- Tüccar ve halkın elinde bulunan buğday, un, saman, arpa, kuru fasulye, bulgur, nohut, mercimek, koyun, keçi, kasaplık sığır, şeker, gazyağı, pirinç, sabun, tereyağı, zeytinyağı, tuz, çay ve mum stoklarının yüzde kırkına ordu adına el konulacaktı. El konulan malların paraları daha sonra devlet tarafından ödenecekti.

5- Ordu ihtiyacı için evvelce alınan taşıt araçlarının dışında, halkın elinde kalan her türlü taşıt aracıyla (at arabası, yaylı, öküz arabası, kağnı, at, eşek, katır, deve, deniz motoru, taka) halk ayda bir defa olmak ve yüz kilometreyi geçmemek şartı ile orduya ait malzemeyi istenen yere kadar taşıyacaktı. Taşıma hizmetleri parasız yürütülecek, kimseye ücret ödenmeyecekti.

6- Ülkeyi terketmiş olanların hazineye geçmiş olan mallarından ordu ihtiyacına yarayacak olanlara el koyulacaktı.

7- Halkın elinde bulunan savaşta kullanılabilecek her türlü silâh ve cephane en çok üç gün içinde Tekâlifi Milliye Komisyonlarına teslim edilecekti. El konulan silâh ve cephane için ücret ödenmeyecekti.

8- Halkın, tüccarın ve nakliyecilerin elinde mevcut benzin, vakum, gres yağı, makine yağı, don yağı, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil lâstiği, kamyon lastiği, lâstik yapıştırıcısı solüsyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinası, kablo, çıplak tel,pil, tecrit edici madde ve bunlara benzer malzeme ile sülfürik asit stoklarının yüzde kırkına ordu adına el konulacaktı. Alınan mal ve malzemenin bedelleri daha sonra sahiplerine ödenecekti.

9- Demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç ve araba yapan esnaf ile imalâthaneler tespit edilecek, bunların üretim, onarım ve yapım güçleri hesaplanacaktı. Ayrıca kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek zanaatkârlar aranıp tespit edilecekti. Yukarıda belirtilen esnaf, imalâthane ve zanaatkârlar savaş araç gereçleri üretim, onarım ve yapımı ile görevlendirilecekti. Devamlı görevlendirilenlere geçimlerine yetecek ücret ödenecekti.

10- Evvelce halka bırakılmış bulunan dört tekerlekli yaylı araba, at ve öküz arabalarının bütün teçhizat ve koşum hayvanları dahil olmak üzere yüzde yirmisi; binek at, top çekebilecek hayvanlar, yük taşıma atı, katır, eşek ve develerin yüzde yirmisi ordu adına alınacaktı. Bütün bu alınanların bedeli sonradan ödenecekti.

Görüldüğü gibi ikinci madde tüm ulusa, diğer maddeler ise daha çok elinde ordu için gerekli mal ve malzeme stoku bulunan halka yöneliktir. Halka getirilen yükümlülükler, ordunun ne kadar güç durumda olduğunu ve hangi koşullar altında savaşı sürdürmeye çalıştığını açıklar niteliktedir. Getirilen yükümlülüklerle ulus, tamamıyla savaş ekonomisi içine sokulmuş, her şey ulusal bağımsızlık amacına yöneltilmiştir.

Tekâlifi Milliye'nin tam anlamıyla uygulanamadığı gerekçesiyle eleştiriler yapılmış; bir yandan ülkenin zenginlerini oluşturan tüccarların orduya verdiklerini halka yansıttıkları belirtilirken diğer yandan alınması öngörülen stoklarda başarılı olunamadığı belirtilmekte, "...Tekâlifi Milliye tatbik edilmemiştir. Birçok eşya alınmıştır." "çukulata, şeker ve saire de alınmıştır." denmekte, eğer dışardan para bulunamazsa, "Biz, doğrudan doğruya mükellefiyeti nakliye ve teçhizatı askeriye namı altında bir defaya mahsus olmak üzere ve halka ağır gelmemek şartıyla bir vergi alalım." [100] önerisinde bulunulmaktadır. Yönetim eleştirilerek, "...idaremizin şekli yine eski şekil, yine eski idaredir, eski tahakkümdür... hatıra şiddet...sonu yoktur." [101] denilmektedir.

Diğer bir eleştiri konusu da getirilen yükümlülüklerin ağırlığı olmuş. Sorun "...fikara ahaliden alıp hükümete veriyorsun. Millet, esnaf, tüccar mahvol-

100. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.II, ss.479,481,813 ve C.III, s. 220
101. **a.g.e.**, C. II, s. 477

du.", [102] "...Memleketin zavallı fıkarasının yüzde kırk malı alındı. Bu fıkaranın üzerinden alınması zaruret addolunduğu bir sırada, bu millet sesini çıkarmayarak, yani müvekkili bulunduğumuz millet malının yüzde kırkını verdi, iki öküzünden birisi, iki keçisinin birisi elinden alındı..."[103] şeklinde dile getirilmektedir.

Tekâlifi Milliye Emirleri ile yaklaşık olarak 47 milyon lira gelir sağlanması tahmin edilmekle birlikte, 20-25 milyonluk bir bölümünün gerçekleştiği görüşleri ileri sürülmektedir.[104] Bu hesaba hane başına alınan bir kat elbise bağışı ile mevcut nakliye araçlarının, alınan % 20'sinin dahil olmadığı, Maliye Bakanı Hasan Bey tarafından açıklanmaktadır.

Sakarya Zaferinden sonra kesin zafere gitme amacı; daha önce zorlanmış olan kaynakların tekrar zorlanması gereğini ortaya koymaktadır. Daha önce Anadolu'nun tüm kaynaklarına el atılmıştır ve taze bir kaynak yaratma olasılığı da yoktur. Artık sorunları günü gününe çözümlemek gerekmiş, oluşturulan Savaş Komisyonunun başlıca gündemi; ordunun günlük gereksinimlerinin nasıl karşılanacağı sorusuna cevap aramak olmuştur.

Verimli yeni kaynaklar bulunmadığından, yine mevcut gelirlerin yasalarla artırılması yoluna gidilmiş; yeni çıkarılan yasalar, daha önce dokunulmasına gerek görülmeyen verimsiz kaynaklarla, doğrudan doğruya savaşla ilgili yükümlülükleri kapsamı içine almıştır. Öyle ki:

Mali buhranı gidermek için ard arda teklifler yapılmaya başlanmış; Müdafai Vatan Vergisi alınması, Harp Kazançları Vergisinin on kat artırılması teklifinden, tüccarlardan istikraz yapılmasına, "Keyf Vergisi"nden, "İstiklâl Vergisi" teklifine kadar uzamıştır.[105]

15 Nisan 1922'de yürürlüğe giren yasalarla; sigara kağıdı, kibrit ve kav kutularından alınan tüketim vergisi yüzde elli artırılmış, vergisini zamanında ödemeyenlerden alınan cezaların da artırılması yoluna gidilmiştir. İthal malı olan tüketim maddelerinin, tüketim vergileri kilo başına; şeker 15, kahve 20, çay 40, petrol 6, pirinç 10, baharat 30, margarin 80, mum 30, adi sabun 5, boş çuval 5 kuruş artırılmaktadır. Başka bir hükümle de gümrük, banka ve toptancı tüccarların depolarında bulunan yukarıdaki mallara ait stokların bildirilmesi istenerek, aradaki vergi farkının alınacağı açıklanmıştır. Daha önce

102. **a.g.e.**, s. 815
103. **a.g.e.**, s. 891
104. **a.g.e.**, s. 890
105. **a.g.e.**, C.III, ss. 257, 259, 262, 266, 490

verimli olmayacağı düşüncesiyle çıkarılmayan Deniz Taşıtlar Vergisi çıkarılarak, beş ayrı vergilendirmeye gidilmiş, gelirde verimlilik sağlanmak istenmiştir.[106]

16 Nisan 1922'de çıkarılan yasayla, su ve kara avı vergilerine zam yapılmış, satışlarında değeri üzerinden % 10 oranında alınan vergi, % 20'ye; kara avı izin belgelerinden ilçelerde 10, illerde 20 kuruş olarak alınan vergi de 100 ve 200 kuruşa yükseltilmiştir.[107]

18 Nisan 1922 de Mükellefiyeti Nakliyeî Askerîye Kanunu (Askeri Ulaştırma Yükümlülüğü Yasası) çıkarılarak, askeri yükümlülüklere yeni bir yön verilmek, "...bu mükellefiyeti bir sınıftan kaldırmak, bütün sınıfa, bütün halka..."[108] yaymak amacı güdülmüştür. Bu yasaya göre: [109] 1922 mali yılına ve bir defaya özgü olmak üzere belirtilen kurallara göre askeri ulaştırma adı altında parasal yükümlülük getirilmekte, ulaştırma yükümlülüğü "maktu ve nispi" olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır.

Maktu bölüm hükümlerine göre; yükümlülük her kişi için aynı olup köylerde 50, il ve ilçelerde 100 kuruştur. Bir defada ödenecek, cephede bulunan subaylar, sakatlar, bütün kadınlar ile 18 yaşından küçük ve 60 yaşından büyük olan erkekler, silah altında bulunanlar bu yükümlülük dışında tutulacaktır. Yükümlülüğün nispi bölümünde bina, toprak ve gelir vergilerinin zamlarıyla birlikte ulaştığı miktara göre; köylerden 101 kuruştan başlayarak her 100 kuruş ve küsuru için % 10, il ve ilçelerden 101 kuruştan başlayarak her 100 kuruş ve küsuru için % 20'nin maktu bölümü eklenerek taksitle alınacağı belirtilmektedir. Silah altında bulunanlar bu yükümlülüğün dışında tutulmuşlardır.

Yasa yürürlüğe girmeden önce askeri malları taşıdıkları halde ücretlerini alamayanlar, alacaklarını bu yasa ile doğacak yükümlülüklerinden düşebileceklerdir. Gerekli görülen yerlerde, Bakanlar Kurulu kararı ile o yerdeki rayice göre ve peşin ücretle bütün taşıt araçları çalıştırılabileceği gibi, bunların yeterli olmaması halinde, konaklama yerlerine en fazla elli kilometre yakınlıkta olan yerlerdeki taşıt araçlarına da başvurulabilinecektir. Bu taşıtlar, askeri makamların yazılı isteği sonucu mülki makamlarca sağlanacaktır. Belediye meclislerince saptanacak, ulaştırma ücretlerine itiraz olursa, il idare meclisleri anlaşmazlığı kesin bir şekilde çözecektir.

---

106. Müderrisoğlu, **Kurtuluş Sav... a.g.e.**, ss. 443-445
107. **a.g.e.**, s. 445
108. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C. III, s.67
109. Müderrisoğlu, a.g.e., ss. 451-452

Bu yasa kapsamı dışında, hiç kimsenin parasız ulaştırma yapmaya zorlanamayacağı, aykırı davranışta bulunanların vatana ihanet suçu ile yargılanacakları da hüküm altına alınmıştır. Yasa, bir vergi yasası niteliğini taşımakla beraber, yükümlülük olarak duyurulmuş ve uygulanmıştır.

20 Nisan 1922'de çıkarılan bir yasaya göre; düşman işgalinden kurtarılan yerlerden kaçan halkın taşınır ve taşınmaz mallarına hükümet el koyacaktır. Taşınır malları açık artırmayla satacak, taşınmaz mallar ile tarım ürünlerini yönetecektir. Gelir, giderler düşüldükten sonra "Emanet Hesabı"na kaydedilecek, sonradan yurda dönenler olursa taşınmaz malları kendilerine iade edilecek, adlarına "Emanet Hesabı"na kaydedilen paraları da ödenecektir. [110] Aynı yasayla sahipsiz mal ve ürünlere el koymuş olanların, bir hafta içinde bunları hükümete teslim etmeleri istenmiş, yerine getirmeyenlerin cezalandırılacağı, gizlenen malı ihbar edenlere mal değerinin yüzde onunun ikramiye olarak ödeneceği duyurulmuştur.

Belirtilmemesine rağmen yasa kapsamına işbirlikçi azınlıklar ile savaşın olağanüstü koşullarını kendi lehine değerlendirilen yağmacılar girmektedir. Yasa ile bir yandan önemli bir gelir kaynağına sahip olunurken, diğer yandan haksız kazançların ve yağmacılığın önüne geçilmesi, bunların cezalandırılması hedeflenmektedir.

2 Mayıs 1922 de Müecceliyeti Askeriye Vergisi Hakkında Kanun (Askerlikten Tecil Vergisine İlişkin Yasa) çıkarılarak; silah altına alınmaları gereksinimlere göre ertelenmiş bulunan savaş ekonomisi ve cephe gerisi hizmetlerini yürüten müteahhitler, posta müteahhitleri ve sürücüleri, değirmenci ve fırıncılar, orak ve harman makineleri makinistleri; demiryollarında, askeri imalâthanelerde, liman ve deniz taşıtlarında çalışanlar; doktor, veteriner, eczacı, mimar ve mühendis gibi sivil hizmetlerde çalışanlar ile tarım yükümlülüğü yasasının uygulanması kapsamına giren yükümlülerden, barışa dek gelir durumlarına göre vergi alınması düşünülmüş, sağlık durumları nedeniyle silah altına alınmasına gerek duyulmayanlarla, azınlıkların da bu kapsam içine alınması kararlaştırılmıştır.[111] Buna göre; askerlik yükümlülüğü ertelenmiş olmakla birlikte, birinci derecede geliri bulunanlar 300, 400, 500 lira, ikinci derecede geliri bulunanlar 50,100,150 lira, üçüncü derecede geliri bulunanlar ise aylık gelirlerinin % 1'ini vergi olarak vereceklerdir. Bedeni sakatlık ve hastalık gibi nedenlerle silah altına alınmayanlardan da il, ilçe, köy olarak sınıflandırılarak, yıllık vergi alınması kararlaştırılmıştır.

110. a.g.e., s. 454
111. a.g.e., s. 456

Köylerde tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar 10 liradan 100 liraya; kerestecilik, odunculuk ve kömürcülükle uğraşanlar 5 liradan 50 liraya; tarım işçileri 1 liradan 5 liraya kadar vergi ödeyecektir.

İl ve ilçelerde perakende ve toptan ticaretiyle uğraşanlar ile komisyoncuların 50 liradan 250 liraya; bina, arazi sahipleri ile tarımla uğraşanların 25 liradan 125 liraya; ücretle çalışan kişilerin 2 liradan 10 liraya kadar vergi vermeleri öngörülmüştür. Vergi yükümlülüğü karşılığı, İl İdare Kurullarına belli zamanlarda ödenecektir.[112]

Bu yasadan sonra önemli gelir getirici bir yasa çıkarılmayacak, vergi toplanmasını hızlandırıcı önlemler alınarak, mali sıkıntının Büyük Taarruz'dan önce hafifletilmesine çalışılacaktır.

2- İSTİHDAM ve ÜRETİM ALANINDAKİ ÖNLEMLER

Konuya, Erzurum Kongresi'nin birinci toplantısında değinilmiş; ulusal varlığımızı temellendirmek, bağımsızlığımıza kavuşmak için iktisadi örgütlenmeye önem verilmesi ve işe "...Kooperatif" yani "Teâvün-i Milli" şirketleri ile başlanması..." önerilmiştir. [113] Tartışmalar sonucunda ilçe şubelerinin bu konuda il merkezi ile ilişki kurmasına ve "teavün şirketleri hakkında bir nizamname ve talimat tanziminin vilayet merkezine tevdiine karar..." verilerek, Birinci Dünya Savaşının ortaya çıkardığı zorunluluklar dolayısıyla kapanmış olan okulların açılması için girişimde bulunulması kararlaştırılmıştır.

İkinci bölümde belirtildiği şekilde ulusal kurullar istihdam ve üretim güçlüklerini aşmak için öncelikle topladıkları askerleri dönüşümlü olarak köylerine göndermekte, üretim zamanı izinli saymaktadır.

Büyük Millet Meclisi'nin oluşturulmasıyla hız ve anlam kazanan Ulusal Kurtuluş Savaşında bütün enerji orduya, onun donatımına, örgütlenmesine, ülkede patlak veren isyanların bastırılmasına ve işgalci ülkeleri yenmeye yöneliktir. Bu amaca ulaşmak, kaynak konusunu gündeme getirmekte, bu da ekonomiyi düzenleyici; tüketimi azaltıp, üretimi artıracak önlemler gerektirmektedir. Büyük Millet Meclisi 15 Mayıs 1920 tarihli toplantısında ülkede servet oluşturmak için üretimin artırılmasını ve ekonomik ilke olarak ihracata yönelmesini kabul etmiştir. [114]

---

112. a.g.e, s. 456
113. Baykal, **Erzurum Kong...a.g.e.**, ss. 38-39
114. Bayar, **a.g.e.**, s.27

26 Temmuz 1920 de yayımlanan bir kararname ile Anadolu'nun işgal altında bulunan bölgelerinden gelen mallar gümrük vergisi kapsamına alınmış,[115] bir yandan gelir sağlamaya, diğer yandan yerli üretimi yabancı mallara karşı koruma amacına yöneltilmiştir.

15 Ağustos 1920 tarihli Meclis oturumunda, işçi yaşamının ülkede dikkati çekecek bir durumda olduğu ve her sınıf işçiyi düşünmek zamanının geldiği belirtilmektedir. [116] Zonguldak havzasında beş bin kadar işçinin değişerek (münavebe ile) istihdam edildiği, burada oluşmuş yabancı şirketler içinde Osmanlı sermayesinin hemen hemen yok denecek kadar az olduğu, düzenli çalışan bir işçi hastanesinin Fransızlar tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. Anadolu'da sanayinin fazla gereksinim olmaması ve ulaştırma güçlüğü nedeniyle bu bölgenin kömür üretimi ihraç edilmektedir.[117] Maden kömürü üretimi ve ihracatı, dışarıdan silah ve cephane alımı için döviz kaynağı olarak düşünüldüğünden mümkün olduğunca özendirilmiştir. Bu amaçla madende çalışan işçilerin askerlik yükümlülükleri, 10 Ağustos 1920 de ertelenerek üretimin düşmesi engellenmektedir.

Kaynak yaratma çabaları içinde çeşitli ürünlerden değişik oranlarda vergi alınması teklifi, bazı ürünlerin korunması gerekçesiyle geri çevrilmektedir. Örneğin; buğday, arpa ve mısır vergisi hakkında iktisat encümeninin teklifi kabul edilirken, peynirin kilosundan yüz para ihraç vergisi alınması teklifi Anadolu'nun henüz iyi peynir yapmasını bilmediği gerekçesiyle sakıncalı görünmüştür. Her ülkenin bazı ürünlerini koruduğu, ancak Birinci Dünya Savaşı esnasında ülkemizde bu önlemin alınmadığı belirtilerek; savaş öncesi 60.000 balya olan tiftik ihracatının savaş sonrası 20000-25000 balyaya düştüğü vurgulanmıştır. Ulaşım güçlüğü nedeniyle fiyatlardaki farklılık ve üretim düşüklüğünden doğan zararı kapatmak için tiftik vergisinin affı istenmektedir.[118]

Sayısı azalmaya başlayan koyundan alınması önerilen 5 kuruşluk vergi eleştirilmekte, üretim açısından sakıncaları belirtilmektedir. Yine aynı şekilde, ülkede az yetişen ve Amerikan pamuklarının rekabeti karşısında bulunan Adana pamuğunun kilosundan alınması önerilen 3 kuruş vergi olumlu karşılanmamakta, vergi önerileri ve karşı öneriler uzayıp gitmektedir. Tunalı Hilmi Beyin deyimiyle, "-**Bunların hangisi himayeye muhtaç değildir?**" [119] Bu

115. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 261
116. Bayar, **a.g.e**, s.34
117. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 288
118. Bayar, **a.g.e.**, s. 40
119. **a.g.e.**, s. 63

soru sadece o günün örneklenen sorunlarını değil, aynı zamanda Yeni Türk Devleti'nin Osmanlı Devleti'nden devraldığı sosyo-ekonomik yapının sorunlarını da kapsayacak niteliktedir.

25 Kasım 1920'de çıkarılan "Düğünlerde Men-i İsrafat Kanunu" ile gereksiz tüketimin önüne geçilmek istenmiştir.[120] Düğünlerde çeyiz teşhiri, çeyizin açıkta taşınması, erkek tarafından iki kattan fazla elbise yaptırılması, bir günden fazla çalgı çaldırılması, ziyafet verilmesi, ağırlık ve hediye verilmesi, köçek oynatılması, çevre merasimi, gösteriş ve gereksiz tüketime girdiği için yasaklanmakta, uymayanların cezalandırılacağı belirtilmektedir. Bu yasa, daha çok toplumsal moral ve işgücü üzerinde oluşacak olumsuz etkileri engellemek ve tüketimin özendirilmemesi amacına yöneliktir.

Sınırlı bütçe olanakları ile ordunun gereksinimlerinin düzenli sağlanamaması, yönetimi yeni kaynaklara sevk etmektedir. Gelir sağlama amacıyla, zenginlerden askerlik yapmamaları karşılığı bedel alınması önerisi sakıncalı bulunmuş, diğer vatandaşlar üzerinde olumsuz etki yapacağı savunulmuştur.[121] Gerekçe, fakirlerin ellerindeki tarımsal hayvanlarını, tarlasını satarak bedel ödemeğe kalkışacağı ve bu yöntemin askeri gücü azaltacağıdır. Bu olasılığın üretimin düşmesine de neden olacağı gözönünde bulundurulmuştur.

Askeri gereksinimlerle ilgili olmamak koşuluyla, genel olarak iç tüketimde görülen darlıklara karşın ihracatta serbestlik uygulanmaktadır. İhracattaki ilk sınırlama; ulaştırma hizmetleri, ordunun gereksinimleri ve üretim düşünülerek, damızlığa ve çift sürmeye elverişli hayvanların ihracatının önlenmesi amacıyla yapılmıştır.[122]

İktisat Bakanı Celal Bey, Ziraat Bankasının durumu görüşülürken, bankanın parasına kesinlikle müdahale edilmeyeceğini belirtmekte; Ülkenin ekonomik gelişmesine yön vermek amacıyla Anadolu'nun içine gidip, oradaki ekonomik yapıyı inceleyerek, bir tablo oluşturulması ve bir plan dahilinde kredi verilmesi, tarımsal şirketler (kooperatifler) kurulması, tarımın desteklenmesi görüşünü savunmaktadır.[123]

Yunan ilerlemesi karşısında ordunun sayısal gücü artırılmaya başlanınca, üretimde bulunan insan gücü açığını kapatmak için 11 Aralık 1920'de bir dizi önlemler alınmıştır.[124] Yayımlanan kararname ile savaş, iç isyan, doğal

---

120. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 267
121. **a.g.e.**, s. 276
122. **a.g.e.**, s. 287
123. **a.g.e.**, s. 52
124. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 289

afet gibi nedenlerle ürünleri, tarımsal hayvanları zarar gören, yardıma gereksinim duyan çiftçilere tohumluk ve çift hayvanı vermek üzere il ve ilçelerde komisyonlar oluşturulması öngörülmüştür. Komisyonlar, köy yöneticilerinin düzenleyecekleri gereksinim defterini inceleyecek, buna göre âşar anbarlarında bulunan tohumluğa elverişli üründen üreticiye senet karşılığı tohumluk verecektir. Geri ödeme hasat zamanında aynî olarak maliyenin tohumluk anbarlarına teslim etmekle gerçekleştirilecektir. Eğer elverişli tohumluk ve çift hayvanları o bölgede yoksa, defterdarlık ve mal müdürlüklerince bu iş için ayrılan para Ziraat Bankasına yatırılacak; Ziraat Bankası, saptanan kişilere tohumluk ve çift hayvanı için kredi verecektir.

Ulusal Savaş başlayınca, İstanbul'da bulunan İmalât-i Harbiye subay ve ustalarından bazıları yanlarına taşınabilecek malzemelerini de alarak Anadolu'ya geçmişlerdir. İlk defa ulusal ordu için toplara kama dökmeyi denemişler, tüm teknik olanaksızlıklara karşın başarmışlardır.[125] Gaziantep savaşlarında da, ustalar toplanarak mahzenlerde küçük imalathaneler kurulmuş, fabrikaya dönüştürülerek; her türlü tüfek, kasatura, bomba kalıpları, kapsül tamiri, yabancı makineli tüfeklerin kullanılan sisteme çevrilmesi, el ve tüfek bombaları, piyade ve topçu mermileri ile gerekli barutların üretilmesi sağlanmıştır. Bu arada Ankara'da süngü yapan fişek dolduran, sargı bezi, iç çamaşırı ve çarık üreten yeni dükkanlar görülmeye başlanmıştır.[126]

7-8 Ağustos 1921'de yayımlanan Tekâlifi Milliye Emirleri gereğince; demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç ve araba yapan esnaf ile imalathaneler saptanarak bunlarin üretim, onarım ve yapım güçleri bulunmuş, savaş araç ve gereçlerinin üretimi, onarımı için görevlendirilmişlerdir.[127] Bir yandan savaş ekonomisi içinde üretim artırılmak ve üretici güçler birleştirilmek istenirken, diğer yandan yeniden üretim için gerekli tarımsal ürün stoklarının % 40'ına el konulması, tarımsal hayvan ve insan gücüne yeni yükümlülükler getirilmesi üretimi aksatacak önlemlerdir. Bir başka açıdan bakıldığında, aynı uygulamanın tekrar edileceği düşüncesi, üretici tarafından üretimin bilinçli olarak düşürülmesine yol açacaktır.

Anadolu ekonomisinin tarımsal nitelik göstermesi üretim ve istihdam alanındaki önlemlerin de tarımsal olmasını gerektirmektedir. Genel seferberlik sonucu tarımsal işgücü üretimden çekilmiştir. Üretimin düşmesini önle-

125. Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal, 1919-1922**, C.II, 6.B, İstanbul, Evrim Matbaacılık, 1977, ss.469,472
126. Saral, **a.g.e.**, s. 347
127. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, ss. 378-379

mek amacıyla 9 Ekim 1921'de "Mükellefiyeti Ziraîye Kanununun Sureti Tatbikine Dair Nizamname" (Tarım Yükümlülüğü Yasasının Uygulama Şekline İlişkin Tüzük) çıkarılmıştır.[128] Her il ve ilçede vali ve kaymakamın başkanlığı altında bir Tarım Yükümlülüğü Kurulu oluşturulacak, bu kurul aşağıda belirtilen görevleri yerine getirecektir:

Mahalle ve köylerde her evin hayvan, toprak, tarım araç ve gereçleri ile tohumluk gereksinimleri saptanarak kaydedilecektir. Her çift hayvan başına sahibi, yazlık ve kışlık olmak üzere en az kırk dönüm toprağı ekmekle yükümlüdür. Bunları denetleyecek olan köy ve mahalle ihtiyar kurulları her ay ekimin niteliğini ve ne kadar toprağın nadasa bırakıldığını Tarım Yükümlülüğü Kuruluna bildirecektir.

Askerde bulunanlara ve şehit ailelerine ait toprakların boş kalmasını önlemek, işlenmesine yardımcı olmak amacıyla; halk haftada bir gün imece usulü ile bu toprakların ekimi, hasadı ve harmanı gibi işlerde çalıştırılacaktır. Bu amaçla Ziraat Bankası, depolarında bulunan tarımsal araç ve gereçleri düzenli olarak çiftçilerin yararına sunacaktır.

Bir başka önlem olarak tarım yükümlülüğüne tabi bulunanların da askerlik yükümlülükleri ertelenerek, üretimin düşmesi engellenmek istenmiştir. Buna göre genel olarak, her yüz dönüm toprağın bir kişi tarafından ekilip biçilebileceği varsayımından hareket edilmekte; iki yüz dönüm toprak işleyenlerin kendileri ile birlikte iki işçisinin, her fazla yüz dönüm için de bir fazla işçinin askerlik yükümlülükleri ile, traktör kullanarak ekimde bulunanların iki makinistinin, iki yüz koyun veya keçisi ile elli adet sığırı olanların kendileri ile birer çobanının askerlik yükümlülükleri ertelenmiştir.

Bu arada toprak sahibi olmamakla birlikte, tarımsal hizmet sunan bazı meslek sahiplerinin de askerlik yükümlülükleri ertelenebilmektedir. Bunlar yeterli büyüklükteki toprakları zararlılardan korumakla görevli bekçiler, her ilçeden iki demirci ile iki marangoz olarak belirlenmiştir. Yerel belediyelerin takdir edeceği fiat üzerinden tarımsal araç, gereçleri yapacak ve onaracaklardır. Tarımsal makine kullanan makinistler hasat ve harman işlerinin devam ettiği altı ay için askerlik dışı bırakılmışdır.

Tarım dışı sermayeye de yükümlülük getirilmiştir. Resmi olarak kurulmuş her türlü ayrıcalıklı vc ayrıcalıksız kuruluşlardan, beş bin lira sermayesi olanların yüz dönüm, daha fazla sermayesi olanların her fazla bin lira için on dönüm daha fazla toprağa tahıl ekme veya ektirmek yükümlülüğü getirilmiş-

128. a.g.e, s. 491

tir. Sayılan yükümlülükleri yerine getirmeyenlerin cezalandırılması öngörülmektedir.

Tüzükte hem üretim, hem de istihdam sorununa el atılmaktadır. Önlemler daha çok askeri nitelik göstermekte, tarım dışı sektörlere de tarımsal yükümlülük getirilmektedir. Öncelikle üretim açısından tarımsal toprakların boş kalmaması öngörülmüş, asker ve şehit ailelerine yardımcı olunmak istenmiş, orta ve büyük toprak sahiplerine ayrıcalıklar tanınmışdır. Askere gitmedikleri gibi, yakınlarının da askere gitmemesini sağlayabilecek ve halkın tepkisine yol açacak ayrıcalık elde etmişlerdir. Bu durum, Büyük Millet Meclisi'nde eleştirilerek şöyle dile getirilmektedir." Ziraat Kanunu yaptık, ondan istifade edemedik. Efendim askerlik kim ediyor? Hepimizi gözümüzün önüne getirelim. (Çiftçi sesleri) Zengin çocukları değil, tüccar çocukları değil efendiler, asker olan fukaralardır... Etse de şubelerde yazıcı kalır, depo hizmetinde kalır, kalemde kalır, levazımda kalır, menzilde kalır...Çaresi yoktur."[129]

31 Ekim 1921'de Düşmandan Kurtarılan ve Kurtarılacak Olan Yerler Halkına Yardıma İlişkin yasa çıkarılmış;[130] düşman tarafından yakılıp, yağma edilerek zarara uğratılmış ilçe, köy ve çiftliklerin bina, toprak, gelir, hayvanlar ve âşar vergi borçları bir yıl, Ziraat Bankasına olan borçları faizsiz iki yıl ertelenmiştir. Ayrıca söz konusu yöre halkının güç durumda olanlarına parasız yiyecek ve tohumluk yardımı yapılacak ve ev yapımında kullanılmak üzere ormandan kesecekleri ağaç ve keresteler için para alınmayacaktır.

Amiral Bristol' ün Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanına gönderdiği yazıda, Yunan işgalinden sonra bölgenin Türklerce boşaltıldığı; Aydın demiryolu, Balçık ve Ormulu örnek gösterilerek belirtilmekte, "Yunan kuvvetleri tarafından burada ayakta bir tek ev ve bir tek köy bırakılmamıştır. Çevrede tarlada ürün toplayan bir kişi görünmemektedir. Ürün terkedilmiş ve çürümektedir." denilmektedir. [131]

5 Ocak 1922'de üretimin artırılması, tarımsal işgücünün desteklenmesi amacıyla orduda bulunan ve Milli Savunma Bakanlığı'nca kullanılmasında yarar görülmeyen hayvanların ve fazla kağnı arabalarının gereksinim duyan çiftçilere parasız verilmesi, işgalden zarar görmüş yörelere öncelik tanınması kararlaştırılmıştır.[132]

10 Ocak 1922'de Tarım Yükümlülüğü Yasasının Uygulanmasına İlişkin

---

129. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.III, s.544
130. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s.499
131. Duru, **a.g.e.**, s.101-102
132. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 494

Tüzük genişletilerek, bütün tüccarlar ve servet sahipleri gelir vergisi durumlarına, ticaret odalarında kayıtlı bulundukları derecelerine veya tarım yükümlülüğü kurumlarının takdirine göre üç sınıfa ayrılmışlardır. Birinci sınıfın kırk, ikinci sınıfın yirmi, üçüncü sınıfın on dönüm ekim yapmakla yükümlü tutulmaları kararlaştırılmıştır.[133] Özel şirketler de sermayeleri oranında bu yükümlülüğü yerine getirecek; asker aileleriyle, şehit ailelerinin gereksinimlerinden fazla olan topraklarını kiralayabileceklerdir.

Düzenlemeler tarımsal işgücü açığını kapatmak amacıyla yapılırken Büyük Millet Meclisi'nde (Ocak 1922'de) ülkenin ekonomik oluşumu için fazla bir şey yapılamadığına, üretimin düştüğüne değinilmekle her türlü savaş araçlarının yurt dışından geldiği, savaşın sürekli para yuttuğu, bir buçuk senedir toprakların işlenmediği belirtilmektedir.[134]

Ülkede hammadde bolluğu olmasına karşın, tezgahların ülke gereksiniminin % 5'ini dahi işleyecek durumda bulunmadığı ileri sürülmekte, makineleşmenin sağlanması için kooperatifleşmek gereği vurgulanmaktadır. Çiftçilerin gereksinim duydukları tarımsal araç gereçlerin yurt dışından getirilmesi düşünülmüş, bunu hemen gerçekleştirmek amacıyla, İktisat Bakanlığı Avrupa'ya bir kurul gönderme hazırlıklarına başlamıştır.[135]

Tarım memurlarından ülkenin tarımsal durumu hakkında alınan raporlar gerçeklere aykırı bulunarak tekrar incelenmiş, rapor sonuçları ile gerçek bilgiler arasında % 80 fark bulunduğu anlaşılmıştır. Bir önceki yıla göre, bu yılki üretim (4 Şubat 1922), miktarı % 20 fazla gösterildiği halde, tam tersi gözlemlenmektedir.[136] Bütün umutlar ilkbahar üretimine bağlanmış olmasına karşın üreticinin elinde kalan tarımsal hayvanların azlığı, umutları kırmakta, fazla üretim için dışarıdan getirilecek makinelerin bir an önce gelmesi tek çıkar yol olarak görülmektedir. Açlık tehlikesinin baş göstermesi üzerine sahil kentlerinde tahıl fiyatları artmış, tehlikenin önlenmesi ve fiyat artışının durdurulması için tahıl ithal edilmesi kararlaştırılmıştır. Anadolu içlerinde açlık tehlikesi söz konusu değildir.[137]

Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra (15 Haziran 1920), tutuklu ve hükümlü bulunanların bir kısmı silah altına alınmış, bunlardan savaşlarda başarı gösterenlerin hükümlülüklerinin affedilmesi kararlaştırılmıştı.[138] 26 Ni-

133. **a.g.e.**, s. 494
134. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları,** C.II, s. 608
135. Bayar, **a.g.e.**, ss. 58-59, 57
136. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları,** C.II, s.681
137. **a.g.e,** C.II, s. 681-682
138. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 495

san 1922'de de, ağır suçtan hükümlü bulunduklarından dolayı askere alınamayan çiftçilerden tarımsal işgücü olarak yararlanmak ve genel seferberlik nedeniyle tarımsal alanda yoğunlaşan işgücü açığını kapatmak için; hükümlülerin, tarım mevsiminde bir ayı aşmayacak şekilde sağlam güvenceye bağlanarak savcılıklarca salıverilmeleri karara bağlanmıştır.[139] Kapsamı hasat mevsimi yaklaştıkça genişletilecek olan bu uygulama, kuşkusuz çiftçi ve toprak sahibi olan hükümlülerin tüketici durumdan üretici duruma geçmelerini, tarımsal üretimin olumlu yönde gelişmesini sağlamıştır.

Ekonomik gelişmenin başlatılması amacıyla şimdiden girişimlerde bulunarak hemen halk kitapları çıkarılması, kurslar açılarak halkta çalışma hissi uyandırılması ve sanayileşmenin özendirilmesi önerisi; halen tarımsal makineleri kullanacak ve tarımsal dersler açacak gücümüz yoktur gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa "...iki senelik Ankara'nin mesaisi ilmi ve fenni cephesinde sıfırdır. Bütün mesai askeridir. Halbuki ihtisas sahibi insanlar da şimdiye kadar işlenmeli idi." [140] diyerek yönetimi eleştirmektedir.

Erkek nüfusun askerlik yükümlülüğünü yerine getirmek zorunda oluşu, üretimdeki işgücü açığının kadınlar tarafından doldurulmasını gerektirmiştir. Vergi yükümlülüğünü de üstlenmiş olmaları Büyük Millet Meclisinde şöyle ifade edilmiştir: "Köylü kadınların vergiden, âşardan, arazi vergisinden başka fazla bir şey vermeye hatta onu da vermeye vakti yoktur.. [ki] tekâlifi suretiyle öküzünü arabasını aldılar." [141]

Zaman zaman tarımsal üretimin artırılması için kredi verme yolunda girişimler yapılmakta ise de, kredi miktar olarak gereksinimleri karşılayacak büyüklükte görünmemekte, tarımsal üretimin tohumluğa gereksinim duyduğu, üretimin artırılmasının hava koşullarına bağlı olduğu açıkça ifade edilmektedir.[142]

Üretimin artırılması için Meclis'te yapılan tartışmalar, Büyük Taarruz öncesinde yoğunlaşmakta, eğer saldırılmayacaksa ordunun sayısının düşürülmesi görüşü ağırlık kazanmaktadır. "...bağlarda üç binden ziyade asker çalıştırılıyor, bunlar ne hesaba çalıştırılıyor" sorusuna verilen yanıtta, "...Kendi ikametgahları civarında tabiî, kendi iaşeleri için onlara müsaade ediliyor, hatta tarla da ekilmiştir. Sebze de ekerler ve onu da alır yerler."[143] denilmektedir.

140. Karabekir, **a.g.e.**, ss. 1064-1065
141. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.III, s. 212
142. **a.g.e**, C.III, ss. 230, 232
143. **a.g.e.**, ss. 523-524,531

Bazı yerlerde askeri birlikler doğrudan üretimde bulunmaktadır.

Kısaca; ulusal direnişin başlangıcından itibaren üretim ve istihdam alanında alınan önlemler yetersiz ve plansızdır. Bunun örgütsüzlük, teknolojik yetersizlik, eğitimin geriliği ve en önemlisi de sorunların günü gününe çözümlenmesi zorunluluğundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Temel amaç, her şeyden önce bağımsızlığa kavuşmaktır.

3- BÜTÇE ÇALIŞMALARI

Osmanlı Devletinin son bütçe çalışması 1918 yılında yasalaşmış, 1919 yılında Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan, toplanmadığından 1918 yılı bütçesini uygulama kararı alınmıştır. 1920 yılı bütçe çalışmaları başlamadan Meclis-i Mebusan'ın dağılmış olması yeni bir bütçe hazırlanmasını engellemiştir. Anadolu'da yeni bir Meclis açılmış, Anadolu'yu yönetmeye başlamışsa da Büyük Millet Meclisi Hükümeti, bir bütçe hazırlama olanağı bulamamış, gelir toplanması ve harcamalar bütçe olmaksızın yürütülmüştür. Harcamalar 28 Şubat 1921 yılına kadar avans yasalarıyla yapılmakta, bu tarihte çıkarılan Bütçe Yasası yapılan harcamaların dökümünü kapsamaktadır.[144]

Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca askeri ve siyasi gelişmelerin bütçe çalışmalarını etkileyeceği gerçektir. Gelirlerin ve özellikle harcamaların ne zaman, ne kadar olacağı tahmin edilememekte, Ankara Hükümetinin oluşturulmasıyla başlanan bütçe çalışmaları da, bu nedenle sağlıklı yürütülememektedir.

Büyük Millet Meclisi, 1 Mayıs 1920-31 Ekim 1920 dönemini kapsayan altı ay için geçici bir bütçe yapılmasını kararlaştırmış, dört maddelik Geçici Bütçe 11 Eylül 1920 tarih ve 20 sayılı karar ile yasalaşmıştır.[145] Bu altı aylık sürede genel hizmetlerin yürütülmesi için 30.000.000 liralık avans harcamalarının yapılmasına Maliye Bakanlığı'nın yetkili olduğu belirtilmektedir. Belirli bir gelir tahmininde bulunulmamakla birlikte, gelirlerin yürürlükteki yasalara göre toplanacağı belirtilmekte, bakanlıkların bir yıl önceki bütçe harcamalarını aşmayacak şekilde harcama yapması istenmektedir.

Altı aylık geçici bütçe yasasının süresi dolduğunda, çalışmaları sürdürülen bütçe tamamlanmamış olduğundan Maliye Bakanlığınca 20 Ekim 1920'de, Meclis'e bir yasa teklifi daha sunulmuştur. İlk altı aylık geçici bütçenin aynı olan tasarı yalnız Kasım ve Aralık aylarını kapsamına almış, 11.923.400 liralık bir harcamayı öngörmüştür.[146]

---

144. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, ss. 269, 263
145. **a.g.e.**, s. 271
146. **a.g.e.**, s. 272

Bu süre içinde, savaşın sürdürülebilmesi için gereken kaynakların yeterli olmadığı iyice anlaşılmıştı. Buna örnek olarak çıkarılmasında başlangıçta sakıncalar görülen vergi yasalarının bu dönemde, tüm koşullar henüz oluşmadan çıkarılmış olmasını gösterebiliriz. Genel iç ayaklanmaların bu dönemde kesin olarak bastırılmış olması da kuşkusuz bu imkanı vermiştir.

Harcamalar, bütçe yasası olmaksızın avans yasaları ile Maliye Bakanlığı'na verilen yetkilere dayanılarak yapılmakta, Maliye Bakanlığınca kullanılan bu yetki, Müdafaai Milliye dışındaki tüm bakanlıkları kapsamaktadır. Amaç, harcamaları kısıtlamak, savunma hizmetlerinin aksamasını önlemektir.

28 Şubat 1921'de yasalaşan 1920 yılı bütçesi, yapılan harcamaların dökümü niteliğindedir. Toplam 63.010.354 lira olan bütçenin 33.447.532 lirası savunma hizmetlerine 29.540.822 lirası ise savunma dışı hizmetlere ayrılmıştır.[147] İlk sekiz ayda yapılan harcamaların 41.923.400 lira olduğu düşünülürse son iki ayda yapılan harcama 24.194.954 liraya ulaşmaktadır. Meclisce 20 Aralık 1920'de 25.000.000 liraya ulaşacağı tahmin edilen Müdafaai Milliye bütçesinin eylemli savaşa girilmesi ile 8.500.000 lira dolayında arttığı görülmektedir.[148] 8 Ocak 1921 tarihli Meclis görüşmelerinden, "Muvazenei Maliye Encümeni " nin toplandığı ve 1920 bütçesindeki 17.000.000 liralık açığı kapamanın yollarını aradığı anlaşılmaktadır.[149] Yani, 1920 yılı bütçe açığı en az 17.000.000 liradır.

Maliye Bakanlığı'nın yetkisi altında bulunan harcamalarda, bir merkezilik ve düzenlilik görülmemektedir. Örneğin; yollukların Müdafaai Milliye'den, mal sandıklarından, belediyelerden alınması eleştirildiğinde, bunun bir şey değiştirmeyeceği, bunların hepsinin ulusun ve hazinenin malı olduğu savunulmaktadır.[150] Asker gereksinimlerinin bütçe itibarıyla para ile sağlanması olanaksız olduğundan arpa, buğday, bulgur gibi bazı gereksinimlerin aynen sağlandığı açıklanmaktadır.[151] Yani, bütçe uygulama dönemi sonunda yasalaştığı halde gerçek gelir ve harcamaları yansıtmamaktadır. Yöresel uygulama farklılıkları da buna engeldir. Daha önce aktarmaya çalıştığımız yöreden yöreye değişen fiatlar göz önünde bulundurulursa, bunun gelir ve gider olarak kaydı başlı başına bir problem olacaktır.

1921 yılı bütçe çalışmaları, 1920 yılı için hazırlanan bütçe temel alınarak

147. **a.g.e.**, s. 470; T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.II, s. 150
148. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.I, s. 239
149. **a.g.e.**, s.315
150. **a.g.e.**, s.110
151. **a.g.e.**, s. 241

yapılmıştır. Dahası 1920 yılı bütçesi çıkarılamadığı için hazırlıklar birlikte yürütülmüş, hazırlanan 1921 yılı bütçe tasarısı 14 Şubat 1921 günü, yani uygulanacağı mali yılın başlamasına iki hafta kala Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Süre yetersizliği nedeniyle çıkarılamayan 1921 yılı bütçesi yerine, 28 Şubat 1921'de, yeni mali yılda Maliye Bakanlığı'na harcama yapma yetkisi veren bir avans yasası çıkarılmıştır.[152] Bu yasaya göre harcama, Maliye Bakanlığı'nın 1920 yılı bütçe ödeneklerinin dağılım ve tutarları gözönünde tutularak, ödeneklerin serbest bırakılması ile yapılabilecekti. 1920 yılı bütçesi örnek olarak alındığında, ek ödenek yasaları ile; 1920 yılı bütçesinde ödeneği bulunmayan yeni bir hizmet veya 1920 yılı bütçesinde ödeneği bulunan bir hizmet için o ödenek tutarından fazla olmamak koşuluyla harcama yapmak mümkün olmaktadır.[153] Harcamalar, Meclis'ce çıkarılan ek ödenek yasaları çerçevesinde Maliye Bakanlığı'nca yürütülecektir. 5 Mayıs 1921'de, 1921 yılı bütçesi üzerinde yapılan görüşmelerde Maliye Bakanı gizli oturum istemiş, oturumun gizli yapılmasının nedenini; ulusun savaştan yorgun olması, Batı Cephesinde büyük ve müthiş bir savaş öncesinde bulunulması, mali durumun güçlük içinde bulunması, Müdafaai Milliye Bakanının olağanüstü durumlar için 16.000.000 lira istemesi ve bütçenin gerçek durumunu düşmana duyurmamak olarak açıklamışdır. Ülkenin durumu, "mühlik değilse herhalde müşküldür" 108.088.625 liralık gider bütçesinin 67.505.978 lirası yani % 62'si Müdafaai Milliye giderlerine ayrılmıştır. Buna karşılık gelir, 72.411.915 liradır. Bütçe açığı; 7.000.000 liralık tasarruf ve Sovyetler Birliği'nce yapılacak 10.000.000 rublelik (4.000.000'u Kars'a gelmiştir) yardımla kapatılabilecektir. Bu durumda gerçek bütçe açığı 15.000.000 liradır.[154]

Muvazenei Maliye Encümeninden Trabzon milletvekili Hasan Bey, gider bütçesinin 86.519.650 liraya ulaştığını, Müdafaai Milliye bütçesine teklif edilen zammın 16.260.000 lira dolayında olduğunu ve bunun henüz Muvazenei Maliye Encümeninde görüşülmediğini; "...Hariciye, Nafıa, Dahiliye, Posta, Telgraf, Emniyeti Umumiye, Şeriye, Adliye, Rüsumat ve Maarif bütçelerinde encümenin yaptığı tasarrufların 1.960.000 lira..."ya ulaştığını, Düyun-u Umumiye bütçesinden de 3.000.000 liralık tasarruf yapıldığını belirtmektedir. "...Geçen sene Rusya'dan alınan paralar tabii bir istikraz mahiyetinde olmadığı için bütçeye irad kaydedilmiştir..." 10.000.000 liralık bir tasarrufun mümkün olabileceğini ileri sürmektedir. Toplam gelir 72.411.915 lira olduğuna gö-

152. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, ss. 471,465
153. **a.g.e.**, s. 467-468
154. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.II, ss. 49-51

re, bütçe açığı 18.000.000-19.000.000 lira olacaktır. Savunma dışındaki harcamalar bütçeye fazla yük getirmemektedir. Öyle ki, "...bütün vekâletleri ortadan kaldırdığımızı farz ediniz; yine bütçenin yekûnu üzerinde yapabileceğimiz tasarruf ancak 11.000.000-12.000.000 milyona baliğ olabilecektir.[155]

Görüşmelerde bütçe eleştirilmekte; 100.000.000 dolayındaki gidere karşılık 53.000.000 gelir olduğu, yarı yarıya ulaşan açığın ulusça nasıl kapatılacağının düşünülüp, düşünülmediği sorulmaktadır. Maliye Bakanı'nın kaynakları da beraber getirmesi istenmekte "...Halk adeta teneffüs edemez bir hale gelmiştir..." [156] denmektedir.

14 Mayıs 1921'de yapılan gizli oturumda, gider bütçesinin 91.000.000 lira dolayına indirildiği Maliye Bakanı Ahmet Ferit Bey tarafından açıklanmaktadir.[157] Buna göre, Müdafaai Milliye bütçesi 8.000.000 liralık bir tasarrufla 56.700.000 liraya indirilmiş, 8.000.000 lira tasarruf da Nafia, İktisat ve Dahiliye Bakanlıkları gibi yerlerden yapılarak ulusal savunma dışındaki giderler 34.676.474 liraya bağlanmıştır. Siyasi amaçlar için ayrılmış olan 7.000.000 liralık ödenek de bir tarafa bırakılacak olursa; gider bütçesi 84.000.000 liraya inmektedir. 1920 yılı esas alındığında, gelir 53.000.000 lira ise de, Büyük Millet Meclisi'ne sunulan 19.310.000 liralık gelirle beraber 1921'de 72.441.935 liraya ulaşmaktadır. 84.376.000 liralık gidere karşılık 12.000.000 lira dolayında açık kalmakta; bu açığın 5.964.000 lirasının bütçe kapsamında bulunan maaşlardan % 20'lik indirimle, geriye kalan, 6.000.000 liranın da Sovyetler Birliği'nin yardımıyla kapatılacağı belirtilmektedir. Kabul edilen bütçenin % 62'si Müdafaai Milliye'ye, % 38'i diğer giderlere aittir.

3 Ağustos 1921'de mali durum hakkında yapılan görüşmelerde yıllık gelir tahmininin 50.000.000 lira dolayında olduğu, eskiden tahsil edilmemiş 15.000.000 - 18.000.000 lira gelirin de buna ekleneceği, şimdiye kadar harcamalar itibariyla 7.000.000 lira açık verildiği söylenmektedir. "...Bir taraftan varidatta tenakus var, bir taraftan fazla masraflar, âcil masrafların artışının vaziyeti maliyemizi daha ziyade düşündürmeğe bizi icbar ettiğine kaniim..." denilmekte, İktisat Bakanı Mahmut Celâl Bey ise, 1920 bütçesiyle 1921 bütçesi arasında fark olmadığını belirtmektedir. [158]

Türkiye Büyük Millet Meclisi gizli oturumlarında yapılan Tekâlifi Milliye eleştirilerinde, "Menabii servetimizin yüzde doksanının Müdafaai Milliye büt-

155. **a.g.e.**, C. II, ss.51-54
156. **a.g.e.**, s. 55
157. **a.g.e.**, ss. 81-82
158. **a.g.e.**, C.II, s. 147-151

çesine hasrederken biran, bir saniye tevekkuf etmemişizdir. ..."[159] sözü ulusal savunma giderlerinin, devlet gelirinin % 62'sini çok aştığını vurgulaması bakımından önemlidir. Kuşkusuz bu artışı, Yunan ilerlemesine karşı 1921 mali yılı içinde verilen II. İnönü, Kütahya-Eskişehir ve Sakarya gibi büyük savunma savaşlari önemli ölçüde etkilemiştir.

9 Şubat 1922'de yapılan bütçe görüşmelerinde, gerçekçi davranılması istenilerek, "...10 milyon halk yüz milyon lira bütçeyi vermekte biraz düşünür ve vermiyor..." denilmekte, bütçe açığının 30.000.000 lira dolayında olduğu savunulmaktadır. Mecliste üyelere dağıtılan listede 28.000.000 lira açık olduğu (ki buna Maliye Bakanı 20.000.000 lira demekte), Düyun-u Umumiye giderlerinin listede yer almadığı vurgulanmaktadır. Tekâlifi Milliye adıyla ulustan alınan ve miktarı bilinmeyen, hükümet tarafından 12.500.000 lira hesap edilen gelirin daha fazla olduğu iddia edilmekte; 1922 bütçe giderlerinin , devredilecek açıkla beraber 120.000.000'a ulaşacağı ileri sürülmektedir.[160]

16 Şubat 1922'de açıklamalarda bulunan Muvazenei Maliye Encümeni Reisi Reşad Bey (Saruhan); gider bütçesinin en önemli kısmını oluşturan Müdafaai Milliye giderlerinin, 1921 yılı için düşünülen genel giderlerin % 54,12'sini oluşturduğunu belirtmektedir. Diğer giderlere kalan 33.165.341 liralık ödenek ise, genel giderlerin % 42,88'ini, gelirin % 71,95'ini oluşturmaktadır. Müdafaai Milliye'ye ayrılan 44.000.000 liralık ödeneğe; Maliyenin verilerine göre 6.000.000 lira, Müdafaai Milliye'nin üçüncü kez verdiği bilgiye göre 12.500.000 lira, Tekâlifi Milliye işlerini yakından takip etmiş kişilere göre 15.000.000 lirayı aşan Tekâlifi Milliye gelirleri dahil edilmemiştir. Maliyenin hesabına göre Müdafaai Milliye'nin giderleri 60.000.000 liradır.[161] Müdafaai Milliyenin hesabına göre ise bu rakam 66.500.000 liraya ulaşmaktadır.

Müdafaai Milliyenin ne kadar harcama yaptığı, elinde ne kadar paranın kaldığı bilinmemektedir. Aslında bu, hem örgütlenme ve uzman yetersizliğinden hem bütçeyi mümkün olduğu kadar az göstermek, hem de "...hakiki sulhü kanımızla ezebilmek için bütün bütçemizi, icabederse daha fazla bir bütçeyi Müdafaai Milliyeye, harp uğruna tahsiste tehir etmeyelim (Bravo sesleri)," [162] anlayışından kaynaklanmaktadır.

Örgütlenme ve uzman yetersizliğinden dolayı bütçeler, uygulama dönemi sonunda çıkarılabilmektedir. Reşad Bey bunu; bir bütçe saymamakta, uygu-

---

159. **a.g.e.**, s. 476
160. **a.g.e.**, s. 736,741
161. **a.g.e.**, C.II, ss., 803-805
162. **a.g.e.**, ss. 804,797

laması geçmiş bütçeyi görüşmenin anlamsız ve yararsız olduğu kadar, "...beceriksizliğimize atfedilecek gülünç hal..." olarak nitelendirmekte, kapanmış 1921 yılı bütçesi için zaman kaybetmektense, 1922 yılı bütçesi üzerinde fikir birliği, "... gelecek sene için daha muntazam bir bütçe çıkaralım ve enzari cihana arzedelim..."[163] demektedir. Bir önceki uygulama söz konusu olmakta, 1922 yılı bütçesinin 1921 bütçesine göre hemen incelenmesi istenmektedir.

Kısaca; 1921 yılı bütçe çalışmaları, 1920 yılı için hazırlanan bütçe temel alınarak yürütülmüş, 1922 yılı bütçesine örnek olacağı da belirtilmiştir. Hazırlanan 1921 yılı bütçesi, 26 Şubat 1922'de kabul edilmiş, gelir ve gider tahminlerini gösteren 13 maddelik bir metindir. Dairelerin ödenekleri gösterilmektedir. Bu, "...bir bütçe kanunundan çok, önceden çıkarılan avans kanunları ile ek ödenek kanunlarını bir tek metinde toplayan bir malî kanuna benzemektedir." [164]

26 Şubat 1922 gün ve 197 sayılı yasayla kabul edilen 13 maddelik bütçe; 1919 ve 1920 yılları bütçe yasalarının, bu yasayla ya da özel yasalarla kaldırılmamış ve değiştirilememiş hükümlerini yürürlükte saymakta; Müdafaai Milliye için verilen 44.160.058 liralık avansa, Şubat sonuna kadar yürütülecek hizmetler için 3.600.000 lirası aylık, 6.400.000 lirası seferberlik faslına ait olmak üzere 10.000.000 lira ayrılmış, devletin genel hizmetleri için çeşitli tarihlerde verilen 20.000.000 liralık avansa da, Şubat sonuna kadar gerçekleşecek giderler için 5.000.000 lira eklenmiştir.[165] Bu durumda, ulusal savunma için Tekâlifi Milliye dışında 54.160.058 lira, diğer hizmetler içinde 25.000.000 liralık ödenek ayrıldığı görülmektedir. 11 Nisan 1922'de Maliye Bakanınca yapılan bir açıklamaya göre, 1921 yılı bütçesi 40.645.000 lira açıkla kapanmıştır. 1922 yılı bütçesinde de 70.000.000 lirayı geçecek bir açık beklenmektedir.[166]

Sürekli savaş ve toprakların el değiştirmesi, Fransızların Adana, Mersin, Maraş, Antep, Urfa'yı; İtalyanlar'ın Antalya ve çevresi ile Söke'ye kadar uzanan Ege kıyılarını terk etmesi; Yunanistan ile İnönü, Kütahya-Eskişehir ve Sakarya'da yapılan savaşlar ordu mevcudunun katlanarak artan bir seyir izlemesi ve savaşta alınan yol gelir ve gider tahminlerini alt üst etmektedir. Bu ortamda gelir, gider tahminlerine dayanan gerçekçi bir bütçe hazırlanması mümkün olmamaktadır.

Tekâlifi Milliye Emirleri ile halktan alınan, ordu gereksinimi mallar ve ulaşım yükümlülüğü de hesaba katılırsa, savunma giderlerinin çok daha fazla olduğu görülecektir.

163. **a.g.e.**, ss. 805,807
164. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, ss.471-472
165. **a.g.e.**, s. 473-474
166. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.III, s.199

1922 mali yılı yaklaştığında da, elde bütçe özelliklerini taşıyan bir hazırlık yoktur. Maliye Bakanlığınca, mali yıl başına bir gün kala Meclis'e sunulan avans yasası kabul edilecek, daha önce uygulanan yöntemlerle idare edilmeye çalışılacak; 1921 yılı bütçesi, 1922 yılı bütçesi için Meclis'ce "müsvedde" kabul edilecektir.[167] 1922 mali yılı için çıkarılan ilk avans yasasıyla şu hükümler getirilmiştir: Askeri gereksinimler için 5.000.000, askeri olmayan kuruluşların gereksinimleri için de 2.000.000 liralık harcama daha önce saptanmış ilkelere göre yapılacaktır. 1921 yılında alınan vergiler aynı oranlarda alınmaya devam edilecektir. Daha önce verilmekte olan olağanüstü ödeneklerin, 1922 yılı Mart ayından itibaren % 20'si kesilecektir. Tütün Rejisi İdaresi katma bütçe ile yönetilecek, memur ve hizmetlilerinin maaşları ile öteki giderleri devlet dairelerinin bağlı olduğu hükümlere göre ödenecektir. Gelir ve giderlerin devletin bütçe ve yasalarına uygun olarak gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Harcama öncesi ve sonrası denetimin Meclis adına yapılabilmesi için bir Denetim Komisyonu kurulacak, komisyon her üç ayda bir Büyük Millet Meclisi' ne rapor verecektir. Bir başka madde ile de, 1921 mali yılının genel harcamalarını gösteren kesin hesapların, 1922 mali yılı sonuna kadar bakanlarca Büyük Millet Meclisi'ne verilmesi öngörülmektedir.

Birinci avans yasasını Büyük Taarruz'a kadar; ikinci, üçüncü ve dördüncü avans yasaları izlemiş; 27.000.000'u savunma hizmetleri, 15.000.000'u diğer hizmetler için olmak üzere 42.000.000 liralık ödenek verilmiştir. İzmir'in işgalden kurtarılmasıyla, olağanüstü ödeneklerden yapılan % 20 kesinti kaldırılmış, bunu 20 Eylül ve 11 Ekim 1922 tarihli beşinci ve altıncı avans yasaları izlemiştir. Beşinci avans yasasıyla savunma hizmetlerine 8.000.000, diğer hizmetlere 6.000.000 ayrılmış; altıncı avans yasası ile verilen 2.000.000 lira için savunma, ya da savunma dışı hizmetler diye bir sınırlama getirilmemiş, genel harcamaya dahil edilmemiştir.[168]

Ek ödenek yasalarıyla Dışişleri Bakanlığı bütçesine; Ukrayna'ya gidecek kurulun giderleri için 8 Nisan 1922'de 7.500 liralık, 25 Nisan 1922'de de yine 7.500 liralık ödenek ayrılmıştır. İktisat Bakanlığı bütçesine 26 Temmuz 1922' de, salgın hayvan hastalıklarıyla savaşı hızlandırması için 30.000 liralık ödenek verilmiştir. Dahiliye Bakanlığı bütçesine Büyük Zaferle kazanılan topraklarda sivil idarenin kurulması için görevlendirilecek memurlara ödenmek üzere 9 Eylül 1922'de, 30.000 liralık yolluk çıkarılmıştır.[169]

167. a.g.e., C.III, s. 59; Müderrisoğlu, a.g.e., s. 479-480
168. Müderrisoğlu, a.g.e., ss. 481-483
169. a.g.e., s. 484

Yukarıdaki açıklamalara göre Kurtuluş Savaşı'nı sona erdiren Mudanya Ateşkesinin imzalandığı gün olan 11 Ekim 1922'ye kadar; altı avans yasası, dört ek ödenek yasası çıkmış, savunma giderlerine 35.000.000 lira, savunma dışı giderlere 21.075.000 lira, genel giderlere de 2.000.000 lira olmak üzere toplam 58.075.000 liralık bütçe gideri öngörülmüştür. Veriler incelendiğinde savunma giderlerinin genel bütçe içindeki payının Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca yaklaşık % 62 olduğu görülmektedir...

1922 Martında Muvazenei Maliye Encümenine, hükümetten gelen bütçe teklifleri 29'u bulmuş, bunun üzerine incelemelere başlanmıştır. Encümen başkanı Reşad Beyin deyişiyle "...Bunun müzakeresine, fasıl, madde ve kadro tetkikatına göre tetkikata başlayacak olur isek bütçe yoktur, yine önümüzdeki Şubata kalacaktır..."[170] Yine son incelemelere göre, "...1336-1337 [1920-1921] bütçelerinin yekûnu 150 milyon liraya baliğ olurken 1338 [1922] senesi bütçesine 66 milyon lira fazla tahsisat konulduğu..." anlaşılmaktadır. Bir gün sonra, 14 Mart 1922'de yapılan tartışmalarda 1922 yılı gelirinin 35.000.000 lira olacağı belirtilerek, "...zaruri olarak tahammül edeceğimiz masarifat ise 80 milyonu tecavüz ediyor." denmekte, Müdafaai Milliye bütçesinin 55.000.000 ya da 60.000.000 liraya ulaşmasının genel giderler açısından servet sahiplerini cezalandırmak olduğu, çözümün yükümlülükleri bütün halka yansıtmakla sağlanacağı, bütçedeki 80-90.000.000'luk tahsisat rakamlarının karşılıksız olduğu savunulmaktadır.[171]

Maliye Bakanı Hasan Bey'in açıklamalarına göre, 1921 yılı bütçesiyle 1922 yılı bütçesi aynı olduğu halde, 1922'deki gerçek gider 1921 bütçesindeki gerçek giderden bir kat fazla olacaktır. "Yani, hakikatte 1337 bütçesinin hakiki masrafı 40 milyon lira ise, 1338'de bu behemehal 70 milyonu geçecektir."[172] Bakan aynı konuşmasında, giderlerin 1921'e oranla en az % 40 artacağını söylemekte; nedenini, ordunun bir yıl öncesine göre bir buçuk kat büyümesi ve hala asker toplanılmasıyla açıklamaktadır.[173]

Mali güçlükler karşısında, kaynak sorunu ortaya çıkmakta; ulusal bağımsızlık "...uğrunda bir maden, beş orman feda edebiliriz... Bu gün petrol kuyuları elde etmek için Amerikalılar milyonlar veriyor..." denmekte, dışarıdan borç almanın olanaksızlıkları vurgulanmaktadır.[174]

17 Temmuz 1922'de Muvazenei Maliye Encümeni, Meclis'e 1922 yılındaki mali durumu içeren bir rapor sunmuştur. Tasarruf önerileri yanında, gelir ve gider tahminleri şöyledir:

---

170. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.III, s. 59
171. **a.g.e**, C.III, ss. 67-68, 201
172. **a.g.e.**, s. 198-199
173. **a.g.e.**, s. 202
174. **a.g.e.**, s. 226

GİDER

56.000.000	Milli Savunma gideri
+27.000.000	Milli savunma dışındaki giderler
83.000.000	
- 5.000.000	Milli Savunmanın yapacağı tasarruf
78.000.000	

GELİR

42.500.000	1921 Tahsilâtına göre tahmin
5.800.000	Sonradan artırılarak alınmasına karar verilen vergilerden.
2.700.000	Ortaya çıkarılması, artırılması için Meclise teklif edilen ve edilecek vergilerden.
2.500.000	Fevkalâde varidat (Olağanüstü gelirler)
+ 2.500.000	Hesabı cari
56.000.000	

78.000.000	
-56.000.000	
22.000.000	
-6.000.000	Bütçede tasarruf edileceği düşünülen
16.000.000	Açık

[175]

20.000.000 lirayı aşacağı umulan açığı kapatmanın hiçbir yolu bulunamamakta, Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey, "...36'yi 37'ye, 37'yi 38'e, 38'i 39'a devretmek. Sulh akdetmedikçe veya her ne bahasına olursa olsun hariçten memlekete para girmesine muvafakat olmadıkça yapılacak iş bundan ibarettir efendiler." [176] demektedir.

Bütçe açığının ne kadar olacağı konusunda değişik rakamlar üzerinde durulurken, [177] Müdafaai Milliye bütçesi eleştirilere konu olmaktadır. "...1338 senesi Müdafaai Milliye bütçesi için hükümet 102 milyon lira istiyor. Tetkik heyeti bunu 65 milyon liraya tenzil ediyor ve Muvazenei Maliye Encümeni 55 milyon liraya tenzil etmiştir... Görülüyor ki; bu rakamlar arasında ehemmiyetlice tefavüt vardır...Müdafaai Milliye kendi ihtiyacını, masarifini temin için istediği paranın miktarını kendisi de bilmiyor... Müdafaai Milliye Vekili Paşa Hazretleri askerlikte iktisadiyat olamaz, buyurdular..."[178]

175. **a.g.e.**, s. 489
176. **a.g.e.**, s. 495
177. **a.g.e.**, s. 497
178. **a.g.e.**, s. 529

Bu tartışmalar sürüp gitmiş, 5 Ekim 1922 tarihli görüşmelerde, "... şimdiye kadar Şeriye bütçesini bitirdik. Niçin reye koymadınız? Çünkü ona merbut bütçeler var..."[179] denilerek uygulama eleştirilmektedir. Bütçe çalışmaları sürdüğü halde bütçenin oylanmadığı, bir bakıma tümden oy'lamak üzere tüm görüşmelerin bitmesinin beklendiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak yeterli iletişimin kurulamaması, yeterli verilerin bulunmaması, uzman ve eleman eksikliği, daha da önemlisi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne bağlı yerlerin belli olmaması ve savaş koşullarında el değiştirmesi, süreç içinde topyekûn bir savaşa giren Anadolu'da gelir ve gider tahminlerini her önemli gelişme sonrası değiştirmekte, değişiklikleri kaçınılmaz kılmaktadır.

Tahminler ve veriler doğru bile olsa bütçe dökümlerinin, özellikle savunma giderlerinin doğruyu yansıttığı da düşünülmemelidir. Bütçe dışı yükümlülükler oldukça önemli miktarlara ulaşmıştır. Çoğu zaman askeri birlikler kendi kaynakları ile ya da kaynak yaratarak varlığını sürdürmüş, ihtiyaçlarını kendileri karşılama yoluna gitmişlerdir.

Genel olarak, her önemli konuda olduğu gibi, mali durumun açıklanması ve Türkiye Büyük Millet Meclisi oturumlarında tartışılmasının, hele kamuoyuna yansımasının mevcut durumda Ulusal Savaş'a yarar yerine zarar getireceği endişesi bütçe konusunda da görülmektedir. Yararlı olacağı yönündeki az sayıdaki görüş de kabul görmemektedir. Önemle vurgulanan, amaca en kısa yoldan gitmek ve tam bağımsızlığa kavuşmaktır. En çok özen gösterilen ve gösterilmesi istenen de, ulusal kaynakların en verimli şekilde kullanılması, tasarrufa önem verilmesidir.

Bütçe çalışmaları yıl boyunca sürmesine karşın yukarıda belirtmeye çalıştığımız nedenlerden dolayı, her bütçe uygulama döneminin sonunda yasalaşmış, temel ilke olarak Müdafaai Milliye Vekaleti dışındaki bakanlıklara ayrılan ödeneklerin bir yıl önceki ödeneği geçmemesi, hatta bunda tasarruf yapılması benimsenmiştir. Ordu mevcudundaki artışın hem geliri düşürücü ve hem de gideri en az o oranda artırıcı bir etki yapacağı da unutulmamalıdır.

Özellikle gelirler açısından gözönünde tutulması gereken bir önemli nokta da, son Osmanlı bütçe yapısı temel alınmasına karşın, o dönemde ülkenin en verimli ve zengin alanlarının işgal altında bulunuyor olmasıdır.

Mevcut durum dolayısıyla oldukça karmaşık görünen konuyu biraz daha açabilmek ve karşılaştırma olanağı sağlamak amacıyla Güneş'in, " Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri"[180] konulu çalışmasında yer alan bazı verileri aktarmak istiyoruz.

---

179. a.g.e., s. 891
180. İhsan Güneş, "Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. IV , Sayı:12, (Ankara 1988)

Osmanlı Devletinin bütçe yapısı temel alınarak hazırlanan 1920 bütçesinin kurumlara göre dağılımı:

KURUMUN ADI	ÖDENEK (LİRA)	%
Zatı Hazreti Padişahi ve Hanedanı Saltanat	551.012	
Divanı Muhasebat (Sayıştay)	26.096	
Maliye Vekaleti	6.413.629	10.1
Müdafaai Milliye Vekaleti (Milli Savunma Bakanlığı)	27.576.039	43
İmalatı Harbiye (Savaş araçları yapımı)	752.969	1.1
Bahriye (Deniz Kuvvetleri)	289.548	0.5
Nafıa Vekaleti (Bayındırlık Bak.)	620.396	
Maarif Vekaleti (Milli Eğitim Bak.)	577.061	
Hariciye Vekaleti (Dışişleri Bak.)	303.748	
Adliye Vekaleti (Adalet Bak.)	2.759.274	4.3
Posta ve Telgraf	1.427.898	2.2
Şer'iye Vekaleti (Diyanet İşleri)	522.062	
Sıhhıye Vekaleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bak.)	613.141	
Dahiliye Vekaleti	2.731.023	4.3
İktisat Vekaleti (Ekonomi Bak.)	1.264.921	2
Rüsumat (Gümrük İdaresi)	356.160	
Düyunu Umumiye	7.680.969	12
Emniyet Umumiye (Em.Gn.Md.)	354.688	2.1
Şurayı Devlet (Danıştay)	-	
Defteri Hakani (Tapu ve Kadostoro)	403.311	
Jandarma (Jandarma Genel Kom.)	4.858.976	7.7
Riyaset (Büyük Millet Meclisi Bşk.)	18.375	
Meclis Bütçesi (B. M. M.)	953.996	1.4
Matbuat ve İstihbarat (Basın ve Haberalma)	-	
Aşair ve Muhacirin (Kabileler ve Göçmenler)	874.735	1.3
Toplam	63.018.354	

1920 yılı bütçesindeki vergi gruplarının miktar ve oranı:

Vergi Grubu	Miktarı Lira	%
Vasıtasız Vergiler	26.589.756	56
Vasıtalı Vergiler	10.438.895	22
Tekel Gelirleri	4.738.244	10
Devlet Malları Hasılatı	2.015.650	4
Çeşitli Gelirler	1.758.443	3.7
Damga, Harç,Cezalar	968.899	2

Vergilerin cinslerine göre dağılımı:

Vergi Cinsi	Miktarı Lira	%
Aşar Vergisi	13.641.079	29.6
Gümrük Vergisi	10.361.221	22
Hayvan Vergisi	5.783.586	12
Tuz Tekeli	3.500.000	8
Bina ve Arazi Vergisi	2.540.689	5
Gelir Vergisi	2.083.755	4

1921 yılı harcamaları ve bunun kurumlara göre dağılımı:

Kurumlar	**Ödenek (lira)**	**%**
Hilafet ve Hanedan	-	-
Büyük Millet Meclisi	985.376	1.1
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti	12.730	-
Muhassasati Zatiye	3.493.225	4.2
Düyun-u Umumiye	1.202.611	1.4
Maliye Vekaleti	5.499.268	6.6
Dahiliye Vekaleti	2.228.013	2.7
Sıhhıye Vekaleti	549.293	-
Şer'iye Vekaleti	305.000	-
Adliye Vekaleti	2.448.244	2.9
Maarif Vekaleti	504.063	-
Nafia Vekaleti 1.125.307	1.3	
İktisat Vekaleti	1.454.023	1.7
Hariciye Vekaleti	459.924	-
Müdafaai Milliye Vekaleti	50.984.384	6.2
Bahriye Dairesi	443.379	-
Askeri Fab. Md. Umumiye	2.764.595	3.3
Jandarma Komutanlığı	4.166.039	5
Emniyet M. Umumiyesi	937.320	1.1
PTT M.Umumiyesi	1.505.891	1.8
Rusumat M.Umumiyesi	356.152	-
Matbuat ve İstih.M.Umumiyesi	53.791	-
Aşair ve Muhacirin	663.556	-
Ziraat Bankası	-	-
Şurayi Devlet	-	-
Divanı Muhasebat	-	-
Defteri Hakani -	-	
Riyaset	-	-
Toplam	82.162.190	

1921 yılı bütçesindeki vergi gruplarının miktar ve oranı:

Vergi Grubu	Miktarı Lira	%
Vasıtasız Vergiler	35.378.176	61.5
Vasıtalı Vergiler	7.170.380	12.4
Tekel Gelirleri	3.756.283	6.5
Devlet Malları Hasılatı	1.296.833	2.2
Çeşitli Gelirler	4.820.904	8.3
Damga, Harç ve Cezalar	1.271.196	2.2
Tüketim Vergisi	2.909.053	5

Vergilerin cinslerine göre dağılımı:

Vergi Cinsi	Miktarı Lira	%
Aşar Vergisi	19.320.643	33.6
Gümrük Vergisi	7.009.720	12.2
Hayvan Vergisi	5.948.533	10.3
Tuz Tekeli	2.789.091	4.8
Bina ve Arazi Vergisi	4.456.604	7.7
Gelir Vergisi	2.801.498	4.8

1922 yılı ödenekleri ve bunun kurumlara göre dağılımı:

Kurumlar	Ödenek (lira)	%
Hilafet ve Hanedan	144.455	-
Büyük Millet Meclisi	1.067.645	1
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti	18.721	-
Muhassasati Zatiye	4.924.217	4.8
Duyunu Umumiye	2.263.711	2.2
Maliye Vekaleti	8.084.300	8
PTT M.Umumiyesi	2.129.657	2.1
Rusumat M.U. (Gümrükler Gn.Md.)	1.141.463	1.3
Dahiliye Vekaleti	2.451.191	2.4
Sıhhıye Vekaleti	948.578	-
Emniyet M.Umumiyesi	1.682.348	1.6
Aşair ve Muhacirine Muaveneti	-	-
İçtimaiye	1.139.3381.1	
Şer'iye Vekaleti	632.226	-
Adliye Vekaleti	2.792.695	2.7
Maarif Vekaleti	1.432.245	1.4
Nafıa Vekaleti	928.724	-
İktisat Vekaleti	2.523.353	2.4
Hariciye Vekaleti	970.257	-
Matbuat ve İstihbarat	107.494	-
Müdafaai Milliye Vekaleti	55.829.136	55
Bahriye Dairesi	1.117.868	1.1
Askeri Fab. Md. Umumiye	1.554.285	1.5
Jandarma Komutanlığı	5.845.176	5.7
Ziraat Bankası	1.245.4581.2	
Toplam	100.974.541	

1922 yılı gelir tahmini ve bunun vergi gruplarının miktar ve oranı:

Vergi Grubu	Miktarı Lira	%
Vasıtasız Vergiler	61.149.468	61.6
Vasıtalı Vergiler	12.984.085	13
Tekel Gelirleri	5.257.362	5.3
Devlet Malları Hasılatı	1.960.718	1.9
Çeşitli Gelirler	5.505.106	5.5
Damga, Harç ve Cezalar	2.296.427	2.3
Tüketim Vergileri	8.635.183	8.7

Vergilerin cinslerine göre dağılımı:

Vergi Grubu	Miktarı Lira	%
Aşar Vergisi	29.585.091	29.8
Gümrük Vergisi	12.717.333	12.8
Hayvan Vergisi	5.475.218	5.5
Tuz Tekeli	3.863.568	3.8
Bina ve Arazi Vergisi	9.291.886	9.3
Gelir Vergisi	6.644.692	6.7

V- KURTULUŞ SAVAŞI EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ DIŞ ETKENLER

A- BATILI EMPERYALİST DEVLETLERİN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ AMAÇLARI

Aralarında yaptıkları bir seri gizli anlaşma ile, Osmanlı Devletini parçalamayı planlayan ve geniş ölçüde uygulamaya koyan İtilâf devletlerinin yöneticileri, ağır koşullar içeren Mondros Ateşkesi yapıldığı halde barış antlaşmasını uzun süre sürüncemede bırakmışlardır. Mondros Ateşkesine dayanarak yapacakları paylaşımda tam bir görüş birliğine varamamaları buna neden olarak gösterilebilir. Ateşkesle birlikte Musul'un tamamını İngilizler; Urfa, Maraş, Antep, Adana, Mersin ve İskenderun bölgesini Fransızlar; Antalya'dan Kuşadası'na kadar uzanan kıyılarla, Büyük Menderes arasındaki Güneybatı Anadolu'yu İtalyanlar işgal etmişlerdir. Trakya'nın birçok il ve ilçesi de, ya doğrudan işgal edilmiş ya da denetimleri altına girmiştir.[1] Mondros Ateşkesi uygulamada ülkenin tamamını İtilâf devletlerinin kontrolüne bırakmaktadır. Ateşkesle kendilerine ülkenin iletişim ve ulaşım araçlarını denetleme, ordunun terhis ve silahlarının teslimini kontrol etme yetkisi verildiğinden, sivil-asker görevlileri Anadolu'nun her önemli noktasını denetimleri altına almışlardır.

Emperyalist devletlerin her biri en büyük payı kendilerine ayırmak amacında olduklarından, somut koşulları kendileri lehine değerlendirme yolunu tutmuşlar, siyasalarını yönlendirmelerinde Anadolu'daki gelişmeler ve kendi aralarındaki çelişkiler önemli ölçüde etkili olmuştur. Örneğin; Anadolu direnişinin başarısı (Yunan ilerlemesinin durdurulup, geriletilmesi) bunda etkili olmaktadır. Bu etkiyi her askeri başarıdan sonra görmek olasıdır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılmış olan gizli anlaşmalar sonucu İtalya'ya bırakılan İzmir'i, İngiltere desteğindeki Yunanistan'ın işgal etmesi, İtalya'nın Anadolu siyasasını değiştirmesine yol açmış; bir yandan Yunanistan'a karşı Batı Anadolu'da örgütlenmeye giderken, diğer yandan da ulusal direnişi Yunanistan'a karşı destekleme yolunu tutmuştur. İzmir'in, Yunanistan'ın yerine Türkiye'nin elinde bulunmasını İtalya kendi çıkarları açısından daha olumlu görmektedir.[2] Çünkü Yunanistan'a tanınan üstünlük İtalya'nın çıkarlarını zedelemekte, bölgede Yunanistan'ın varlığı, azgelişmiş, kendilerine ba-

---

1. **Türk İstiklâl Harbi**, C. II, 2. kısım, s. 3-4
2. Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri**, C.I, Ankara, Güven Basımevi, 1963, s. 259

ğımlı olması nedeniyle özellikle İngiltere'nin işine gelmektedir.[3] Bu nedenle 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın Türkiye üzerindeki istemlerine en büyük tepki İtalya'dan gelmiştir.[4] Temelde Batı Anadolu'da Yunanistan'la İtalya'nın çıkarları değil, İngiltere ile İtalya çıkarları çatışmaktadır. Lloyd George'un deyimiyle "...Günün birinde İtalya Anadolu'yu eline geçirmiş bulunursa, işgalden sonra kendilerini oradan atmak zor olacaktır."[5]

Daha önce Fransız bölgesi olarak tanınan, ancak Mondros Ateşkesinden sonra İngilizlerin denetimine girip, 1919 Eylül'ünde tekrar Fransız denetimine bırakılan Suriye, Fransız bölgesi olarak tanınmaktadır.[6] Bu olay, iki emperyalist ülkenin paylaşımda tam bir görüş birliğine varamadıklarını, karşılıklı gerilemelerle sorunlarını çözümlemeye çalıştıklarını göstermektedir. İzmir'in Yunanistan'a bırakılması ve bunda Fransa'nın fazla direnmemesinin, Suriye sorunuyla ilgilenmesindeki etkisi büyüktür. Ren bölgesindeki çıkarları için İngiltere'nin desteğine gereksinim duyması da, İngiliz istemlerini hoş görmesini gerektirmektedir.[7] Bir bakıma emperyalist ülkeler arasındaki çelişkiler, Anadolu'nun paylaşımını geciktirmektedir.

Tüm bunlara karşın Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı yönetiminden yersiz istemleri olmaktadır. Örneğin; Fransa, İstanbul işgal ordularının Aralık ayı giderlerinin karşılanması için baskı yapmakta, Osmanlı hükümeti bunu yerine getirmek zorunda kalmaktadır. İngilizler, Anadolu'nun bazı illerine gönderdikleri subayların yakacak paralarını, ev kiralarını, kısaca tüm harcamalarını Osmanlı hükümetinin ödemesini istemektedir.[8]

Büyük Millet Meclisi'nin 24 Nisan 1920'deki ilk gizli oturumunda Mustafa Kemal Paşa, emperyalist ülkelerin Anadolu'ya yaklaşımını şöyle açıklamaktadır: Fransızların amacı, Georges Picot'un kendisine Sivas'da açıkça söylediğine göre Suriye'yi sömürgeleştirmektir. İtalyanlar genelde ılımlı tavır almış olup, bütün istemleri ekonomik çıkar elde etmektir. Gerek İtalya, gerekse Fransa ülkemizden azami çıkar elde etmek için devletimizin bağımsızlığını, başka bir devletin sömürüsü (esareti) altında bulunmasını kendi çıkar-

3. Stefanos Yerasimos, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, I. Dünya Savaşından 1971'e**, C.III, 1.B, İstanbul 1976, s. 1188
4. **Türk İstiklâl Harbi**, C.II, 1.kısım, s.18
5. Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması 1914-1924**, (Çev: Tevfik Alanay), İstanbul, Milliyet Yayın Ltd. Şti., 1972, s. 162
6. Bayur, **a.g.e.**, s. 204
7. **Söylev**, C.I., s. 220
8. Selâhattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I, 1.B, Ankara, Milli Eğitim Bak. Yayınları-Basımevi, 1977, s. 62

ları açısından değerlendirmekte ve bunu sürekli söylemektedirler. İngilizler tarafından himaye edilen Yunanistan'ın ise ülkeyi terk etmek niyetinde olmadığı anlaşılmaktadır.[9]

Kendilerini Osmanlı Devleti'nin mirasçıları sayan emperyalist ülkelerin Anadolu'da doğrudan doğruya bir maceraya girmek, işgalin gider ve sıkıntılarını üstlenmek istemedikleri, kendi çıkarları için daha gerçekçi ve azami çıkar sağlamaya yönelik siyasa uyguladıkları görülmektedir.

Erzurum Kongresi sırasında uluslararası ortam içinde Türkiye'yi değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, ilk olarak İtilaf devletlerinin Birinci Dünya Savaşından yorgun çıktıklarını ve bu milletlerin başlarındaki hükümetlerin milli irade dışında hareket edemeyeceklerini "bu duruma örnek olarak da bir ay önce Wrangel ve Denikin ordularına yardım etmek üzere Kırım'a çıkarılmış olan büyükçe bir Fransız askeri birliğinin bir tek kurşun bile atmadan gemilerine dönmüş oldukları ve Meriç'in batısında Bulgar milli kuvvetlerinin Yunan birliklerini çekilmeye mecbur bırakmaları karşısında Müttefiklerin bir yardımda bulunmalarını bir delil olarak söyledi. İkinci nokta da, galip devletlerin ganimet paylaşmasında anlaşmazlığa düşmüş olmaları idi..." Mustafa Kemal Paşa oturumu şöyle kapatmıştı, "...karşımızda yalnız Yunan kuvvetleri kalacaktır. Eğer Türk ulusunu tek bir mukavemet cephesi halinde birleştirilebilir ve ordumuza kısa zamanda teşkilatlandirabilirsek, çok sürmeden Yunan ordusunu denize döker, memleketi istiladan kurtarıp, tam bağımsızlığına kavuştururuz."[10]

Başlangıçta Ermenileri kendine müttefik seçip doğrudan işgallere girişen Fransa; Anadolu ve Suriye direnişleriyle karşılaşıp ağır kayıplar verince, Anadolu direnişini kırmanın kendisine pahalıya mal olacağını anlamış, Suriye'yi elinde tutma amacına yönelmiştir. Ekim 1920'ye kadar ulusal Ankara hükümetine uzlaşma için üç kez başvuruda bulunmuşlar, ulusal çıkarlar açısından sakıncalı görülen bu başvurulara karşı işgalin kaldırılması gibi önkoşullar ileri sürülmüş, "...iktisadiyat zemininde kendileriyle her vechile müzakere edebileceğimizi ve ancak bunun mevzuu olabileceği tebliğ..."[11] edilmiştir. Fransız

9. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.I, s. 5-6
10. Cevat Dursunoğlu, "Erzurum Kongresi Sırasında Atatürk'ün Düşünceleri" **Belleten**, sayı:108, (Ekim 1963), s.636
11. **a.g.e.**, s. 149; Fransa'nın Suriye Olağanüstü Temsilcisi Georges Picot Aralık 1919'da Sivas'a gelmiş, Fransa'ya ekonomik ayrıcalıklar tanınması halinde Kilikya'yı boşaltabileceklerini söylemiştir,. Mustafa Kemal Paşa bu öneriye şu yanıtı vermiştir: "...Bizim için bir Kilikya, bir de Türkiye meselesi gibi iki mesele yoktur. Bir mesele vardır. O da Türkiye meselesidir....Bizim halline çalıştığımız mesele bütün vatanımızın tamamiyeti ve bu vatanda yaşayan milletimizin istikbalidir." ; Serhan Ada, "Kurtuluş Savaşında Diplomasi ve Askeri Yardım", **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Gn. Kur. Basımevi, Ankara, 1985, s. 340

siyasasının Türkiye lehine oluşmaya başlaması, Anadolu hareketinin başarılı olacağı varsayımına ve içinde bulunduğu karmaşık durumdan kaynaklanmaktadır.

Öyle ki, Birinci Dünya Savaşından yorgun ve yoksul çıkan Fransızlar Kilikya'yı işgal ettiğinde, büyük bir direnişle karşılaşmıştı. Bir başka büyük problemi de Sykes-Picot Antlaşması gereğince nüfuz bölgesi içinde kalan Suriye'de süregelen ayaklanma idi. Fransa bu iki problemden birisini çözmeye yönelmek zorunda idi. Bu nedenle daha 1919 yılında ulusal hareketin programı henüz tam belirginleşmeden Anadolu ile ilişki aradı. Fransa'nın bir başka sorunu da 1920 yılında 17 milyar Fransız Frankına ulaşan bütçe açığı idi. Fransız hükümeti Kilikya'daki orduyu besleyecek kaynak bulmakta zorlanıyordu. Mustafa Kemal Paşa, Fransızların genel yaklaşımını şöyle açıklıyordu : "Fransızlar cidden itilâf etmek istiyorlar. Çünkü maddeten bizimle uğraşmak menfaatlerine mugayirdir ve belki buna mukabil Suriye'deki menfaatlerini azami derece temin etmek isterler."[12]

Fransa'nın Anadolu ile olumlu ilişkiler kurması, barışta kendi uzman ve sermayesinin etkisini artıracak, Osmanlı borçlarının ödenmesinde kendisine kolaylıklar sağlayacaktır. İngiltere ise çıkarlarını Türk-Yunan çatışmasında, Yunanistan üzerine oynayarak sağlamaya çalışmaktadır.[13] Ali Şükrü Bey (Trabzon) 16 Ekim 1921 tarihli Meclis konuşmasında, "Fransızlar, hakikaten bizi sevdiklerinden değil, aslan payının İngiltere'nin eline geçmekte olduğunu gördüklerinden naşi bize el uzatıyorlar. Bizim bu itilâfnameden pek çok kuvvetli birtakım bağlar ile İtalya'ya bağlı bulunuyorlar"[14] demektedir. Anlaşılıyor ki, Fransa ve İtalya'nın ortak çıkarları İngiltere ile çatışma halindedir, uyumsuzdur. Türk -Fransız Antlaşması görüşmelerinin çok uzun sürmesi ve Antlaşmanın Sakarya Zaferini izleyen günlerde yapılması tesadüfi değildir. Anadolu hareketinin başarıya ulaşacağı varsayımı güç kazanmış, Yunan ilerlemesinin durdurulması ile Fransa'nın tereddütleri dağılmıştır. Yani, Fransa'nın Sakarya Zaferi öncesi siyasası, Anadolu'nun geleceği tam belirgin olmadığından açık değildir.

İngiltere, Anadolu üzerinde doğrudan eyleme geçmek yerine; Yunanistan'ı amaçları doğrultusunda kullanmayı yeğlemiş, siyasası Yunanistan'ın başarısına bağlı kalmıştır. İngiltere'nin doğrudan eyleme girmemesini Lloyd George anılarında şöyle anlatmaktadır:[15] "...İngiliz İmparatorluğu için Türkiye ile

12. Ada, a.g.b., ss. 340-341
13. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, ss. 550-551
14. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.II, s.351
15. Bayur, **a.g.e.**, s. 312

savaşın özel bir önemi vardı. Osmanlı halifesi İslâm dünyasının başı idi ve İngiliz İmparatorluğu içinde her yerden fazla Müslüman vardı. Bu yüzden Türkiye ile savaşmamız nazik bir işti. Türk İmparatorluğu, bizim doğudaki ülkelerimizin deniz ve karayolları üzerinde bulunuyordu."

Anadolu direnişini Yunan ilerlemesiyle yok etme yolunun denenmesi yanında, İstanbul hükümetine baskı yaparak iç ayaklanmaları kışkırtmakta, destek olmaktadırlar.[16] Örneğin; Damat Ferit'in Düyun-u Umumiye'den aldığı yaklaşık iki milyon lira ile Kuvayi İnzibatiye oluşturulduğunda işgal kuvvetleri kumandanlarının oluru ve yardımı alınmıştır.[17]

Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarmasıyla Anadolu'daki çıkarları zedelenen İtalya; bölge eşrafını ele geçirmeye, işgal bölgesinde bulunan halka olabildiğince iyi davranmaya çalışmıştır. Eşrafın, Yunanistan'ın işgalinden çekindiği için İtalya'yı tercih ettiği anlaşılmaktadır.[18] Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın istemlerine karşı çıkan İtalya, Ankara heyetinin Londra Konferansına katılmasına yardımcı olarak, dostça ilişkiler geliştirmeye çalışacak, [19] bu arada ortamdan olabildiğince yararlanmayı deneyecektir.

Amerika Birleşik Devletleri, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başarılıp başarılamamasına kayıtsız kalmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda işgalci devletlerin müttefiki olması, onlara karşı çıkmamasını gerektirmekte, Anadolu'da bir Ermenistan kurulması düşüncesini desteklemektedir.[20] Anadolu'daki ekonomik statünün korunması onu ilgilendiren en büyük olgu olarak görünmektedir. Amerika Birleşik Devletleri ticaretinden belediye, liman vb. vergiler alınmaya başlandığında, Dışişleri Bakanlığı hemen harekete geçip, "Savaştan önceki rejimin aynen uygulanmasında direniriz. (4 Eylül 1921)"[21] diyerek, şiddetle karşı çıkmaktadır.

Emperyalist ülkeler, genelde Türkiye'nin paylaşılmasında anlaşmakla beraber, tek tek çıkarları açısından yöntemde ayrılmakta; ikili görüşmelere, taahhütlere karşın, karşılıklı güven oluşamamakta, ekonomik çıkarlar bunda etkili olmaktadır. Türkiye ile yapılan görüşmelerin, antlaşmaların yoğunluk

---

16. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.I, ss.7,15; Kenan Esengin, **Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar**, 2.B, İstanbul, Ağrı Yayınları, 1975, s.28,66,76,84
17. Ali Kemal Meram, **Türk Rus İlişkileri Tarihi, Mustafa Kemal'den Sovyetlere, Sovyetlerden Mustafa Kemal'e Mektuplar ve Millî Mücadele**, İstanbul, Kitapçılık Tic. Lmd. Şrt., 1969, ss. 387
18. Avcıoğlu, **a.g.e.**, C.I, s.286
19. **Söylev**, C.II, s. 424-425
20. Ali Kemal Meram, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, İstanbul, Kitapçılık Tic. Lmd. Şrt. 1969 s.233 ; Müderrisoğlu, **a.g.e.**, ss.532-533
21. **Evans, a.g.e.**, s. 188

kazandığı günler ulusal direnişin arttığı, askeri zaferlerin kazanıldığı zamanlara rastlamaktadır. Öyle ki, İnönü savaşları ile Sakarya savaşı sonrasında yoğunlaşan görüşmeler, Büyük Zafer'den sonra sonuçlanabilecektir. Örneğin; Yunan ordusunun, Ocak 1921'de I. İnönü zaferi ile durdurulması üzerine İtilaf devletleri, daha Sevres Antlaşmasının üzerinden bir kaç ay geçmişken, Antlaşmayı gözden geçirmek, zorunlu görülecek değişiklikleri yapmak, kısaca doğu sorunun çözümünü görüşmek üzere Londra'da bir konferans toplanmasını kararlaştırdılar. Konferansa bir dizi iç ve dış çekişmelerden sonra Ankara Hükümeti, İstanbul Hükümetinden bağımsız olarak katıldı. Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Başkanlığında Londra'ya giden Delegeler Kurulumuz olumlu bir sonuç alamadı. Ancak, Bekir Sami Bey kendiliğinden İngiltere, Fransa ve İtalya devlet adamlarıyla buluşup konuşarak, her biri ile ayrı ayrı birtakım sözleşmeler imzalamıştı. Mustafa Kemal Paşa tarafından tam bağımsızlığa aykırı olduğu için kabul edilmeyen bu sözleşmelerde, Sevres'den sonra İtilaf devletlerinin " Üçlü Anlaşma" adı verilen ve Anadolu'yu nüfuz bölgelerine ayıran anlaşmayı, başka adlar altında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine kabul ettirmek amacı sezilmişti.

Bekir Sami Bey'in İngiltere ile imzaladığı sözleşmeye göre; Türk ve İngiliz tutsaklar karşılıklı olarak geri verilecekti. Yalnız, Türk tutsaklardan, Ermenilere ve İngiliz tutsaklara kıyım yapmış ya da kötülük etmiş olduğu ileri sürülenler geri verilmeyecekti.

Fransa Başbakanı Briand ile imzaladığı sözleşmeye göre; Fransız ile Ulusal Hükümet arasındaki çarpışmalara son verilecek, her iki taraf, kuvvetlerinin silahlarını alacak, birlikte güvenlik kuvvetleri oluşturulacaktı. Fransa'nın boşalttığı yerlerle Elazığ, Diyarbakır ve Sivas illerinin iktisat bakımından gelişmesi için yapılacak girişimlerde Fransızlara üstünlük tanınacak ve Ergani madenlerinin işletme hakkı da onlara verilecekti.

İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza ile imzaladığı sözleşmeye göre de; İtalya'nın İzmir ve Trakya'nın bize verilmesi yolundaki isteklerimizi desteklemesine karşılık, biz de İtalya'ya Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancaklarıyla Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının sonradan saptanacak bölümlerinde iktisadi girişimler için üstünlük hakkı verecektik. Ayrıca, bu bölgelerde Türk Hükümetinin ya da Türk sermayesinin yapamayacağı iktisadi işlerin İtalyan sermayesine verilmesi ve Ereğli madenlerinin bir İtalyan-Türk ortaklığına geçirilmesi kabul edilmekte idi.[22]

22. Atatürk, **Nutuk**, ss. 488-489, 620-625

11 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa, Fransız temsilcileri ile görüşmeler yapıldığını, İngilizlerle İstanbul'da ilişkileri olduğunu, Kars'ta konferansın devam ettiğini, İtalyanların da girişimleri olduğunu belirtmekte, "...gayet kuvvetli bir cephe ile karşılarına çıkmazsak, yemin ederim ki, hepsi hemen teması keser ve çantalarını alır gider, yüzümüze bile bakmazlar..."[23] diyerek gerçeği vurgulamaktadır. Sakarya Zaferi sonrası bir dizi görüşme ve antlaşmaların olması da bunu doğrulamaktadır. Örneğin; 24 Eylül 1921'de Franklin Bouillon'un Ankara'ya gelmesiyle Türk-Fransız görüşmeleri tekrar başlamıştır. 26 Eylül 1921'de Kars'ta Sovyetler Birliği'nin de katılmasıyla Kafkas Cumhuriyetleri temsilcileri ile Kâzım Karabekir Paşa başkanlığındaki Ankara Hükümeti temsilcileri arasında Kars Konferansı görüşmeleri başlamıştır. 13 Ekim 1921'de Kars, 20 Ekim 1921'de de Ankara Antlaşması imzalanmıştır. 7 Ekim'de Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İngiliz hükümetine Ulusal Ant'ın çevirisini sunmuş, 23 Ekim 1921'de Türk-İngiliz esirlerinin mübadelesi antlaşması yapılmıştır. [24] Örnekleri daha da fazlalaştırmamız olasıdır.

Son olarak İtalya, Fransa ve İngiltere Mart 1922'de Paris'te toplanarak Yunanistan ile Türkiye'ye bir barış teklifinde bulunmaya karar vermişler, antlaşma ortamı oluşturmak için de ateşkes önermişlerdir.[25] Öneri Sevres Antlaşması'na benzemekte, adli ve iktisadi kapitülasyonlarda düzenlemeler yapılmaktaydı. Öneride yer alan Avrupalı devletlerin ekonomik çıkarları, Düyun-u Umumiye ve savaş tazminatı gibi maddeler ulusal bağımsızlıkla çatışan maddelerdi.[26] "Biz yeni Türkiye, yeni esaslar istiyoruz. Eski Osmanlı İmparatorluğunun mirasını istemiyoruz."[27] denilerek, öneriye karşı çıkılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın deyimiyle, "...1922 yılı Ağustosuna değin de batı devletleriyle olumlu anlamda gerçek ilişkiler kurulamadı... silah gücüyle çıkarmadıkça..."[28]

Mudanya Konferansı öncesinde yapılan değerlendirmede şu görüşlere

---

23. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.II, s.213; Bekir Sami Bey-Kont Sfurza Anlaşması reddedilmiş olmasına karşın, İtalyan birlikleri Antalya bölgesini boşaltmaya başladılar. Fransız Başbakanı Briand'ın özel temsilcisi Henry Franklin-Bouillon, Mustafa Kemal Paşa ile yeni bir anlaşma zemini hazırlamak üzere Ankara'ya geldi. Ancak isediği tavizleri koparamadı. Bu gelişmeleri yakından izleyen İngiltere telaşa kapılarak Ankara ile ilişki kurmuş, sonuç alamamasına karşın Malta'daki Türk sürgünlerinin önemli bir kısmını serbest bıraktı.
24. Utkan Kocatürk (Haz), **Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi**, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, ss.193-195
25. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.III, ss.117-118
26. Ali Rıza, **Kurtuluş ve Kurtuluş Savaşı Üzerindeki Yazdıklarım**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1934, s.55
27. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.III, s.176
28. **Söylev**, C.II, s.472

yer verilmektedir; "...İngilizler bizim aleyhimizde, Fransızlarla İtalyanlar lehimizde gibi bir vaziyettedirler. Halbuki sulh masasına umuru maliyede Fransızlarla fevkalade bir mücadeleye girmekliğimiz muhtemeldir..." Belki de Fransızlarla anlaşmazlık doğacak. İngilizleri, Fransızları, hatta İtalyanları da karşımıza alacağız. "ekaliyetlerin himayesi, Irak himayekârlığı ve memleketteki tebaamız üzerindeki adlî ve iktisadî hukuklarımıza taarruz, malî mesailimiz hususunda hepsi bizi soymaya çalışacaklar... para meselesinde yedisi birden boğazımıza çullanacaktır... Teminatı milliye de hepsi müttenit olur."[29]

Kısaca irdelemek gerekirse Fransa; Ren bölgesi sorunu, Suriye'nin sömürgeleştirilmesi ve Alman pazarına açılma konularında İngiltere ile çatışmaktadır. Anadolu direnişinin kendisine vereceği zarar yanında, kapitülasyonların kaldırılması, Osmanlı borçlarının kabul edilmemesi olasılığını düşünerek istemlerini frenlemiştir. İngiltere; sömürgeleri içinde en büyük yere sahip olan Müslümanlar üzerinde doğrudan olumsuz etki yapmak istememiş, yerine Yunanistan'ı ileri sürmeyi daha kazançlı görmüştür. Başarısının, Yunanistan'ın başarısına bağlı olduğu söylenebilir. Büyük Millet Meclisi'de, "Bizim hakiki düşmanımız,, uğraştığımız bendenizce Yunan değildir. O bir alettir. İngiltere'dir..."[30] görüşü başka amaçlar için kullanılmış bile olsa yaygındır. İtalya; Yunanistan'ın kendi yayılma bölgesini İngiltere'nin desteğiyle işgal etmesini hazmedememekte, yeni Türkiye'ye karşı sempatisini, yaklaşımını bu olgu ile ekonomik beklentileri ve Yunan yayılmasını engelleyici istemleri belirlemektedir.

B- SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN YENİ TÜRKİYE OLGUSUNA YAKLAŞIM BİÇİMİ

Birinci Dünya Savaşı sona ererken dünyayı çeşitli yönlerden etkileyecek olan sosyalist sistem, 1917 Ekiminden itibaren Rusya'da kurulmaya çalışılmaktadır. Sovyet yönetimi, 3 Aralık 1917'de Çarlık Rusya'sının yaptığı, ya da taraf olduğu, halkları köleleştirmeye yönelik gizli antlaşma ve sözleşmeleri geçersiz saydığını açıklamış; ulusların kendi geleceklerine kendilerinin karar vermesi ilkesine dayanarak, her halkın emperyalizme karşı savaşını destekleyeceğini duyurmuştur.[31]

---

29. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.III, s.864
30. **a.g.e.**, ss. 131,189
31. Cevat Alşan, **Türk-Sovyet Halklarının Kardeşliği, Türk-Sovyet İlişkilerinin Kısa Bir Tarihçesi**, İstanbul, Bahar Matbaası, 1976, s.20

Ulusal direnişin örgütlenme aşamasında gizlice İstanbul'a gönderilen Sovyet Kafkas Orduları Başkomutanı Chalva Eliava, İstanbul'da gizli direniş örgütü ile ilişki kurmuş, emperyalizme karşı "Türk millî haklarını tamamiyle tanıyacaklarını" ve Sovyetler Birliği'nin ulusal direnişi desteklemeye kararlı olduğunu bildirmiştir.[32] Mustafa Kemal Paşa, Havza'da bulunduğu sırada, Albay Budyeni başkanlığında bir Sovyet heyeti kendisiyle görüşmüş; Albay Budyeni silah, cephane yardımında bulunabileceklerini söylemiştir.[33] Erzurum Kongresi kararlarının 6. maddesinde "manda ve himaye kabul olunamaz" denilirken, 7. maddesinde dış yardıma duyulan gereksinim belirtilmiş; iç ve dış bağımsızlığımıza, ülke bütünlüğüne saygılı ve düşmanca amaçları olmayan herhangi bir devletin teknik, sanayi ve ekonomik yardımı kabul edilecektir, [34] denilerek, dış yardım çağrısında bulunulmuştur.

Sivas Kongresi öncesinde yoğunlaşan manda düşüncesi, bağımsızlığa dış yardım olmadıkça kavuşulamayacağı varsayımından kaynaklanmaktadır. Bağımsızlığımıza saygılı devletlerin yardımının kabul edilmesi, o günün koşulları altında ya Amerika Birleşik Devletleri'nin ya da Sovyetler Birliği'nin düşünüldüğünü göstermekte, Amerika Birleşik Devletleri mandası yanlıları da bunu açıkça belirtmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'ne yapılan başvuru sonuçsuz kalınca, tek seçenek Sovyetler Birliği kalmakta; ortak düşmanlar, ortak savunmayı ve zorunlu bağlaşıklığı gerektirmektedir. Günün koşullarında Türkiye üzerinde doğrudan çıkarı olmayan, ama Ulusal Savaşın başarıya ulaşmasında birçok yararlar gören devlet Sovyetler Birliği'dir. Bunu iyi değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nden hemen sonra Halil Paşa'yı yardım konusunu görüşmek; silah, cephane ve para yardımı sağlamak üzere Sovyetler Birliği'ne gönderecektir. [35]

Sovyet devrimine karşı çıkan Çarlık Rusya'sı bağlaşığı emperyalist devletler, Rusya'daki karşı devrimci hareketi desteklemekte; 1918 yılı sonlarında Kırım'a çıkartma yapan İngiliz ve Fransız askerlerinin sayısı 1919 Martında yüzbinlere kişiye ulaşmaktadır. Güç durumda bulunan Sovyet yöneticileri, aynı günlerde Anadolu'da filizlenen ulusal hareketi ilgi ile izlemekte, kendi savaşlarıyla benzerlikleri olduğuna inanmaktadırlar.[36]

İç savaş, dış emperyalist müdahale, ekonomik ve politik ambargo, kıtlık,

---

32. **a.g.e.**, s. 21
33. Tansel, **Mondros'tan, a.g.e.**, C.II, s. 227; Meram, **Türk-Rus İliş... a.g.e.**, s. 237
34. Tansel, **a.g.e.**, C.II, s.55; Müderrisoğlu, **a.g.e.**, ss.527-528
35. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, ss.533,535
36. **a.g.e.**, s.521

Birinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri, Sovyetler Birliği'nin[37] yeni Türkiye'ye olan ilgisini ve hemen yardıma başlamasını engelleyecektir.

Ulusal direniş kongrelerle bütünleşmeye yönelirken, Anadolu hareketinin doktrinci değil, ulusal kurtuluş hareketi niteliğinde olduğunu belirlemişler; düzenledikleri raporda hareketin sınıfsal olmadığını vurgulamışlardır.[38] Ama, ulusal bağımsızlığı için Batı emperyalizmine karşı silaha sarılan yeni Türkiye'yi her yönden doğal bağlaşık saymamaları için de hiç bir neden görmemektedirler.

Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte, Türk-Sovyet ilişkileri uluslararası bir düzeye yükselmiş, 26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın, V.I. Lenin'e gönderdiği resmi mektup, ilişkinin ilk basamağı olmuştur.[39] Mektupta, "Türkiye emperyalist hükümetlere karşı Sovyet Rusya'yla birlikte döğüşmek zorundadır...Türkiye'ye saldıran emperyalist düşmanlara karşı savaşta Sovyet Rusya'nın yardımına güveniyoruz..." denilmekte, gereksinim duyulan para ve malzemenin miktarı belirtilmektedir. Daha hükümet oluşturulmadan yapılan bu eylem, kuşkusuz aynı düşmanla karşı karşıya olmanın gerektirdiği zorunlu dayanışmadan kaynaklanmaktadır. Bu mektuba Sovyetler Birliğince verilen yanıtta, para ve malzeme gönderileceği ve olumlu ilişkiler kurulması için bir Sovyet heyetinin yola çıkarılacağı belirtilmektedir.[40]

Çiçerin, Mustafa Kemal Paşa'ya 3 Haziran 1920'de gönderdiği mektupta; her iki ulusu tehdit eden emperyalizme karşı savaşta yeni Türkiye'nin yanında yer alacaklarını, Türkiye'nin bağımsızlığının ilanını, kapitülasyonların ve yabancı devletlerin mali kontrolünün kaldırılmasını, tartışma kabul etmeyen Türk topraklarının Türk devletine bırakılmasını, boğazlar sorununun Karadeniz'e sahili olan hükümetlerce yapılacak bir konferansta çözümlenmesinin Sovyetler Birliği'nce ilke olarak benimsendiğini açıklamaktadır.[41] Büyük Millet Meclisi Hükümetini dünyada ilk tanıyan devlet olan Sovyetler Birliği, 8 Temmuz 1920'de yayımladığı resmi bildiri ile; kapitülasyonları, mali denetimi ve Türkiye'nin iç işlerine karışmayı reddettiğini, Türk halkına emperyalist işgalcilere karşı savaşta başarılar dilediğini de açıklamıştır.[42]

6 Mayıs 1920'de, "İcra Vekilleri Heyeti"nde genel siyasi durum, Bolşeviklerle yapılacak antlaşma ve "emperyalist siyasetine alet olan Ermeni hükü-

37. Alsan, **a.g.e.**, s.38
38. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s.524
39. Alsan, **a.g.e.**, s.24
40. Karabekir, **a.g.e.**, ss.780,784; Meram, **a.g.e.**, s.258; Alsan, **a.g.e.**, s. 24
41. s.s.c.b. Bilimler Akademisi, **a.g.e.**, C.I, s.62
42. Tansel, **a.g.e.**, C.III, s. 103

metinin" ortadan kaldırılması konuları görüşülmüş, Türkiye'ye yapacağı mali yardımlar belli olmadan Bolşeviklerle işbirliği yapılmaması düşüncesi benimsenmiştir. Aynı zamanda Sovyetler Birliği ile görüşmelerde bulunmak üzere Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında, İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey'in de bulunduğu yedi kişilik bir heyetin Moskova'ya gönderilmesine karar verilmiş, heyet 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya ulaşmış ve görüşmelere başlamıştır. Ortak çıkarların ağırlıkta olduğu görülmüş, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki kara ulaşımını elinde bulunduran Ermenistan'a karşı ortak askeri bir harekat yapılması istenmişse de; Sovyetler Birliği, İngiltere ile ticaret antlaşması görüşmeleri yaptığı gerekçesiyle öneriyi kabul etmemiştir.[43]

Sovyet-İngiliz ticaret görüşmeleri; Türk-Sovyet ilişkilerinin açık seçik olmamasına gizli tutulmasına yol açmaktadır. Öyle ki; Moskova görüşmeleri sırasında Sovyet hükümet temsilcileri, İngiltere ile ticaret antlaşması yapmaya mecbur oldukları için, İngiliz çıkarlarına doğuda ve Türkiye'de ters düşecek açık ve resmi bir askeri ittifak yapamayacaklarını, fakat gizli ve dolaşık yollarla yardıma devam edeceklerini bildirmektedirler. Çiçerin, "...Türkiye'nin komünist olmasını asla istemediklerini, ahval ve şeraiti mahalliyenin buna müsait olmadığını pek iyi bildiklerini..." açıklamakta, buna karşın Kâzım Karabekir Paşa, Sovyet siyasasını güvenilmez bulmaktadır.[44]

Sovyet-İngiliz ticari ilişkileri açısından Sovyet yardımlarının (gelenlerin ve geleceklerin) gizli tutulduğunu, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nce resmi açıklama yapılmadığını, gizli oturumlarda milletvekillerinin söylentileri nakletmesi karşısında, hükümet üyelerinin kısa açıklamalar yaptıklarına ve konuyu geçiştirmeye çalıştıklarına tanık oluyoruz.[45]

17 Mayıs 1920 tarihli Büyük Millet Meclisi oturumunda, "Ermenilerin Bolşeviklerle ittifakı bizim aleyhimize olur. Biz onlardan evvel ittifak etsek acaba mümkün değil mi? Bolşeviklerle ittifak etsek olmaz mı?" sorusuna yanıt olarak Mustafa Kemal Paşa, Bakanlar Kuruluna bu konuda bir dereceye kadar yetki verildiğini belirtmektedir.[46] Mecliste, giderek Bolşeviklerden yararlanma görüşü ağırlık kazanmakta, Mustafa Kemal Paşa, "...Biri Bolşevik olmak, diğeri Bolşevik Rusya'yla ittifak etmek. Biz Heyeti İcraiye Bolşevik Rusya'sıyla ittifak etmekten bahsediyoruz..." , "...emperyalizme karşı mukabele etmek, mücadele etmek için bittabi yalnız kendi kuvvetimiz kâfi değildir."[47]

43. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, ss.536-537
44. Karabekir, **a.g.e.**, s.216-217
45. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.II, ss.143-144 (24.3.1922)
46. **a.g.e.**, C.I, ss.33-34
47. **a.g.e.**, C.I, ss.47-48 (29.5.1920)

demekte, Bolşevikliği kabul etmemekle beraber, Bolşeviklerle ittifakı olumlu bulmaktadır. Sovyetler Birliği'nin görüşleri ve girişimleri emperyalist hükümetler aleyhine, onların sömürüsüne maruz kalan insanlar açısından kabul görmekte, desteklenmektedir.[48]

Moskova'daki görüşmeler sonucu 24 Ağustos 1920'de bir Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması taslağı hazırlanmış; Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye silah, cephane ve altın para yardımında bulunulması kararlaştırılmış, ilk yardımlar Trabzon'a gönderilmeye başlanmıştır.[49] Taslak hazırlanmasına karşın, Sovyetler Birliği'nce geliştirilen toprak istemleri (Kars, Ardahan) ve diğer koşullar kabul edilemeyecek nitelikte bulunmuş, görüşmeler kesilmiştir.[50] Bir maddeye göre, "Rusya Türkiye'nin her nerede olursa olsun bir yabancı ülkeye veya devlete bir ekonomik ayrıcalık verecek olur ise, o derhal Sovyet hükümetine ve Sovyet tebaasına da verilmiş olacaktır." Türk heyeti böyle bir maddeyi görüşmeyi reddetmiştir.[51]

Sovyet-İngiliz görüşmeleri nedeniyle Türkiye, Sovyetler Birliği siyasasından bir ölçüde endişelenirken; Sovyetler Birliği de, Türkiye'nin batı ile özellikle de Fransa ile ilişkisinden kaygılanmaktadır. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa (25 Eylül 1920'de), Sovyet hükümetinden maddi destek görüldüğünü ve siyasi girişimlerin sürdüğünü belirtmekte, "...Bunlar bizim garp emperyalizmi ile olabileceğimizi düşünerek bizim hakkımızda mütereddit bir vaziyet aldılar", demektedir. Anadolu'nun batı ile ilişki kurmak istemesi karşısında gönderdikleri silah, cephane ve parayı durdurmuşlar, önlemler almaya başlamışlardır.[52]

Sovyet Hariciye Komiseri Muavini Karahan, Yusuf Kemal Bey'e Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Fransızlarla olan ateşkes girişimlerinin kendilerini endişelendirdiğini; kendilerinin İngilizler ile görüşmeleri olduğunu ancak bundan Anadolu'nun endişelenmemesini, bilgi vereceklerini söylemektedir. Çiçerin ise, Türkiye ile dostluk yoluna girildiğini ve bu yolda ilerleneceğini belirtmekte, "...Bir buçuk seneden beri müstevlilere, emperyalistlere, kendisinin olmayan memleketleri istila edenlere karşı mücadelenizi gördüğümüz için siz istemeseniz de yardım etmek istiyoruz." [53] demektedir.

Doğu ordusunun, Ermenilere karşı saldırıya geçip onları yenmesi sonu-

48. **a.g.e.**, C.I, s.72 (3.6.1920)
49. s.s.c.b. Bilimler Akademisi, **a.g.e.** C.I, s. 65,
50. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s.537
51. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları,** C.I, ss.167-169
52. **a.g.e.**, s.137
53. **a.g.e.**, ss.160-161

cu Gümrü Antlaşması yapılmış, sorunlara çözüm getirilmesine rağmen, Ermeni hükümetinin dağılıp yönetimin Sovyetler Birliği'ne geçmesi üzerine anlaşma reddedilmiştir. Türk-Ermeni anlaşmazlığı, Türk-Sovyet anlaşmazlığına dönüşmüştür. Bu süreçte Türk ordusu Ardahan'a, Artvin'e ve Sovyetlerden önce hareket ederek Batum'a girmiştir. Böylece, Ermenistan'dan sonra Gürcistan'da da Türk ve Sovyet orduları karşı karşıya gelmektedir.[54] Bu anlaşmazlıklar, 1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşması ve Kars Antlaşması ile çözüme kavuşacaktır.

Gerçekte, Moskova Antlaşması,18 Mart'ta imzalanmış, "...muahedenin altına 18 Mart değil, İstanbul'un işgalinin yıldönümü olan 16 Mart günü..." konulmuştur. Antlaşma ile Sovyetler Birliği'nce; Ulusal Ant sınırları benimsenmiş, Batum Gürcistan'a bırakılmış, Batum limanından Türkiye'nin gümrüksüz, engelsiz, ücretsiz yararlanabileceği hükme bağlanmıştır. Ticari ulaşım için boğazların açılması ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin toplanacağı bir konferansta sorunun çözümlenmesi kabul edilmiş. Çarlık hükümeti ile Türkiye arasındaki anlaşmaların tamamının ve kapitülasyonların kaldırılması kararlaştırılmıştır. Haberleşme ve ulaşım düzenlenirken, vatandaşların karşılıklı olarak "en çok müsaadeye hak kazanacakları" da hükme bağlanmaktadır. Sovyetler Birliği, Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilmemiş, Türkiye ile ilgili hiçbir uluslararası antlaşmayı kabul etmemeyi taahhüt etmiştir. Ayrıca, yapacakları yardımların İngiltere ile ilişkilerinin bozulmasına neden olmaması için antlaşma metninde yer almamasını istemişlerdir. Antlaşma metni dışında bir gizli anlaşmayla, Sovyetler Birliği'nce Türkiye'ye "...iki tümene yetecek kadar silah ve cephane..." ve 1921 yılından itibaren ekonomik gereksinimler için her sene altın olarak 10 milyon rublenin düzenli verileceği kararlaştırılmıştır.[55]

13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması ile iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların tümü çözümlenmiş, ekonomik ve kültürel ilişkiler genişletilip, güçlendirilmiştir. Politik açıdan Kafkasya'da bir savaş olasılığı tamamıyla ortadan kaldırılmış, Türkiye'nin doğuda rahatlayıp ordularını batı cephesine göndermesine olanak tanımıştır. Aynı antlaşma uyarınca 1922 Martında Tiflis'te iki taraf arasındaki ekonomik, ticari, mali ve diğer sorunların çözümü için bir ekonomi konferansı da düzenlenecektir.[56]

---

54. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, ss.539-540
55. Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, İstanbul, Bahar Matbaası, 1967, ss. 228-230; Tevfik Bıyıkoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959,s.21; Alsan,a.g.e., s.34,36
56. s.s.c.b. Bilimler Akademisi, **a.g.e.**, C.I, ss.73-74

Türk-Sovyet dayanışmasının gerekçelerini ve yan etkilerini şöyle sıralayabiliriz:

1- Sovyetler Birliği, boğazlar üzerindeki geleneksel hak politikasını terk etmiştir. Boğazların İngiltere ya da batılı emperyalist ülkelerin denetimine girmesi; emperyalist ülkelerle doğrudan karşı karşıya gelmesine yol açacak, ülke güvenliğini ve yönetim biçimini tehdit edecektir. Boğazların geleceği, Anadolu kadar Sovyetler Birliği'nin çıkarlarıyla da yakından ilintilidir.[57] Bu durum, Sovyetler Birliği'ni Anadolu direnişine destek olmaya zorlamaktadır.

2- Anadolu'da gelişen hareketin düşmanı ile, Sovyetler Birliği'nin düşmanı aynıdır. Her iki yönetimin de, emperyalizmle eylemli savaş içinde bulunması dayanışmayı gerektirmektedir. Sovyet devrimine karşı olan batılı emperyalist devletler, bu ülkeye karşı ya sosyal, siyasal ve ekonomik hareket birliği ya da silahlı karşı koyma eğilimi içindedirler. Türkiye'nin ise paylaşılıp, yok edilmesine karar vermişlerdir. Güney Rusya, Kırım ve Kafkasya'yı işgal eden batılı emperyalist güçler, Türkiye'yi de işgal eylemine girişmiştir.[58] Bu durumda zorunlu olarak her iki hareket de emperyalizme karşı gelişmektedir.

3- Ulusal Ant sınırları, Sovyetler Birliği'ne ters düşmemektedir. İngiltere; Türkiye, Kafkasya, İran ve Afganistan'da egemen duruma geldiğinde Sovyetler Birliğini güneyden kuşatmış olacaktır. Anadolu'da İngiltere'ye sıkı sıkıya bağımlı bir Yunanistan'ın bulunması, İngiliz kuşatmasını devamlı ve etkili bir duruma getirecektir. Oysa Anadolu direnişi başarıya ulaşırsa İngiliz etkisi kırılmış olacak, tehlike önemli ölçüde uzaklaştırılacaktır.[59] Sovyetler ayrıca doğuda emperyalizmin desteğinde kuvvetli bir Ermenistan'ın bulunmasına da karşıdır.

4- Ulusal Kurtuluş Savaşı'na yapılacak yardım, Sovyetler Birliği'ndeki Türk-Müslüman halka yeni yönetim biçimini sempatikleştirecek; Hıristiyan işgaline karşı girişilen bu savaşta Müslüman Türklerin desteklenmesiyle, tüm dünya Müslümanları üzerinde Sovyetler Birliği'nin saygınlığı ve etkisi artırılacaktır.

5- Emperyalist siyasa karşısında Anadolu ister istemez Sovyetlere hoş görünmek zorunda kalmış, dost olmaya ve desteğini kazanmaya çalışmıştır. Büyük Millet Meclisi Hükümeti sosyalist sisteme karşı duyarlı davranmış, zo-

---

57. **Türk İstiklâl Harbi**, C.II, 2. kısım, s.9
58. **a.g.e.**, s.151
59. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s.526

runluluklar karşısında bazı sosyalist ilkelerin kabul edilebileceğini, ancak bu gibi toplumsal değişimlerin Türk toplumunun istemleri doğrultusunda ve oranında olabileceğini belirtmiş, dış karışımı reddetmiştir.[60] Anadolu bütünleşmesinin bozulmaması için siyasi gruplaşmalardan kaçınılmış, bağımsızlığın kazanılmasına kadar hiçbir toplumsal devrime (değişime) eğilimli olunulmamıştır.

Mustafa Suphi'nin söylediğine göre III. Enternasyonal, Türkiye dahilinde mutlaka sosyalizm uygulanmasını kabul etmiş değildir. Türkiye'nin toplumsal geleceği kendisine bırakılmıştır."Anadolu hareketinin içtimaî bir ihtilâl olmaktan ziyade Türk milletinin emperyalist düşmanlara karşı istiklâl ve hürriyetini korumasından başka bir şey olmadığına kani bulunuyoruz..." Türkiye'deki bey ve paşalar burjuva sınıfından kabul edilmemekte, Anadolu'yu yönetenlerin özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın ilkeleri anlaşılmaya çalışılmakta, anlaşılanlar genel siyasa açısından olumlu görülmektedir.[61]

Mustafa Kemal Paşa, bir yandan yeni Sovyet yönetim biçimine taraftar görünerek yardım almak yolunu seçmiş, diğer yandan da işgalci emperyalist ülkelere sosyalizmin Anadolu'ya sıçrayacağını göstererek korkutmak, yumuşamalarını sağlamak istemiştir. Son çözümlemede, Sovyetlerle bağlaşıklığın antiemperyalist oluştan, bu oluşumun gereklerinden kaynaklandığı görülmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk çalışma döneminde Sovyetler Birliği'ne karşı oluşan sempati giderek antipatiye dönüşmüştür. 12 Aralık 1921'de Osman Bey'in (Lazistan) deyimiyle "...Bir vakitler bilmeyerek hepimiz komünist olduk. Sonra bundan ürkerek o kadar antikomünist olduk ki komünistler bile bundan korkmaya başladılar..."[62] Büyük Millet Meclisi gizli oturum tutanakları tarandığında yeni Sovyet yönetim biçiminin bilinmediği ve araştırılmasının istendiğine tanık oluyoruz. Verilen bilgiler, "...Dinsizlik, Allah yoktur, Milliyet yoktur, Vatan da yok, Efendilik de yok...", "... Kadınlar ortak maldır...", "...Bolşeviklik iktisaden de memleketi öldürür, çünkü rekabet yoktur..."[63] biçiminde olmaktadır.

Bu arada karşılıklı güvenin tam oluşmadığına da işaret etmek gerekmektedir. Öyle ki; Türkiye batıda dostluk ararken, Sovyetler Birliği bunu hoş karşılamamakta ve Türkiye'nin her an batı ile bütünleşebileceğini düşünmekte-

60. Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, İstanbul, Vatan Gazetecilik ve Matbaa T.A.Ş., 1955, ss.14,16
61. **a.g.e.**, s.40
62. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.II, s.461
63. **a.g.e.**, s.29-30

dir. Diğer bir varsayımları da Anadolu hareketinin başarıya ulaşamayacağı üzerinedir. Türk-Sovyet antlaşmalarının, I. İnönü ve Sakarya gibi askeri zaferler sonrası yapılmış olması sanırım rastlantı değildir.

Doğal olarak Sovyetler Birliği'nin kuşkularında, Türkiye'nin dış ilişkileri açısından içinde bulunduğu eylemin de etkisi vardır. Türkiye'nin dış politikasında barışa kavuşabilme özlemi, kazanılanın da kaybedilmesi korkusu yadsınamaz.

C- MÜSLÜMAN ÜLKELERİN YENİ TÜRKİYE OLGUSUNA YAKLAŞIM BİÇİMİ

Osmanlı Devleti, XX. yüzyıl başında siyasal anlamda bağımsız olan tek Müslüman devlettir. Diğer Müslümanların İngiliz ve Fransız egemenliği altında bulunmaları nedeniyle Osmanlı Devleti; Müslümanlığı temsil etmekte, başarısı Müslümanlığın başarısı olmaktadır. Osmanlı padişahlarının "halife" sıfatını taşıması, Osmanlı Devletine dünya Müslümanlarını temsil etme görevini de vermektedir. Halife Mehmet Reşat'ın 13 Kasım 1914'de ilan ettiği cihad (kutsal savaş) sonuç vermemiş, birçok Müslüman Arap ülkesi İngilizlerle işbirliği yaparken; Hint Müslümanları, İngiltere'nin egemenliği altında bulundukları halde halifeye bağlılıklarını sürdürmeye çalışarak, Türklerle çarpışmak istememişlerdir. [64]

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu hareketine girişirken, İslâm etkenini hem içte, hem de dışta ustaca kullanmıştır. İçte özellikle padişah-halifeye karşı olmadığını göstermeye dikkat etmiş, İstanbul' un işgali ve Meclis-i Mebusan'ın Mart 1920'de İtilâf devletleri askerlerince dağıtılmasından sonra, ulusal hareketin " Saltanat ve Hilâfetin dokunulmazlığı ve bağımsızlığını korumak amacını taşıdığını"[65] belirtmiştir. Dışta ise, Türk ulusal akımının ilk dönemde önem kazanarak yayılmasında, Müslümanlık ve Hindistan Müslümanlarının yarattıkları hilâfet akımı da bir ölçüde etkin olmuştur. Bu akım, Türk tezini dünya kamuoyuna duyurmakla kalmamış, Türk ulusuna ve dolayısıyla ulusal harekete en dar günlerinde maddi ve manevi yardımda bulunmuştur.[66] Hindistan Müslümanları halifeliğin devamını istemekte, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Anadolu'da İslâm için savaştığına inanmaktadırlar. Bu inanç kendilerini "...Dünyanın en büyük İslâm devleti..." sayan İngiltere'yi ve diğer sömürgeci devletleri kaygılandırmaktadır.[67]

---

64. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, ss.554-555
65. Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bil. Fak. Yay., Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978, s.82
66. Salâhi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973, s.183
67. Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, ss.82-83

Ağa Han, Seyid Emîr Ali, Abdülbari, Yusuf Ali, Şeyh Kidyavî ve İspahanî gibi Hint Müslüman önderleri, Türk tezini savunmaktadırlar. Ağa Han, İngiliz hükümetine baskı yaparak, Türk ülkesinin bölünmesinin, açıktan açığa ahlâk dışı bir davranış olacağını ve bu davranışın Hindistan'da "sonu gelmez olaylara" yol açacağını", İngiltere için bunun tehlikeli olacağını belirtmektedir.[68] Ağa Han'a göre Türk sorunu, Hintliler için, "bir ölüm kalım davası" haline gelmiştir. Trakya ve Edirne, İzmir, İstanbul ve Kürtçe konuşan nüfusun yaşadığı bölgeler özgür bir ülke olarak padişahın yönetimine bırakılmalı ve Türkiye Cemiyet-i Akvam'a üye olmaya davet edilmelidir.[69]

Birinci Dünya Savaşı sonunda Anadolu'nun yer yer işgal edilmesi, İstanbul'un dolayısı ile Halifenin emperyalist ülkelerin gözetimi altına girmesi, Hint Müslümanlarının halifeliğin korunması amacıyla gösteriler yapmasına yol açmış, İngiltere'ye baskı yapmak amacıyla dernekler kurmuşlardır. İzmir'in işgalinden birkaç gün sonra, 23 Mayıs 1919'da Londra'da bir protesto mitingi düzenlemişlerdir.[70]

Hilâfet Komitesinin 18 Eylül 1919'da Bombay'da düzenlediği mitinge 10.000 Müslüman katılmış; mitingde halifeliğin geleceğine değinilmiş, "Kutsal yerlerin kendileri için bir ölüm kalım davası" olduğu söylemi yenilenmiştir. Bombay Müslümanları mağazalarını kapatarak greve gitmişler; Delhi, Burma ve Assam gibi illerde de protesto eylemleri görülmüştür.[71]

İngiltere'nin Hindistan Bakanı Montagu, Türkiye'deki durumun Hindistan İmparatorluğunun iç ve dış güvenliğini etkilediğini belirtmekte, siyasa düzeltilmezse ve "...Türkler İstanbul'dan çıkarılırsa, dünyadaki düzen aleyhtarı güçlerle birlikte Bolşeviklerle birleşerek, sayısız ajanları aracılığıyla, Irak, Suriye, Filistin, Mısır, Kuzey Asya, Çin, Afganistan ve Hindistan'da İngiltere'nin başına belâ kesileceklerini ihtar" ediyordu.[72]

Bombay'da oluşturulan, Hint Müslümanları lideri Mevlâna Mehmet Ali Han başkanlığındaki Hilâfet Komitesi, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı için yardım kampanyası açmış, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki temsilcisi Hamid Bey ile ilişki kurmuştur. Anadolu hareketi desteklenmekte, "...Ulu Tanrının Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ordusunu zafere ulaştırmasını ve Türkiye'yi kendi düşmanlarıyla birlikte Müslümanlığın da düşmanlarından kurtarmasını dileriz."[73] denmektedir.

68. Sonyel, **a.g.e.**, s.185
69. **a.g.e.**, s.185
70. **Türk İstiklâl Harbi**, C.II,1. kısım, s.70: Müderrisoğlu, **a.g.e.**, ss. 555-556
71. Sonyel, **a.g.e.**, s.185
72. **a.g.e.**, ss. 187-188
73. Lord Kinross, **ATATÜRK, Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, İstanbul, C.I, Sender Kitabevi, İstanbul Matbaası, 1966, s.457; Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s.556

II. İnönü Savaşı'nın kazanılmasıyla Hint Müslümanlarının Türkiye lehine girişimleri artmış, güçlü bir akım oluşturulmuştur. Özellikle Anadolu direnişi için para toplanmakta, İngiliz yönetimine dilekçeler, muhtıralar sunulmakta; toplantılar, mitingler düzenlemektedir. Hindistan'dan İngiltere'ye gelen bir heyet, 24 Mart 1921 günü Başbakan Lloyd George ile görüşerek, Türkiye lehindeki isteklerini anlatmışlar, özellikle İngiltere'nin İstanbul'dan çekilmesini istemişlerdir.[74]

Büyük Millet Meclisi'nde Hilâfet konusunda yapılan tartışmalarda, Hindistan'ın Anadolu direnişini, "...İslâmiyet noktaî nazarından..."[75] savunduğu belirtilmektedir. Büyük Millet Meclisi Hükümetinin dış siyasasında, İslam birliğinden açıkça söz edilmemektedir. Osmanlı Devleti'nin birer parçası olan Suriye ve Irak, Birinci Dünya Savaşında bağımsız olmak amacıyla Osmanlı Devleti'nin karşısında yer almışlar, karşıtlarıyla işbirliği yapmışlardır. Suriye'de saltanat kurma çabasında olan Emir Faysal, halkta istek bulunca Anadolu'ya yönelmiş, Türkiye mali ve askeri yardım yaparsa Fransa'yı ülkelerinden çıkarabileceklerini ileri sürmüştür. Taraflar arasındaki görüşmeler; resmi olmamakla birlikte olumlu sonuçlar vermiş, Suriye'de Fransızlara karşı yer yer çıkan ayaklanmalar Fransa'yı güç duruma düşürmüş, bu gelişme Anadolu direnişinin Güney Cephesi harekatının etkili olmasına yardımcı olmuştur.[76] Suriye'li Müslümanların çoğunluğu, Türkiye ile birleşmeyi kendi ülkelerinin Fransa tarafından yönetilmesine yeğ tutmaktadır.[77]

Irak da, İngiliz yönetiminden umduğunu bulamayınca, Anadolu ile bağlantı kurma yollarını aramış, Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmayı kabullendikleri bildirilmiştir. Ancak, Suriye gibi Irak'a da bunun olanaksız olduğu belirtilmiştir.[78]

Mustafa Kemal Paşa'nın Arap siyasası; Türkiye'nin güneydoğu sınırlarında bulunan Arap ülkelerindeki yerli halkın desteğini kazanmak, Fransızları iki cephede savaşmaya ve sonunda elverişli koşullarla bir anlaşmaya zorlamaktır. Irak sınırında da, İngiltere'yi uğraştıracak sınır olayları çıkarmak amacını güdüyordu.[79]

74. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s.557
75. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.I, s. 134 (25.9.1920)
76. **Türk İstiklâl Harbi**, C.II, 2. kısım, s.166 ve C.IV, s.149
77. Sonyel, **a.g.e.**, s.193
78. **Türk İstiklâl Harbi**, C.II, 2. kısım, s.166
79. Sonyel, **a.g.e.**, s.195

Halil Paşa Anadolu direnişine yardımda bulunması için Azerbaycan'daki Müsavat yönetimini ikna etmek üzere Eylül 1919 tarihinde Bakü'ye gönderilmiş ise de; Azerbaycan yönetimi, barış konferansında İngiltere'nin desteğini sağlayacağı umuduyla olumlu davranmamıştır. Bu aşamada Müsavat yönetiminin karşıtlarıyla ilişki kurulmuş, "...ırk ve din bakımından kardeş olan Türklerle Azerbaycanlıların birbirini desteklemeleri gerektiği..." vurgulanmıştır. 28 Nisan 1920'de Sovyet ordusu, Türklerin yardımıyla Azerbaycan'ı işgal etmiş,[80] bundan sonra olumlu ilişkiler kurulmuştur.

Büyük Millet Meclisi'nce Müslüman ülkelerle ilişkiler olumlu ve Ulusal Ant ilkeleri çerçevesinde yürütülmüş, ilişkilerden Ulusal Kurtuluş Savaşı lehine yararlanma yoluna gidilmiştir.

80. **a.g.e.**, ss.180-182

VI - KURTULUŞ SAVAŞI İÇİN DIŞARIDAN YAPILAN EYLEMLİ EKONOMİK YARDIMLAR

A- SOVYETLER BİRLİĞİ

Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca, Sovyetler Birliği'nin yapmış olduğu silah ve cephane yardımları, Anadolu hükümetinin tuttuğu kayıtlara göre şöyledir:

Cinsi	Tüfek (adet)	Ağır ve hafif makinalı Tüfek (adet)	Mermi (sandık)
Osmanlı	392	-	6749
Alman	3855	15	3554
Rus	11820	50	12683
İngiliz	10328	139	11744
Manliher	10571	40	8600
Fransız	341	80	244
Japon	480	-	13
Meksika	25	-	-
Büyük çaplı mavzer ve martin	-	-	1000
Toplam	37812	324	44587

Top Cinsi	Top (adet)	Mermi (adet)	Kama (adet)
7.5 lik Fransız Sahra	12	234000	—
8.4 lük İngiliz Sahra	28	28066	—
12 lik Fransız Muhasara	6	1785	—
11 lik İngiliz Obüs	6	1322	—
15 Sahil	3	6600	—
Rus Sahra	11	76000	—
Krupp Obüsü	—	4000	
7.5 lik Japon	—	—	11
Toplam	**66**	**141173**	**11**

[1]

1. Kâzım Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları Basımevi, 1971, s.219

Sovyet belgelerine göre ise savaş boyunca Anadolu'ya; 39.325 tüfek, 62.986.000 tüfek mermisi, 54 top, 1000 atımlık top barutu, 147.079 top mermisi, 4000 el bombası, 4000 şarapnel mermisi, 327 makineli tüfek, 20.000 gaz maskesi, 1.500 kılıç, 200.6 kilogram külçe altın (Eylül 1920'de), 10.000.000 altın ruble (Nisan 1921'den, Mayıs 1922'ye kadar) yardımda bulunulmuştur.[2]

Her iki veride de, önemli farklılıklar görülmemekte, farklılıklar benzer malzemenin kayıtlara değişik isimlerle geçmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bomba topunun top olarak işlenmesi gibi.

Sovyet yardımının süreç içindeki gelişimini irdelememiz konuyu aydınlatacak, verilerdeki eksikliklerin giderilmesine yardımcı olacaktır:

1919 Mayısında Havza'da yapılacağı vaat edilen Sovyet yardımı, bir yıllık bir süre geçmesine karşın başlamamıştır.[3] Yardımın başlamama nedeni olarak, Anadolu'nun bu süre içinde Sovyetler Birliği'ne ulusal direnişin kararlılığını, niteliğini kavratamamış, başarıya ulaşacağına inandıramamış olması gösterilebilir.

Mustafa Kemal Paşa, 26 Nisan 1920 tarihinde Lenin'e yazdığı mektupta Sovyetler Birliği'nin, emperyalizme karşı savaşan Türkiye'ye yardımda bulunacağına inandığını belirtmiş; 5.000.000 altın lira ile görüşmeler sonucu miktarı sonradan saptanacak silah ve cephane, askeri teknik malzeme, birliklerin gereksinimini karşılayacak gıda malzemeleri isteminde bulunmuştu.[4]

Mustafa Kemal Paşa'nın, 3 Temmuz 1920 tarihli açıklamasına göre; bir Sovyet heyeti bizimle görüşmek üzere Erzurum'a hareket etmiş, vaat ettikleri paradan bir miktarını Sovyetler Birliği'nde bulunan temsilcilerimizle göndermek istemişlerse de, İngilizlerin eline geçeceğinden kuşkulanarak, kendi temsilcilerine vermişlerdir. Para henüz gelmemiştir.[5]

Halil Paşa, 1920 Temmuzunda Moskova'dan aldığı 100.000 Lira değerindeki 200 kilogram külçe altını Karaköse'de bulunan tümen komutanı Cavit Beye teslim etmiş,[6] Cavit Bey altınları 8 Eylül 1920'de Erzurum'a ulaştırmıştır. Altınların, "...iki yüz kilo kadarını Kâzım Karabekir Paşa, kendi kolordusunun ihtiyacı için alıkoydu, diğeri Ankara'ya gönderildi..."[7] Ankara'ya gönde-

2. Fahir H. Armaoğlu, **Siyasî Tarih 1789-1960**, 3.B, Ankara, A.Ü. Siyasal Bil. Fak. Yay., Ayyıldız Matbaası, 1975,s.630,
3. Meram, **Türk-Rus İliş...a.g.e.**, s.258
4. Alsan, **a.g.e.**, s.24; Gologlu, **Üçüncü Meş... a.g.e.**, s.249
5. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.I, s. 73
6. Tevfik Bıyıkoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959, s.19; Meram, **Türk Rus İliş...a.g.e.**, s. 265
7. Gologlu, **Üçüncü Meş...a.g.e.**, s.271; Karabekir, **a.g.e.**, s. 882

rilen altın 0,6 kilogram olamayacağına göre, bir kafile altın yardımının daha, aynı günlerde Erzurum'a geldiği düşünülebilir.

Halil Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta, Moskova'da Karahan, Çiçerin ve Kaminef ile görüştüğünü, bunların ulusal direnişe yardım etmeye kararlı olduklarını, ancak bunun ilanına şimdilik taraftar olmadıklarını belirtmektedir. Bu aşamada:

1- Saf altın olmak üzere 2.000.000 lira,

2- III. Kolordu için 20.000'i İngiliz, 20.000'i Rus, 20.000'i Japon olmak üzere 60.000 tüfek ile her tüfeğe 2.000-3.000 kadar mermi,

3- Bol cephane ile 108 İngiliz sahra topu,

4- 12 adet İngiliz obüsü (tahminen 10.5'luk) vermeyi düşünmektedirler. Ayrıca, henüz Sovyet yönetimine girmeyen, Taşnakların elinde bulunan Ermenilerle bir çekişmeye meydan vermemek üzere, "...bizim eski sınıra Rus kıtaatı sürmeyi düşünüyorlar ki, bu halde şömendöfer sevkiyatı başlayabilecek..." paranın miktarını da belki artırabileceklerdir.[8]

Halil Paşa'nın 13 Ağustos 1920 tarihinde Şark Cephesi Kumandanlığına gönderdiği şifreye göre; verileceği vaat olunan 500 kilogram altın Sefaret Başkâtibinde, gönderilmek üzere bulunmaktadır. Keros-Nahcivan yolunun veya demiryolunun güvenliğe kavuşmasıyla asıl büyük yardım, bizzat sefir tarafından getirilecektir. Uçak ile ulaşım, Zengezor dağları zirvesinin sisli olması nedeniyle olası görülmemekte, Yahlah'ta bulunan ilk kafile silah ve cephanenin yolun açılması ve güvenliğin sağlanmasıyla hemen gönderileceği belirtilmektedir.[9]

Kâzım Karabekir Paşa, haberi aynı gün Ankara'ya bildirerek, "...Bu şifrede bildirilen 500 kilo altına çok sevindik, asıl büyük kısmı da geleceğine nazaran ordunun malî vaziyeti korkunç vaziyetten kurtarılacaktır."[10] demektedir.

Karahan'la yapılan görüşmede gereksinim duyulan silah ve cephane naklinin hızlandırılması, kapalı olan Ermenistan yolunun bir an önce açılması istenmiştir. Karahan, Ermenistan'a gönderdikleri heyetle beraber, Halil Paşa ve Ankara'ya gidecek sefaret katiplerinden biri ile şimdilik 25 put (25 put 1000 kilogramdır) altın gönderdiklerini, dörder toplu iki batarya ile altı bin

8. Karabekir, a.g.e., s. 799
9. a.g.e., s. 849-850
10. a.g.e., s. 849. ("Bakü'de bir Osmanlı altınının kıymeti on bin ile yirmi bin ruble arasında tehalüf ediyor. Bin liralık banknotumuzu 1500 ruble kıymetindedir..." Karabekir, a.g.e., s.854)

tüfek, yüz mitralyöz ve çok miktarda cephanenin hazırlandığını söylemiştir.[11]

Bekir Sami Bey, Çiçerin ile görüşmesinden sonra, 30 Ağustos 1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanlığına gönderdiği raporda: Miktar ve zamanı dört güne kadar belli olacak ilk bölüm para ve silah yardımının Osman Bey'le (Lazistan Mebusu) gönderileceğini, silah nakli yapmak güç olduğu için Ermenistan dahilindeki yolun açılmasına çalışıldığını ve İtalya'dan silah sağlamak için para vermelerini teklif ettiğini belirtmektedir. Çiçerin incelenmek ve görüşülmek üzere, istenilen paranın miktarını bildirmemizi istemiştir. Bekir Sami Bey, "...Bir milyon kadar istemek..." düşüncesindedir.[12]

18 Eylül 1920 tarihinde Yusuf Kemal Bey'le beraber Trabzon'a 1.000.000 altın ruble ve bir vagon mavzer mermisi gelmiştir;

> "Mavzer fişeği ve mitralyöz yüklü 8 vagon da Moskova'da hazırdı. Rostov'a gelince oradan da 3 bin fişenkle 6 bin İngiliz tüfeği, 100 mitralyöz ve 7.5'luk İngiliz topu derdesti sevk olunduğunu bildirdiler. Osman Bey benimle beraberdi ve bütün sevkiyat işlerini o deruhte etmişti. Kendisini ben Rostov'da bırakarak geldim. Bu defa gönderilen altının salimen muvasalâtını haber alır almaz mütebaki verecekleri 4 milyon altın rubleyi de Moskova'dan yola çıkaracaklar. Osman Bey bunların arkası alınana dek orada kalacak.
>
> Karahan, İtalya'da hesabımıza 1 milyondan 3 milyon İtalyan lirasına kadar bir kredi açılmış olduğunu söyledi ve oradaki mümessillerine ibraz edilmek üzere bana bir şifreli bez verdi. Getiriyorum." [13]

Kafkasya yolu açılıncaya değin silah, cephane ve para yardımı; toplama ve transit merkezi Rostov'dan, Karadeniz'in Doğu kıyısındaki Tuapse ve Novorosiski limanlarına yöneltilmiş, Tuapse'den Osman Bey denetimindeki motor ve vapurlarla Trabzon, Samsun, İnebolu'ya gönderilmeye başlanmıştır. Taşımalar, Karadeniz'in İtilâf devletleri gemilerinin sıkı denetimi altında olması nedeniyle zorlukla yapılabilmektedir.[14]

1920 Eylül'ünde Trabzon'a gelen ilk silah ve cephane yardımında; 3387 tüfek, 2623 sandık cephane, 3000 dolayında süngü bulunmaktadır.[15]

---

11. Cebesoy, **Moskova Hat...a.g.e.**, s. 62
12. Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, İstanbul, Bahar Matbaası, 1967, s.165
13. Bıyıkoğlu, **Atatürk...a.g.e.**, s.20
14. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 542; (Bıyıkoğlu, Trabzon'a bir buçuk milyon altın ruble ile silah ve cephane, Samsun ve İnebolu'ya 1726 sandık Alman tüfek ve cephanesinin gönderildiğini belirtmektedir. T. Bıyıkoğlu, **a.g.e.**, s.69)
15. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s.542, (Yakın Tarihimiz C.II, s. 186 dan); (Eylül 1920 den Aralık 1920 başına kadar dört motörün toplam 3387 tüfek, 3590 kasatura, teferruatı ve 3624 sandık cephaneyi Trabzon'a getirmiştir. Gene eşya motörlerle Sinop'a, hava kötüyse İnebolu'ya çıkarılmaktadır. Asıl ve düzenli taşıma 1921 yılında başlayacaktır. **Türk İstiklâl Harbi**, C.V, s.26)

6 Ekim 1920'de Moskova'daki görüşmeler hakkında bilgi vermek için Ankara'ya gelen Yusuf Kemal Bey'in yanında 1.000.000 altın rublelik para yardımı vardır.[16] Karahan tarafından verileceği söylenen 60.000 silah, para ve topun kara yoluyla Ermeniler yüzünden gelmediği Büyük Millet Meclisi'nin 11 Ekim 1920 tarihli oturumunda söylenmekte, Anadolu ve Sovyetler Birliği arasındaki ulaşım sorununa çözüm aranmaktadır.[17] Sovyetler Birliği'nin isteği üzerine, Büyük Millet Meclisi üyelerinden de yardım ve yardım miktarının gizli tutulduğu anlaşılmaktadır. Gizli tutulmasının bir başka nedeni de gelen yardımlara, işgalci devletlerin, Rumların ya da yerli işbirlikçilerin saldırıda bulunması olasılığıdır.[18]

Başlangıcından 1920 yılı sonlarına kadar Sovyetler Birliği'nden Trabzon limanına ve Trabzon limanından aktarmalı veya aktarmasız İnebolu iskelesine gönderilerek depolara taşınan savaş araçları şunlardır:

Tüfek	Kasatura	Cephane	Tarihi - Araçları
184	192	422	22 Eylül 1920'de Rusya'dan ilk motorla
315	315	299	25 Eylül 1920'de Hayrettin motoruyla
191	191	59	27 Eylül 1920'de Şükran motoruyla
205	205	30	1 Ekim 1920'de iki makineli tüfek-Harun Kaptanın motoru ile
858	1108	727	1 Ekim 1920'de Nazım Kaptanın Mebruka motoru ile
652	615	1185	4 Ekim 1920'de Rüsumat motoru ile
564	854	494	20 Ekim 1920'de Gazal Römorkörü ile
438	478	412	1 Aralık 1920'de Rüsumat motoru ile

[19]

16. Bıyıkoğlu, **Atatürk...a.g.e.**, s.20
17. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.I, s. 160 (11.10.1920)
18. Peker, **a.g.e.**, s. 242
19. **a.g.e.**, s.243

Bunlara ek olarak Sovyetler Birliği'nden 29 Aralık 1920'de, aşağıdaki savaş araçları istenmektedir:[20]

200.000 tüfek (3/4 Alman, 1/4 Osmanlı mavzeri olmak üzere)

5.000.000 mermi

350 - 400 güçlü top

75.000 top mermisi (hiç olmazsa top başına 1000 mermi)

500 mitralyöz (her biri 15.000 mermi hesabıyla ve yedek parçalarıyla)

200 sahra telefonu ve yeterli kablo

200 ile 500 km muhabere edebilecek 5 telsiz istasyonu

200 Uçak

100 kamyon ve otobüs

40 binek otomobili

İç kolordu gereksinimini karşılayacak topçu koşum takımları

100.000 asker için elbise ve teçhizat

50.000 kaputluk kumaş

Eskişehir fabrikasını büyük imalathane haline getirecek uzmanlar, demiryolu rayı

Erzurum'da tüfek fabrikası

Ermenistan yolu açılıncaya kadar Novorosiski'den ayda 5.000 put (600.000 kilo) benzin

Nakliyatı süratle yapabilmek için deniz motorları.

Aynı günlerde Temsilciler Heyeti, Sovyetler Birliği'ne karşı ilkeler saptamakta, görüşmeleri bu ilkeler doğrultusunda yürütmektedir. Bunlar; Ulusal Ant sınırlarından fedakarlık yapmamak, Rus Bolşevizminin ülkemize girmesine kesin engel olmak, ülkeye 100.000 silah, o oranda mitralyöz, top ve bunların mermi ve donatımını sokmak, iki ülke arasındaki değişimi hızlandırmak ve geliştirmektir.[21]

Stalin, 22 Şubat 1921 tarihinde İngiltere ile ticaret antlaşması yaptıkları için Türkiye ile bağlaşıklık kuramayacaklarını, amaçlarının ticaret antlaşması aleyhinde olan Fransa ile, antlaşma taraftarı İngiltere'nin ve sonuçta Amerika'nın rekabetini doğurmak, kendilerine karşı olan bağlaşıklıkları parçala-

20. Cebesoy, **Moskova Hat...a.g.e.**, s.78

21. **a.g.e.**, s.116

mak olduğunu söylemektedir. Ulusal Kurtuluş Savaşı'na açık yada kapalı yardımda bulunacaklardır. Eğer Türkiye'nin bağlaşıklıktan amacı para, silah ve insanca yardım ise bunu derhal yapacaklar, kardeşlik antlaşması imza edebileceklerdir. "...Çünkü onda ticaret antlaşmasına zarar verecek bir şey yoktur."[22]

26 Şubat 1921 tarihinde başlayan Moskova görüşmelerinde sekiz adet görüş saptanmış; bir yandan Ulusal Ant ve boğazlar üzerinde durulurken, diğer yandan Sovyetler Birliği'nin yapacağı her türlü yardımın gizli bir antlaşma ile esas antlaşmaya eklenmesi, Çarlık Rusya'sı ile yapılan tüm anlaşma ve sözleşmelerle, savaş borçlarının ve kapitülasyonların yürürlükten kaldırılması, Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsilcilerince istenmiştir.[23]

Görüşmeler süresince, Sovyetler Birliği'nin yardım konusunu savsakladığı, silah ve cephaneler hakkındaki teklife kesin yanıt vermedikleri görülmektedir. 17 Mart 1921'e kadar kapitülasyonlardan ve Türkiye üzerindeki her türlü ekonomik isteklerden vazgeçmişlerdir. "150 milyon altın ruble istedik. Nihayet 10 milyon veriyorlar. Silâh ve mühimmattan çok şey istedik. Ancak 20 bin tüfek ile 200 mitralyöz ve bir top ve mühimmat veriyorlar."[24] 18 Mart 1921'de imzalanan, "...Muahede ile beraber...2 beyanname...aynı zamanda Çiçerin tarafından Türk hey'eti murahhasası reisine hitaben Rusya Cumhuriyet Hükümetinin 1921'den itibaren Türkiye'ye ihtiyacı iktisadiyesi için her sene altın olarak 10 milyon ruble vereceğini mutazammın bir mektup alındı. Paranın 5 milyonu derhal yola çıkarılacaktır. Silâhların gönderilecek ilk kısmının tekarrür eden listesini de iki güne kadar Hariciye Komiseri Sefir Paşa'ya resmen tebliğ edecek..."lerdir.[25]

4.000.000 altın rublelik yardımın ülkemize gelmesi, Sovyet Demiryolları yöneticilerince engellenmek istenmişse de, Kafkasya Parti Komiseri Orjenidetze'nin duruma el koymasıyla başarılı olamamışlardır.[26] Yardım, İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Dr. Rıza (Nur) Bey ile beraber 26 Nisan 1921 tarihinde Sarıkamış'a ulaşmıştır.[27]

II. İnönü Savaşının kazanılması üzerine Sovyetler Birliği, Hariciye Komiseri Çiçerin vasıtasıyla memnuniyetini belirtmiş, Yunanistan'ın, "...Anado-

22. **a.g.e.**, s.139
23. **a.g.e.**, s. 146
24. Tengirşek, **Vatan...a.g.e**, ss.227-228
25. **a.g.e.**, s.229
26. **a.g.e.**, ss.242-244
27. S.İ.Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, (Çev: Hasan Ali Ediz), İstanbul, Burçak Yayın., İstanbul Matbaası, 1967, s.114; **Karabekir**, **a.g.e.**, s.551; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.630

lu'da yaptıkları tahriplere karşılık 30.000 altın rubleyi Millî Türk hükümetine hediye" etmişlerdir.[28]

Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa, yardım sevkiyatının durdurulması üzerine Stalin ile ikinci kez 21 Nisan 1921' de görüşmüş, "Vaadedilen on milyon rublelik altının ikinci taksidi olan beş milyonun gönderilmek üzere çok acele yola çıkarılmasını rica..." etmiş. Stalin bunu iki gün içinde gerçekleştireceğini söylemiştir.[29]

Ağustos 1921'de Çiçerin'in mali durumlarının uygun olmaması nedeniyle; "...2-3 ay içerisinde Alman bankerlerinden Türkiye için bir istikraz akdine çalışacağız..." silah ve cephane istemlerinize uzmanlarımızın incelemeleri sonucunda yanıt vereceğiz, piyade silahı yardımını yapabileceğimizi şimdiden söyleyebilirim[30] demesi o günlerde Sovyetler Birliği'nin de ekonomik kriz içinde bulunduğunu göstermektedir. Yani, yardımın gecikmesinde politik hesaplar kadar Sovyetlerdeki mali sıkıntı da etkili olmaktadır.

1921 yılı bütçe görüşmelerinde; 1920 yılında Sovyetler Birliği'nden alınan paraların, borç kapsamında olmadığı için bütçeye gelir kaydedildiği belirtilmekte,[31] 1921 yılı bütçe açığının bir kısmının "Rus Sovyet Cumhuriyeti tarafından murahhaslarımıza senevi ita edilen on milyon ruble..." ile kapatılacağı, bunun dört milyon rublelik bölümünün Kars'a geldiği söylenmektedir. Altı milyonluk ikinci bölümünde geleceği tahmin edilmekte, "Rus altınları"nın piyasada 610 kuruş dolayında olduğu belirtilmektedir.[32]

1921 yılı içinde Sovyetler Birliği; 6.500.000 altın ruble, 33.275 tüfek, 327 makineli tüfek, 1500 kılıç, 20.000 gaz maskesi, 57.936.000 mermi, 120.479 top mermisi, 54 top, 2 avcı botu yardımında bulunmuştur.[33] Para yardımının; 4.000.000' u Nisan 1921'de, 1.400.000' i Mayıs-Haziran 1921'de, 1.100.000' i de Kasım 1921'de yapılmıştır.[34]

1921 yılında Trabzon'a gelen, fakat nereden geldiği belirtilmeyen malzemeler şöyle sıralanmaktadır: 60 kılıç, 56 top, 54.095 tüfek, 21.265 kasatura, 49.606 sandık mermi, 253.633 atım topçu cephanesi, 5.000 bomba, 470 makineli tüfek, 2.186 tel makası, 1.200 ton çeşitli savaş malzemesi, 867 ton akar-

---

28. **Türk İstiklâl Harbi**, C.II, 3. kısım, s. 511
29. Cebesoy, **Moskova Hat...a.g.e.**, s. 154
30. **a.g.e.**, s.249
31. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.II, s. 52
32. **a.g.e.**, s. 50
33. Alsan, **a.g.e.**, s.36; Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.66 (**Cumhuriyet** 30.9.1967 den)
34. Armaoğlu, **a.g.e.**, s.630; Alsan, **a.g.e.**, s.36

yakıt, 175 sandık tıbbi malzeme, 1.673 maske, 1.206 piyade kalkanı.[35] Yukarıdaki verilerle öncekiler karşılaştırıldığında, Sovyet yardımının 1920 yılında olduğu gibi sadece Trabzon üzerinden yapılmadığı, ayrıca bazı malzemelerin yardım dışı yollarla sağlandığı anlaşılmaktadır. Örneğin; Motorlu deniz ve kara araçları ve özellikle uçaklar için benzin, makine yağı ve gaz sağlanması, başlangıçta kömürle değişim şeklinde olurken, daha sonra para karşılığında Sovyetler Birliği'nden alınmaya başlanmıştır.[36]

Bu dönemde, "Ruslarla iyi bir siyaset yaparsak cephane de her şey de alabiliriz. Çünkü onlar bizim garp cephemizi kendi garp cephesi addederler" [37] düşüncesi ağırlık kazanmakta; Sovyetler Birliği'nin sınırımızda askeri yığınak yapması kınanırken, "...Fakat şu muhakkaktır ki daha gelmekte olan fabrikalarımızın her türlü vesaitimizi -yüzde bilmiyorum kaçını diyeyim- % 50'sini Rusya'dan tedarik etmekte bulunurken, Rus siyasetini ihmal edemeyiz"[38] denmektedir.

Şubat 1922'de Sovyetler Birliği; 12 bomba topu, 1.299 dağ topu mermisi, 175 mm.lik 9.028 şarapnel, 315 obüs tanesi, 7.578.000 Alman mermisi, 177 sandık piyade cephanesi vereceklerine dair söz vermişler, bunların küçük bir kısmı getirilebilmiştir. Mart ayında, üç büyük çaplı top ve engelleme ağlarının, taşınmaya hazır olarak Novorosiski limanında bulunduğu Dışişleri Bakanlığına bildirilmiş, bunların Trabzon limanına taşınması gerçekleştirilmiştir.[39] Nisan ayında da, Batum ve Novorosiski limanlarından 8.382 sandık piyade cephanesi, 425 sandık Avusturya ve Belçika cephanesi, 2.800 sandık topçu cephanesi, 10 mayın ve 492 Rus sahra topu mermisi İnebolu ve Samsun limanlarına ulaştırılmıştır.[40]

9 Şubat 1922 tarihinde Sovyetler Birliği'nden alınan paranın ne kadar olduğu sorusuna, Maliye Bakanı Hasan Bey;

> "-Muvazene-i hariciye namına şimdiye kadar gelen 6 milyon 160 bin rubledir. Yani 616 bin altındır. Şunu arzedeyim ki bunun 116 bini buraya gelmemiştir, on milyon rublelik Rus altını Moskova sefaretimiz vasıtasıyla Ruslardan tesellüm edilmiş ve ordunun teçhizatına sarfedilmek üzere Nuri Bey, Saffet Bey isminde işittiğim adamlara tevdian mübayaatta bulunmak üzere Almanya'ya sevk edilmiş..." demekte, "...Kâzım Karabekir Paşa'nın aldığı para ne oldu?" sorusunu, "400 bin altın getirmişti. Bu şark cephesinde kalmıştır" *şeklinde yanıtlamaktadır.* [41]

---

35. **Türk İstiklâl Harbi**, C.V, s.235
36. **a.g.e.**, ss.39,110-111
37. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.II, s.137 (2.8.1921)
38. **a.g.e.**, s. 470 (13.12.1921)
39. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s.547 (**Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz Hazırlığı ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)**, C.II, 6. kısım, 1. kitap, s. 243,246 dan)
40. **a.g.e.**, s.251
41. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.II, s.722

24 Mart 1922 tarihli Büyük Millet Meclisi gizli oturumunda, Sovyet yardımlarının gizli tutulması zorunluluğu dile getirilmekte; yardım konusundaki söylentilere karşı resmi açıklama yapılmamakta, sorular kısa yanıtlarla geçiştirilmeye çalışılmaktadır. Yardım, para ve savaş malzemesi (mühimmat) şeklinde olmuştur. Savaş malzemesinin bir kısmı da yollardadır. Kalan 3.500.000 altın ruble için, bize 10.000 altın, yani 750 kuruş hesabıyla 75.000 liralık bir avans yapmışlardır.[42] 3.500.000 altın rublelik yardım ise 1922 Mayısında teslim edilecektir.[43]

Mayıs ayında ticari ilişkilere yön vermek üzere bir sözleşme imzalanmıştır. Buna göre, Sovyetler Birliği her ay belli miktarda benzin, uçak benzini, silindir yağı, ince ve kalın makine yağı ve petrol verecektir. Bunlara karşılık Zonguldak ocaklarından yıkanmış kömür alacak, değişime konu olacak kömür ve akaryakıtın fiatları, her iki hükümetin birlikte saptayacağı tutarlar olacaktır.[44]

Sovyetler Birliği'nden sağlanamayan savaş malzemesinin Almanya'dan alınması kararlaştırılmış, bu amaçla Sovyetler Birliği'nden alınıp Berlin'e gönderilen altın rublenin miktarı 1.760.000'e ulaşmıştır. İlk olarak pilotlarıyla beraber 26 adet uçak ve benzin, yüzer mermiyle beraber 1.000 Parabellum tabanca, 1.000 adet altılık Zeis dürbünü, 10.000 Alman tüfeği, 10.000.000 Alman cephanesi, 5.000 kılıç, 2.000 ayar takımı, 5.000 kilometre orta kablo, 100 adet batarya dürbünü, 6.000 adet kuru lâklanşe pili, 100.000 yumurta el bombası, bir telsiz-telgraf istasyonu Almanya'dan kaçak olarak alınmış; İngiliz takibi, Sovyetler Birliği'ndeki limanların donması ve İngiltere'den çekinilmesi gibi nedenlerle Anadolu'ya getirilememiş, başkalarına da satılamadığından boşa gitmiştir[45] denmekte ise de, Büyük Millet Meclisi gizli oturumlarında bu malzemenin Novorosiski'den Anadolu'ya gönderildiği ve ödenen paranın (Almanya- Berlin) 1.600.000 lira olduğu belirtilmektedir.[46]

Nereden geldiği belirtilmeyen, 1922 Ocak ayından Haziran ayı sonuna kadar Trabzon'a gelen malzemenin miktarı şöyledir:[47]

---

42. **a.g.e.**, C.III, s.143-144
43. Alsan, **a.g.e.**, s.36
44. **Türk İstiklâl Harbi**, C.V, s.110-111
45. Cebesoy, **Moskova Hat... a.g.e.**, s.312
46. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.II, s.460 ve C.III, s.506
47. **Türk İstiklâl Harbi**, C.V, s.235-236

3	150/45 mm.lik gemi topu
2	75 mm.lik top
2	210 mm.lik obüs
12	bomba topu
4	Fransız dağ topu
1286	ton topçu cephanesi
3346	tüfek
23	makinalı tüfek
62	makinalı tüfek namlusu
676	ton piyade mermisi
295	ton (350 adet) mayın
120,5	ton bomba
17,5	ton barut
4	ton fabrika aletleri
18,5	ton askeri eşya
4	nakliye arabası
12	telsiz
14455	süngü
78	ton çeşitli mühimmat.

Temmuz 1922'de Trabzon'a çeşitli marka (mavzer, Avusturya, Alman) tüfekler yanında piyade mermisi, kasatura, benzin, ateşli sahra mermisi, barut, havan şarapneli, top tekerleği, Osmanlı dağ topu gereçleri, gaz, uçak parçaları gibi malzemeler gelmişken, Ağustos ayında sadece 4.7 ton gaz ile 3.22 ton benzin gelmiş olması,[48] bir bakıma ordunun büyük saldırı için son hazırlıklarını Temmuz ayı içinde bitirdiğini göstermektedir.

Sovyetler Birliği'nin, Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca Anadolu'ya yaptığı malzeme yardımının kesin dökümünü yapmak sanırım şimdilik olası değildir. Bunun en büyük nedeni yardımın hem Sovyet, hem de Türk yetkililerince gizli tutulması, bir düzen içinde yapılmamış olmasıdır.

48. a.g.e., s. 237

Sovyet resmi belgelerine dayanılarak verilen rakamlara göre Sovyetler Birliği;

Nisan 1921'de 4.000.000

Mayıs-Haziran 1921'de 1.400.000

Kasım 1921'de 1.100.000

Mayıs 1922'de 3.500.000 olmak üzere toplam 10.000.000 altın rublelik para yardımında bulunmuş, Eylül 1920'de 200.6 kilogram külçe altın vermiştir.[49]

Yusuf Kemal Bey'in 6 Ekim 1920'de beraberinde getirdiği 1.000.000 altın ruble ve 1922 yılına kadar Türkiye adına Berlin'e gönderilip, savaş malzemesi alımında kullanılan 1.760.000 -yada 1.500.000- altın rubleyi de buna eklediğimizde para yardımının toplamı 12.790.000 altın rubleye ulaşmaktadır. 18 Eylül 1920'de hesabımıza İtalya'da açıldığı belirtilen 1.000.000 -3.000.000 İtalyan lirası kredi de kullanılmış ise bu toplam daha da artacaktır.

Erzurum'a gelen 200,6 kilogram altının, 200 kilogram kadarının Kâzım Karabekir Paşa tarafından kolordu gereksinimi için alıkonulup, gerisinin Ankara'ya gönderildiğinin belirtilmesi verilerde bir eksiklik olduğu izlenimini vermektedir. 200 kilogram altının kolorduda kaldığı belirtildiğine göre, Ankara'ya altın gönderilmesi; 13 Ağustos 1920'de Halil Paşa'nın gönderilmek üzere bulunduğunu söylediği 500 kilogram altının, ya da Karahan'ın 25 put (1.000 kilogram) olarak belirttiği altının, Erzurum'a gelmiş olmasına bağlıdır.

Genel olarak Eylül 1920'de başlayan Sovyet yardımı, I. İnönü Savaşının kazanılması ve 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın imzalanmasıyla hız kazanmış, 1922 yılında yavaşlamıştır. Bu durum, Sovyetler Birliği'nin siyasası ile olduğu kadar, mali durumuyla da sıkı sıkıya ilişkilidir. Yardımlarını Sakarya Savaşı sonrası yavaşlatmış olmalarının nedeni, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin batı ile olumlu ilişkiler araması ve bunda başarılı olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

49. Armaoğlu, a.g.e., s. 630

B - MÜSLÜMAN ÜLKELER

Dünya Müslümanları arasında; İngiliz egemenliği altında bulundukları halde, halifeye bağlılıklarını sürdürmeye çalışanların başında; 1914 yılında Irak cephesinde Türklerle çarpışmak istemeyen, ayaklanmaları İngilizlerce bastırılan Hint Müslümanları gelmektedir.[50]

Anadolu'nun yer yer işgal edilmesi, halifenin bulunduğu İstanbul'un yabancı devletlerin gözetimi altında bulunması, Hint Müslümanlarının karşı gösterilerine yol açmış; kurdukları dernekler İngiltere'ye baskı yaparak halifeliğin korunmasını sağlamayı amaçlamışlardır. Hareket, İstanbul'un resmen işgal edilmesi üzerine güçlü bir akıma dönüşmüştür.[51]

Hint Müslümanlarının önderi Mevlâna Mehmet Ali Han, Anadolu'ya maddi yardımda bulunmak için, bir yardım komitesi kurmuş, Anadolu'ya gönderilen para bu komitenin açtığı kampanya sonucu toplanmıştır. İngiltere'nin, Hint Müslümanlarının sempatisini casusluk için kullanarak yararlanmaya çalışması üzerine, Ulusal Kurtuluş Savaşı süresince, Hint Müslümanlarının yardımı üzerinde fazla durulmayacak, umut bağlanmayacaktır. Örneğin; 1 Kasım 1920'de Emir Ali, Hint Müslümanlarının Anadolu'ya göndermek üzere topladığı para yardımının Dr. Frew'e verildiğini açıklamıştır. Oysa Ankara Hükümetince Dr. Frew'un İngiliz casusu olduğu bilinmektedir. Öte yandan, kendisinin Hint Müslümanlarının yardımı konusunda özel elçi olarak Anadolu'ya gönderildiğini söyleyen Mustafa Sagir'in de, İngiliz casusu ve amacının Mustafa Kemal Paşa'yı öldürmek olduğu saptanmış, idam edilmiştir.[52]

Merkezi Bombay'da bulunan Hindistan Hilâfet Komitesi'nin (İndian Committce of the Caliphate) açmış olduğu yardım kampanyası sonucu Ankara'ya 125.000 İngiliz lirası (600.000 lira) ulaştırılmıştır. Bu para yardımı hazineye girmemiş; Mustafa Kemal Paşa'nın emrine verilerek, Osmanlı Bankasında saklanmış, savaşın tüm mali sıkıntılarına karşın el sürülmemeye çalışılmıştır.[53]

Büyük Taarruz öncesi, saldırının son hazırlıklarının giderini karşılamak için paraya gereksinim duyulması üzerine, Hint Müslümanlarının 600.000 lirayı bulan yardımı Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Maliye Bakanlığına devredilmiş,[54] zaferden sonra paranın ordu gereksinimi için kullanılmayan 100.000 liralık bölümü, Yunanlıların yakıp, yıktığı köylerin onarılması, halka yardım edilmesi amacıyla Batı Cephesi Kumandanlığına gönderilmiştir.[55] Bü-

50. Müderrisoğlu, a.g.e., s.555
51. a.g.e., s.555
52. a.g.e., ss. 556-557
53. a.g.e., s. 557
54. Özalp, a.g.e., s.233
55. Müderrisoğlu, a.g.e., s.558

yük Taarruz öncesi, saldırı giderlerinde kullanılan 500.000 liranın 380.000 lirası zaferden sonra Bakanlar Kurulu kararı ile Mustafa Kemal Paşa'nın emrine verilmiş, söz konusu paranın 250.000 lirası bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından Türkiye İş Bankasının kuruluş sermayesi olarak kullanılmıştır.[56]

23 Eylül 1919'da, Anadolu direnişi için Azerbaycan'dan yardım istemek üzere Kâzım Karabekir Paşa tarafından Bakü'ye gönderilen Halil Paşa; Azerbaycan'dan mali ve askeri yardım yanında, Sovyetler Birliği ile işbirliği yapılabilmesi için kendilerine gerekli ortamı yaratmakla görevlendirmiştir. İstemler, barış konferansında İngiliz desteğini sağlamak amacında bulunan Müsavat yönetimince olumlu karşılanmamıştır. Müsavat yönetiminin yıkılmasından sonra ilişkiler yoğunlaşacaktır.[57] Büyük Millet Meclisi'nin 25 Eylül 1920 tarihli gizli oturumunda, "Azerbaycan'dan gelen seksen bin lira ne oldu?" sorusuna yanıt verilmediği görülmektedir.[58]

Irak'ta İngilizler aleyhinde oluşan hareket, bazı aşiretlerin ayaklanmasına yol açmış, ayaklanan aşiretler Osmanlı Hükümetinden başka hükümet tanımadıklarını belirtmişlerdir. Irak hareketinin yardım istemleri karşısında Mustafa Kemal Paşa, 21 Mart 1920 tarihinde Osmanlı Milli Hareketi ve Bolşevikler Başkanı Nasuhi Bey'e gönderdiği mektupta, Türk kuvvetlerinin Irak'a yardım edebilme olanağının bulunamadığını, "... Mısırlıların göndereceği paranın bir kısmını aşiret başkanlarına..." dağıtılmasını ve bir kısmı ile silah ve cephane alınarak, İngilizlerle çete savaşına girilmesini önermektedir.[59] 4 Haziran 1920 tarihinde yardım isteminde bulunan Sa'dun Paşa'ya, Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından 10.000 altın, iki top, iki makineli tüfek, 400 mavzer ve yeteri kadar cephane yardımında bulunulmuş, bazı Türk subayları Sa'dun Paşa'nın emrine verilmiştir.[60]

Suriye'de, Fransa aleyhtarı akıma önderlik eden Yasin Paşa, Suriye'nin bağımsızlığı için Anadolu'dan yardım isteminde bulunmakta, " Suriye'nin bağımsızlığını destekleyiniz. Ülkelerinizi size iade etmeye çalışıyoruz. Bu fırsatı kaçırmayınız...Size asla ihanet etmeyeceğiz" [61] demektedir. Yardım istemleri karşısında Mustafa Kemal Paşa, Suriyelilere, Fransızlara saldırmalarını önermiş; Suriye, Irak ve Türkiye arasında, bu ülkeler özgürlüğe kavuştuktan sonra bir konfederasyon kurulması önerisini, kabule hazır olunduğunu bildirmiştir.[62]

56. Cem, **a.g.e.**,s.266; Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s.563
57. Sonyel, **a.g.e.**, ss.179-180
58. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.I, s.134 (25.9.1920)
59. Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.28
60. **a.g.e.**, s. 29
61. Sonyel, **a.g.e.**, s.193
62. **a.g.e.**, s. 193

Kısaca, Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca Müslüman ülkelerden önemli miktarda yardım alınmamış, yardımlarına umut bağlanmamıştır. Hint Müslümanlarının içten, sınırlı yardımları yanında, Azerbaycan'dan da yardım alındığı söylenebilir. Irak ve Suriye ise, Büyük Millet Meclisi Hükümetinden yardım istemektedir.

C - BATILI ÜLKELER

Sovyetler Birliği ile ilişkiler yoğunlaşırken, batılı devletlerle de antlaşmalara doğru önemli adımlar atılmış, özellikle Fransa ile ilişkiler geliştirilmiştir. Emperyalist batılı ülkeler siyasalarını Yunanistan'ın başarılı olup olmaması üzerine oluşturarak, elden geldiğince eski ayrıcalıklarını korumaya çalışmakta, Sevres Antlaşması'na benzer koşullarla barış girişimleri boşa çıkınca,[63] tek tek görüşme, ayrıcalık kazanma yollarını denemektedirler.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Anadolu direnişi karşısında zorlanan Fransa, I. İnönü Zaferinin de etkisiyle İngiltere'yi Sevres Antlaşması'nın yumuşatılmasına zorlamış, sonuç alınamamasına karşın barış için ilk adımlar atılmış, II. İnönü Zaferinden sonra Franklin Bouillon'un Ankara'ya gelmesiyle yoğunlaşan görüşmeler, Sakarya Zaferinden sonra imzalanan Ankara Antlaşması ile sonuçlandırılmıştır. Fransızlar, Anadolu'da bağımsız, İngiliz istemlerine karşı koyabilen bir Türk devletinin yaşamasını kendi çıkarları açısından gerekli görmektedirler.

I. İnönü Savaşından sonra, Fransız barış girişimleri demiryolu, sınır ve özellikle sermaye sorunlarını kapsamaktadır. Fevzi Paşa, "...biz ecnebi sermayesinin memleketimize girmesine taraftarız...Fakat asıl sermayenin bizim memleketimizden gelmesine taraftarız."[64] "...teşebbüsatı iktisadiyede bulunmalarına yine de bizim menafiimiz ve kanunlarımız dairesinde müsaade..."[65] edileceğini söyleyerek, ayrıcalık tanınmayacağını vurgulamaktadır.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda gereksinimi duyulan silah ve cephane; İtalya ve diğer Avrupa ülkelerinden kaçak ya da satın alma yoluyla sağlanmakta,[66] Fransız, Bulgar ve Amerikalılar ile ticari ilişkiler konusunda görüşmeler yapılmaktadır[67] Öyle ki, "...hariçten vukubulan mübayaat her memleket üzerin-

63. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.III, ss.164-169 ve C.II, s.213
64. **a.g.e.**, C.II, s.74
65. **a.g.e.**, C.II, s.77
66. **a.g.e.**, C.I, s.124(9.8.1920)
67. **a.g.e.**, C.II, s.90-94 (27.6.1921)

den, İtalya'dan, Fransa'dan, Rusya'dan, Almanya'dan, Avusturya'dan olmuştur..." Paralarını alamayacakları kaygısıyla Anadolu'ya fazla güvenmemekte, bankaya teminat yatırılmadığı sürece pazarlığa bile girişmemektedirler.[68]

15 Ekim 1921 tarihli Büyük Millet Meclisi oturumunda, Fransa'nın yardımda bulunacağı sözlerine karşı Dr. Mazhar Bey (Aydın), "...Şimdiye kadar dostça geçinen İtalyanlardan, şuradan buradan geldi, gelecek diye her gün söz işitiyoruz. Müsbet olarak hiçbir şey yoktur. Yalnız Rusya'dan gelen muavenet ve yardımdır"[69] demekte, Sakarya Savaşı sonuna kadar batıdan yardım alınmadığını ileri sürmektedir.

Ankara Antlaşması metni ve eklerinde yer almamakla birlikte Fransa'nın Türkiye'ye silah ve savaş malzemesi vermesinin Ankara görüşmeleri sırasında kararlaştırılmış olunduğu, bir anlaşma koşulu haline getirmeksizin Franklin Bouillon'un, Başbakan Briand'ın onayını alarak, Kilikya boşaltılırken silah, cephane, üniforma, at ve otomobillerin ulusal direnişe yardım olarak bırakılması konusunda Mustafa Kemal Paşa'ya söz verdiği anlaşılmaktadır. Antlaşmada yer almamasının nedeni, Müttefiklerin Türk-Yunan Savaşında tarafsızlık konusunda anlaşmaları, Sakarya Savaşı öncesinde İngiliz diplomasisinin savaşan devletlere silah ve malzeme satışını önleyen Silah Ticaret Sözleşmesini istediği gibi yorumlamasıdır. İngiltere, firmaların savaşan taraflara silah satışlarına bir engel olmadığını ileri sürmüş, Müttefikler Yüksek Komisyonu da bu yönde karar almıştır. Bunun üzerine İngiliz firmaları Yunan ordusuna silah ve cephane vermeye başladılar. Satış serbest bırakılmıştır ama Müttefiklerin tarafsızlık ilkesi yürürlüktedir. Yani Yunanistan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine silah yardımı yasaktır. Bu nedenle Franklin Bouillon ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüşmelerde yardımın dolaylı olarak yapılması kararlaştırılmıştı. " Fransız birlikleri Kilikya'yı terk ederken silah ve malzemelerini orada bırakacaklar ya da özel şahıslara devredecekler"di. Böylece Fransa da tarafsızlık ilkesini uyguluyor olacaktı.[70]

Ankara Antlaşması görüşmelerinde verilen sözler gereği Fransa, Adana'yı boşaltırken aşağıdaki savaş malzemelerini Büyük Millet Meclisi Hükümetine bırakmıştır:

---

68. a.g.e., C.III, s. 505 (7.7.1922)
69. a.g.e., C.II, s. 324
70. Ada, a.g.b., s.344-346

Cinsi	Tüfek (adet)	Mermi (sandık)	Adet
Türk	4.484	574	—
Alman	3.864	—	—
Manliher	•10	—	—
Büyük Çaplı Mavzer	—	247	—
Gra	—	101	—
Schneider	—	577	—
Muhtelif	—	6	—
Büyük Çaplı Martin	1.730	—	—
Brege Tayyaresi	—	—	10
Hangar (X)	—	—	10
Yedek motor (X)	—	—	4
Telsiz İstasyonu (X)	—	—	4

(X) İşaretliler mubayaa, diğerleri hediyedir.

[71]

Fransızların, Güney Anadolu'daki işgal bölgelerinden çekilirken bıraktıkları askeri malzemenin 200.000.000 frank değerinde olduğu [72] belirtilmekle birlikte, bazı yerleri boşaltırken, ellerindeki silah ve cephaneyi Ermeni çetelerine bıraktıkları da ileri sürülmektedir.[73] Yardım çizelgesine bakıldığında, Fransa'nın bu yardımı gerçekten isteyerek, Anadolu direnişine katkıda bulunmak amacıyla yaptığını söylememiz güçtür. Öyle ki, ya verilen silahın mermisi yoktur, ya da verilen merminin silahı yardım kapsamında değildir. Bunun yanısıra Müttefik Yüksek Komisyonunun kararı; Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Fransa piyasasından silah satın almasını kolaylaştırmıştır. Sakarya Savaşı esnasında Fransız tüccar ve sanayicilerinden tüfek, top ve cephane sağlamak üzere Fransız mali çevreleri nezdinde girişimlerde bulunuldu. Fransız tüccarları Ankara'dan gelen siparişleri yerine getirmek üzere harekete geçtiler. Bir İngiliz istihbarat raporuna göre; 14 Ekim 1921'de bir Fransız tüccarının Türk milliyetçilerine 100.000 Mauser tüfeği satması için

71. Özalp, **a.g.**e., s.221 (Fransız birliklerinin işgal bölgelerinden çekilirken bıraktıkları bu savaş malzemeleri Ankara Antlaşması metninde bulunmamaktadır.); Fransız Dışişleri'nin 6 Kasım 1921 tarihini taşıyan notasında Franklin-Bouillon'un Türklere bırakılmasını istediği malzeme listesi şöyle idi: 800 at, 75'lik 120 adet ve 115'lik 80 adet top ve büyük miktarda cephane. Ancak bu malzemenin devrinin Fransız bürokrasisinin yavaş ilerlemesi nedeniyle çok geç gerçekleştiği belirtilmektedir. Ada, **a.g.b.**, s.346)
72. s.s.c.b. Bilimler Akademisi, **a.g.**e., s.72
73. **Türk İstiklâl Harbi**, C.IV, s. 153

anlaşmaya varılmıştı. Bu sipariş süngüleri ve tüfek başına 1.000 mermiyle birlikte Anadolu'ya teslim edildi. 20 Eylül'de bir başka Fransız tüccar, 30.000 tüfeklik bir parti teslim etmek üzere anlaşma imzalatmıştı. Ayrıca, henüz görüşme aşamasında olan siparişler de vardı.[74]

Bulgar Türkoloğ Ahmedov yaptığı çalışmada, Fransa'nın Türkiye'ye yapacağı yardım konusunda 1922 yılı başında anlaşmaya varıldığını belirterek, başlıca yardım kalemlerini şöyle sıralar:

1- Ayakkabılarıyla birlikte 10.00 haki üniforma (yeni ve iyi durumda)
2- Suriye Jandarmasına ait 10.000 tüfek ve mermileri
3- Türklerin seçeceği 2.000 at.
4- On uçak, on adet yedek motor, on çadır-hangar ve Adana telsiz istasyonunun tüm teçhizatı.

2 Mart 1922'de Fransız Genelkurmay'ınca Beyrut'tan gönderilen şifre telgrafta; 1 Martta Türklere 10.000 haki üniforma, 4.000 Mauser tüfeği ve 2.080.00 mermi ile 373 at verildiği bildirilmiştir. Yine 1922 başlarında adı geçen 10 adet uçak, yedek motorlar ve diğer ilgili malzemenin Gruenblatt ve Comby adlı iki Fransız vatandaşının ortak olduğu bir Fransız şirketine bırakıldığı ve onların da bu malzemeleri "kadostro" çalışmalarında kullanılmak üzere Kadostro Müdürü Mehmet Şevki Bey'e devrettikleri belirtilmelidir.[75]

1920 yılında İtalya'ya giden satınalma komisyonunun beyan ettiği silah ve cephane ile 30.000 kat elbise, 80.000 çadır (fotin vb. dahil), Sakarya Savaşından önce Anadolu'ya ulaşmamıştır. Alınan elbise, silah, cephane pahalıya mal olmakta, Bakanlar Kurulu mevcut altınları, gümrükleri rehine vererek borç para bulma yolunu denemektedir.[76] Döviz stoklarının büyük bölümü yabancı ülkelerden, özellikle Fransa ve İtalya'dan silah satın alınmasında kullanılmaktadır. Örneğin; 17 Temmuz 1922'ye kadar İtalya'dan alınan malzemenin tutarı 1.840.000 İtalyan Frangına ulaşmıştır.[77]

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda İtalya tarafından Hilâliahmer'e 300.000 lira bağış yapılmıştır. Bu bağışın Büyük Millet Meclisi adına gelip Maliye Bakanlığı'nca kullanıldığı savı, 11 Nisan 1922 tarihinde Maliye Bakanı tarafından yalanlanmakta, paranın Hilâliahmer'e geldiği ve bu kurumca harcandığı belirtilmektedir.[78]

---

74. Ada, **a.g.b.**, s.346
75. **a.g.b.**, ss.346-347
76. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.II, s.399 (29.10.1921)
77. **a.g.e.**, C.III, s. 502-503
78. **a.g.e.**, C.III, s. 203

Amerika Birleşik Devletleri, Anadolu direnişinin başarıya ulaşıp, ulaşamaması ile fazlaca ilgili görünmemekte, Anadolu ticaretini ele geçirmeye çalışmaktadır. İşgalci ülkelerin, Amerika Birleşik Devletleri ticaretinden belediye, liman resimleri gibi bazı vergiler almasına Amerikan Dışişleri sert tepki göstermekte, "...savaştan önceki rejimin aynen uygulanmasında..." direnmektedir.[79] Anadolu direnişine yardım konusunda belirgin bir eylemi görülmemekte, küçük kişisel eylemler göze çarpmaktadır. Örneğin; 1919 Nisanında "...iki Amerikalı güya aç halka un tevzi etmek üzere..." Erzurum'a gelmişlerdir.[80] 1920 yılında, "Near East Relief" aracılığı ile İstanbul'a Amerikan yardımı gelmiştir. Yardım, özellikle Rum ve Ermeni fakirlerine yapılmıştır.[81]

Bu durumda, batılı ülkeler arasında, Ulusal Kurtuluş Savaşına yardımda bulunan tek devlet Fransa'dır. Fransa, Antlaşma imzalandıktan sonra para yada avansla her istenilenin verileceğini söylemiş,[82] Fransa'dan, Cemal ve Sıtkı Beyler tarafından; 1500 Fransız hafif makineli tüfek, 2735 sandık mermi, 1 adet Kompresör, 11 adet schneider beşik ve kaması, 2 ton şaplı kösele, 35 adet hava tulumbası, 2 sandık top parçası satın alınmıştır.[83] Daha da önemlisi, Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Ankara Antlaşması'ndan önce kaçakçılardan aldığı malzemeyi doğrudan doğruya Fransa'dan alma olanağına kavuşmaktadır.

Kısaca, karşılıklı girişimlerde bulunulmasına, Fransa ile Ankara Antlaşması yapılmasına karşın; Mustafa Kemal Paşa'nın deyimiyle, "...1922 senesi Ağustosuna kadar da garp devletleriyle müspet mânada ciddî münasebetler vuku bulmadı. Memleketimizde bulunan düşmanları silâh kuvvetiyle çıkarmadıkça, çıkarabilecek mevcudiyet ve kudreti milliyemizi fiilen ispat etmedikçe..."[84]

---

79. Evans, **a.g.e.**, s.188
80. Karabekir, **a.g.e.**, s.22
81. Çavdar, **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla...a.g.e.**, s. 135
82. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.II, s.366; Serhan Ada çalışmasında Fransa dışında, İtalya'nın da Ulusal Kurtuluş Savaşına savaş malzemesi yardımında bulunduğunu ama miktarının kesin olarak bilinmediğini ileri sürmektedir. Verdiği bilgiye göre "Yarbay Fago'nun 1920'de Ankara'da yaptığı görüşmelerde askeri yardım üzerinde duruldu. 1920 yılında bir İtalyan Bankası olan Banco di Sconto İngiliz malı 2.500 eski ve 800 yeni kamyonun Selânik'ten Antalya'ya nakledilmesini kabul etti. 1921'de İngiliz Hükümeti, İtalyanların Türk milliyetçilerine gönderdiği ve Yunanlı yetkililerce el konulan iki uçağın Dedeağaç'a geldiğini Fransızlara bildirdi. Ada, **a.g.b.**, s.347
83. Özalp, **a.g.e.**, s. 220
84. **Nutuk**, C.II, s.645

VII. SAVAŞ YILLARI EKONOMİSİNİN TÜRKİYE'NİN SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞİMİ AÇISINDAN OYNADIĞI ROL

Savaş yılları ekonomisinin, Türkiye'nin sosyo-ekonomik değişiminde oynadığı rolü açıklayabilmek için tarihsel bir yaklaşım gerekmektedir. Bu da savaş ve savaş öncesi durumunun irdelenmesiyle sıkı sıkıya ilişkilidir.

Anadolu hareketi, sosyo-ekonomik bir değişimin zorunluluğundan değil, emperyalist işgale tepkiden doğmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın deyimiyle Anadolu hareketinde, "...bizim mühim ve asıl olan vazifemiz, siyaset yapmak değildir. Bizim ve bütün memleket ve milletin bugün, yegâne vazifesi, topraklarımızda bulunan düşmanı süngülerimizle tardetmektir..."[1] Yani, Ulusal Kurtuluş Savaşının temel amacı bağımsızlığın kazanılması, Ulusal Ant ile belirlenen sınırlar içinde egemen, ulusal bir devletin kurulmasıdır. Sosyo-ekonomik değişim ancak, bu öngörünün doğrultusunda ve sonucunda düşünülebilecek; Ulusal Savaşa katılıp, yararlılığı görülen kesimlere dayanıp, Osmanlı Devletini yarı sömürge durumuna getiren koşullara ve Osmanlı'dan devralınan olumsuzluklara tepki olarak gelişecektir.

Ulusal örgütlenme ve direniş, emperyalist saldırı ve işgale karşı yürütülen silahlı karşı koyma idi. Asker-sivil bürokratların öncülüğünde, Anadolu eşrafının da yer yer katılmasıyla yürütülmüştür. Özellikle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da mal ve mülk güvenliğini Ermenilerin tehdit etmesi, Batı Anadolu'da Yunan işgali ve yerli Rumların taşkınlıkları, ticaret ve büyük toprak sahiplerinin büyük bölümünü direnmeye zorlamış,[2] azınlıklara karşı oluşan tepki genişleyerek antiemperyalist tepkiye dönüşmüştür. Savaş boyunca, Müslüman olmayan azınlıkların büyük bölümünün emperyalist güçlerle aynı safta yer almaları, uluslararası kapitalizmle öteden beri süregelen ilişkilerinin iyice açığa çıkması, lider kadrosunun ekonomik bağımsızlık, dış ekonomik ilişkiler ve yabancı sermaye konusundaki tavırlarını belirleyen etkenler olmuştur.[3] Antiemperyalist olan Ulusal Kurtuluş Savaşı, bu bağlamda antikapitalist bir eylem olarak görülmektedir.

Ulusal Savaşın asker kökenli liderlerinin yabancı ve yerli sermayeye karşı tavırlarını belirleyen ve sınırlayan unsurlar; savaşın niteliğinden, bu niteli-

---

1. **Nutuk**, C.II, s.657
2. Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, 1.B, İstanbul, Gerçek Yayınevi, Mart 1974, s. 19
3. **a.g.e.**, s.19

ğin algılanış ve yorumunda etkili olan sınıf bağlaşıklığı ve bu bağlaşıklığa savaş sonrası katılımlarla ilgilidir.[4] Mustafa Kemal Paşa, her sınıfı temsil eden, her sınıfın çıkarlarını gözeten bir politik ve ekonomik yönetim biçiminin temel ideolojisi olarak "halkçılık" programını 1920 yılından itibaren oluşturmaya başlamış, farklı sosyal sınıfların temsilcilerinden oluşan Büyük Millet Meclisi'ndeki eşraf, bürokrat, din adamları ile savaşa katılan halk yığınlarını bütünleştirme amacına yönelmiştir. Ulusal Kurtuluş Savaşı, içinde bulunulan koşullara göre, emperyalizme karşı bir savaş olarak sosyalizme benzetilmekle beraber, amaca sınıflar arası bir savaşla değil, sınıflar arası bütünleşme ile ulaşılan bir savaştır. İşgallerden kurtulma çabasıdır.[5]

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının 13 Eylül 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisine sunup, 18 Eylül 1920 tarihinde okunan halkçılık programında, mesleki temsil esasına yer verilmekte, halkçılık görüşü şöyle özetlenmektedir: Büyük Millet Meclisi ulusal sınırlar içinde yaşayan halkın bağımsızlığını sağlamak, hilafet ve saltanat makamını kurtarmak ereğiyle kurulmuştur. Türkiye halkı emperyalizmin ve kapitalizmin baskısı ve zulmü altındadır. Büyük Millet Meclisi'nin tek ve kutsal amacı, Türk halkını emperyalist ve kapitalist baskıdan kurtararak kendi yönetim ve egemenliğinin sahibi kılmaktır. Halkın ötedenberi içinde bulunduğu yoksullukların nedenlerini kaldırarak yerine gönenç ve mutluluk getirmek, Meclisin başlıca amacıdır. Toprak, eğitim, yargılama, ekonomi ve vakıf işleriyle, diğer bütün kurumlar toplumsal kardeşlik ve yardımlaşmayı egemen kılarak halkın gereksinimlerine göre yenilenecektir. Bunun için gerekli politik ve sosyal ilkeler ulusun ruhundan alınacak, uygulamada ulusun eğilimi ve gelenekleri gözetilecektir.[6]

İtilâf devletlerine karşı caydırıcı güç olarak görülen Sovyet dostluğu geliştirilmekte, Sovyetler Birliği ile eylem ve çalışma işbirliği kabullenilmektedir.[7] Ancak, "...bizim hükümetimiz demokratik bir hükûmet değildir, sosyalist bir hükümet değildir...hâkimiyeti milliyeyi, iradei millîyeyi yegâne tecelli ettiren bir hükümettir... İlmî, içtimai noktasından bizim hükümetimizi ifade etmek lâzım gelirse halk hükümeti" deriz.[8]

Kâzım Karabekir Paşa, 25 Aralık 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektupta, "Bolşevizmi birçok mezahirinden dolayı alamıyoruz.

4. **a.g.e.**, s.20
5. Niyazi Berkes, **200 yıldır Neden Bocalıyoruz**, İstanbul, 1965, s.88
6. Mete Tuncay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1967
7. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, ss. 94-95 (14.8.1920)
8. **a.g.e.**, C.I, s.196

Kapitalizme kendimizi kaptırır isek para, sanayi, ilim, sây ve hatta amele gibi vesaili mübazereye malik olmadığımızdan dolayı kurben mahvolacağımızı tabii görüyoruz...yaşayabilmemiz için bu iki ucun ortasında bir mevkiî içtimaî tutmalıyız."[9] demektedir. Yani, kapitalizm ve sosyalizm dışında bir kalkınma yolu aranmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Türkiye'de çeşitli meslek sahiplerinin çıkarları birbirinden ayrılmaz, birbirine karşıt olmayan bir bütündür. "...onları sınıflara ayırmak imkanı yoktur ve heyeti umumiyesiyle halktan ibarettir."[10]

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, Türkiye'nin hangi devletten gelirse gelsin bilimsel, endüstriyel ve ekonomik yardımları kabule hazır olduğu; ancak bunun politik amaçlı toprak bütünlüğünü ve ulusal bağımsızlığı zedeleyici nitelikte olmamasına işaret edilmiştir. Fransa ile antlaşma koşulları görüşülürken, "...Biz hayat istiyoruz, yaşamak istiyoruz."[11] denmekte, 1922 Martında emperyalist ülkelerin barış tekliflerine, "...Biz yeni esaslar istiyoruz. Eski Osmanlı İmparatorluğunun miraslarını istemiyoruz."[12] yanıtı verilmektedir. Yeni oluşturulacak koşullar, Osmanlı Devleti'nin olumsuz yanlarına tepki olarak gelişmektedir. Fransızların sermaye tekliflerine Fevzi Paşa, "...biz ecnebi sermayesinin memleketimize girmesine taraftarız...Fakat asıl sermayenin bizim memleketimizden gelmesine taraftarız..." ayrıcalık tanınmayacaktır şeklinde yanıtlarken,[13] Mustafa Kemal Paşa, yabancıların ekonomik girişimlerde bulunmasına kendi çıkarlarımız ve yasalarımız çerçevesinde izin verileceğini[14] söylemektedir.

Ulusal Kurtuluş Savaşı sonunda Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu sorunlar da, izlenecek ekonomi politikasının sınırlarını çizecek ve bu politikayı önemli ölçüde etkileyecektir.

1923 yılında kurulan Fethi Okyar başkanlığındaki hükümetin programında, ekonomi siyasasında "...gaye memlekete muvazeneti iktisadiye tesisidir." Ülkenin ekonomik dengesi öteden beri aleyhimize işlemiş, sürekli ithalat; paramızın düşmesi ve dış borçlanmaya neden olmuş, para kazanma (kesb-i servet) ve bolluğa kavuşamamamızla sonuçlanmıştır. Ülkede hammadde üretimini artırmak gerekmektedir.[15] "...Ziraatin himaye ve inkişafını temin için bir

9. Bayar, **a.g.e.**, s.1087
10. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, ss.97-98,112
11. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C.II, s.7
12. **a.g.e.**, C.III, s.176
13. **a.g.e.**, C.II, s.74
14. **a.g.e.**, C.II, s.72 (Mayıs 1921)
15. İsmail Arar, **Hükûmet Programları 1920-1965**, İstanbul, Tipo Neşriyat ve Basımevi, 1968, s.27

Himayei Ziraat Kanunu teklif olunacak ve sanayi, ziraiyenin inkişafı için ihtisas Ziraat Mektepleri açılacaktır..." Üretimi düzenlemek ve ihracatı kolaylaştırmak amacıyla, ticarete önem verilecek ve bir Ticaret Bankası kurulması için Meclis'e başvurulacaktır.[16] Ülkede mevcut sanayinin, bugünkü teknolojiden yararlanmasını sağlamak için hükümetçe sanayiye yardım edilecektir.[17]

Yeni Türkiye'nin izleyeceği ekonomi politikası, "milli iktisat" olacaktır. Amaç, zaferden önce yabancı ve azınlıkların elinde bulunan ekonominin, yerli tüccar ve sanayiciye bırakılmasıdır. Devletçilik görünümündeki liberal politika, kişilerin zenginleşmesiyle ülkeyi kalkındıracak, yabancı girişimcilerin yerine yerli özel girişimcileri koyacak, devlet ancak özel sermayenin yapamadığı yatırımlara yönelecektir.[18]

Ulusal Savaş yeni bir toplumsal ve ekonomik sınıfın ürünü olmayıp, yönetici sınıfın çabaları sonucu gerçekleştirilmiş bir eylemdir. Ulusal Savaşın temel amaç olarak, Ulusal Ant sınırları içinde bağımsız, ulusal bir devlete yönelmiş olması, savaş süresince Türkiye'nin sosyo-ekonomik yaşamında büyük değişiklikler öngörülmemesine, hemen hemen aynı kalmasına yol açmıştır. Yani etkinlikler siyasal ve kültürel yapı üzerinde odaklaşmaktadır. Sonra, o günkü sosyo-ekonomik yapının değişmesi yönünde güçlü bir eğilim görülmemekte, bağımsızlık savaşının o gün geçerli olan sosyo-ekonomik yapı üzerinde gelişmesi de değişimi engellemektedir. Ancak, savaş öncesi ve savaşta görülen sosyal ve ekonomik eksiklikler giderilmeye çalışılacaktır.

---

16. a.g.e., ss. 28-29
17. a.g.e., s. 30
18. Cem, a.g.e., ss.260-267

SONUÇ

Birbirini takip eden savaşlar ve kaybedilen topraklar, bozulan sosyo-ekonomik yapı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ekonomik yaşamı geriletmiş; Osmanlı ekonomisi, tarihsel süreç içinde ayrıcalıklar ve dış borçlanma sonucu Avrupa devletlerinin denetimi altına girmiş; ayrıcalıklar gümrüklerde korunma önlemleri alınmasını engellerken, dış borçlanma da ekonominin tam bir batışa yönelmesine yol açmıştır

Azgelişmiş, güçsüz sanayi, ya azınlıkların ya da yabancıların denetimi altındadır. Ticari etkinlikler devletin denetiminden çıkmış, ihracat düşmüş, dış borçlanma nedeniyle devletin gelir kaynaklarına yabancılarca el konulmuş, her türlü ulaşım yabancıların denetimine girmiştir. Türkiye'de ulusal sanayi yaratma çabaları ise olumlu sonuç vermemiş, devletin çökmesi siyasal, ekonomik ve sosyal etkenlerin zorunlu kıldığı bir yazgı haline gelmiştir.

İşgaller; coğrafi kolaylıkları, ekonomik ve stratejik değeri olan yerlerden başlamış, işgalin etkileri ve işgal tehlikesi yaşam içinde hissedilince, Anadolu'nun ulusal güçleri örgütlenerek önce yerel sonra da ulusal kurtuluş yollari aramaya başlamışlardır. Örgütlenmenin dayandığı toplum kesimleri sırasıyla sivil-asker bürokrasi, eşraf ve halktır. Sivil-asker bürokrat kadro ile büyük kısmını toprak ağalarının ve tüccarın oluşturduğu eşraf, devlet erkine sahip olmuştur. Askeri ve idari gücü ellerinde bulunduran bürokratlar, ülkenin durumuna göre gerçekçi bir yaklaşımla örgütlenmeye giderken, eşrafın tutumunu; harekete olan inanç, ya da kişisel kaygılar ve çıkarlar belirlemiştir. Yoksul, ezilmiş, ulusal bilinci gelişmemiş halk da, kuşkusuz işgali onaylamamaktadır. Ancak, o zaman kadar kendisine hiçbir yarar sağlamayan savaşlardan bıkmıştır. Savaşmak istememektedir.

İşgal, Rum ve Ermeni azınlıkların can ve mal güvenliğini tehdit etmesi, toplumu harekete geçiren temel nedenlerdir. Her yönüyle parçalanmış ancak bulundukları durumdan kurtulmak için yerel kurtuluş örgütleri oluşturan toplum, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararları sonucu tek bir amaç etrafında toplanmış; önce olumsuzlukları yaşamda hissedilen azınlıklar karşıya alınmış, sonra emperyalist işgale yönelinmiştir.

Örgütlenmeye yöneticiler arasında başlanacak, eşraf örgütlenerek, eşrafa sosyo-ekonomik yaşamında bağımlı olan halka inilecektir. Emperyalist güçlerin görevlendirdiği Yunanistan'ın saldırıya geçmesi karşısında, saldırıya yönetici-eşraf birliğinin karşı koyma olanağı bulunmadığından, halkın Ulusal

Savaş'taki yerini alması kaçınılmaz olmuştur. Ulusal Kurtuluş Savaşı, tüm halkın omuzladığı, emperyalizme karşı yürütülen, silahlı karşı koyma eylemi olacaktır.

İşgallere karşı ilk eylemli tepkiler, halkın direnme istemi sonucu, halka dayalı olarak gerçekleşmiş, temelini gönüllü, yurtsever kişiler oluşturmuştur.

Direniş birliklerinin her biri kendine özgü bir yapıya sahip olup; kuruluşu, disiplin anlayışı, eylemleri, düzenli ordu birliklerinden ayrılmaktadır. Kuruluşlarının ilk günlerinde mali kaynağa fazla gereksinim duyulmamış, her biri ya doğrudan doğruya silahlarıyla gelmişler, ya da kendilerine askeri depolardan silah verilmiştir. Beslenme sorunu, değişik yollarla, doğrudan silahlı birliklerin oluşturulduğu bölge halkınca karşılanmaktadır. Uygunsuz, kişisel uygulamalar karşısında, cephe gerisinde kurulan örgütler, direnişin finansmanına düzen getirmek istemişlerse de, aksaklıklar hem gelir sağlamada, hem de giderlerde kendisini göstermiştir. Hiçbir kuvvetin ne kadar harcama yapacağı belli değildir.

Silah ve cephane gereksinimleri başlangıçta sorun olmazken, sayısal artış bu gereksinimi artırmış; çözüm olarak ya kaynak yaratılmış, ya da mevcut silah kadar savaşçı alınmıştır. Silah bakım ve onarım işleri bir harcama gerektirmemekte, silah altına alınan ustalarca yürütülmektedir.

Siyasa yapmaktan kaçınılmış, ulusal bağımsızlıkta odaklaşan düşünceler ilke olarak benimsenmiştir. Örgütlenme aşamasındaki, mevcut güçleri koruma, eldeki silahı teslim etmeme ve yönetim birimlerini ele geçirme uğraşı verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa hiçbir zaman, geçici bir başarıya taraftar olmamış, kuvvetlerin yıpratılmamasına, ülke ve ordu kaynaklarının harcanmamasına özen göstermiştir.

Tarımsal araçların, tarımda uygulanan yöntemlerin ilkelliği, toprağın verim gücü, toprağa sahiplilik ve özellikle iklim koşulları tarımsal üretimi etkilemektedir. Anadolu'da, tarımsal girdiler hemen hemen yok denecek kadar azdır. Geçimlik üretim yapılması nedeniyle, verimliliği yüksek topraklar ekilmekte, toprağın nadasa bırakılması, işlenememesi üretimi düşürmektedir.

Birinci Dünya Savaşında üretici nüfusun ve tarımsal hayvanların ordu emrine alınması, askerden kaçmaların da buna eklenmesi sonucu büyük tarımsal işgücü açığı doğmuştur. Üretim düşmüş, aşırı vergiler ve kamulaştırmalar nedeniyle üreticinin çoğu toprağından, tarımsal hayvanlarından, tohumluğundan yoksun kalmış, ülke ekonomisinin temeli olan tarım yıkım noktasına gelmiştir.

Köylünün ekonomik yaşamı büyük ölçüde eşrafın elindedir. Serbestçe işleyebileceği, ürününü yalnız kendisinin alabileceği yeterli toprağı bulunmamakta; yarısı ya yarıcı, ya da kiracı olarak üretime katılmaktadır.

Toprak sorununun yanı sıra köylü, ulaşım güçlüğü nedeniyle ürününü değerlendirememekte, ürün tüketicinin eline geçinceye kadar birkaç el değiştirmekte, gereksinimlerini alırken tüketici olarak uğradığı zarar daha da artmaktadır. İyi ürün aldığı yıllarda bunu, bol miktarda ve ucuz fiyatla satmakta, kıtlık yılında satacak bir şeyi bulunmadığından borçlanmaktadır.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda tarımsal ürün alıcısı olarak karşımıza Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka bir güç çıkmamakta, tarımsal ürün fiyatları bölgesel farklılıklara göre saptanmaktadır. Ulaşım gideri, kimi bölgeler sözkonusu olduğunda üretim giderinin iki katına yaklaşmakta, fiyat farklılıkları bazı bölgelerdeki üretimin korunması amacından kaynaklanmaktadır.

Esas itibarıyla ordunun gereksinimleri için çalışan işletmeler üretimde bulunmaktadır. Erkeklerin ordu emrinde-silah altında bulunması nedeniyle genelde yaşlılar, kadınlar ve çocuklar tarımsal üretimde çalışmaktadır. Boş toprakların oranı en az yüzde elliyi bulmaktadır. Tarımsal üretim yarı yarıya düşmüştür.

Üretimin düşmesi, üretim ve istihdam önlemleri alınmasını gerektirmiş, savaş nedeniyle üretimde görülen işgücü açığı, getirilen yükümlülüklerle kapatılmaya çalışılmıştır. Tarım yükümlülüğüne tabi bulunanların askerlik yükümlülükleri kimi zamanlarda ertelenmiş, cezaevlerinde bulunan tutukluların işgücünden aşamalı olarak yararlanma yolu tutulmuştur. Zamanla tarım dışı sermayeye de yükümlülük getirilmiş, tarımsal toprakların boş kalmaması öngörülmüştür.

Savaş ekonomisi içinde, bir yandan üretimin artırılması, üretici güçlerin birleştirilmesi istenirken, diğer yandan zorunluluklar sonucu tarımsal vergiler büyük oranlarda artırılmakta, tarımsal ürün stoklarına el konulmaktadır. Aynı uygulamanın tekrarlanacağı düşüncesi, üretimin bilinçli olarak düşürülmesine neden olmaktadır.

Kara ve demiryolu yetersizliği, çağdaş ulaştırma araçlarının bulunmaması ve değişim yöntemlerinin çiftçinin aleyhinde olması, yasaların çiftçiyi koruyamaması gibi güçlüklerin ortadan kaldırılması ve tarımsal ürünlerin yabancı ülkelere karşı korunması düşünülmektedir. İlke olarak, bir kilogram da olsa ihracata yönelmek esastır. Hem yerli üretimi korumak, hem gelir sağlamak, hem de ülkeden para çıkmasını önlemek amacıyla, ithalat malları güm-

rüğü yüzde beş yüz oranında artırılmış; savaş boyunca askeri gereksinimlerle ilgili olmamak koşuluyla, iç pazarda görülen darlığa karşın, ihracatta serbestlik uygulanmasına özen gösterilmiştir. Kapitülasyonların artık mevcut olmadığına, tarım ve sanayinin Avrupa rekabetinden korunacağına sık sık dikkat çekilmektedir. Tarım, uygun ortam yaratılarak, kâr esasına dayanan serbest rekabetle geliştirilecektir.

Savaş nedeniyle ülkede, ne üretim planlaması yapılabilmekte, ne de tüketimin ne olacağı bilinmektedir. Bütün enerji orduya, onun donatımına, örgütlenmesine, iç güvenliğin sağlanmasına yöneltilmiş, ülke ekonomisinin tarımsal nitelik göstermesi nedeniyle, Ulusal Savaş'ın finansmanı için tarımdan olabildiğince yararlanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ticari etkinliklerin yabancıların ya da azınlıkların elinde olması, İstanbul ve İzmir burjuvazisinin bir bölümünün yabancı sermayenin aracı rolünü üstlenmesi, yabancı kapitalin Anadolu pazarlarına sızmasına, Anadolu'daki küçük ve orta sermayeli tüccarın yok edilmesine yardımcı olmuştu.

Yerli tüccarın dış ticarette aracı rolü oynaması, Ulusal Savaş'ta ithalat ve ihracat güçlüklerine yol açmış, deneyimsizlik yüzünden sık sık yanılgılara düşülmüştür. Bunda, ihracata dönük tarımsal ürünlerin üretildiği kentlerin işgal edilmesi de etkilidir. Anadolu'nun başlıca ihracat ürünlerini; fındık, tiftik, yapağı oluşturmakta, karşılığında savaş araçları alınmakta, sürekli açık veren dış ticaret, dış yardımlarla kapatılmaya çalışılmaktadır.

Dış ticaretin gelişememesi ve ticareti buhrana düşüren neden olarak, dış ticaret dengesi görülmekte, ekonominin geleceğine kapı açmak için; ihracatın kolaylaştırılması, tüccarın özendirilmesi, iç pazarın yabancılara karşı korunması öngörülmektedir. İhracatı engelleyen unsurlar arasında ulaşım, ulaşım fiatları, iç güvenlik , gümrük siyasası başta gelmektedir. Daha da önemlisi üretim maliyetinin yüksekliği nedeniyle Avrupa ile rekabet etmek bir yana, bir yöreden diğerine mal dahi taşınamamasıdır.

Birinci Dünya Savaşı'nda, iç borçlanmaya gidilmiş olunması ve tüccarın sermayesini tarafsız ülkelere yatırması, sermayenin en yoğun olduğu illerin işgal altında bulunması, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda sermaye sıkıntısı çekilmesine yol açmıştır. Ülkenin Birinci Dünya Savaşı ve Ateşkes yıllarında, spekülasyon ticareti ile servet edinmiş tüccarlarının bir kısmı Anadolu'da kazanç yolları ararken, Anadolu'daki pek çok zengin tüccar da Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne güvensizliklerinden dolayı sermayesini ortaya atma-

makta, Anadolu dışına kaçırmaktadır. Anadolu tüccarları, sayıca fazla olmasına karşın, sınırlı sermayeye sahiptir.

Tarımsal nitelik gösteren Anadolu ticareti, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin denetimindedir ve ordu gereksinimlerinin karşılanması en büyük ticari girişim olarak görünmektedir. Hükümet, ordu gereksinimlerini karşılamak için girişimlerde bulunmakta, yeterli olmazsa tüccara iş verilmektedir.

Uygulamada, tüccara ithalatı yapılacak malların listesi verilmekte, ithalat gerçekleştiği takdirde tüccar, daha önce açık eksiltmeyle belirlenen komisyonunu almaktadır. Yerli mallar pahalı da olsa, yabancı mala tercih edilmekte, tüccar hükümet adına iş yapmaktadır.

Tüccar malı peşin aldığı halde, hükümet mali darlık nedeniyle tüccara olan borcunu zamanında ödeyememekte, tüccarların bir kısmı iflasa sürüklenmektedir. Sermayenin sınırlılığı nedeniyle tüccarlar, ticaret grupları oluşturmuş, Müdafaai Milliye ile müteahhitlik sözleşmeleri yapmışlardır.

Parasını alamamanın yanında tüccarın, savaş ekonomisi içinde bulunulması nedeniyle mal güvenliği de yoktur. Tekâlifi Milliye uygulaması, kuşkusuz yeni beklentilere neden olmuştur. Bir diğer sorun da, ulaşım güçlüğü ve güvensizliğidir.

Savaş boyunca iç ulaşım güçlüğü ve güvenlik sorunu nedeni ile gereksinimler daha çok yerinden sağlanmış, ya da geriden ileriye doğru akan bir ulaştırma sistemi kurulmuş, halka ulaştırma yükümlülüğü getirilmiştir. Askeri birlikler bunun için yapılarında birer satınalma komisyonu oluşturmuştur.

Kısaca, devletin kontrolü altında olan iç ve dış ticaret, daha çok askeri gereksinimler için yapılmakta, sermaye sıkıntısının yanında, dış bağlantılar kurabilecek deneyimli tüccar sıkıntısı çekilmektedir. Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kurduğu satınalma komisyonları tüccara iş vermekte, cephedeki birlikler zorunlu tüketim maddelerini kendileri sağlamakta ya da üretmekte, ulusal direniş örgütleri bunlara yardımcı olmaktadır. Tüccarların dış ticarette başarılı olamaması, "Milli Ordu"nun gereksinimlerini karşılayamaması nedeniyle yönetim, kendisini dış ticari ilişkilere girmek zorunda hissetmiştir. Bazı milletvekilleri tüccar olarak Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına görevlendirilmiştir.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda; ilkel savaş sanayi yanında, hafif sanayi denilen ve tarımsal üretime bağımlı, çoğunluğu yerel hammaddeyi ilk işlemlerden geçiren yapım sanayine dönük, el emeğine dayanan gıda, dokuma ve derici-

lik gibi alanlarda yoğunlaşan gelişmemiş bir sanayi vardır. Üretim küçük atölyelerde ve ev ekonomisi içinde yapılmaya çalışılmaktadır.

Ulusal Kurtuluş Savaşı süresince karşılanamayan yeni gereksinimler için küçük imalathaneler kurulmakta, savaş içinde bulunulması ve sanayide emeğin büyük ölçüde azınlıkların elinde olması nedeni ile yetişmiş işgücü sıkıntısı çekilmekte, ülke içinde karşılanamayan sanayi ürünleri gereksinimi dışarıdan bağış, ya da para karşılığında alınmaktadır.

Madenleri işleme beceri, bilgi ve teknolojisinden yoksun oluş, madenlerden gereği gibi yararlanılamamasına yol açmaktadır.

Sanayi teşvik edilmiş, korunması öngörülmüş, muafiyetler getirilerek bazı sanayi kollarının canlandırılması denemesine girişilmiş ise de, olumlu sonuç alınamamıştır. Tüm sanayinin himayeye muhtaç olduğu sık sık vurgulanmaktadır.

Ulusal Kurtuluş Savaşının esas amacı, öncelikle ekonomiyi kurtarmak değil, işgalden kurtularak tam bağımsızlığın kazanılması ve Ulusal Ant ile belirlenen sınırlar içinde egemen, ulusal bir devletin kurulması idi. Ancak, ülkeyi bu duruma getiren nedenlerin ekonomik olduğu bilinmekte, ülkeyi yarı sömürge yapan koşulların ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Ülkenin siyasi, ekonomik ve mali gelişmesini durdurabilecek her türlü engele karşı çıkılmakta, gerçek kurtuluş için yapılacak çalışmaların barıştan sonra başlatılacağı belirtilmektedir.

Mustafa Kemal Paşa tarafından hedef olarak gösterilen çağdaşlaşma için, ulusal sanayi, ticaret ve tarımın geliştirilmesi düşünülmektedir. Sosyalizm ve kapitalizmin yapımıza uymadığı gerekçesiyle, her iki ucun arasında sosyal bir sistem aranmakta, ülkede güçlü kapitalistlerin olmadığına inanılmaktadır. Ülke ekonomisinin gereklerine göre hareket edilecektir.

Ülkenin gelişebilmesi için, teknolojiye ve sermayeye gereksinim duyulmaktadır. Ayrıcalık şeklinde olmamak koşulu ile, yasalarımızın elverdiği ölçüde, barıştan sonra yabancı sermayeden de yararlanılacaktır.

Ulusumuz bireylerinin çıkarlarının bir diğerine karşı olmadığı savı temel alınırsa; antikapitalistliğin, ülkenin dışa bağımlılığının önemli bir ekseni olarak düşünülen ve Ulusal Savaşta olumsuzlukları görülen yabancı ve azınlık burjuvazisine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Genel çıkarlar ve maliyenin gücü oranında devletleştirme yapılacaktır.

İstanbul'un işgal edilmesi üzerine ülke kaynaklarına el konulmuş, İstanbul'a kaynak akımı yasaklanmıştır.Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin gelir kaynaklarını elinde tutabilmesi herşeyden önce İstanbul hükümetinden daha güçlü olmasına ve iç güvenliği sağlayabilmesine bağlıdır. Önceleri geniş halk kitlelerini doğrudan etkilemeyen vergilerin oranları artırılmış, iç güvenliğin sağlanmasıyla önemli gelir kaynaklarına el atılmıştır.

Çıkarılan gelir artırıcı yasalar, daha çok Osmanlı hükümetlerince çıkarılan vergi yasalarının oranlarının artırılması şeklinde olmuş, halka yeni yükümlülükler getirilmiştir. Kaynak yetersizliği Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni dış arayışlara yöneltmiş, dışarıdan yardım alma olanağının sınırlılığı içe olabildiğince yüklenme zorunluluğunu getirmiştir. Bu hem halkı ve hemde yönetimi zor durumda bırakacaktır. Aslında kaynak yetersizliği daha Ateşkes döneminde bilinen ve ülke aydınlarını; ülkenin bütünlüğü mü, ülkenin bağımsızlığı mı ikilemi içinde manda ve himaye arayışlarına sürükleyen en önemli sorunlardan birisidir.

Tekalifi Milliye Emirleri ile ulus, topyekün savaş ekonomisi içine sokulmuş, tüm kaynaklar ulusal bağımsızlık amacına yöneltilmiştir.

Sakarya Zaferinden sonra, kesin başarıya ulaşma amacı, daha önce zorlanmış olan kaynakların tekrar zorlanması ve mevcut gelirlerin oranlarının artırılması gereğini ortaya koymuştur. Ancak, yeni kaynak yaratılamaması nedeni ile sorunlar günü gününe çözümlenmeye başlanmış, oluşturulan savaş komisyonunun başlıca gündemini, ordunun gereksinimlerinin nasıl karşılanacağı sorusuna yanıt aramak oluşturmuştur. Bütün enerji orduya, onun donatımına yöneliktir.

Büyük Millet Meclisi'nin yönetime el koymasıyla hemen bir bütçe hazırlama gereği duyulmuşsa da, savaş boyunca gelirlerin toplanması ve harcamalar bir bütçe yasası olmaksızın yürütülmüştür. Harcamalar, geçici bütçe uygulamasına benzer avans yasaları ile Maliye Bakanlığına verilen yetkilere dayanılarak yapılmaktadır. Amaç, savunma hizmetlerinin aksamaması olduğu için, Müdafaai Milliye dışındaki tüm bakanlıkların harcamaları kısıtlanmıştır.

Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca mali yılı içinde bir bütçe yasası çıkarılamamış olunması, her bütçe çalışmasında bir önceki uygulamanın gündeme gelmesine, 1920 yılı için hazırlanan bütçe tasarısının temel alınmasına neden olmuştur. Sürekli savaş içinde bulunulması, toprakların el değiştirmesi gelir ve gider tahminlerini alt üst etmekte; gelirin ve özellikle harcamaların ne kadar olacağı tahmin edilememektedir. Bütçe, maliye siyasasının etkili bir aracı olarak kullanılamamış, denk bütçe özlemi çekilmiştir.

Savunma giderlerinin, bütçenin ortalama % 62'sinin üzerinde bulunduğu gözlemlenmekte ise de; savaş boyunca yerine getirilen yükümlülüklerin, mal ve para bağışlarının, el konulan malların tutarını saptamak olanaksız olduğundan, gerçek savunma giderlerinin, genel giderler içindeki payı hesaplanamamaktadır. Gelir gider hesaplarına bazı yerlerde vergi karşılığı ürün olarak alınan ve askeri birliklere aktarılan tahıllar ile ordunun bizzat yaptığı üretim de dahil edilmemiştir.

Batılı emperyalist ülkelerin Mondros Ateşkesi'nden sonra Anadolu'nun paylaşımında tam bir görüş birliğine varamamaları ve her birinin azami çıkar elde etmek istemesi, barış antlaşmasını geciktirmiştir. Siyasalarını yönlendirmelerinde kendi çelişkilerinden çok, Anadolu'daki gelişmeler etkili olmuştur. Bunu, Anadolu'nun her askeri başarısından sonra görmek olasıdır.

Ulusal direniş karşısında zorlanan ve Büyük Millet Meclisi ile topluca anlaşamayan emperyalist ülkeler, tek tek barış girişiminde bulunup ayrıcalıklarını koruma amacını gütmüşler, tüm olumlu girişimlere karşın Büyük Zafer sonrasına değin gerçek ilişkiler kurulamamıştır.

Savaşta, özellikle Fransa ve İtalya ile olumlu ilişkiler geliştirilmiş; eski ayrıcalıklarını korumaya çalışan bu ülkelerle görüşmeler uzayıp gitmiştir. Osmanlı Devleti'nin devamı olarak görmek istedikleri Büyük Millet Meclisi'ne güvenmemekte, Yunanistan'ın başarılı olma olasılığını gözardı etmemektedirler. Bankaya teminat yatırılmadıkça, ticari pazarlıklara dahi girmemektedirler.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'na eylemli yardımda bulunan tek batılı emperyalist devlet Fransa'dır. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması imzalandıktan sonra; Anadolu'yu boşaltırken savaş araç gereçleri bırakmışlar, para ya da avansla her istenilenin verileceğini vaat etmişlerdir. Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu Antlaşma sonucu, daha önce kaçakçılardan almak zorunda olduğu savaş malzemelerini, Fransa'dan alabilme olanağına kavuşmuştur.

Anadolu direnişi kongrelerle bütünleşmeye yönelirken, hareketin ulusal kurtuluş hareketi niteliğinde olduğunu saptayan Sovyetler Birliği; Anadolu direnişinin kendi savaşları ile benzerlikleri olduğuna, savaşlarına katkıda bulunacağına inanmaktadır. Sovyetler Birliği'nin içinde bulunduğu iç savaş, emperyalist müdahale, ekonomik ve siyasi ambargo, kıtlık, Birinci Dünya Savaşı ve 1917 devriminin olumsuz etkileri; Sovyetler Birliği'nin yeni Türkiye'ye olan ilgisini ve yardımını belirleyecektir.

Emperyalist güçlerin ya da onların uzantısı olan Yunanistan veya Erme-

nistan'ın Anadolu'ya yerleşmesi, Sovyetler Birliği için devamlı emperyalist kuşatma olacağından, Ulusal Ant, Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına ters düşmemektedir. Anadolu hareketinin başarıya ulaşmasıyla tehlike uzaklaşmış olacaktır. Her iki ülkenin de, emperyalistlere karşı eylemli savaş içinde bulunması, dayanışmayı, karşılıklı istemlerde olumlu ve barışçı davranmayı gerektirmektedir.

Emperyalist siyasa karşısında, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti de, Sovyetler Birliği ile olumlu ilişkiler kurmaya, desteğini kazanmaya çalışmışsa da; karşılıklı güven tam oluşmamış, Türkiye'nin barışa ulaşabilmek için batıda dost aramasını Sovyetler Birliği hoş karşılamamıştır. Yeni Türkiye'nin her an batı ile bütünleşebileceğini düşünmüştür. Türk-Sovyet ilişkilerini; Sovyet - İngiliz Ticaret Antlaşmasının , Sovyetler Birliği açısından önem taşıması da olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye'nin siyasasında, barışa kavuşabilme özlemi ve kazanımları yitirme endişesi etkindir.

Sovyetler Birliği yardımının gecikmesinde ve miktarının saptanmasında; önceleri Anadolu hareketinin başarıya ulaşıp, ulaşamayacağı kaygısı, daha sonra da siyasi hesapları kadar mali sıkıntısı da etkili olmuştur. Yardımların bir düzen içinde yapılmaması ve her iki ülkece gizli tutulması kesin rakamlar vermemizi engellemektedir.

Müslüman ülkelerle ilişkiler olumlu ve Ulusal Ant ilkeleri çerçevesinde yürütülmüş, harekete bakış açılarından Ulusal Kurtuluş Savaşı lehine yararlanma yoluna gidilmiştir. Önemli miktarda yardım alınmamış, yardımlarına umut bağlanmamıştır. Hint Müslümanlarının içten, sınırlı yardımlarına ek olarak, Azerbaycan'ın da az da olsa yardımda bulunduğu söylenebilir.

Kısaca; Ulusal Kurtuluş Savaşının temel amacı, tam bağımsızlığın kazanılması, Ulusal Ant ile belirlenen sınırlar içinde egemen, ulusal bir devletin kurulmasıdır. Ülkenin sosyo-ekonomik değişimi, bu amaç doğrultusunda ve barıştan sonra düşünülebilecek; ulusal savaşa katılıp yararlılığı görülenlerce ve savaş sonrası katılanlarca belirlenecek, Osmanlı Devleti'ni yarı sömürge durumuna getiren koşullara ve Osmanl Devleti'nden devralınan olumsuzluklara tepki olarak gelişecektir. Ayrıca, Ulusal Kurtuluş Savaşı sonunda Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu sorunlar, Ulusal Savaş'ta çekilen sıkıntılar da, izlenecek ekonomi siyasasının sınırlarını çizecek, önemli ölçüde etkileyecektir.

ATATÜRK'ÜN EKONOMİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

ANKARA'YA GELİŞİNİN ERTESİ GÜNÜ BÜYÜK BİR HEYET HALİNDE ZİRAAT OKULUNDA MUSTAFA KEMAL'İ ZİYARET EDENLERE HİTABEN *

[İtilâf devletleri] ... mütarekenameyi baştan başa hurdahaş ettiler... İstanbul'daki hükûmeti merkeziyeler maatteesüf âciz bir vaziyet aldı. Hattâ yapılan haksızlıkları protesto bile etmemişlerdir.

...Kömür tedarikindeki müşkülâtı iktiham edememek aczi yüzünden İstanbul'un tramvaylarını, su kumpanyasını, bütün şimendifer hatlarımızı henüz hali mütarekede bulunduğumuz İtilâf Devletlerinin tahtı idaresine verdiler. Halbuki, mütarekenamede yalnız şimendiferler için kontrol mevzubahistir... Hattâ Efendiler!.. Babıâli'nin muhafazasını bile Ferit Paşa son zamanlarda ecnebilere terketmiştir. Memleketin dahilî asayişini, hudutlarını temin ve muhafaza için lüzumu kadar asker silâh altında terkedilecekti. ...Bütün eslihamızın sürgü kollarını çıkararak sandıklarla gönderdiler. Milletimizi, memleketimizi tamamen müdafaasız bırakmak maksadını takip ettiler.

...Efendiler! İtilâf Devletleri iki noktalarda hanis bulunuyorlar. Birincisi: Wilson prensiplerini kabul ve ilân ettiler... on ikinci maddeyi ve bunun hükmünce bizim hukukumuzu kabul ettiler... İkincisi: Şeref ve namusları üzerine imza etmiş oldukları mütarekenamenin hiçbir noktasına riayet etmedikten başka on ikinci maddenin ahkâmına muhalif olmak üzere devletimizi manda altına almak ve hattâ büsbütün inkısama uğratmak kararlarına kadar ileri gittiler...

Ecnebiler kendi menafii iktisadiye ve siyasiyelerini tatmin edebilmek için, aleyhimizde icat ettikleri iki mütaleayı yürütmeğe başladılar. Bu mütalealardan birincisi **gûya milletimizin** anasırı gayrimüslimeyi müsavat ve adalet düsturuna tevkifan **idareye gayrimuktedir olduğu**.

İkincisi de **gûya milletimiz heyeti umumiyesile kabiliyetten mahrum bulunduğu**ndan, bahçe halinde bulunan yerlere girmiş ve oralarını harabezara çevirmiş. Birincisi ile millete zalimlik atıf ve isnat ediyorlar. İkincisi de kabiliyetsizlik. Eğer bu iki mütalea cidden varit olsa idi, milletimizin müstakil yaşamağa hakkı iddia olunamazdı... milletler işgal ettikleri arazinin sahibi hakikisi olmakla beraber beşeriyetin vekilleri olarak ta o arazide bulunurlar. O arazinin menabii servetinden hem kendileri istifade eder ve dolayısiyle bütün beşeriyeti istifade ettirmekle mükelleftirler...

---

* Vurgulamalar tarafımızdan yapılmıştır.

Efendiler hiçbir millet, milletimizden ziyade ecnebi unsurların itikadat ve âdâtına riayet etmemiştir. Hattâ denilebilir ki edyanı saire erbabının dinine ve milliyetine riayetkâr olan yegâne millet bizim milletimizdir.

Fatih İstanbul'da bulduğu dinî ve millî teşkilâtı olduğu gibi bıraktı. Rum patriki, Bulgar eksarhı ve Ermeni kategigosu gibi hıristiyan rüesayı diniye haizi imtiyaz oldu. Kendilerine her türlü serbestî bahşedildi.

İstanbul'un fethindenberi, gayri müslimlerin mazhar bulundukları bu imtiyazatı vâsia, milletimizin dinen ve siyaseten dünyanın en müsaadekâr ve civanmert bir milleti olduğunu ispat eder en bâriz delildir...

Memleketimizde yaşayan anasırı gayrimüslimenin başına ne gelmiş ise, kendilerinin ecnebi entrikalarına kapılarak ve imtiyazlarını suiistimal ederek sureti vahşiyanede takip ettikleri iftirak siyaseti neticesidir...

İzmir hâilesinden sonra idi ki, milletimiz hakikaten mütehassis ve mütenebbih oldu. Ve derin uçuruma sürüklendiğini idrak etti. Ve onu müteakip hukukunu bizzat müdafaaya karar verdi...

Aşağıdan yukarıya, temelden çatıya doğru yükselen böyle bir müessese elbette rasin olur. Şüphe yok, her işin başlangıcında aşağıdan yukarıya doğru olmaktan ziyade yukarıdan aşağıya olması zarureti vardır...

Biz memleketimiz dahilindeki seyahatlerimizde ...teşkilâtı milliyemizin... ferde kadar indiğini ve oradan tekrar yukarıya doğru hakiki taazzuvatın başladığını kemali şükranla gördük...

Efendiler! Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tesbit edilen esasat ve nikatı nazar... sayesinde bütün milletimiz müttehid bir hale gelmiştir... Ferit Paşa buna mâni olmağa kalkıştı... İttihatçılıktır dedi... muvaffak olamadı... yeni bir silah aradı... Bolşeviklik dedi... Bolşeviklerin... memleketi alt üst ettiğini resmen işaa eyledi. Bunlar da müessir olamadı.....Daha ileriye gittiler. Bazı yerlerde ahalii islâmiyeyi iğfal ederek üzerimize sevketmek, millet için, vatan için çalışanları imha etmek kastinde bulundular. Tabiî bunlarda da muvaffak olamadılar...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, s. 6-13, (28.12.1919)]

***

TÜRKİYE'NİN SOVYET RUSYA İLE BERABER EMPERYALİST HÜKÜMETLERE KARŞI SAVAŞ ve YARDIM TEKLİFİ

... Evvelâ millî topraklarımızı tahtı işgalde bulunduran Emperyalist kuvvetleri tard ve âtiyen emperyalizm aleyhine vuku bulacak mücadelâtı müştereke-miz için kuvayı dahiliyemizi taazzuv ettirmek üzere şimdilik ilk taksit olarak beş milyon altının takarrür ettirileck miktarda cephane vesair vesaiti fenniyei harbiye ve malzemei sıhhıyenin ve yalnız şarkta icrayı harekât edecek kuvvetler için erzakın Rus Sovyet Cumhuriyetince temini rica olunur. İhtıramatı faike ve hissiyatı samimanemizin kabulünü rica eyleriz.

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. IV, s. 318, (26.04.1920)]

***

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ İCRA VEKİLLERİNİN İSTİKLÂL İÇİN BÜTÜN MİLLETİ YUNANLILARA KARŞI SAVAŞA ÇAĞIRAN MUSTAFA KEMAL İMZALI BEYANNAMESİ

...Yaşamak isteyen milletimizin talebi basit bir kelimede mündemiç ve gayet meşrudur. İstiklâl. Avrupa'nın rüesayı idareden ve sermayedarlardan ayrı olan asıl milletleri bizim hayatımızı bize çok görmüyorlar. Eğer bu gün Fransız milleti ile İtalyan milleti ile hatta İngiliz milleti ile muhasama halinde bulunuyorsak bu milletlerin seslerini işittirememelerinden ve kendi rüesayı idarelerinin istilâ ve sermaye emelleri için bizi imha etmelerine ses çıkarmamalarındandır...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. IV, s. 359, (02.07.1920)]

***

BEKİR SAMİ, HACİM MUHİTTİN VE ÂŞİR BEYLER HAKKINDAKİ TAKRİR MÜNASEBETİYLE

... silâhsızlıktan bahsolundu. Hayır silâhsızlıktan bahseden yok ve olmamıştır. Müdafaai Milliye Vekilimiz hiçbir vakit silâhsızlıktan, silâh ihtiyacından, silâh bulamamaktan bahsetmemiştir. Heyet-i âliyeniz, bilâkis silahımız olduğundan ve silâh bulabileceğinden bahsetmiştir...

Efendiler... Ordu yapmak, orduyu muntazam sevketmek ve idare etmek, orduyu mükemmel teçhiz etmek...Hamdullah Suphi Bey diyor ki daha iyi teçhiz ve ilbas edebilirdik. Hayır Hamdullah Suphi Bey, daha iyi teçhiz edemezdik,

edemezsin ve edemiyeceksin. Bunu söylüyorum Efendiler. Fakat askerlerimizin biraz çıplak, yırtık elbise ile bulunması hiçbir vakit bizim için bir şîn teşkil etmez ve size söylüyorum ki Efendiler, dünya inkılâbı azîmini, âlemşümul olan inkılâbı vücuda getirmiş olan Bolşevik orduları ki Lehistan'da zaferden zafere gidiyor, onların da üstleri başları bizim askerlerimizden daha çok iyi değildir. Bana Fransızlar, elbisesiz askerlerin çete olduklarından bahsettikleri zaman, hayır onlar çete değildir, bizim efradımızdır dedim. Üzerinde üniforma yoktur dediler. Üzerindeki elbisesi üniforma dedim ve bunu Fransızlar mânidar bir cevab-ı kâfi buldular. Binaenaleyh elbisesiz olsun, köylü elbiseli olsun, yeter ki onları mahallinde istihdam edelim ve gaye-i mukaddesemize vâsıl olalım. Binaenaleyh hataları, sahib-i kudret ve salâhiyet olduğumuz dakikadan itibaren takibediyoruz...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C.I, s.110, 113-114, (14.08.1920)]

***

İTİLAF DEVLETLERİ, SOVYET RUSYA GÜRCİSTAN VE ERMENİSTAN İLE OLAN MÜNASEBETLER HAKKINDA

...Biz Rus Bolşevik Hükûmetinin bize karşı olan hissiyatına emniyet ve itimat etmek isteriz. Bu emniyet ve itimadımız hayalâta, zanniyata ve güzel sözlere aldanmıya muallâk değildir. Tamamen maddiyata istinadetmektedir. Fakat bunun ne olacağını izah etmiyeceğim. Yalnız tekrar ediyorum ki lâfa değil maddiyata istinadediyoruz...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. I, s. 135-136, (03.01.1921)]

***

TEVFİK PAŞA İLE MUHABERATI HAKKINDA

... milletimiz asırlardan beri iki kuvvetin, iki müstebit kuvvetin, iki imhakâr kuvvetin taht-ı tazyikında müteessir ve müteellim olmakta idi. O kuvvetlerden birisi; doğrudan doğruya memleket ve milleti idare etmek iddiasında bulunan müstebitler, ikincisi; bütün bir emperyalist ve kapitalist âlemidir... millet aynı zamanda bu iki kuvvete karşı isyan etmiş ve mücadeleye başlamıştır. Emperyalist kuvvetler milletimizi hukuk ve haysiyet ve istiklâlden mahrum ve bunları gayr-i müdrik bir hayvan sürüsü telâkki ettiği için böyle bir sürünün elinde namütenahi hazain-i tabiiyeye malik, kıymetli ve vâsi bir memleketin bırakılmasını tabii caiz göremezdi. Onların telâkkisine göre bu mem-

leketi parçalamak ve bu memleketteki insanları taht-ı esaretlerine almak lâzım idi. Böyle bir emel, böyle bir gaye takip ediyorlardı ve Harb-i Umuminin neticesiyle hâsıl olan fırsattan istifade ederek mütareke ile milletin ve ordunun elinden silahlarını da aldıktan sonra fiiliyata girişmişlerdir. Bir taraftan dahilde bulunan gafil veya hain kuvvetler, memleket ve milleti âdeta bu hariç kuvvetler gibi, bu hariç nazarlar gibi telâkki ediyorlardı...

Vaziyet-i umumiye-i siyasiyemizi görmek istersek; Şarkta Ruslarla aramızda tabii bir dostluk mevcuttur ve bu tabii dostluğu maddi esaslara istinat ettirmekle meşgul bulunuyoruz. Garba tevcih-i nazar edersek vaziyeti bir iki safhada mütalâa edebiliriz. Garp âleminin bundan bir sene evvel bize tevcih etmiş oldukları efkâr enzarı kısaca arzedeyim. Milletin müdafaada sebatı devam ettikçe garp âlemi başka başka fikirlere maruz kaldılar, başka fikirlere sahip oldular. Evvelâ garp milletleri kendi hükûmetlerinden başka türlü düşünmeğe başladılar. Herhalde burada bir milletin mevcudiyetini tanımak kanaatını izhar ettiler. İkinci bir devrede bazı Hükûmetlerin milletleriyle beraber olmaya başladığı görüldü. Meselâ Fransızlar, İtalyanlar hakikaten son zamanlarda fikirlerini tashih ve tebdil ettiler. Hatta İngiliz milleti dahi kendi rical-i Hükûmetlerinin iğfalâtına aldanmakta olduklarını idrak etmeye başladılar.

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. V, s. 9-11, (29.01.1921)]

***

İKİNCİ TOPLANMA YILINI AÇARKEN

... Mücadelenin ehemmiyetini idrâk eden milletimiz sây-i mütemadisiyle büyük bir cehd-i malî göstermiş, memleketin bütün ihtiyac-ı millîsini temin edici kavi ümitler bahşeylemiştir. Umur-u maliyede memleketimizce pek mühim bir meselenin halline az çok mütevazin bir bütçe tanzimine, muvaffakıyet hâsıl olmuştur. Memleketimizde umur-u iktisadiyenin mahiyet ve ehemmiyeti belki de tanınmamış olduğu halde Meclisi âliniz memleketin menabi-i varidatına sahip olmak için esaslar vaz'etmiştir. Mütarekeyi mütaakıp ecnebiler menabi-i varidatımıza tamamen vazıyed etmek tedbirlerine derhal tevessül ettiler. İstanbul'daki vaz'ı mütehakkimlerinden istifade ederek maadin taharrisi için muktazi ruhsatnamelerin itasını menettirdiler. Biz memleketin bütün menabi-i servetine sahibolarak ihracat ve ithalât arasında temini tevazüne ve hâsılatın mahreçlere temini isâli için yolların ıslâhına vesait-i mümkünenin ihzarına tevessül ettik. Maarif, sıhhati umumiye, nüfus ve umran cihetiyle pek göze görünür netayiç henüz istimal edilemedi. Ancak bu hususta bâriz semerat-ı fiiliye iktitafı için zemin ve zaman ve vesait ve çok paraya da ihtiyaç olduğu tasdik olunmalıdır...

Efendiler, siyasetimizde muayyen olan prensiplere bugüne kadar sadık kaldığımız gibi bundan sonra da milletin inkişafını, istiklâlinin masuniyetini temin edecek olan bu siyasetimize muhafaza-i sadakatimiz tabiîdir. Siyaset-i dâhiliyemizde şiarımız olan **halkçılık, yani milleti bizzat kendi mukadderatına hâkim kılmak esası** Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzla tesbit edilmiştir. Bu kanunu ve bu kanuna müteferri olan kanunları bir an evvel çıkararak hüsnü tatbika çalışacağız. Siyaset-i hariciyemizde menafi-i milletin istilzam eylediği esasatı ihtiva eden tamamen müstakil ve serbest bir siyaset takip edilmektedir (alkışlar). Meclisimiz ve meclisimizin hükûmeti cenkci ve maceraperest olmaktan uzaktır...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. I, s. 165-166, (01.03.1921)]

***

BAKANLAR KURULUNUN GÖREV ve YETKİSİNİ BELİRTEN KANUN TEKLİFİ MÜNASEBETİYLE

... Efendiler bizim hükûmetimiz demokratik bir hükûmet değildir, sosyalist bir hükûmet değildir. Ve hakikaten kitaplarda mevcut olan hükûmetlerin, mahiyet-i ilmîyesi itibariyle, hiçbirine benzemiyen bir hükûmettir. Fakat hâkimiyet-i millîyeyi, irade-i millîyeyi yegâne tecelli ettiren bir hükûmettir, bu mahiyette bir hükûmettir! İlmî, içtimai noktasından bizim hükûmetimizi ifade etmek lâzım gelirse "halk hükûmeti" deriz...Fakat mesleki içtimai itibariyle dahi düşündüğümüz zaman, biz hayatını, istiklâlini kurtarmak için çalışan erbab-ı sâyiz, zavallı bir halkız! Mahiyetimizi bilelim. Kurtulmak, yaşamak için çalışan ve çalışmaya mecbur olan bir halkız! Binaenaleyh her birimizin hakkı vardır. Salâhiyeti vardır. Fakat çalışmak sayesinde bir hakkı iktisap ederiz. Yoksa arka üstü yatmak ve hayatını sâyden muarra geçirmek isteyen insanların bizim heyet-i içtimaiyemiz içerisinde yeri yoktur, hakkı yoktur (alkışlar)! O halde ifade ediniz Efendiler! **Halkçılık, nizam-ı içtimaisini sâyine, hukukuna istinad ettirmek isteyen bir meslekî içtimaidir...** Fakat ne yapalım ki demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş! Efendiler biz benzememekle ve benzetmemekle iftihar etmeliyiz! Çünkü **biz bize benziyoruz** Efendiler!

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. I, s. 196-197, (01.12.1921)]

***

ÜÇÜNCÜ TOPLANMA YILINI AÇARKEN

... Efendiler! Türkiye halkı ırkan veya dinen ve harsen müttehit, yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve fedakârlık hissiyatiyle meşhun ve mukadderat ve menafii müşterek olan bir heyeti içtimaiyedir...

Efendiler! Siyaset-i adliyemizden sonra millî hayatımızın en çok alâkadar bulunduğu iktisadiyatımız hakkındaki efkârımı da arzedeceğim...

Türkiye'nin sahibi ve efendisi, kimdir (köylüler sadaları)? Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye'nin sahib-i hakikîsi ve efendisi, hakikî müstahsil olan köylüdür (şiddetli ve sürekli alkışlar). O halde, herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve elyak olan köylüdür (sürekli alkışlar). Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin siyaset-i iktisadiyesi bu gaye-i asliyeyi istihsale mâtuftur.

Efendiler diyebilirim ki bugünkü felâket ve sefaletin bais-i yegânesi bu hakikatın gafili bulunmuş olmamızdır. Filhakika; yedi asırdan beri cihanın muhtelif aktarına sevk ederek, kanlarını akıttığımız, kemiklerini topraklarında bıraktığımız ve yedi asırdan beri emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz ve buna mukabil daima tahkir ve tezlil ile mukabele ettiğimiz ve bunca fedakârlık ve ihsanlarına karşı nankörlük, küstahlık, cebbarlıkla uşak menzilesine indirmek istediğimiz bu sahib-i aslinin huzurunda bugün kemali hicap ve ihtiramla vaz'ı hakikimizi alalım (şiddetli alkışlar) Efendiler! Milletimiz çiftçidir. Milletin çiftçilikteki mesaisini asrî tedabir-i iktisadiye ile haddi âzamiye isal etmeliyiz. Köylünün netayiç ve semerat-ı mesaisini kendi menfaati lehine haddi âzamiye iblağ etmek **siyaset-i iktisadiyemizin ruhu** esasisidir. Binaenaleyh; bir taraftan çiftçinin mesaisini tezyid edecek ve müsmir kılacak malûmat, vesait ve alâtı fenniyenin istimâl ve tâmimine ve diğer taraftan onun netayic-i mesaisiniden âzami istifadesini temin eyliyecek tedabir-i iktisadiyenin vaz'ına çalışmak lazımdır. Şimdiye kadar mevcut olan **yolsuzluk, asrî vesait-i nakliyenin mefkudiyeti, mübadele usullerinin çiftçi aleyhine olması ve hükümet kanunlarının çiftçiyi himaye edememesi gibi mevaniin ref'i lâzımdır. Bu noktada bilhassa mahsulât-ı ziraiyemizi mümasil mahsulât-ı ecnebiyeye karşı himayeye mâni olmakla milletimizi bugünkü sefalet-i iktisadiyeye mahkûm eden mülga kapitülasyonların fecaatını hatırlatmadan geçemem.** Malûmunuzdur ki memleketimiz iktisadi teşkilât ve muhit itibariyle kuvvetli bir halde bulunmuyordu. Ferdî iktisat kıymetleri de serbest mübarezeye mukavemet edebilecek dereceye vâsıl olmamıştı. Tanzimatın açtığı serbest ticaret devri Avrupa rekabetine karşı

kendisini müdafaa edemiyen iktisadiyatımızı bir de iktisadi kapitülâsyon zincirleriyle bağladı. Teşkilât ve ferdi kıymet nokta-i nazarlarından iktisat sahasında bizden çok kuvvetli olanlar memleketimizde, bir de fazla olarak, imtiyazlı mevkide bulunuyorlardı. Temettü vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı, istedikleri şerait tahtında memleketimize sokuyorlardı. Bütün şuabat-ı iktisadiyemize bu sayede hâkim-i mutlak olmuşlardı.

Efendiler! **Bize karşı yapılan rekabet hakikaten** çok gayrimeşru, hakikaten çok kahir idi (kahrolsun sadaları). Rakiplerimizi bu suretle inkişafa müsait **sanayiimizi de mahvettiler. Ziraatimizi de rahnedar eylediler.** İnkişaf ve tekâmül-ü iktisadi ve maliyemizin önüne geçtiler.

Efendiler! Artık serbest ve müstakil bir hayata atılan Türkiye için, hayat-ı iktisadiyesini boğmakta olan **kapitülâsyonlar mevcut değildir** (şiddetli alkışlar). Ve olamaz. Hayat-ı iktisadiyemizin muayyen gayeleri tevcihi ve süratle tekâmül terakkisi için ittihaz olunacak tedabir meyanında memleketimizde Avrupa rekabeti yüzünden mahvedilmiş ve şimdiye kadar ihmal edilegelmiş olan sanayii ziraiyemizi ihya ve asrî vesait-i iktisadiye ile teçhiz etmeği ehemmiyetle nazar-ı dikkatte tutacağız (inşallah sadaları). Gerek ziraat ve gerek memleketin servet ve sıhhat-i umumiyesi nokta-i nazarından ehemmiyeti muhakkak olan **ormanlarımızı** da asrî tedabir ile hüsnü halde bulundurmak, tevsi etmek ve âzami faide temin eylemek esas düsturlarımızdan biridir. **Siyaset-i iktisadiyemizin mühim gayelerinden biri de menafi-i umumiyeyi doğrudan doğruya alâkadar edecek müessesat ve teşebbüsat-ı iktisadiyeyi kudret-i maliye ve fenniyemizin müsaadesi nispetinde devletleştirmedir.** Ezcümle; topraklarımızın altında metrûk duran maden hazinelerini az zamanda işleterek, milletimizin menfaatına küşade bulundurabilmek de ancak bu usul sayesinde kabildir. Maahaza; sırf intifa-ı iktisadi maksadiyle gerek madenlerimizde ve gerek sair hususat-ı iktisadiyemizde, umur-u nafiamızda kullanılmak istenilen sermayenin sahiplerine hükümetimizce her türlü suhuletin ibraz edileceği şüphesizdir. **Bu sermayelerin kanunlarımıza tâbi olması da tabiîdir.** Memleketin iktisadi emelleri ziraat ve sanayi-i ziraiye olmakla beraber memlekette öteden beri mevcut, meselâ : Sanayi-i nesciye gibi sanayiin himaye ve ihyası ve bazı mıntakalarda yeniden teessüs edebilecek diğer sanayiin her suretle **himayesi** nazar-ı ehemmiyette tutulacaktır. İktisat Vekâletimizin bir senelik mesaisi bu izah ettiğim nikat-ı nazar dairesinde cereyan etmiştir Ezcümle; erbab-ı mesainin terfi-i hayatını te-

min edecek Zonguldak Amele Kanunu, Anadolu'da nakliyat-ı umumiyeyi teshilen otomobil ve kamyon işleteceklere müsaadat bahşeden nizamname, cephede harbeden asker ailelerine yardım esasatını da ihtiva eden mükellefiyet-i Ziraiye Nizamnamesi, Meclisce kabul edilen tohumluk tahsisatından ihtiyacı taayün eden yerlerde alelûsul tevziat icra edilmesi, ziraat bankaları vasıtasıyla züraa alât ve edavat-ı ziraiyenin mutedil fiyatlarla tevzi ve başkaca bir heyet-i mahsusa vasıtasiyle ehemmiyetli miktarlarda yeniden tedariki ve gümrüklerimizde istihsalât-ı millîyenin temin-i revacı için **himaye usulünün takarrür ve tatbik ettirilmiş olması** bu tarz-ı mesainin muhassalası olarak zikre şayandır. Bundan sonra da **umumu faaliyet-i iktisadiyemizin siyaset-i iktisadiyemizi** izahan teşrih ve tespit etmiş olduğum bu nikat-ı nazar dairesinde, **bir olan dahilinde**, muntazaman tevcihine Heyeti Vekilemizin hasr-ı himmet eylemesine intizar olunur. Böyle bir projemizin tanziminde umur-u nafianın büyük bir mevkii vardır. Çünkü: İktisat hayatının faaliyet ve zindegisi ancak vesait-i münakalenin, yolların, şimendiferlerin, limanların hali ve derecesiyle mütenasiptir...

umur-u nafiada, **ecnebi sermayesinden** ve icabına göre ecnebi mütehassıslarından âzami derecede istifade etmek memleketimizin menfaat ve mâmuriyetini ve milletimizin saadet ve refahını az zamanda temin nokta-i nazarından zaruridir...

336 (1920) ve 337 (1921) senelerinin fiilî tecaribine ve müspet hesabatına ve bugünkü ahvali dahiliye ve iktisadiyemizin bu geçen iki seneye nispeten, kıyas kabul etmez derecede iyi bir halde bulunmasından hâsıl olan katî ümitlere istinaden arzedebilirim ki memleketimizin menabii varidatı dâva-yı millîmizin emniyetle istihsalini kâfildir (alkışlar). Kuvve-i maliyemiz bu güne kadar olduğu gibi, hariçten **istikraz** yapmaksızın dahi, fakirane olmakla beraber, memleketi idare ve gayesine îsal edecektir (alkışlar)...

...Efendiler! Bugünkü mücahedatımızın gayesi **istiklâl-i tam**dır. İstiklâliyetin tamamiyeti ise ancak istiklâl-i mâli ile mümkündür. Bir devletin maliyesi istiklâlden mahrum olunca o devletin bütün şuabat-ı hayatiyesinde istiklâl meflûçtur. Çünkü her uzv-u devlet ancak kuvve-i maliye ile yaşar. İstiklâl-i malînin mahfuziyeti için şart-ı evvel, bütçenin bünye-i iktisadiye ile mütenasip ve mütevazin olmasıdır. Binaenaleyh; **bünye-i devleti yaşatmak için harice müracaat etmeksizin memleketin menabi-i varidatiyle temin-i idare, çare ve tedbirlerini bulmak lâzım ve mümkündür.**

Efendiler! Âzami **tasarruf** şiarı millîmiz olmalıdır (şiddetli alkışlar).

Binaenaleyh: usul-ü malîmiz, halkı tazyik ve izrar etmekten içtinap ile beraber mümkün olduğu kadar harice arz-ı ihtiyaç ve iftikar etmeden varidat-ı kâfiye temin etmek esasına müstenittir. Şimdiki halde istifade edilemiyen menabi-i varidattan müstefit olmak ve halkın bârı tekâlifini tahfif etmek için bazı mevat üzerinde **inhisarlar** vaz'eylemek lâzimedendir...

Rus Şûralar Cumhuriyetiyle mevcut münasebat ve revabıt-ı hasenemiz bu geçirdiğimiz sene zarfında en mükemmel bir surette inkişafında devam etmiştir (alkışlar). 16 Mart'ta Moskova'da bir muhadenet muahedenamesi akdettik. Bu muahede ile emperyalizmin savlet-i ihtiraskâranesine hedef olan iki devlet arasında avamil-i tabiiyeden mütehassıl tesanüt, bir şekli hukukî ile de tesbit edilmiş oldu. Yakında umur-u iktisadiye ve ticariye ile şehbenderlik mesailini tanzim edecek olan mukavelâtın da akdi musammemdir...

Kars'da 13 teşrinievvel tarihli muahedenameyi akdettik...

Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletinin menafii hakikîyesinden ziyade cihan kapitalistlerinin menafii iktisadiyesine göre halledilmek istenilen mesele Kars Muahedesiyle en doğru suret-i hallini buldu (alkışlar). Asırlardan beri dostane yaşıyan iki çalışkan halkın revabıt-ı hasenesi maalmemnuniye tekrar teessüs etti...

Kars Muahedenamesi ahkâmına tevfikan tarafeyn-i âkıdîn arasında ticari ve iktisadi münasebatın tanzimi ve bir konsolosluk mukavelenamesi akdi için Tiflis'e bir heyet-i murahhasa gönderdik...

Elhasıl Rusya ve şark devletleriyle revabıtımız bugünkü münasebat-ı cihanını iktisadi ve siyasi vaziyetinden doğan gayri kabili tağyir birtakım âvamili tabiîyenin tahtı tesirinde, cümlemizin menafi ve mekasıtına uygun bir tarzda inkişaf ve iktisab-ı resanet etmektedir...

Siyaset-i dahiliyemizde olduğu gibi siyaset-i hariciyemizde de umde-i esasiyemiz **Misak-ı Millî** mevaddından ibarettir (alkışlar). Misak-ı Millîyi kabul ederek, maddiyat ve mâneviyat sahasında istiklâl-i tammımızı tasdik edenleri derhal dost telâkki ediyoruz...

Memleketimizin iktisadî menabii bütün dünyanın hırslarını celbedecek feyiz ve servete maliktir. Halkımızın çiftçi olması topraklarımızın dünyanın en bereketli topraklarından bulunması maddi hayat için hiçbir endişeye mahal bırakmamaktadır...

Efendiler! Ordumuzu yadederken kuva-yi harbiyenin teşkilât ve ihzaratına ve ikmali nevakısına ait olarak sebkeden mesaiden de bir nebze bahsetmek isterim:

Bilhassa imalât-ı harbiye ve fabrikalarının mesaisini takdirat-ı mahsusa ile zikretmeği bir lâzime-i kadirşinasi addeylerim. Bu son sene zarfında bu fabrikaların nevakısı alettedriç ikmal olunmuştur. Bugün her türlü ihtiyacatın imali tahtı imkâna alınmıştır. Yeni tesis edilen mermi ve fişek fabrikalarında külliyetli miktarda topçu ve piyade cephanesinin ve bombasının ihzarı ve imaline muvaffakıyet hâsıl olmuştur.

Ordu saflarına telsiz telgraflarla diğer muhabere-i fenniye malzemesi ve edevat-ı istihkâmiye gibi birçok mevat ilâve olunmuştur.

Elbise ve kundura imalâtı işlerinin dâhile hasrı hususundaki mesaiye devam olunmaktadır.

Bu sene zarfında Anadolu'da bazı mühim tesisat vücuda getirilmesi mukarrerdir...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. I, s. 221-242, (01.03.1922)]

***

KONYA ASKERÎ NALBANT OKULUNDA YAPILAN DİPLOMA TÖRENİNDE

... Padişah, sanatkârların orduya girmesi ordunun salâbetini muhil olacağı zehabında idi.

İşte bu zihniyetin hâkimiyeti şahane ve şamilesidir ki, binnetice Osmanlı ordusunu ve milletini iğneden ipliğe kadar, naldan mıha kadar her türlü ihtiyacatını teminden cahil ve âciz bıraktı. İhtiyacatının temini için milleti haracgüzar kıldı.

Bu zihniyetle sanatın lüzumu, sanatkârlığın ehemmiyet ve şerefi elbette takdir olunamazdı.

Efendiler;

Memleketimizin feyyaz topraklarından, namütenahi fezailinden, mütenevvi ve zengin menabiinden kimseye muhtaç olmaksızın hakkiyle istifade edebilmek için ve binaenaleyh milletimizi mes'ut ve müreffeh, ordumuzu tamamen ihtiyaçtan müstağni ve kavi yaşatabilmek için, **sanat elzemdir**.

Sanatın en basiti, en şereflisidir. Kunduracı, terzi, marangoz, saraç, demirci, nalbant, hayatı içtimaiyemizde, hayatı askeriyemizde hürmet ve haysiyet mevkiine elyak sanatkârlardır.

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. II, s. 32-33, (03.04.1922)]

***

BÜYÜK ZAFERİN YARATTIĞI YENİ VAZİYET

-**Kapitülâsyonların** hiçbir kısmında istisnayı kabul etmiyoruz. Adlî, malî veya askerî kapitülâsyonların hiçbirini tanımıyoruz.

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. III, s. 44, (26.09.1922)]

***

TÜRKİYE'NİN SULH ŞARTLARI HAKKINDA UNITED PRESS MUHARRİRİNE VERİLEN DEMEÇ

... Memleketimizin zulmen uğradığı tahribatı imar ve senelerdenberi türlü türlü mevâni altında tazyik edilen hayat-ı iktisadiyemizin meşru küşayişini temin ve fen ve irfan içinde çalışkan bir hayata kavuşmak umde-i sulhiyemizdir.

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. III, s. 48, (24.10.1922)]

***

BURSA BELEDİYE HEYETİNE

... Memleketin vüs'atı menabii halkın sayü kabiliyeti ve ordularının süngüleri vakti sulhte de her türlü netayici istihsal edecektir. Üç buçuk sene süren bu mücahededen sonra ilim noktai nazarından, maarif noktai nazarından, iktisadiyat noktai nazarından mücahedatımıza devam edeceğiz ve eminim ki, bunda da muvaffak olacağız. Fabrikacı olacağız. Sanatkâr olacağız. Bundan sonra zihniyetimizi hep buna hasredelim.

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. II, s. 41, (17.10.1922)]

***

SULH ŞARTLARI, İÇ VE DIŞ SİYASÎ MESELELER-PETİT PARİSİEN MUHABİRİNE BURSA'DA VERİLEN DEMEÇ

"Bana Avrupalıların ve bilhassa Fransızların şarktaki menafiinden bahsediyorsunuz. Her şeyden evvel şurası bilinmek lâzımdır ki, Büyük Millet Meclisi hükûmeti kapitülâsyonların ibkasını asla kabul etmeyecektir. Şayet tebaa-i ecnebiye eskiden olduğu gibi, bundan sonra da kapitülâsyonlardan istifade etmeği düşünüyorlarsa, aldanıyorlar. Kapitülâsyonlar bizim için mevcut değildir ve asla mevcut olmıyacaktır. Türkiye'nin istiklâli her sahada tamamen ve kâmilen tasdik olunmak şartiyle kapılarımızı bütün ecnebilere genişçe açık kalacaktır...

Birtakım mesail-i iktisadiye vardır ki, biz bunları kendi menabiimizle ve yalnız kendi sermayemizle halledemeyiz. Bize yardım edecek dostlar aramağa mecburuz...

- Şeraitimiz çok açık ve çok sadedir. [Sulh Konferansında]İstiklâlimizin bilâkaydüşart tasdikini talep ediyoruz. Bu mücmel cümlede programımızın bütün hutut-u esasiyesi mündemicdir. Hudud-u millîmiz dahilinde bulunan toprakların bize verilmesinde ısrar edeceğiz. Ondan sonra, bu topraklar dahilinde tamamiyle müstakil, yani kapitülâsyonsuz bir Türkiye yaşamasını istiyoruz. İste bütün istediklerimiz budur...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. III, s. 48-50, (02.11.1922)]

***

HALK PARTİSİNİ KURMAK HAKKINDAKİ KARARINI AÇIKLAMASI

... vatanımıza ve istiklâlimize göz dikenlere yalnız askerlikçe galebe etmek kâfi değildir. Memleketimiz hakkında istilâ emelleri besliyecek olanların her türlü ümitlerini kıracak veçhile siyaseten, idareten ve iktisaden kuvvetli olmak lâzımdır. Hiç şüphe yoktur ki, ziraat ve ticaretimizin geri olması, memleketimizin ekseri aksamının harap ve ahalimizin fakir bulunması, vesaiti münakalemizin mahdut olması, maarifin herkese ve her yere lâyıkiyle nüfuz edemiyerek hayatı içtimaiyemizin en büyük düşmanı olan cehil vesaire gibi sebepler milletimizi fakir ve zayıf düşürmekten hâli kalmamış ve kalmıyacaktır. ... Cenabı Hakkın milletimizi meftur kıldığı istidat ve kabiliyeti âzami derecede inkişaf ettirmek ve memleketimize bahşeylediği bilcümle menabii kuvvet ve servetten âzami surette istifade ederek esbabı zafımızı izale eylemek için bundan böyle hiçbir fırsat ve vakti fevt etmiyerek çalışmağa mecburuz...**milletimizin ihtiyacatı âcilesine çaresâz olacak bir programa müstenit olmıyan ıslahat teşebbüsleri, şahsî ve keyfi olmaktan kurtulamaz**. Bu gibi teşebbüsler sahipleri olan şahısların tebeddülü ile, hatta şahsî nüfuzunun tanakusu ile söner gider...

millî maksat ve mülâhazaları nazarı dikkatte bulundurarak milletimin, her sınıf halkında... gördüğüm teveccüh ve itimada kesbi liyakat etmek için en mütevazı bir ferdi millet sıfatiyle hayatımı, sonuna kadar vatan hayrına vakfeylemek emeliyle sulhün istikrarını müteakip **halkçılık** esası üzerine müstenit ve **Halk Fırkası** namiyle siyasi bir fırka teşkil etmek niyetimdeyim...

Köylülerimizi ve halkımızı ezen ve fakir düşüren adaletsiz vergilerin ne suret-

le ıslahı lâzım geleceğine ve ticaret ve ziraat ve sanayiimizi inkişaf ettirecek maddî, iktisadî tedabire ve orman ve maadin gibi tabiî servetlerimizden menafii umumiye namına daha kolaylıkla istifadeyi temin için ne gibi ıslahatı kanuniye yapılması lâzım geleceğine, arazi ve emlâke temellük hususunda herkes için daha emniyetbahş tadilâtı kanuniye yapılması lâzım gelip gelmiyeceğine, evkaf umurunun ne suretle şayanı ıslah bulunduğuna ve memlekette hangi nikatı nazardan ne gibi ameliyat ve inşaatı nafia yapılabileceğine ve askerlik müddetinin tadiline velhasıl milletimizi elyevm hali tedennide bırakan esbab ve âvamilin sureti izalesine müteallik erbabı ihtisasın gönderecekleri mütaleat kemali ehemmiyetle nazarı itibara alınacaktır...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. II, s. 46-48, (06.12.1922)]

***

SULH GAYELERİ VE KONFERANS-KAPİTÜLÂSYONLAR-MUSUL MESELESİ- LE JOURNAL MUHABİRİ PAUL HARRİAT'YA ÇANKAYA'DA VERİLEN BEYANAT

... **Kapitülâsyonların** konferansta birçok içtimaları işgal etmiş olması sebebini bir türlü anlıyamıyoruz. Bu meselenin mevzuubahs ve müzakere edilmesi bile izzet-i nefs-i millîmize tevcih olunmuş bir hakarettir. Kapitülâsyonların Türk milleti için ne derece menfur bir şey olduğunu size tarife muktedir değilim. Bunları diğer şekil ve namlar altında gizleyerek bize kabul ettirmeğe muvaffak olacaklarını tasavvur ve tahayyül edenler bu bapta pek çok aldanıyorlar. Zira, Türkler kapitülâsyonların idamesi kendilerini pek az bir vakitte ölüme sevkedeceğini pek iyi anlamışlardır. Türkiye, esir olarak mahvolmaktansa, son nefesine kadar mücadele ve mücahedede bulunmağa azmetmiştir...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. III, s. 56-57, (25.12.1922)]

***

İZMİT'TE İSTANBUL GAZETELERİ TEMSİLCİLERİNE

... Herkes emniyetle ve bilhassa çok büyük ümitlerle tarlalarında veya sanatları başında faaliyete geçmiş bulunuyor. Ve sây ve amellerinin kendilerinden gasbedilmiyecek semerelerinin iktitafından emindirler. İktisat, maarif işleri, muaveneti içtimaiye himmetleri şimdiden kabili temas yeni neticeler vermiştir. Ziraat mektepleri mevcut olanlardan maada Bursa'da, Balıkesir'de, İzmir'de, Adana'da,Erzincan'da beş mektebe malik olmakla tezyid edilmiştir.

Harbin ve inkılâbatın atalete koyduğu ziraat bankaları yeniden hali faaliyete vazedilmiş ve birçok şubeler ihdas ederek halkın muavenetine şitap etmiye başlamıştır. Birçok mülteci ve muhacirler refah ile münasip yerlere sevk ve iskân edilmiştir. Bunun daha iyi temini için hususî muavenet bankaları tesis edilmek üzeredir. Köylülere mühim miktarda iki buçuk milyon liralık alât ve edevatı ziraiye tevzi edilmiş ve bu husustaki tevziata devam edilmektedir. Ayrıca köylülere alât ve edevatı ziraiye vermek ve bunları icabında tamir etmek için sermayesinin yüzde yetmişine iştirak ettiğimiz bir şirket ile anlaşılmak üzeredir. Bu çiftçilerin çok memnuniyetini ve menfaatini mucip olacaktır. Nafia teşebbüsatı kariben fiile münkalip olabilecek ümitbahş bir zemindedir. Bunun neticesinde memleketin bilcümle merakizi mühimmesi yekdiğerine az zamanda şimendöferle kesbi irtibat edecektir... Çalışmak ve mesut olmak ihtiyacında bulunan bütün halkımız için, ameleler için, geniş ve emin çalışma sahaları davetlerini yapmakta gecikmiyecektir. Tüccarlarımız yüzlerinin güleceği günden uzak değildirler. Memleketi mâmur ve milleti mesut etmek için tasavvur ve teşebbüs edilen bütün bu işlerde takip olunacak programın esas noktalarına fiilen tevessül edilmiş addolunabilir. Bu mebdein mütekâmil hududu, amîk tetkikat ile tersim edilecektir. Bilhassa **faaliyeti iktisadiyeyi istinat ettireceğimiz esaslar her türlü vukufla beraber bilhassa doğrudan doğruya memleketimiz topraklarını koklıyarak ve bu topraklarda bizzat çalışan insanların sözlerini işiterek tesbit olunacaktır. Sanayii ve ticaretimiz için dahi aynı mütalea yapılacaktır.** Bunun içindir ki, şubatın on beşinde İzmir'de belki beş bin kişinin toplanabileceği bir kongre yapılacaktır. Bu kongre bizzat millete ve bir taraftan da diğer milletlere anlatacaktır ki, **yeni Türkiye devleti temellerini süngü ile değil, süngünün dahi istinat ettiği iktisadiyatla kuracaktır. Yeni Türkiye devleti cihangir bir devlet olmıyacaktır.**

Fakat **yeni Türkiye devleti bir devleti iktisadiye olacaktır.** Bu devleti en kuvvetli temeller üzerinde çok az zamanda kurmak hususunda Japon'lardan az müstait olmadığını bilfiil ispat edecektir...

Bu saydığım teşebbüsatı iktisadiye ve sınaiye içinde bahsettiğim şirketlerin, istiklâl ve hâkimiyeti milliyemize hürmetkâr milletlerin emniyetle hükûmetimizle temas eylemeleri ve **kanunlarımız dairesinde anlaşmaları ile faaliyete geçebileceklerin**i söylemiye hacet yoktur. Filhakika memleketimizi az bir zamanda mâmur etmek için milletimizin gayrı kâfi sermayesi karşısında haricin sermayesinden, vesaitinden, ihtisasından istifade etmek hakikî men-

faatimiz iktizasındandır. Hükûmetimiz, izahına lüzum olmıyan esasatın riayetkârı kalacak olan her devlet ve millete karşı bu hususta emniyet ve samimiyetle ahzı mevki edecektir...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C.II, s.55-57, (16.01.1923)]

***

BURSA'DA ŞARK SİNEMASINDA HALKLA KONUŞMA

... ecnebi sermayesinin memleketimize girmesiyle halkımızın bundan mutazarrır olup olmıyacağı hakkındaki suale geçerek memleketin vaziyeti umumiyesini tasvir etmişler ve memleketimizin yoldan mahrum olduğunu, şehirlerin harap, köylerin perişan bir halde bulunduğunu; limanlarımızın, fabrikalarımızın mevcut olmadığını, mâdenlerimizi -işletmediğimizi ve işletecek halde bulunmadığımızı beyan ile- bunlardan lâyıkiyle istifade etmek için, pek çok tedbirler ittihazına mecbur olduğumuzu ve bu meyanda ecnebi sermayesinin de muzır olmayacak bir surette memleketimize girmesine müsaade etmek lâzım geleceğini söylemişlerdir. Ancak ecnebi sermayesinin girdiği yerlerde ika ettiği mazarratları durüdıraz teşrih ve ezcümle Hindistan Türk ve İslâm İmparatorluğu'nun bir İngiliz arazi şirketine verilen imtiyazlar neticesinde munkariz olduğunu izah etmişlerdir...

Halkımızın ekseriyeti çiftçidir ve çobandır ve bu memleketin çok kuvvetli olmasının sebebi de halkımızın çiftçi ve çoban olmasıdır. Halbuki şimdiye kadar birçok esvap ve avâmil tesirile ne çiftçiliğini ve ne de çobanlığını yapabilmiştir...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C.II, s. 67, (22.01.1923)]

***

ALAŞEHİR'DE HALKLA KONUŞMA

... Arkadaşlar! Bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat bu **zafer süngü zaferleri değil, iktisat ve ilim ve irfan zaferleri olacaktır**. Ordumuzun şimdiye kadar istihsal ettiği muzafferiyetler memleketimizi halâsı hakikîye sevketmiş sayılamaz. Bu zaferler ancak müstakbel zaferimiz için kıymetli bir zemin hazırlamıştır. **Muzafferiyatı askeriyemizle mağrur olmıyalım. Yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım.**

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C.II, s.72, (25-26.01.1923)]

AKHİSAR'DA KONUŞMA

...**Çalışmak** demek, boşuna yorulmak, terlemek değildir. İcabatı zamana göre ilim ve fen ve her türlü ihtiraatı medeniyeden âzami derecede istifade etmek zaruridir...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. II, s. 91-92, (05.02.1923)]

***

AKHİSAR TÜRK OCAĞINDA KONUŞMA

...Konferansta gördüğümüz bütün hâr niyetlere ve samimiyetlere rağmen, muhataplarımız hâlâ bizi imha etmek istemekte ve bize müstakil bir devlet muamelesi yapmamak zihniyetinden uzaklaşmadıklarını göstermektedirler. Hâlâ bize muhilli istiklâl olan imtiyazatı kabul ettirmek ısrarında bulunuyorlar. Bu ısrarda ileri gidenlerin İtalyanlar ve bilhassa Fransızlar olduğunu hayretlerle görüyoruz. Nihayet Lausanne müzakeratı mesaili iktisadiyeden dolayı inkıtaa uğramıştır...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. II, s. 93, (05.02.1923)]

***

LOZAN KONFERANSININ İNKITAI HAKKINDA VATAN MUHABİRİNE DEMEÇ

...Lozan'da mesail-i iktisadiyeden dolayı inkit'a olmuştur...Zerre kadar hayrete düşmeyiniz. İdamesi mes'uliyeti bize ait olmayan ve olmayacak olan muhasamatın safahatı ne olursa olsun bizim hukuk-u meşruamızı her suretle temine muvaffak olacağımıza mutmainiz. Milletin azmi, kuvvetimiz kaabiliyetimiz bunu kâfildir, zâmindir.

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. III, s. 60, (06.02.1923)]

***

BALIKESİR'DE HALKLA KONUŞMA

"...düyunu umumiyenin Türkiye'den ayrılacak mahallere taksim olunduktan sonra tanınacağından ve rejimin şu veya bu şekilde olmasının her zaman kabili tezekkür olduğundan, ticarete, ziraate ve sanayie fevkalâde ehemmiyet verilmek icabettiğinden, **kadınların** hayatı içtimaiyemizde erkekler derecesinde sahibi hak olması lâzımgeldiğinden bahsetmişler ve Halk Fırkası hakkındaki suale berveçhiati cevap vermişlerdir":

Bu milletin **siyasî fırkalar**dan çok canı yanmıştır. Şunu arzedeyim ki, memaliki sairede fırkalar behemahal iktisadî maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasî bir fırkaya mukabil diğer bir sınıfın menfaatini muhafaza maksadiyle bir fırka teşekkül eder. Bu pek tabiidir. Gûya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıf varmış gibi teessüs eden siyasî fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malûmdur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir. Bir defa halkımızı gözden geçirelim. Biliyorsunuz ki, memleketimiz çiftçi memleketedir. O halde milletimizin ekseriyeti âzimesi çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri varidi hatır olur. Bizde büyük araziye kaç kişi maliktir? Bu arazinin miktarı nedir? Tetkik edilirse görülür ki, memleketimizin vüsatine nazaran hiç kimse büyük araziye malik değildir. Binaenaleyh bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır. Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret eden küçük tüccaran gelir. Bittabi bunların menfaatlerini, hal ve âtilerini temin ve muhafaza mecburiyetindeyiz. Çiftçilerin karşısında olduğunu farzettiğimiz büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilâkis memleketimizde birçok milyonerlerin hattâ milyarderlerin yetişmesine çalışacağız. Sonra amele gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalâthane vesaire gibi müessesat çok mahduttur. Mevcut amelemizin miktarı yirmi bini geçmez. Halbuki memleketi taali eylemek için çok fabrikalara muhtacız. Bunun için de amele lâzımdır. Binaenaleyh tarlada çalışan çiftçilerden farkı olmayan ameleyi de himaye ve siyanet etmek icabeder. Bundan sonra münevveran ve ulema denilen zevat gelir. Bu münevveran ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi?..Binaenaleyh mesaliki muhtelife erbabının menafii yekdiğerine memzuç olduğundan, onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve heyeti umumiyesi halktan, ibarettir...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. II, s. 96-98, (07.02.1923)]

***

İZMİR İKTİSAT KONGRESİNİ AÇIŞ SÖYLEVİ

Efendiler,

Aziz Türkiyemizin iktisadî taalisi esbabını aramak ve bulmak gibi vatanî, hayatî ve millî bir gayei mukaddese için bugün burada toplanmış olan sizlerin,

muhterem halk mümessillerinin huzurunda bulunmakla çok mesut ve bahtiyarım. Efendiler, **uzun gafletlerle ve derin lâkaydi ile geçen asırların bünyei iktisadiyemizde açtığı yaraları tedavi etmek, tedavi çarelerini aramak ve memleketi mamuriyete, millî bir refaha, saadete ve servete isal edecek yolları bulmak** için vukubulacak mesainizin çok kıymetli ve muvaffakiyetli netayice iktiran etmesini temenni eylerim.

Arkadaşlar, sizler doğrudan doğruya milletimizi teşkil eden halk sınıflarının içinden geliyorsunuz ve onlar tarafından müntehap olarak geliyorsunuz. Bu itibarla memleketimizin, milletimizin halini, ihtiyacını ve milletimizin emellerini ve elemlerini yakından biliyorsunuz. Herkesten daha iyi biliyorsunuz. Sizin söyliyeceğiniz sözler, alınması lüzumunu beyan edeceğiniz tedbirler; doğrudan doğruya halkın lisanından söylenmiş gibi telâkki olunur. Bu en büyük isabetlere maliktir. Zira halkın sesi, hakkın sesidir. Efendiler, tarih, milletlerin itilâ ve inhitatı esbabını ararken bir çok siyasî, askerî, içtimaî sebepler bulmakta ve saymaktadır. Şüphe yok, bütün bu sebepler, hâdisatı içtimaiyede müessirdir. **Fakat bir milletin doğrudan doğruya hayatile, itilâsile, inhitatile alâkadar ve münasebettar olan milletin iktisadiyatıdır**. Tarihin ve tecrübenin tesbit ettiği bu hakikat, bizim millî hayatımızda ve millî tarihimizde de tamamen mütecellidir. Hakikaten Türk tarihi tetkik olunursa bütün itilâ ve inhitat esbabının bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı anlaşılır. Efendiler, tarihimizi dolduran bunca muvaffakiyetler, zaferler veyahut mağlûbiyetler, izmihlâl ve felâketler, bunların, kâffesi; vukua geldikleri devirlerdeki ahvali iktisadiyemizle münasebettar ve alâkadardır. **Yeni Türkiyemizi lâyık olduğu mertebeye isal edebilmek için, behemahal iktisadiyatımıza birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Çünkü zamanımız tamamen bir iktisat devresinden başka bir şey değildir**. Efendiler, bir milletin esbabı hayatiyesini, refah ve saadetini teşkil eden iktisadiyatla iştigal etmemesi iştigal edememesi nazarı dikkati calib bir keyfiyettir. Fakat biz itiraf etmiye mecburuz ki, iktisadiyatımıza lüzumu kadar ehemmiyet vermemiş bulunuyoruz. Bir milletin doğrudan doğruya esbabı hayatiyesile iştigal edememesi, o milletin yaşadığı edvar ile ve edvarı tesbit eden tarihile çok alâkadardır. Binaenaleyh biz de eğer iştigal edememiş isek, esbabı hakikîyesini geçirdiğimiz edvarda ve bilhassa tarihimizde arayabiliriz. Fakat böyle bir tetkik yaptığımız zaman, maatteessüf itirafa mecburuz ki, biz henüz şimdiye kadar hakikî, ilmî, müspet mânasile millî bir devir yaşayamadık. Binaenaleyh millî bir tarihe malik olamadık. Bu noktayı biraz izah edebilmiş olmak için hep beraber Osmanlı tarihini hatırlıyalım. Osmanlı tari-

hinde bütün gayretler, bütün mesai, milletin arzusu, âmâli ve ihtiyacatı hakikîyesi noktai nazarından değil, belki şunun bunun âmâli mahsusasını, ihtirasatını tatmin noktai nazarından vukubulmuştur. Meselâ Fatih İstanbul'u zaptettikten sonra, yani Selçuk saltanatile Şarkî Roma İmparatorluğu'na tevarüs eyledikten sonra, Garbî Roma İmparatorluğu'nu da zaptederek azametli bir saltanat kurmak istedi. Böyle vâsi bir emel takip eyledi. Böyle bir emeli takip ve tatbik edebilmek için bütün milleti, unsuru asliyi arkasından bu hedefe doğru sevketti. Meselâ Yavuz Sultan Selim, Fatih'in açtığı garp cephesini tesbit etmekle beraber bütün Asya'yı birleştirerek büyük bir İslâm imparatorluğu vücude getirmek üzere böyle bir mesleki siyasî takip etti. Unsuru asliyî bunun arkasından dolaştırdı. Kanunî Süleyman her iki cepheyi âzami derecede tevsi etmek, bütün Bahri Sefidi bir Osmanlı havuzu haline getirmek, Hindistan üzerinde nüfuzunu tesis eylemek gibi çok azametli, şahane bir siyaset takip etti. Bu siyasetin tatbiki için unsuru asliyi kullandı.

Arkadaşlar, bütün bu etvar ve harekât, tahkik olunursa görülür ki bu azametli, kudretli padişahlar takip ettikleri siyaseti hariciyede kendi emelleri, hırsları ve arzularına istinat etmişlerdir...

Osmanlı hakanları, asıl olan noktayı unuttular. Hissiyatları ve emelleri üzerine bütün harekât ve efali bina ettiler. Teşkilâtı dahiliyelerini siyaseti hariciyelerine uydurmak mecburiyetinde kalınca zaptettikleri memalikte bütün anasırı; lisanları, dinleri, ananeleri, her şeyi başka başka olan ve bir çok milletlerden ibaret bulunan bu anasırı, olduğu gibi muhafazaya kalkıştılar ve onlara bütün bu şeyleri mahfuz bırakabilecek istisnalar, imtiyazlar bahşettiler. Buna mukabil unsuru asli uzun seferler yapmakla, fütuhat meydanlarında ölmekle, zaptolunan memleketlerin kendisini ve halkını beslemekle ve onlara bekçilik etmekle kendi kendini tahrip ediyordu. Bu itibarla millet, unsuru asli; kendi evinde, kendi yurdunda ve kendi hakikî esbabı hayatiyesini istihsal için çalışmaktan tamamen mahrum bir halde bulunuyordu. Bu tacidarlar, milleti böyle diyar diyar dolaştırmakla, onlara kendi yurtlarını düşünmiye müsaade etmemekle de iktifa etmiyorlardı. Belki fütuhat dairesi dahiline gelen halkı memnun edebilmek için, sonra ecnebileri memnun edebilmek için doğrudan doğruya, unsuru aslinin hukukundan ve menabii hayatiye ve iktisadiyesinden bir çok şeyleri lûtuf olarak, ihsan olarak, atiyye olarak onlara bahşediyorlardı. Meselâ Fatih zamanında Cenevizlilere ve Patrike verilen imtiyazlar ile açılan yol, kendisinden sonra daima tevessü etmiş ve tarsîn edilmiş bulunuyordu. Bu imtiyazat, bu istisnaiyet, hükûmetin en kuvvetli, en azamet-

li zamanında vuku buluyordu. Mahzâ ve mahzâ bir müsaadei şahane, ihsanı şahane olmak üzere vuku buluyordu. Cümleniz hatırlıyabilirisiniz: Kanunî Sultan Süleyman zamanında Venediklilerle ticaret muahedenamesi yapılmıştı. Fakat padişah Venediklilerle ticaret muahedenamesi yapmayı kendi şerefine ve izzeti nefsine mugayir buldu. Zira onun zihniyetine göre muahede, yekdiğerine müsavi milletler arasında yapılırdı. Halbuki Venedik o zaman Osmanlı devletine müsavi olmak şöyle dursun, onun doğrudan doğruya tahtı vesayetinde idi. Binaenaleyh Zatı Şahane böyle bir hükûmetle muahede yapamazdı. Fakat ona müsaadatta bulunabilirdi. Ve müsaadatta bulundu. İşte bu müsaade kelimesi kapitülâsyonlar kelimesile tercüme edilmiştir. Halbuki biliyorsunuz, kapitülâsyon kelimesi, bir kale içinde muhasara olunan, esbab ve vesaiti tedafüiyesini kullandıktan sonra arzı teslimiyete mecbur olanlar hakkında kullanılan bir kelimedir. İşte böyle bir kelimeyi, padişahların müsaadesini tercüme ederken kullanmış bulundular. Bu ufak tafsilâtı iki noktadan tekrar edeyim: Millet esbabı hayatiyesile iştigalden memnu olarak diyar diyar dolaştırılıyor ve bu yeni diyarlar halkı bir çok istisnalara, bir çok imtiyazlara malik olarak çalışıyordu. Yani fatihler, unsuru asliyi peşine takarak kılıçla fütuhat yaparken, kılıç sallarken zaptolunan memalik ahalisi kazandıkları istisnalar, mümtaziyetlerle sapana yapışıyorlar; toprak üzerinde çalışıyorlardı. Arkadaşlar, **kılıç ile fütuhat yapanlar, sapanla fütuhat yapanlara mağlûp olmıya ve binnetice terki mevki etmiye mecburdurlar**. Nitekim Osmanlı saltanatı da böyle olmuştur...**medeni sapanla kılıç mücadelesinde nihayet muzaffer olan sapandır**...Efendiler, kılıç kullanan kol yorulur, nihayet kılıcı kınına koyar ve belki kılıç o kında küflenmiye, paslanmıya mahkûm olur. Lâkin sapan kullanan kol gün geçtikçe daha ziyade kuvvetlenir ve daha çok kuvvetlendikçe daha çok toprağa malik ve sahip olur.

Efendiler, Osmanlı Fatihleri, hakanları, müstevlileri, unsurı aslî ile beraber sapanın önünde mağlûp olup ric'ate başladıktan sonra, asıl felâketlerin büyüğü başladı. Sırf şahane bir ihsan olarak ecnebilere bahşedilmiş olan ve lûtfu mahsus olarak memleket dahilindeki anasırı gayrı müslimeye verilmiş olan her şey hukukı müktesebe telâkki edildi.

Fakat ecnebiler yalnız bu hukuku muhafaza ile de iktifa etmediler. Belki hergün onları biraz daha tezyid etmek için çareler aradılar ve buldular. Anasırı dahiliye muhafazaya muktedir oldukları teşkilâtı dahiliyelerine istinaden, haricin daima teşvikine ve tergibatına ve müzaheretine sığınarak devletin ve unsuru aslinin imhasiyle siyasî bir mevcudiyet iktisabı için çalışmaktan geri

durmadılar. Ecnebiler bir taraftan anasırı dahiliyeyi teşvik ediyorlardı, diğer taraftan da kendileri müdahale ediyorlar ve her müdahalede yine devlet ve milletin aleyhine olmak üzere yeni yeni bir takım imtiyazlar, haklar alıyorlardı. Bu takibatı mütemadiye altında zaten fakir düşmüş olan anayurtta, unsuru asli devlete verebilecek parayı güç tedarik ediyordu. Halbuki tacidarlar, saraylar, babiâliler behemehal debdebeye, dârâta malik olabilmek için, onu idame edebilmek, zevk ve ihtiraslarını temin edebilmek için her bahasına olursa olsun, bu parayı tedarik etmek çaresine düşmüşlerdir. O çareler de, istikrazlar oldu. O kadar çok **istikrazlar** yapıyorlardı, o kadar fena şerait dahilinde istikrazlar yapılıyordu ki, bunların faizlerini de ödemek mümkün olamadı. En nihayet bir gün Osmanlı devletinin iflâsına hükmettiler. Umuru maliyesi hemen kontrol altına alınmış ve başımıza **düyun-u umumiye** belâsı çökmüş bulunuyordu...

...Arkadaşlar, saltanatı şahsiyede her hususa tacidarların arzusu, iradesi ve emeli hâkimdir. Mevzuu bahis olan yalnız odur. Milletin emelleri, arzuları, ihtiyaçları mevzuu bahis olmaktan çok uzaktır. Bütün millet âmâl ve iradatından tecerrüt etmiş bulunuyordu. Çünkü tacidarlar kendilerini Allah tarafından gönderilmiş bir şahsiyet farzederlerdi. Bir de tacidarların etrafını alan menfaatperestan vardı. Onlar da padişahların zihniyetleri ile zihniyetlenirler ve padişahın bu zihniyetini, bu arzusunu bir lâzimei semaviye ve bir lâzimei kuraniye gibi herkese telkin ederlerdi. Bu gayet koyu ve sürekli telkinat karşısında hakikaten bir gün bütün halk bu arzu ve iradelerin yapılması lâzımgelen ve bilâkaydüşart icabeden iradatı semaviye gibi olduğuna kani olurlardı. Böyle idare ve hâkimiyetten tecerrüde rıza gösteren bir milletin akibeti elbette felâkettir, elbette musibettir...**Osmanlı devleti hakikatte ve fiilen mahrumu istiklâl bir hale getirilmişti**. Filhakika bir devlet ki kendi tebeasına vazettiği bir vergiyi ecnebilere vazedemez. Gümrük muamelâtını, rusumunu memleketin ve milletin ihtiyacatına göre tanzim etmekten memnudur. Ve bir devlet ki, fazla olarak ecnebiler üzerinde hakkı kazasını tatbikten mahrumdur. Böyle bir devlete bittabi müstakil denilemez. Devletin ve milletin hayatına vukubulan müdahalât yalnız bu kadar değil, daha fazla idi. Doğrudan doğruya milletin ihtiyacatı hayatiyesinden olan meselâ şimedöfer yapmak için, meselâ fabrika yapmak için , meselâ her şey yapmak için **devlet serbest değildi**. Behemahal müdahale vardı. Binaenaleyh hayatını teminden menettirilen bir devlet müstakil olabilir mi? Arzettiğim gibi hakikatte devlet istiklâlini çoktan kaybetmişti ve Osmanlı ülkesi ecnebilerin serbest bir müstameresinden başka bir şey değildi ve Osmanlı halkı içindeki **Türk milleti**

de tamamen esir bir vaziyete getirilmişti. Bu netice arzettiğim gibi milletin kendi iradesine ve kendi hâkimiyetine malik bulunamamasından ve bu irade ve hâkimiyetin şunun bunun elinde istimal edile gelmiş olmasından neşet ediyor. O halde katîyetle diyebiliriz ki, **biz millî bir devir yaşamıyorduk ve millî bir tarihe malik bulunmuyorduk**...

Bilhassa Mondros mütarekesiyle açılan mütareke devrinin manzarası, biran için tekrar düşünmüş olursanız göreceksiniz ki, baştan nihayete kadar bir manzarai inhilâlden başka bir şey değildi. Devletler her türlü uhûd ve hukukı insaniye ve medeniyeden tecerrüt ederek memleketimizin en kıymetli ve en feyizkâr yerlerini çiğnediler...Fakat düşmanların bu tarzı hareketinden daha elim ve feci ve daha çok şayanı teessüf olan bir nokta varsa, o da bu memleketin asırlarca başında bulunan ve bu milletin irade ve hâkimiyetini istimal eden insanların dahi düşman saflarına geçmiş olmasıdır. Ve arkadaşlar biliyorsunuz, bu düşmanlar **yani dahilî düşmanlar, haricî düşmanların yapmadığı ve yapmıya muktedir olamıyacağı şenî ve feci ef'al ve harekâtı irtikâpta tereddüt göstermemişlerdir**. Haricî düşman kuvvetleri, saydığım aziz vatan topraklarında bulunurken, padişahın iradesile, çıkarttığı fetvalarla ve hilâfet ordularile bu masum millet şurada burada izlâl ve iğfal olunuyordu. Filhakika vatanımızın şurasında burasında isyanlar başlamıştı...

Fakat bu hal milletimiz yeise düşürmedi. Kemali azim ile mukaddes hedefe hatvelerini attı. Efendiler, milletimiz halâsı katîye ve halâsı hakikîye mazhar olabilmek için, iki umdeye istinadın farz ve şart olduğunu anladı...O umdelerden birincisi...**Misakı Millî**, milletin istiklâli tammını temin eden ve bunu temin edebilmek için iktisadiyatında inkişafına mâni olan bütün sebepleri bir daha ve katîyen avdet etmemek üzere lâğveden bir düsturdur. **Teşkilâtı Esasiye Kanunu** da...bu devletin hayatının da bilâkaydüşart hâkimiyetin milletin uhdesinde kalmasiyle mümkün olacağını ifade eden bir kanundur. Hâkimiyetin bilâkaydüşart milletin uhdesinde kalabilmesi için, halkın bizzat kendi mukadderatını idare etmesi esasını şart kılan bir kanundur...

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve bunun hükûmetinin milletten aldığı veçhe istiklâli tam ve bilâkaydüşart hâkimiyeti milliye umdelerine istinaden memleketi mâmur etmek ve milleti zengin, müreffeh ve mesud etmekten ibarettir...

...milletimizin bu iki esasa istinaden çalışmıya başladığı günden bugüne kadar geçen zaman, çok zaman değildir; üç buçuk, dört seneden ibarettir. Fakat milletimizin kazandığı muvaffakiyet, muzafferiyet bu üç buçuk dört seneye sığamıyacak kadar çoktur, taşkındır, coşkundur, yüksektir, kuvvetlidir.

Hakikaten o iradei seniyelerle, hilâfet ordulariyle ve bin türlü teşvikat ve tezviratla vukua getirilen isyanların kâffesi bastırılmıştır. Millet tüfeksiz, topsuz, her türlü malzemesiz ve parasız bulunduğu bir zamanda yeniden dünyanın en kuvvetli ve en muazzam ordusunu teşkile kudretyab olmuştur...zaferlerini ihraz etmiştir...topraklarımızı ve mukaddes vatanımızı çiğneyen düşman ordularını bire kadar mahvetmiştir...Bu kadar büyük, bu kadar mukaddes ve azametli hedefler yalnız kâğıt üzerinde düsturlarla ve kanun maddeleriyle ve sadece hırslarla, arzularla husul bulamaz. Tahakkuku tammını temin edebilmek için yegâne kuvvet, hakikî en kuvvetli temel iktisadiyattır.

Siyasi, askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi muzafferiyetler ile tetviç edilemezlerse husule gelen zaferler pâyidar olamaz, az zamanda söner. Bu itibarla en kuvvetli ve parlak zaferimizin dahi temin edebildiği ve daha edebileceği semeratı nafiayı tesbit için iktisadiyatımızın, **hâkimiyeti iktisadiyemizin temin ve tarsîn ve tevsii lâzımdır**. Efendiler, bu kadar feyizli ve bu kadar kuvvetli olan yeni hükümetimizin, düşmansız kalacağını farzetmek doğru değildir. Bu güzel temellerin dahi içine kundak koyarak onu münhedim etmiye çalışacaklar olacaktır. Onun hayatına, fevzine karşı suikastler tertip etmiye teşebbüs edecekler bulunacaktır. Bütün bunlara karşı en kuvvetli silâhımız iktisadiyattaki vüsat, resânet ve muvaffakiyetimiz olacaktır. Efendiler, dahil olduğumuz halk devrinin, millî devrin, millî tarihini dahi yazabilmek için kalemlerimiz sapanlar olacaktır. Bence halk devri, iktisat devri, mefhûmu ile ifade olunur.

Öyle bir iktisat devri ki, onda memleketimiz mâmur olsun, milletimiz müreffeh olsun ve zengin olsun...

...bu vatan evlât ve ahfadımız için cennet yapılmaya lâyık, elyak bir vatandır. İşte bu memleketi böyle mâmure haline, cennet haline getirecek olan, esbab ve âvamili iktisadiye ve faaliyeti iktisadiyedir. Binaenaleyh **öyle bir iktisat devri lâzımdır ki, artık milletimiz insanca yaşamasını bilsin, insanca yaşamanın neye mütevakkıf olduğunu öğrensin ve o esbaba tevessül etsin**. Cümlemizin arzumuz şudur ki, bu memleketin efradı ellerinde nümuneleriyle ziraatin, ticaretin, san'atın, sâyin, hayatın bir mümessili olsun. Ve artık bu memleket böyle fakir ve bu millet hakir değil, belki memleketimize zengin memleketi, zenginler memleketi, bu yeni Türkiye'nin adına da **çalışkanlar diyarı denilsin**. İşte millet böyle bir devir içinde bulunuyor ve böyle bir devri ilân edecektir. Ve böyle bir devrin tarihini yazacaktır. Ve böyle bir devirde, böyle bir tarihte en büyük makam, en büyük hak çalışkanlara ait ola-

caktır. Efendiler, Türkiye İktisat Kongresi tarihte ilk defa ihrazı mevkii bülent edecek bir kongredir. Sizler memleketin ihtiyacını ve milletin kabiliyetini ve bunun karşısında bütün dünyada mevcut olan çok kuvvetli iktisat teşkilâtını nazarı itibara alarak, yapılması lâzım gelen tedbirleri ve tatbiki elzem olan bütün yenilikleri kemali vuzuhla ifade etmelisiniz. Tâ ki o tedbirler, o yenilikler tatbik olundukça memleketimiz feyizlere, nurlara müstağrak olsun. Arkadaşlar, Türkiye Büyük Millet Meclisiniz ve hükûmetiniz, tabiî milletin âmâli dairesinde, terakkiye, teceddüde tamamen muhiptir. Tamamen taraftardır. Bunun için memleket ve millete nafi olarak ittihaz edeceğiniz tedabir kemali memnuniyetle nazarı dikkate alınacaktır. Buna şüphe etmiyorum. Efendiler, iktisat sahasında düşünürken ve konuşurken zannolunmasın ki, biz ecnebi sermayesine hasım bulunuyoruz. Hayır, bizim memleketimiz vâsidir. **Çok sây ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Binaenaleyh kanunlarımıza riayetkâr olmak şartiyle ecnebi sermayelerine lâzım gelen teminatı vermiye her zaman hazırız ve şayanı arzudur ki, ecnebi sermayesi bizim sâyimize ve serveti sabitemize inzimam etsin**. Bizim için ve onlar için faydalı neticeler versin; fakat eskisi gibi değil. Filhakika mazide ve bilhassa Tanzimat devrinden sonra, ecnebi sermayesi memlekette müstesna bir mevkie malik oldu. Ve ilmî mânasiyle denebilir ki, devlet ve hükûmet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Artık her medeni devlet gibi, millet gibi, yeni Türkiye dahi buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptıramaz.

Arkadaşlar, son söz olarak demiştim ki, biz memleketimizi artık esir ülkesi yapamayız. Belki cümlemizin nazarı dikkatini celbetmiş olan **Lausanne Konferansının** son müzakeresi bu nokta ile alâkadardır...henüz **muhataplarımız bizimle üç senelik, dört senelik bir hesabı rüiyet etmiyorlar, üçyüz ve dörtyüz senelik bir hesabı rüiyete başlamışlardır**. Ve hâlâ muhataplarımız eski Osmanlı devletinin tarihe inkılâp ettiğini ve bugün yeni Türkiye devletinin mevcut olduğunu ve bu Türkiye devletini kuran milletin çok azimkâr ve celâdetli bir millet olduğunu ve bu milletin artık istiklâli tammından ve hâkimiyeti milliyesinden zerre kadar fedakârlık yapamıyacağını anlamamışlardır...

Arkadaşlar, onlar istedikleri kadar tereddüt edebilirler. Fakat bu millet kararı kat'isini vermiştir. Bu millet için tereddüt devirleri çoktan geçmiştir...bütün millet, bütün cihan bilsin ki, en nihayet ve en nihayet millet istiklâli tammının temin edildiğini görmedikçe yürümeye başladığı yolda bir an tevakkuf etmiyecektir.

Efendiler hiç kimseden fazla bir şey istemiyoruz. Dünyanın her medenî milletinin tabiaten malik olduğu şeylerden bizi mahrum etmemelidirler ve haklarımızı teslim etmelidirler. Çünkü hakkımız tabiîdir, meşrudur, makuldür ve bize lâzımdır. Biz bu haktan vaz-geçmiyeceğiz ve ne kadar haklı isek bu hakkımızı müdafaa ve muhafaza için de memleketimizin, milletimizin kabiliyet ve kudreti o kadardır. Efendiler, görülüyor ki, bu kadar kat'î ve yüksek bir zaferi askerîden sonra dahi bizi sulha kavuşmaktan meneden sebeb doğrudan doğruya esbabı iktisadiyedir. Mülâhazatı iktisadiyedir. Çünkü bu devlet, bu millet hâkimiyeti iktisadiyesini temin ederse o kadar kuvvetli temel üzerinde yerleşmiş ve taali etmiye başlamış olacaktır ve artık bunu yerinden kımıldatmak mümkün olamıyacaktır. İşte düşmanlarımızın, hakikî düşmanlarımızın mavafakat, bir türlü rıza göstermedikleri budur.

Efendiler, bu fiilen vaki olmuştur. Sulh denilen şeyin temini için ecnebilerin bu hakikatı itiraf etmemekteki tereddütlerine mantıkî mâna vermek mümkün değildir...Biz şimdiden esbabı hayatiyemizi temine başlamış bulunuyoruz. Ve bittabi hali sulhun inikadında daha büyük inkişafat oluyor. Fakat muvaffak olmak için çok çalışmak lâzım olduğunu bilmeliyiz. İktisadiyat, diyoruz. Fakat arkadaşlar, **iktisadiyat demek, her şey demektir. Yaşamak için, mesut olmak için, mevcudiyeti insaniye için ne lâzımsa onların kâffesi demektir. Ziraat demektir, ticaret demektir, sây demektir, her şey demektir**. Bütün bu hususatta elân memleket ve milletimizin ne halde olduğunu sizler çok güzel bilirsiniz. Tavsif etmek istemiyeceğim. Ancak memleketimizin vüsati ve nüfusumuzun bu vüsatle ne kadar gayrı mütenasip olduğunu da hatırlayınız. Bu vâsi ve feyizli toprakları işliyebilmek, işletebilmek için noksan olan el emeğini, behemahal fennî alât ile telâfi etmek mecburiyetindeyiz. **Memleketimizi** bundan başka **şimendifer** ile ve üzerinde otomobiller çalışır **şoselerle şebeke haline getirmek mecburiyetindeyiz**. Çünkü garbın ve cihanın vesaiti bunlar oldukça, şimendiferler oldukça bunlara karşı merkepler ve kağnı ile tabiî yollar üzerinde müsabakaya çıkışmanın imkânı yoktur. Memleketimiz ziraat memleketidir. Bu itibarla halkımızın ekseriyeti çiftçidir, çobandır. Binaenaleyh en büyük kuvveti, kudreti bu sahada gösterebiliriz ve bu sahada mühim müsabaka meydanlarına atılabiliriz. Fakat aynı zamanda sanatımızı da tezyid ve tevsi etmek mecburiyetindeyiz. Eğer sanat hususunda yine müsamahakâr olursak o halde âsarı sanayide yine haricin haraçgüzarı oluruz. Mahsulât ve mamulâtın mübadelâtı ve servete inkılâbı için, ticarete ihtiyacımız vardır. Ticaretimizin ağyar elinde kalması, memleketimizin servetinden lüzumu kadar istifade edememeği bâis olur. Fakat

bütün bunlar söylenildiği kadar basit ve kolay olmayan şeylerdir. Bunda muvaffak olabilmek için hakikaten memleketin ve milletin ihtiyacına mutabık esaslı program üzerinde bütün milletin müttehit ve hemahenk olarak çalışması lâzımdır. Heyeti aliyyeniz bu esasatın en kıymetlilerini inşallah bulup ortaya koyacaksınız. Arkadaşlar, bence **yeni devletimizin, yeni hükümetimizin bütün esasları, bütün programları iktisad programından çıkmalıdır**. Çünkü demin dediğim gibi her şey bunun içinde mündemiçtir. Binaenaleyh evlâtlarımızı o suretle talim ve terbiye etmeliyiz, onlara o suretle ilim ve irfan vermeliyiz ki, âlemi ticaret, ziraat ve sanatta ve bütün bunların faaliyet sahalarında müsmir olsunlar, müessir olsunlar, faal olsunlar, ameli bir uzuv olsunlar. Binaenaleyh maarif programımız, gerek iptidai tahsilde, gerek orta tahsilde verilecek bütün şeyler, bu noktai nazara göre olmalıdır. Maarif programlarımız gibi şuabatı devlet için tasavvur olunacak programlar dahi, iktisad programına istinad etmekten kendini kurtaramazlar. Esaslı bir program tatbik etmek ve bu program üzerinde bütün milleti hemahenk olarak çalıştırmak lâzımdır.

Bizim halkımızın menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sunuf halinde değil; bilâkis mevcudiyetleri ve muhassalai mesaisi yekdiğerine lâzım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada samilerim çiftçilerdir, sanatkârlardır, tüccarlardır ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir. Çiftçinin sanatkâra, sanatkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, yekdiğerine ve ameleye muhtaç olduğunu, kim inkâr edebilir.

Bugün mevcut fabrikalarımızda ve daha çok olmasını temenni ettiğimiz fabrikalarımızda kendi amelemiz çalışmalıdır. Müreffeh ve memnun olarak çalışmalıdırlar ve bütün bu saydığımız sınıflar aynı zamanda zengin olmalıdır ve hayatın lezzeti hakikisini tadabilmelidir ki, çalışmak için kudret ve kuvvet bulabilsin. Binaenaleyh programdan bahsolunduğu zaman, âdeta denebilir ki, bütün halk için bir "Sây Misakı Millisi"dir. Ve böyle bir sây misakı millisi mahiyetinde olan program etrafında toplanmaktan hasıl olacak olan şekli siyasî ise, alelâde bir fırka mahiyetinde tasavvur edilmemek lâzım gelir ve badessulh vukua gelebilecek olan böyle bir şekli siyasinin şimdiye kadar olduğu gibi milletin azim ve imanile ve vahdet ve tesanüdünün birbirine müzahir olmasile muvaffak olacağı hakkındaki kanaatim kavidir ve tâmdır.

Efendiler, heyeti aliyyenizin bugün akdetmiş olduğu Türkiye İktisat Kongresi çok mühimdir, çok tarihîdir. Nasıl ki Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi felâket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarmak hususunda Misakı Millî'nin

ve Teşkilâtı Esasiye Kanunun ilk temel taşlarını tedarik hususunda âmil olmuş, müessir olmuş, müteşebbis olmuş ve bundan dolayı tarihimizde, tarihi millimizde ve hayatı milliyemizde en kıymetli ve yüksek hâtırayı ihraz etmiş ise, kongreniz dahi milletin ve memleketin hayat ve halâsı hakikîsini temine medar olacak düsturun temel taşlarını ve esaslarını ihzar edip ortaya koymak suretile, tarihte en büyük namı ve çok kıymetli bir hâtırayı ihraz edecektir...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. II, s. 99-112, (17.02.1923)]

***

ADANA ÇİFTÇİLERİYLE KONUŞMA

...İktisadiyatımızda istiklâli tam. Güzel vatanımızı fakre, memleketi harabîye sürükliyen esbabı muhtelife içinde en kuvvetli ve en ehemmiyetlisi iktisadiyatımızda istiklâlden mahrumiyetimizdir. Şayanı şükr ve mahmedettir ki, bu istiklâli bugün fi'len istihsal etmiş bir mevkide bulunuyoruz...Bu nokta o kadar hayatî ki, onu behemehal elde edeceğiz.

Devletler şimdiye kadar bize şu veya bu mesailde alâyişli müsaadelerde bulunuyorlar gibi görünüyorlar. Lâkin iktisadî esaretle bizi felce uğratıyorlardı. Öteden beri bize bazı şeyleri vermiş gibi, bizim bazı haklarımızı tanımış gibi vaziyet alırlar, hakikatte iktisatta elimizi kolumuzu bağlarlardı. Bu esarete katlanan rical memnundu. Çünkü zâhiren azametli bir istiklâl temin etmişlerdi...Bunlar iktisadî mahkûmiyeti gayri müdrik bedbaht hayvanlardı. Fakat artık bugün milletimiz hayat noktasının nerede olduğunu pek güzel anlamıştır...Arkadaşlar, şimdiye kadar büyük muzafferiyetler kazandık. O zaferleri hayat için, saadet için, milletin refahı için kâfi sandık; bu suretle gafletten gaflete düştük. Halbuki zafer ve fütuhattan sonra derhal sanat ve iktisadiyat sahasında seri hatvelerle yürümek lâzımdı...

Bizler de selâmeti hakikiyeye ermek istiyorsak, çok kan dökerek, kazandığımız muzafferiyetlerden sonra çok fedakârlık yaparak ziraat, ticaret, sanat sahasında emniyetli adımlarla yürümeğe bakalım.

"Mustafa Kemal Paşa burada kağnı ile otomobile, yelken gemisiyle vapura rekabet edilemiceğini, memleketimizdeki vesaitin ne iptidai mahiyette olduğunu, medeniyette nasıl geri kaldığımızı, bu vesaitsizlik yüzünden Amerika unlarına rekabet edemediğimizi, milletin kendi sahillerindeki vatandaşlarını besliyememesindeki acılığı anlattıktan ve yalnız kendimizi bilmek değil etrafımızdaki komşuları, milletleri ve onların hangi vasıta ile mücehhez olduğu-

nu da bilmek lâzım geldiğini ve bugün islâm âleminin ne halde bulunduğunu izah ettikten sonra sözlerine şöyle devam etmişlerdir":

Milletimizin içinde bulunduğu bu gafletin sebebi aslisi nedir? Bu millet ki asırların gafleti içinde en nihayet gözünü açtığı zaman, kendini adem mezarının kenarında bulmuştu...Ramazan Ağa...Ezcümle demiştir ki:

"Eski Osmanlı hükûmeti sopaya malikti. Biz çalışırız, mahsulâtımızı elimizden alırlar. Yine karşımızda sopayı görürdük. Dinliyecek makam yoktu. İşitirdik birtakım insanların sarayları, cariyeleri varmış, onların başında sultan varmış. Meğer bizim bütün mal ve mülkümüz onlarınmış. Bizi her şeyden mahrum eden meğer o saraylar, o sultanlarmış."

Evet arkadaşlar, o saraylar ve o sarayların etrafını çeviren hainler asırlarca bu milleti gaflette bıraktılar; onu nura koşmaktan menettiler. Onlar bu milleti ve bu memleketi yalnız iki zamanda düşünürlerdi. Biri paraya, diğeri askere muhtaç oldukları zaman! Bir baştan memleketi soyarlar, diğer yandan milletten aldıkları askerle Viyana'yı, Mısır'ı, İran'ı zabt için fütuhata kalkarlardı. Halbuki milletin o fütuhatta hiçbir emeli millîsi, arzuyu vicdanisi ve menfaati yoktu...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. II, s. 119-121, (16.03.1923)]

***

TARSUS'TA ÇİFTÇİLERLE KONUŞMA

...Sırtınıza giydiğiniz elbise, ayağınıza geçirdiğiniz kunduradan en ufak şeylere kadar **sanat sahiplerine muhtaçsınız**.

Bütün bu ihtiyacınızı temin için paranızı düşmanlara vermemek lâzımdır. Kazancınızın heba olmaması için, başkalarına haraçgüzar olmamak için dindaşınız olan, kendinizden olan sanatkârlara koşacaksınız, onlara yardım etmek hem borcunuz, hem menfaatinizdir. Sonra mahsulâtı memleket içinde istihlâk etmek sizin gayretinizle mütenasip olmaz. Elbette yalnız şahsî ihtiyacınızı tehvin etmek için çalışmıyorsunuz. İhtiyacınızdan fazla mahsulâtı harice sevk ve onları altına kalbedeceksiniz. Bunu yapabilmek için tüccarlara ihtiyacınız vardır. Eğer tüccarlar bizden olmazsa millî servetin ehemmiyetli bir kısmı şimdiye kadar olduğu gibi yine ağyarda kalacaktır. Onun için millî ticaretimizi yükseltmeğe mecbursunuz. Bütün bu basit fakat hayatî hakikatleri bilerek, bilmiyenlere de yolu ile veya zor ile anlatarak gayemize yürüyeceğiz. Hepiniz pek güzel anlamışsınızdır ki, bizi o gayeye varmaktan meneden iki

kuvvet vardır. Biri haricî düşmanlardır. Bunlar bizi bir müstemleke haline koymak için terakkimizi istemiyenlerdir. Fakat çiftçi arkadaşlar, muhterem babalar, bizim için bunlardan daha muzir, daha mühlik bir sınıf daha vardır: o da içimizden çıkması muhtemel olan hainlerdir...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. II, s. 131-132, (18.03.1923)]

***

KONYA ESNAF ve TÜCCARLARİYLE KONUŞMA

...Süngü ile, silâhla, kanla istihsal ettiğimiz zaferden sonra, irfan, ilim, fen, iktisadiyat gibi sahalarda muzaffer olmak için çalışacağız...

Efendiler, **ticaret** hakkındaki düşünceleri iki şekilde tesbit eyliyorum. Biri bugüne ait ve bu günün istilzam ettiği düşünceler, diğeri âtiye ait yani sulhten sonra milletin arzu ve âmâline ait düşünceler. Eğer bugün için ticaretimiz hakkında ne düşünüyorsun diye sorarsanız, bu suale bir tek cevap vereceğim. Bugün için düşündüğüm yegâne şey kapitülâsyonlardır. Maddeten, fiilen, kanla kaldırılmış olan kapitülâsyonların bir daha dirilmemek üzere ademe gömülmesini temin etmektir. Ticaretimizin de, sanayimizin de, her nevi iktisadiyatımızın da inkişaf ve taalisi ancak bunun ile kaimdir. Bugüne ait olan bu cihet temin edildikten sonra, yarına ait olan Türkiye ticaretinin dünya ticareti ile rekabet edebilmesi için, düşünülmesi lâzım gelen şeyleri bittabi siz tüccarlar benden daha iyi bilirsiniz. Ticaret için iki şey lâzımdır. Biri, harice çıkarılacak mahsulât mercileri temin etmektir. Bu olmazsa ticaret yoktur. Bunları harice sevkedebilmek için seri ve emin vasıtalara muhtacız. Binaenaleyh bütün kuvvetimizle bir ân evvel otomobiller, şoseler ve şimendifer yapmağa mecburuz. Saniyen ticarette düşüneceğimiz ikinci iş ihracat ve ithalâtımıza tavassut vazifesini gören ticareti ağyar elinden kurtarmaktır. Maatteessüf bu ticaret kendimizde değildi. Millî ticaret müesseseleri birer birer elimizden çıkmıştı. Artık halkımızın tüccar sınıfını zengin edebilmek için, ticaretin hariç ellerde bulunmasına mâni tedabiri ittihaz etmek mecburiyetindeyiz. Arkadaşlar, ithalâttan ziyade ihracattır ki, memleketi zengin yapacaktır. Halbuki ihracatımız ancak sahillerimize kadar gidiyor ve oradan bu ihracat, memaliki ecnebiyeye sevkedilirken ağyar eline geçiyor. Kazancımızın kısmı mühimmi bu suretle bizden çıkıyor. Onun için ihracat, menbalarımız bizden olan tüccarlarımızın elinde bulunmalıdır. İşte ticaretimiz için başlıca düşünücek şeyler bunlardır. Bunların her birini bugünkü medeniyete göre, medeniyetin bugünkü icabatına göre, cihan ticaretinin bugünkü esasatına gö-

re kolaylıkla temin edeceğimizi zannetmek gafletine düşmemelidir. Lâkin güç de olsa, az da olsa müşkilât da çeksek, bu gayeye yürüyecek ve inşallah muvaffak olacağız.

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. II, s. 135-137, (20.03.1923)]

***

SEÇİM HAKKINDA BEYANNAME

1 -Âşar usulünde halkın şikâyet ve mağduriyetini mucip olan nıkat esaslı bir surette ıslah edilecektir.

2- Tütün ziraat ve ticaretini milletin azami nefine göre temin edici tedbir alınacaktır.

3- Müessesatı maliye çiftçilere, sanayi ve ticaret erbabına vesair bilcümle erbabı mesaiye kolaylıkla para ikraz edecek surette ıslah ve teksir olunacaktır.

4- Ziraat Bankasının sermayesi tezyit olunacak, çiftçilere daha kolay ve daha vasi yardım edebilmesi temin edilecektir.

5- Memleketimiz çiftçiliğine ziraat makineleri vasi mikyasta idhal olunacak ve çiftçilerimizin alât ve edevatı zıraiyeden kolaylıkla istifade etmeleri temin kılınacaktır.

6- Mevaddı iptidaiyesi memleketimizde bulunan mamulât ve masnuatı memleket dahilide vücuda getirmek için himaye ve teşvikat icrası ve mükâfat itası suretlerile azami tedabir alınacaktır.

7- Müstacelen muhtaç bulunduğumuz demiryolları için heman teşebbüsat ve filiyata başlanılacaktır.

8- Tahsili iptidaide tedrisatın tevhidi ve bilumum mekteplerimizin ihtiyacatımıza ve asri esasata tevfiki ve muallim ve müderrislerimizin terfih ve ikdarı temin edilecektir. Vesaiti münasebe ile halkın tenvir ve talimine de tevessül olunacaktır...

Harap olan memleketimizin süratle tamir ve ihyası zımnında devletçe ittihaz olunacak tedabirden başka inşaat ve tamirat için yer yer şirketler teşekkülü teşvik ve temin ve ferdi teşebbüsleri himayeye medar olacak ahkâm vazolunacaktır. Sulh hakkındaki noktai nazarımız: mali, iktisadi, idari istiklâlimizi behemahal temin etmek şartile sulhün iadesine çalışmaktır. Bu şeraiti temin etmeyen sulh muahedesi kabul olunamaz.

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C.V, s.517-518, (08.04.1923)]

***

İKİNCİ DÖNEMİ AÇARKEN

[Lozan]... sulh müzarekatında tesviye olunan hesabat dört senelik değil dört yüz senelik bir devrin miras-ı seyyiâtı idi.

Hakikaten Osmanlı İmparatorluğu en haşmetli, azametli ve kuvvetli devirlerinden itibaren milletin istiklâli zararına, menafii hayatiyesi zararına o kadar çok şey feda eylemiş idi ki netice yalnız kendisinin mahv ve münkariz olmasından ibaret kalmadı, belki kendinden sonra da memleketin sahib-i hakikisi olan milleti ispat-ı hak ve mevcudiyet için azîm ve müşkülâta mâruz bıraktı.

Müşkülât, muvaffakiyetle iktiham olundu...

bizi diğer medeni milletler sırasından geri bıraktıran adlî, siyasi, iktisadi ve malî zencirler kırılmıştır, parçalanmıştır.

Efendiler! Bu güne kadar istihsâl eylediğimiz muvaffakiyat, bize ancak terakki ve medeniyete doğru bir yol açmıştır. Yoksa terakki ve medeniyete henüz isal etmiş değildir. Bize ve ahfadımıza düşen vazife bu yol üzerinde tereddütsüz ilerlemektir.

Şurasını hatırdan çıkarmamalıdır ki, bu kadar fedakârlıkların semeresini elimizden kaçırmamak ve geçen musibet ve felâketlerin bir daha avdetini gayri mümkün kılacak tedabir almak bizim için her günün düşüncesi olmalıdır...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C.I, s.317-318, (13.08.1923)]

***

İKİNCİ DÖNEM BİRİNCİ TOPLANMA YILINI AÇARKEN

...Mali ve iktisadi ıslâhat ve tedabire bilhassa atfı ehemmiyet ediyoruz. Memleketimizin vaziyet-i maliyesi intizam, emniyet ve inzıbat üzerine müessisdir. Hakikî bir bütçe tesisi, vergilerin ıslâhı ve her nevi israfata karşı daima teyakkuz ve mümanaat kararındayız. Memleketimizin kesbi servet etmesi yolunu her şeyden evvel ziraatte ve sanayi-i ziraiyede arıyoruz.

Memleketin münakalâtı üzerine bilhassa nazarı dikkat-i âlinizi celbederim. Bahrî nakliyatın evlâd-ı memleket vesait ve kabiliyeti ile az zamanda elde edilen semerat, şimdiye kadar bize mâni olan siyasi kuyudun ademi isabetini derhal tebarüz ettirmiştir. Bu yolda katî semereleri az zamanda iktitaf etmek mecburiyetindeyiz.

Memleketin muhtaç olduğu şimendiferler hiç bir an nazarımızdan dûr olmayacaktır...Memlekette her vasıta ile bir karış fazla şimendifer vücuda getir-

mek, fakat vaziyet her ne olursa olsun bir gün geri kalmamak düsturu milletin hakikî ihtiyacına tamamen mutabık olduğu kanaatindeyim.

Nüfusumuzun muhafaza ve tezyidi gayesini ehemmiyetle nazarı dikkate vaz'ederim. Sıhhatı umumiye için esaslı olarak derpiş edilen tedabir aleddevam ikmal ve tevsi olunmalıdır...

Memlekette maarif nurunun yayılmasına ve en derin köşelere kadar nüfuz etmesine bilhassa nazar ediyoruz. Dört sene evvel maarife tahsis ettiğimiz vesaiti bugün on misline iblâğ etmiş bulunuyoruz...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C.I, s.328-329, (01.03.1924)]

***

MUALLİMLER BİRLİĞİ KONGRESİ ÜYELERİNE

...Memleket evlâdı, her tahsil derecesinde iktisadî hayatta âmil, müessir ve muvaffak olacak surette teçhiz olunmalıdır...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C.II, s.173, (25.07.1924)]

***

DUMLUPINAR'DA KONUŞMA

...Efendiler, medeniyet yolunda muvaffakiyet teceddüde vâbestedir. İçtimai hayatta, iktisadi hayatta ilim ve fen sahasında muvaffak olmak için yegâne tekâmül ve terakki yolu budur...

Efendiler, milletimiz burada tesbit ettiğimiz büyük zaferden daha mühim bir vazife peşindedir. O zaferin idraki milletimizin iktisat sahasındaki muvaffakiyetleriyle mümkün olacaktır. Bilirsiniz ki, iktisaden zayıf bir bünye fakrü sefaletten kurtulamaz; kuvvetli bir medeniyete, refah ve saadete kavuşamaz; içtimai ve siyasi felâketlerden yakasını kurtaramaz. Memleketin idaresindeki muvaffakiyet de iktisadiyatındaki müktesebat derecesile mütenasip olur. Hiçbir medeni devlet yoktur ki, ordu ve donanmasından evvel iktisadını düşünmüş olmasın. Memlekete ve istiklâl müdafaası için vücudu lâzım olan bütün kuvvetler ve vasıtalar iktisadiyatın inbisat ve inkişafiyle mükemmel olabilir.

Milletimizin muttasıf olduğu kuvvetli seciye, sarsılmaz irade, ateşîn milliyetperverlik iktisadi muvaffakiyetten nebeân edecek feyizlerle de lâyık olduğu derecede takviye olunmak zaruridir. Asır mübarezesinde milletimizi muvaffak edecek bir iktisadi hayat teminini istihdaf eden umumi maarif ve terbiye sistemlerimiz, her gün daha çok esaslaşacak ve elbette muvaffak olacaktır...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. II, s. 181-182, (30.08.1924)]

MİLLİ TEŞEBBÜSLE DEMİRYOLU YAPMA HAKKINDA - SAMSUN-ÇARŞAMBA HATTININ İNŞAATINA BAŞLAMA TÖRENİNDE

Vatandaşlarımızın millî bir sermaye ile memlekette **demiryolu** inşa etmek teşebbüsü, izaha muhtaç olmıyan birçok noktai nazarlardan fevkalâde mühimdir. Böyle millî teşebbüslerin Hükûmeti Cumhuriyemiz ve riyaset tarafından ne kadar büyük memnuniyet ve mefharetle karşılanmakta olduğu sühuletle tahmin edilebilir. Demiryolu yapmakta ilk millî teşebbüsün tatbikatına başlandığını bizzat görmek fırsatı, benim için cidden mesut bir tesadüftür. Memleketimizin asırlardan beri yolsuz bırakıldığı ve bir demiryoluna olan ihtiyacın şiddeti düşünülürse, bu hususta müteşebbis olanları ne kadar takdir etmek ve onlara ne derece müzahir olmak lâzım geleceği pek güzel anlaşılır. Nemlioğulları'nı bu teşebbüs ve muvaffakiyetlerinden dolayı hararetle tebrik ederim.

Efendiler, memleketin her tarafında olduğu gibi bu defa ziyaret ettiğim vilâyetlerimizde de, **en büyük sıkıntının yolsuzluk olduğu bütün efradı millet tarafından acı bir surette tekrar olundu**. Bu teellüme iştirak tabiîdir. En derin teessürle alâkadarlardan sordum ki vilâyetin yolu kâfidir, denebilmek için kaç kilometre yol inşasına lüzum vardır. İfade olunan rakamlar ikiyüz, üçyüz, dörtyüz kilometre idi. Bu rakamları gördüğüm vilâyetler için beş yüz hattâ yediyüz kilometreye kadar iblâğ ettikten sonra düşündüm, dün liva olan bugünkü vilâyetlerimizde yediyüz senede yediyüz kilometre yol yapılamaz mıydı? Daha basit ifade edeyim; senede bir kilometrelik yol yapılamaz mıydı? Bu hesabı bütün milletin yapması ve bunun esbabı üzerinde her gün daha derin düşünmesi lâzımdır...Halk, köylüler bana her yerde iş programını şu iki kelime ile ihtar ettiler:

Yol, mektep. Hattâ yoldan bahsederlerken yol köylünün kanadıdır, demeleriyle her şeyden evvel ona ehemmiyet verdikleri anlaşılıyor. Filhakika **bütün iktisadiyat birinci kelimede ve her şey ikinci kelimeden mündemiçtir**...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C.II, s.193-194, (21.09.1924)]

***

İKİNCİ DÖNEM İKİNCİ TOPLANMA YILINI AÇARKEN

...Maliyemiz, sayım vergisi gibi asırlık vergilerin ıslahı yolunda başladığı ilk adımın da halka derhal ferahlık hissettirdi. Memleketin başında Kurûn-u Vusta'nın en insafsız belâsı olarak hâlâ musallat duran âşarın ilgasını Meclisi

âliye teklif edebilecek bir seviye-i maliyeye, Cumhuriyet idaresinin bir senede vâsıl olması, cidden şayanı memnuniyet ve şükrandır.

Ahvali ticariyemiz, mütemadî bir inkişafı bihakkın ümidettirecek surettedir. Memleketin ziraat vasıtasiyle kesbü servet edebileceği esası üzerinde geçen sene ittihaz olunan tedabir, ahvali umumiyede derhal kendini hissettirmiştir. Gelecek seneler dahi ziraatte mebzul ve feyyaz neticeleri temin ettirecek tedabirin, başlıca devlet mesailinden addolunması zaruridir...

Millet hâkimiyetini en mütekâmil şeklinde tecellî ettiren Cumhuriyete kadar memlekette derpiş edilmemiş olan nafia sisteminin, geçen devrede verdiği semerat, aynı yola azimle ve ısrar ile yürümek için bilhassa mucib-i kuvvet ve cesarettir. **Demiryolu ve yol ihtiyacı memleketin bilcümle ihtiyacatının o kadar başında kendisini hissettirmektedir ki, hiçbir hayal ve nazariye peşinde aldanmaksızın memleketin menabii ve evlâdiyle işe devam etmek katiyyen elzemdir...** Milletimizin medeniyet yolunda inkişafı için bilûmum şuabat-ı devlette derpiş ettiğimiz maddi ve mânevi bütün tedbirler, ancak şimendifer ve yollarla semeratı hakikiye verebilir.

Medeniyetin bugünkü vesaitini, hattâ bugünkü fikriyatını demiryolu haricinde intişar ettirebilmek müteassirdir. **Demiryolu refah ve umran yoludur...**

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. I, s. 334-335, (01.10.1924)]

***

KASTAMONU'DA BİR KONUŞMA- HALK İLE

...Makinesiz ziraat olmaz. El emeği güçtür. Birleşiniz. Birliklerle makine alırsınız. Senede yüz dönüm ekeceğinize on misli, yüz misli, fazla ekersiniz. Memleketimiz hakikî çiftçi memleketidir. Henüz bu hususa kesbi istihkak etmiş değiliz. Fakat ziraat memleketi olacağız. Bu da makine ile olacaktır...

Müstehlik yaşamak iyi değildir. **Müstahsil olalım!**

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. II, s. 206-207, (24.08.1925)]

***

İKİNCİ DÖNEM ÜÇÜNCÜ TOPLANMA YILINI AÇARKEN

...Muhterem Efendiler! Vaziyet-i iktisadiyemizde bir seneden beri bezlolunan gayretin âsarı mahsûs mertebededir.

Cumhuriyetin erbabı mesaiye temin ettiği huzur ve emniyet, vatandaşların

sıhhatlerini muhafaza etmek için açılan mücadeledeki semerat, köylümüz ve ziraatimiz üzerindeki âşâr kâbusunun bertaraf edilmesiyle husule gelen ferah, milletin daha çok istihsâl etmek, daha müreffeh olmak için çalışmak arzularını mucibi şükran bir derecede tezyid eylemiştir.

Teşkilât-ı sıhhiyemizde memleketin ihtiyacatına mutabık isabet ve gayret meşhuttur. Hükümeti Cumhuriyenin başlı başına bir esas olarak muvaffakiyetle takip eylediği sıhhat mücadelesine gittikçe vesaitini artıran bir vüsatle devam olunmak lâzımdır ve mühimdir...

Hayat-ı ticariyeyi tevsi, teshil ve tarsin için bankaların haiz oldukları ehemmiyetli tesirat üzerine Meclisi âlinin dikkatini isticlâbederim.

Efendiler! Vaziyet-i iktisadiyeden bahsederken bugünkü medeniyetin kudret temeli olan mevzua, yani sanayi-i madeniyeye, bilhassa enzarı itibarı cem ve tevcih etmek isterim.

Sanayi fabrikalarına, sanayii madeniyeye müteveccih umumi alâka ve teşebbüsü temin edecek çare ve tedbirleri bulmak mübrem ve hayatî ihtiyaçlarımızdandır.

Kendi menabii servetimizle ve kendi erbabı fennimizle teşebbüs ettiğimiz şimendifer inşaatındaki faaliyeti bizzat tetkik ve müşahede ettim. Büyük Millet Meclisi'nin hazinesine ve mühendis evlâtlarına gösterdiği itimat ve müzaharet bihakkın mahalline masruf olmuştur. Milletimiz, Meclisi âlinin şimendifer inşaatına gösterdiği rağbet ve ehemmiyeti sürur ve memnuniyetle karşılamaktadır. Bu zemindeki umumi alâka ve ihtiyaç, sarfettiğimiz gayretlerin birkaç misline kadar arttırılmasını iltizam etmektedir. Muvasalası nâkıs aksamı vatandaki içtimai ve iktisadi noksanların izalesi her şeyden evvel ve her tedbirin başında olarak şimendifer muvasalasına tâbidir...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C.I, s.339-340, (01.11.1925)]

***

İKİNCİ DÖNEM DÖRDÜNCÜ TOPLANMA YILINI AÇARKEN

...Muhterem Efendiler; alelumum iktisadiyatımızda feyizli bir inkişaf meşhuttur. Milli bankalarımızla ticari ve sınai şirketlerin adet ve sermayelerinin mütemadiyen artmakta olması, halkımızın iktisadi faaliyet ve intibahına delil addolunabilir.

Kabotajın, bu sene zarfında, munhasıran ve tamamen Türk sancağına avdeti fiilen tahakkuk etmiştir. Bu hâdiseyi müftehirane yâdetmek isterim.

Bu hâdise, asırlarca süren mevanie karşı, ancak, millî idarenin istihsâl edebildiği muvaffakıyetlerdendir.

Demir sanayii tesis ve demir madenleri işletilmesi için mütahassısların muhtelif sahalarda tetkikatı müspet neticeler vermiştir. Ereğli kömür havzası şarkında matlup evsafı haiz yeniden zengin kömür tabakatı zâhire çıkarılmıştır.

Kömür istihsalâtı, bu sene şimdiye kadar istihsâl olunan neticelerin fevkine çıktı. Maahaza, bu netice, bizim istihdaf ettiklerimizden ve membalarımızın servet ve kudretlerinin temin edebileceğinden henüz çok uzaktır. İstihsalâtı artırmak için mütemadiyen yeni tedbirler alınmaktadır.

Bu maksatla, yeni Maadin Kanunu lâyihası Meclisi âliye takdim olunmak üzere ihzar olunmuştur.

Vatanda büyük fabrikalar vücuda getirmek için umumi ve meşkûr gayret görülmektedir. Bu devre-i içtimaiyede yeni Teşviki Sanayi Kanunu yeni Mesai Kanunu Meclisi âliye takdim olunacaktır...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C.I, s.346, (01.11.1926)]

***

ÜÇÜNCÜ DÖNEM İKİNCİ TOPLANMA YILINI AÇARKEN

...Memlekette sanayie rağbet ve temayül artmaktadır. Sanayi ve Maadin Bankasının kudretini arttırdığımız halde sanayi erbabı **daha ziyade himaye** görecektir. Bu meselenin ehemmiyetle mütalâa olunacağına şüphe yoktur...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C.I, s.358, (01.11.1928)]

***

ÜÇÜNCÜ DÖNEM ÜÇÜNCÜ TOPLANMA YILINI AÇARKEN

...Memleketin fikrî ve iktisadi inkişafta, yüksek terakki sahası olmasına çalışmak, idealimizdir. Fakat bu inkişafın medeni ve millî sınır haricinde cereyan almasını prensiplerimize muvafık bulamayız...

Memleket iktisadiyatı bütün dikkat ve faaliyetimizi bilhassa cezbetmektedir.

Ziraatte, geçen istihsâl senesi bazı mıntakalarda tabiî tesirattan ziyade zarar oldu; bununla beraber vaziyet evvelki senelerin darlığına nispetle umumiyetle normale yaklaşmıştır, denilebilir...Bu sene **zirai kooperatif** teşkilâtına başlanmış olması bilhassa memnuniyetimizi mucip oluyor. Bu kooperatifleri memleketin her tarafına teşmil etmeyi ziyade iltizam ediyoruz. Kezalik çiftçi-

ye arazi vermek de hükümetin mütemadiyen takip etmesi lâzım gelen bir keyfiyettir. Çalışan Türk köylüsüne işliyebileceği kadar toprak temin etmek memleketin istihsalâtını zenginleştirecek başlıca çarelerdendir...

Maliyemiz çetin bir seneyi muvaffakıyetle geçirmektedir. Harici borçların tediyesi, Anadolu hattı taksitlerinin ödenmesi ve Teadül Kanununun tatbikı; malî bünyenin sağlamlığı ve bütçemizin hakikî ve hesaplı olması sayesinde başarılmaktadır...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. I, s. 360-363, (01.11.1929)]

***

ÜÇÜNCÜ DÖNEM DÖRDÜNCÜ TOPLANMA YILINI AÇARKEN

...Arkadaşlar! Geçen sene zarfında mücadeleye mecbur olduğumuz bir büyük hâdise de **millî para buhranıdır**. Buhranı karşılamak için alınan tedbirlerin isabeti tahakkuk etmiştir. Her şeyden mühim olan esas, iktisadi nokta-i nazardan, milletin uyanıklığı ve kendisinin yaşamak hakkına itimadıdır.

Meclis ve hükümet tarafından alınan tedbirler, hassaten bu esasta birleşir. Bugün, içinde bulunduğumuz vaziyet malî ve iktisadi tedbir ve ihtiyatlara da, dikkatle devam olunmasını icap ettirmektedir.

Efendiler, bilhassa zirai memleketlerde hissolunan cihanşümul bir iktisadi buhran vardır. bu buhran tabiatiyle bizim memleketimize de temas etmiş ve ağırlığını hissettirmiştir. Bu sıkıntı karşısında emsalsiz tahribattan dar ve kurak senelerden sonra, vatanımızın gösterdiği hayatiyet ve tahammül ancak Türk milletinin bünyesindeki kudret ve Büyük Millet Meclisi'nin tedbirlerindeki isabetle izah olunabilir...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C.I, s.364, (01.11.1930)]

***

VATANDAŞA KARŞI DEVLETİN VAZİFELERİ

...Bu iki nevi vazifeden başka devletin alâkadar olduğunu işaret ettiğimiz vazifeleri de, başladığımız sıra içinde söyliyelim:

Yollar, demiryolları vs. gibi nafıa işleri;

Maarif işleri;

Sıhhiye işleri;

İçtimaî muavenet işleri;

Ziraat, ticaret, zanaata ait iktisadî işler.

Bu son söylediğimiz işleri, devletin yapmaması, fertlere terketmesi lâzım geldiği iddiasında bulunanlar vardır. Bu nazariyeyi tasvip ve takip edenlere **"ferdiyetçi"** derler.

Milletin umumî ve müşterek menfaatlerine ait siyasî, fikrî işlerde olduğu gibi, iktisadî her nevi işlerin dahi, fertlere bırakılmayıp devlet tarafından yapılması daha muvafık olacağı nazariyesini müdafaa eden **"devletçiler"** de vardır...

Devlet, memleketin asayiş ve müdafaası için yollarla, demiryolları ile, telgrafla, telefonla, memleketin hayvanları ile, her türlü nakliye vasıtaları ile, milletin umumî servetiyle yakından alâkadardır. Memleket idaresinde ve müdafaasında, bu saydıklarımız, toptan, tüfekten, her nevi silâhtan daha mühimdir.

Bilhassa para, her türlü vasıtanın üstünde bir mevcudiyet silâhıdır.

Bu saydığımız sahalardaki işlerden iktisadî olanlar, doğrudan doğruya, devletin zarurî vazifelerinden görünmemekle beraber, o vazifelerin ifasında, müessirdirler. Bu sahalardaki işleri, fertlere veya şirketlere tamamen bırakabilmek için bu işlerin, devlet müdahalesi ve muaveneti olmadığı halde, devleti esasî vazifelerini ifada müşkülâta uğratmıyacağına emin olmak lâzımdır.

Görülüyor ki, iktisadî ve bazı içtimaî işler, bir taraftan fertlerin menfaatleri ile alâkadardır. Bunun içindir ki ferdiyetçiler, bu işlere devletin karışmasını şahsî hürriyete tecavüz gibi görürler. Fakat bu işler içinde, dolayısiyle bütün milletin müşterek menfaatine temas ve taallûk eden noktalar da vardır. Bu sebeple, devletçilerin haklı oldukları noktaları kabul etmek muvafık olur.

Hususi menfaat, ekseriya, umumi menfaatle, tezat halinde bulunur...

Her halde, devletin, siyasî ve fikrî hususlarda olduğu gibi, bazı iktisadî işlerde de nâzımlığını, prensip olarak, kabul etmek caiz görülmelidir. Bu takdirde, karşı karşıya kalınacak müşkülât şudur: Devlet ile ferdin karşılıklı faaliyet sahalarını ayırmak...

Devletin, bu husustaki faaliyet hududunu çizmek ve bu hususta istinat edeceği kaideleri tespit etmek, diğer taraftan vatandaşın ferdi teşebbüs ve faaliyet hürriyetini tahdit etmemiş olmak, devleti idareye salâhiyettar kılınanların düşünüp tayin etmesi lâzım gelen meselelerdir.

Prensip olarak, devlet, ferdin yerine kaim olmamalıdır. Fakat, "ferdin inkişafı için umumî şartları göz önünde bulundurmalıdır". Bir de, ferdin şahsî faaliyeti, iktisadî terakkinin esas membası olarak kalmalıdır. Fertlerin inkişafına

mâni olmamak, onların her noktaî nazardan olduğu gibi, bilhassa iktisadî sahadaki hürriyet ve teşebbüsleri önünde, devlet kendi faaliyeti ile bir mâni vücuda getirmemek, demokrasi prensibinin mühim esasıdır...

Bu izah ettiğimiz mânada ve telâkkide, devletçilik, bilhassa içtimaî, ahlâki ve millidir. Millî servetin tevziinde daha mükemmel bir adalet ve emek sarfedenlerin daha yüksek refahı, millî birliğin muhafazası için şarttır. Bu şartı, daima, göz önünde tutmak, millî birliğin mümessili olan devletin mühim vazifesidir...

"devlet ve fert biribirine muariz değil, biribirinin mütemmimidir"...

Cumhuriyetimiz henüz çok gençtir. Maziden kendine miras kalan bütün hayatî işler, zamanın mecburiyetlerini tatmin edecek derecede değildir. Siyasî ve fikrî hayatta olduğu gibi iktisadî işlerde de, fertlerin teşebbüsleri neticesini beklemek doğru olamaz. Mühim ve büyük işleri, ancak milletin umum servetine ve devletin bütün teşkilât ve kuvvetine istinat ederek, millî hâkimiyetin tatbik ve icrasını tanzim ile muvazzaf olan hükûmetin mümkün olduğu kadar üzerine alıp başarması tercih olunmalıdır.

Diğer bazı devletlerin ikinci derecede görebileceği ve fertlerin teşebbüslerine bırakılmasında beis olmıyan işlerden birçoğu, bizim için, hayatîdir, ve birinci derecede mühim devlet vazifeleri arasında sayılmalıdır.

Türkiye Cumhuriyetini idare edenlerin, demokrasi esasından ayrılmamakla beraber "devletçilik" prensibine uygun yürümeleri, bugün içinde bulunduğumuz hallere, şartlara ve mecburiyetlere uygun olur.

Bizim takibini muvafık gördüğümüz "devletçilik" prensibi, bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden ve hususî ve ferdî, iktisadî teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmıyan sosyalizm prensibine müstenit kollektivizm, komünizm gibi bir sistem değildir.

Hulâsa, bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadî sahada- devleti fiilen alâkadar etmektedir.

[Medeni Bilgiler, s. 45-49, (1931)]

***

İKTİSAT

Her memlekettin yaşayışında ve çalışmasında herzaman birinci derecede ehemmiyet verilmiş olan iktisat meseleleri büyük muharebenin yaptığı hercümerçten sonra âdeta hayatın üstünde bir mahiyet aldı. Bir memlekette iktisadî faaliyetlerin gayesi millî serveti arttırmaktır.

Tatbikatı itibariyle çok teferruatlı bir iş olan iktisat meseleleri başlıca şu esaslarda toplanır:

1- Toprak, hayvan, maden, orman ve deniz istihsallerini miktarca arttırarak, cinslerini tenevvü ettirmek ve bilhassa dahilî ihtiyaçta çok sarfolunan, hariç pazarlarda çok satılan maddeleri çoğaltmak, diğerlerini azaltmak, ıslah ve tasnif yolları ile bu mahsullerin kıymetlerini yükseltmek, mahsulün maliyet fiatlarını indirecek tedbirler almak, bütün memleket mahsulâtının itibarını azaltacak tağşişi menetmek.

2- Memleketi hariçten gelecek mahsullerle fabrika masnuatı ihtiyacından mümkün olduğu kadar kurtarmak; bunun için memlekette kullanılacak ve hariçte satıldığı zaman para edecek sanayii çoğaltmak. Vatanın yetiştirdiği ham maddelerin memleket içinde işlenmesini temin etmek, sanayiimizi, bilhassa yetiştirdiğimiz ham maddelerin ecnebi memleketlerde işlenip gelmesine meydan vermiyecek bir istikamette inkişaf ettirmek.

3- Sanayiimizi ve mahsullerimizi himaye edecek bir gümrük tarife siyaseti ve bunun yanında ihracatı teşvik siyaseti gütmek.

4- Bütün bu tedbirlerle ithalât ve ihracat arasında Devlet lehine bir vaziyet temin etmek.

5- Kredi işlerini tanzim etmek.

6- Kara, deniz ve hava nakil vasıtaları ve limanlar tarifelerini, nakil vasıtaları ile liman hizmetlerini tanzim etmek.

7- Sigorta işlerini tanzim etmek.

8- Sermaye ile çalışma arasında muvazene kurmak. İşçilerin vaziyetini tanzim etmek.

9- Dahilî ve haricî ticareti tanzim etmek. Ticaretin inkişafını temin ve mübadele esaslarını tesbit etmek.

[Medeni Bilgiler, s. 306-307,(1931)]

***

İZMİR'DE FIRKA KONGRESİNDE KONUŞMA

...Fırkamızın takip ettiği program, bir istikametten tamamiyle demokratik, halkçı bir program olmakla beraber iktisadi noktai nazardan devletçidir. Bu itibarla fırkamıza müstenit olan hükûmeti cumhuriyenin her noktai nazardan vatandaşların hayatiyle, istikbaliyle ve refahiyle alâkadar olması tabiidir. Halkımız tab'an devletçidir ki, her türlü ihtiyacı devletten talebetmek için kendisinde bir hak görüyor...

Bu istikametten yürüyeceğiz. Ve muvaffak olacağımıza şüphe yoktur. Mütaleatınız içinde iktisadi sahada çok pratik noktalara temas ettiniz. Meselâ: **kooperatifler**, şurada burada halk veya münevverlerin teşebbüsü ile fiil sahasına geçen kıymetli hasılalar görülmektedir. Hükûmetimizin de teşebbüsleri takviye etmesi lâzımdır. Hükûmeti Cumhuriye, bu lüzumu tabiî idrak etmektedir. Fakat daima bu meyanda üzerine çok yüklenilen bir müessesei maliye vardır ki, o da Ziraat Bankasıdır...

bizim fırkamız böyle mahdut bir nazar takib eden bir teşekkül değildir. Bilâkis her sınıf halkın menfaatlerini müsavi bir surette, bir diğerini mutazarrır etmeden temin etmeği istihdaf eden bir teşekküldür...

Yalnız bizi geriye götürecek olanların takibedecekleri istikamete asla müsait davranmayız. Kanunlarımız müsait değilse o kanunları tadil ederiz, yeni kanun yaparız. En nihayet lüzum ve mecburiyet görürsek bu yolda her şeyin fevkine çıkarak hedefimize yürümekte asla tereddüt etmeyiz.

Bir tarihte İzmir'de İktisat kongresi oldu. Orada bütün arkadaşlarla beraber ben de bazı sözler söylemiştim. Türk milleti bütün tarihinde harb meydanlarımızda birçok zafer tacları giymiştir. Bununla müftehirdir, daima müftehir olacaktır. Ancak bu mefharet tacını daha çok tezyin ederek milletin başında tutabilmek için, diğer bir sahada behemehal muvaffak olması lâzımdır. O da iktisat sahasıdır, demiştim. Bu dakikada iftiharla görüyorum ki, kıymetli âzanız söz söylerken benim o zaman mütehassis olduğumdan daha yüksek bir tahassüs ile iktisat sahasındaki noktaya parmaklarını koymuşlardır. Bunu görmek benim için mânevi bir mazhariyettir. Bu mazhariyeti bana ihsas ettiklerinden dolayı ayrıca teşekkür ederim. Arkadaşlar, eğer bugüne kadar iktisadi sahada arzu ettiğiniz derecede büyük muvaffakiyetler görülmiyorsa, bunu tabiî bulmak lâzımdır. Bu demek değildir ki, Türk milleti iktisat sahasında kabiliyetsizdir. Bunu belki diyenler vardır. Fakat bunlar Türk milletinin hakikî tarihini bilmiyenler ve onu hakikî kıymeti ile tanımamış olanlardır.

Bütün beşeriyete ziraati, sanatı ilk öğreten Türk milleti idi...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. II, s. 262-264, (27.01.1931)]

İZMİR'DE TİCARET ODASINDA BİR KONUŞMA

...**Kooperatifçilik**, sureti umumiyede iktisadi sahada birleşme siyaseti hakkında lehte ve aleyhte bazı mütalealar dermeyan olundu. Teferruata girişmiyeceğim. Yapmak, maddi ve mânevi kuvvetleri, zekâ ve maharetleri birleştirmektir. Yoksa bir zaif ile bir kuvvetlinin birleşmesinden bahsetmiyoruz. Birleşmenin böylesi zayıf olanın kuvvetliye esir olması demektir. Ege iktisat mıntıkasındaki bütün insanların hasılalarını ve gayretlerini birleştirmesi, muhakkak feyizli neticeler verecektir. Türkiye'nin sây hayat ve mevcudiyetini mütalea edince birleşmeden mütevellit fayda ve menfaatlerin çok büyük olacağı kanaatına varacağınızdan şüphe etmiyorum. Böyle bir teşebbüs olurken bir takım şikâyetçiler olabilir. Mühtahsillerin birleşmesinden şahsî menfaatleri haleldar olacağını düşünenler tabiî şikâyet edeceklerdir. Fakat memleketimiz bâkir bir sahadır. Görülecek çok iş vardır. Onları da tatmin edecek birçok meşguliyetler bulunabilir. Hakikî ticaret erbabı için hiçbir zarar tasavvur etmiyorum...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. II, s. 266-267, (01.02.1931)]

***

MALATYA'DA BİR KONUŞMA

...Türkiye hükûmetinin tesbit ettiği projeler dahilinde muayyen zamanlar zarfında vatanın bütün mıntıkaları çelik raylarla birbirine bağlanacaktır. Bütün vatan bir demir kitle haline gelecektir. **Demiryolları** memleketin tüfenkten, toptan daha mühim bir emniyet silâhıdır. Demiryollarını kullanacak olan Türk milleti menşeindeki ilk sanatkârlığının , demirciliğinin eserini tekrar göstermiş olmakla müftehir olacaktır. Demiryolları Türk milletinin refah ve medeniyet yollarıdır.

Türkiye'de iktisat hayatının yüksek inkişafları ancak demiryollarla olacaktır. Milletin saadeti, istiklâli bu yollardan geçecektir. Cumhuriyet hükûmetinin bu vâdideki çok verimli gayreti ve çok idealist hareketi takdire şayandır. Burada mühim olan nokta, Türk milletinin bu hakikatı bütün müşküllerine rağmen takdir etmesi ve ona sahip olması keyfiyetidir. Demir sanatının naşiri bulunan Türk, o vatanında ikmal edilmiş olan bu lâzımeyi elbette muasır medeniyetin bütün dünyada yükselttiği dereceye isal edecektir.

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. II, s. 268, (13.02.1931)]

SEÇİM DOLAYISİLE MİLLETE BEYANNAME

1- Cumhuriyet Halk Fırkasının Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçı vasıfları onun değişmiyen bariz mahiyetidir.

Bu mahiyeti şu noktalar izah eder:

A) Millî mefkûreye sadık kalmak,

B) Milletin irade ve hakimiyetini, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete, karşılıklı vazifelerinin hakkiyle ifasını tanzim yolunda kullanmak,

C) Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerle bilhassa iktisadi sahada devleti filen alâkadar ve faal kılmak.

2- Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimaî hayat için iş bölümü itibarile muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir.

A) Çiftçiler, B) Küçük sanat erbabı ve esnaf, C) Amele ve işçi, D) Serbest meslek erbabı, E) Sanayi erbabı, F) Tüccar ve G) Memurlar, Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması diğerinin ve umumi camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimai intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmiyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler, kabiliyet, marifet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur.

3- Çiftçilerimizi kredi, istihsal kooperatifleri gibi iktisadi teşekküllere mazhar etmek ve bu teşekkülleri terakki ve tekemmül ettirmek gayedir.

4- Küçük sanatlar erbabını esnafı müşkilât ve zaaftan kurtarmak ve onları daha kuvvetli, emniyetli bir vaziyete koymak için icap eden kredi müesseseleri yaratmak düşündüğümüz esaslı noktalardan biridir.

5- Milliyetçi Türk amelesi ve işçileri mevcudiyetleri ve emekleriyle Türk camiasının kıymetli uzuvlarıdır. Bu itibarla amele ve işçilerin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde tutarız.

6- Serbest meslek erbabının milli Türk mevcudiyeti için çok lüzumlu ve faydalı olan hizmetleri fırkanın daima takdir gözü önünde tutulur. Kabiliyetleri ve hizmetleri karşılığını görmeleri için faaliyetleri sahasını açık ve emin bulundurmak ehemmiyet verdiğimiz vazifelerdendir.

7- Memleketin inkişafında büyük ticaret, fabrika, büyük arazi ve çiftlik sahiplerinin faaliyetleri mühimdir. Normal çalışan ve tekniğe istinat eden sermaye

sahipleri teşvik ve himayeye lâyıktır.

8- Milletin yüksek menfaatini daima göz önünde tutarak bütün dikkat ve himmetleriyle vazifelerine hasrı hayat eden memurlar her türlü huzur ve refaha lâyıktırlar.

9- Devletin yüksek bünyesinin sarsılmaz temeli olan ve milli mefkûreyi milli varlığı ve inkılâbı kollıyan ve koruyan cumhuriyet ordusunun ve onun fedakâr ve kıymetli mensuplarının daima hürmet ve şeref mevkiinde tutulmasına sureti mahsusada itina ederiz...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C.IV, s.606-607, (20.04.1931)]

***

DÖRDÜNCÜ DÖNEM BİRİNCİ TOPLANMA YILINI AÇARKEN

Gelecek sene de beynelmilel buhranın devamına hazırlıklı bulunmak vazifesi karşısındayız. Malî ve iktisadi vaziyeti yakından takip ederek tedbirleri vaktinde ittihaz etmek en mühim işiniz olacaktır (bravo sesleri, alkışlar).

Çetin imtihanlara muvaffakıyetle mukabele eden millî paranın kudretini ve milletin beynelmilel buhrana karşı yüksek varlığının esaslarını masun bulundurmak başlıca gayemizdir. Bu uğurda milletimize has olan azim ve fedakârlığı, icap ederse en yüksek derecelerde tecellî ettirmek katî kararımızdır...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C: I, s. 370, (01.11.1931)]

***

İKTİSAT İŞLERİNDE BİRLİĞE DAİR VEKİL CELÂL BEY'E VERİLEN CEVAP

Bütün dünyada olduğu gibi memleketimizde de en başta bulunan mühim işimiz iktisad işidir. Bu işte en yüksek muvaffakiyeti temine çalışmak hayatidir, zaruridir. Bunun için bu işte bütün devlet teşkilâtının, bütün yurddaşların ve hepimizin ciddi duygularla alâkalı olmamız lüzumu tabiidir. **Millî iktisad yolunda** emin olarak ve emniyet vererek kati ve radikal adımlar atarken, esas programımızın ilham ettiği ameli tedbirleri tercih etmek en doğru yoldur. İçtimai heyetimizin bütün iş bölümleri sahiplerini aynı faydalı alâka ile bu yolun elele vermiş, omuz omuza dayanmış, bir hedefe yürüyen samimi yolcuları yapmak, devletin iktisad işinde yorgunluğunu azaltmak ve muvaffakiyet zamanını kısaltmak için tek çare vardır.

Muvaffakiyetiniz için benimle beraber bütün arkadaşlarımızın ve yurddaşlarımızın maddi ve manevi her türlü vasıtalarla yardımcınız olduğunu düşünerek müsterihane ve muvaffakiyetinden emin olarak radikal surette çalışınız efendim.

(Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. IV, s. 612, (12.09.1932)]

***

LOZAN SULHU

Lozan muahedesi, Türk milleti aleyhine, asırlardanberi hazırlanmış ve Sevr muahedenâmesile ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikasdin inhidamını ifade eden bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte eşi geçmemiş bir siyasî zafer eseridir.

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. III, s. 91, (24.07.1933)]

***

"FIRKAMIZIN DEVLETÇİLİK VASFI"

İktisatta devletçilik siyaseti, bana her şeyden evel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi. Asırların ihmalini telâfi edecek, haksız tahripleri iymar edecek, yeni zamanın çetin şartlarına mukavemet edecek sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için, her şeyden evel, devleti iktisatta yıpratacak âmillerden kurtarmak lâzım geliyordu. Demek ki, **iktisatta devletçilik**'i, biz, inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir aziymet noktası, bir temel addetmeğe mecbur bulunuyorduk.

Devletçilik'in müdafaa vasıtası olup olmadığı, yedi sekiz seneden beri münakaşa olunmuştur. Fakat son seneler artık bu münakaşa manasız ve bedihî bir mahiyet aldı. En kuvvetli, en zengin devletler, tasavvur olunamıyacak devlet tedbirleri ile, iktisatlarını müdafaaya ve kurtarmağa çalışıyorlar. Demek ki, bizim, devletçilik'te müdafaa kuvvetini görmüş olmamız, Fırkamız, Cümhuriyet Halk Fırkası için ancak övünülecek bir isabet ve doğru bir karar cümlesinden sayılmak icap eder.

Biz, **iktisatta devletçilik**'i, inkişaf için ve yeni düzeni kurmak için de feyizli ve müspet bir yol sayıyoruz. Demek istiyorum ki, **yalnız müdafaa gibi muhafazakâr bir noktainazardan değil, ilerlemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika için de müspet ve en müessir vasıta sayıyoruz.** -Memleketin muhtaç olduğu sanayii, teşkilâtı, vasaiti, devletin yardımcı naza-

reti ve hatta doğrudan doğruya teşebbüsü olmaksızın kurabilmeyi, safdil olanlar düşünebilir.- Asır, çok amansızdır. Ve, seneler geçtikçe zamanın insafsızlığı azalmıyor; her hududu aşacak kadar azgınlaşıyor. Geri ve eksik vasait içinde bırakılmış olan kahraman ve büyük bir milletin sanayiini ve iktisadî düzenlerini, devletin bütün vasıtaları ve imkânları ile bir an evel vücuda getirmek, taşıdığımız vazifelerin en ağırı ve en mühimmidir.

Bu kısa hulâsalarım, **iktisatta devletçilik** siyasetini, ne kadar inanarak takip ettiğimizi ifade eder ümidindeyim.

Devletçilik'in memleket iktisadiyatı üzerindeki faydalı tesirlerinin ekseriya kâfi derecede farkedilmediğini görüyoruz. En serbest zannolunan bir sanat veya ticaret, müreffeh olabilmek için, mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir.

Subaşında olduğumuz için, bu ihtiyacı hergün görüyorum ve sonra "serbest **meslek"in** "devletçilik"e rüçhanı için, aynı mevzuların delil olarak zikrolunmasına, şaşıyorum.

Dikkatle vazettiğimiz gümrük himayeleri veya diğer tedbirlerin mevcut olmadığını, bir ân için, tasavvur edebilir misiniz? En kârlı ve verimli bir sanat veya ziraat, bir tek müşteri bulamıyacak kadar, rekabet karşısında perişan olur. Yediğimiz ekmeğin ununu dahi memleket dahilinden alamayız. Osmanlı İmparatorluğu gibi bir misal, henüz hatırlarımızda pek yakındır.

Türlü krizlerden dolayı, en serbest nice müesseseleri, senelerden beri, sert fırtınalar karşı tutunduran, **DEVLET**'tir. Ticaret gibi en serbest sahada, dar vaziyete düşen tüccarları (meselâ tütün tüccarlarını) korumak için, hükümet, geçen senelerde hususî tedbirler almıştır. İnhisarlar, her sene hasat zamanında, piyasaya müdahale ederler. Ve, bir sene, "devlet inhisarı" ve "devletçilik" aleyhinde hayalât kuran nice müteşebbisler görmüşümdür ki, mevsiminde inhisarların piyasaya müdahale etmesi için, bütün idraklerini sarfederler.

Devlet şimendiferleri, bazı yerlerde ve bazı mahsuller için, yaktığı kömür parasını çıkarmıyacak kadar ucuz tarife ile nakleder. Devlet elinde olmıyan bir şimendiferin böyle bir tedbir almasına imkân var mıdır?

Bu misallerle, **devletçilik** aleyhindeki en büyük iddiayı iyzah etmiş oluyorum: Hususî müesseseler daima kârlı çalışırlar ve devlet müesseseleri daima masraflı ve zararlı olur, iddiası. -Bütün memleketin menfaatına tedbir alırken bazan yaktığı kömürün bedelini veya inhisarın varidatını düşünmemek vaziyetinde kalan Devlet, elbette serbest bir bazirgân gibi, bir çok ahvalde kâr et-

miyecektir. Bundan daha tabiî ne vardır? Ve zaten devletçilik'in memleket için en büyük bir faydası da, ancak bazı ahvalde bu kadar cesurane tedbirler almasının mümkün olması ile iyzah edilebilir.

Devlet, ancak ferdin yapamıyacağı şeyleri yapmağa çalışmalıdır, nazariyesi basiyretle mütalea olunmalıdır. Bir defa, efradın yapabileceği bir şeyi Devletin, bahusus bizim devletimizin yapmaması, şayanı arzudan da fazla bir şey, lâzım bir şeydir. Çünkü, her şeyden sarfınazar, yalnız maddî vasıta bakımından, yapacağımiz işler o kadar çok ve o kadar mühimdir ki, bunlardan, efradın yapabileceği kısmına vesaitimizi dağıtmamak, elbette en makul şeydir. Maahaza, benim kanaatimce, bir işin efrada veya devlete ait olması, o işin talep ettiği vesaitle ölçülemez. Meselenin bütün memlekete alâkası veya hususî menfaatlere terkedilebilmesi ihtimalidir ki, bu hususta karar vermeğe esas olacaktır.

Geçen on senede hissi selim ile temiz vatanperverlik, iktisadî hayatta devletçilik siyasetini, bize kendiliğinden yerleştirdi. Biz, bu yolda, İmparatorluğun çok zamanda yapamadığından fazlasını yaptık. Milletin yüzmilyonlarca liralık işleri ve iş şeklinde hazineleri, her noktaî nazardan müdafaa ve inkişaf vasıtaları kuruldu, birikti. Artık tecrübe edilmiş bir yolun şuur ve sebat ile yolcusuyuz.

Gelecek on sene nihayetinde, ümit ederim ki, **TÜRK DEVLETÇİLİĞİ**, memleketteki eserleri ve beynelmilel tesirleriyle, "iktisadiyatta devletçilik anlayışı"nın en mütekâmil ilmi ve şaheseri olarak zikrolunacaktır.

[İsmet İnönü, Kadro, C.II, Teşrinievvel 1933, s.s. 4-6]

***

DÖRDÜNCÜ DÖNEM DÖRDÜNCÜ TOPLANMA YILINI AÇARKEN

Ülkenin ekonomik kurumunu berkiterek genişletmek, en önde tutuğumuz işlerdendir. Onun için, sanayi programımızı, durmadan yürütmekteyiz.

Tasarlanan fabrikalardan çoğunun temelleri atılmıştır; hepsinin kurulup işletilmesi için, fence, maliyece gerekenler de bulunmuştur (alkışlar).

Ülkenin, en belli eksikliğini giderecek olan bu fabrikaları, çok geçmeden kurup işletmek, hükümetin en önde göreceği işlerden olacaktır.

Ticaret bağlılıklarımız, karşılıklı, denk anlaşmalar çevresi içindedir.

Ekonomik sıkıntının ortaya çıkardığı yeni gidişler içinde, yeni ticaret yöndemlerinin iyilikleri görülmüştür. Ancak, bir yandan da, dış ticaretimizi, yar-

dımcı kurumlarla, doğru bilgilerle kolaylaştırmak yolları araştırılmalıdır...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 376, (01.11.1934)]

***

MİLLETVEKİLİ SEÇİMİ DOLAYISİLE MİLLETE BEYANNAME

...Ekonomide, maliyede, nafiada, kültürde ve milli müdafaa ile iç ve dış siyasada doğruluğu denenmiş gidiş yollarında azimle yürüyeceğiz. Ekonomide sanayileşme programımızı tahakkuk ettirmek, ürünlerimizin nefasetlerini ve standartlarını tanzim ve muhafaza etmek, her türlü deniz ekonomisini genişletmek, her türlü maden ekonomisini büyültmek, küçük kredi müesseselerini vücuda getirmek kararındayız.

Sanayileşme devrinde ihtikâr suretinde bir fiyat pahalılığına mahal vermemek için ciddi kontrol tedbirleri genişlettirilecek ve pekleştirilecektir.

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. IV, s. 643, (04.02.1935)]

***

C.H.P. DÖRDÜNCÜ BÜYÜK KURULTAYINI AÇARKEN

Tüzel, sağlık, sosyal, finans, ekonomi ve bayındırlık işlerimizde, hiç durmadan aldığımız yeni tedbirlerin iyi ve yerinde olduğuna kani bulunuyoruz.

Akdeniz'i, Karadeniz'e demirle bağladık. Anadolu'da özel şirketler elindeki bütün yolları satın aldık; İstanbul ve İzmir'de liman ve rıhtım işleri devlet eline geçti; Diyarbekir kapısındayız. Antalya'ya, Erzurum'a kömür yurduna durmadan gidiyoruz.

Devlet Demiryolları Kurumu, bugün kendi malımız olan beş yüz milyon liralık bir işi çevirmektedir.

Sayın Arkadaşlar!

Geçen dört yılın başlıca işlevi **ekonomi alanında** olmuştur. Bir çok ülkeler, acunsal buhran karşısında sarsılmış ve umutsuzluğa düşmüşken biz, bu kapsal felâket önünde cuda irkilmedik (alkışlar). Yurdun ekonomisini yeni bir düzene yönetlemiş bulunuyoruz. Arsıulusal tecimi denkleştirerek, iç pazarı harekete getirerek kendimizi korunmağı başardık. Asıl önde tuttuğumuz iş, geniş bir endüstri programını gerçekleştirmeğe başlamak olmuştur (alkışlar). Bu program, tamamiyle gerçekleştiği gün, şüphesiz yurtdaşın geçimi hissolunacak derecede genişleyecektir.

Tarım ve endüstri hareketlerimiz birbirini kollayan tedbirlerle yapılmaktadır.

Maden ürünlerimiz, son zamanlarda bir gelişim gösterdi. Umudumuz odur ki gelecek Kurultay maden işleriyle beraber deniz ekonomisinde bugün almakta olduğumuz tedbirlerin verimli sonuçlarını vermiş olarak, toplanacaktır (alkışlar).

Görüyorsunuz ki arkadaşlar; yepyeni bir güdümlü ekonomi düzeni kurmakla uğraşıyoruz. Partimizin ekonomik anlayışı; bu yöndeki programımızın, yurdun ihtiyaçlarını karşılayacak ve onu az zamanda gelişmiye ve genişliğe erdirecek en iyi program olduğunu gösterecektir. Yeni öğütleriniz ve direktiflerinizle, yeniden ilerleme ve yükselme tedbirlerimizi kolaylaştıracağınıza şüphe yoktur...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. I, s. 380-381, (09.03.1935)]

***

BEŞİNCİ DÖNEM İKİNCİ TOPLANMA YILINI AÇARKEN

Diğer taraftan vatandaşa hazineye ait mükellefiyetinin, en mühim vazifesi olduğunu anlatmak için, yorulmamak lâzımdır. Şüphe yoktur ki, bahusus **devletçi ve halkçı olan bir idare ve ekonomi hayatında** hazinenin kudret ve intizamı, başlıca mesnettir. Cumhuriyetin kudreti de her sahada ve millî müdafaa sahasında, ihtiyaçlarını karşılayan hazinesinin intizamındadır. Gelecek yıllar içinde hazinenin kudretini muhafaza etmek, sizin en mühim işiniz olacaktır. Millî paramızın fiilen müstakar olan kıymeti muhafaza olunacaktır.

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C.I, s. 390, (01.11.1936)]

***

BEŞİNCİ DÖNEM ÜÇÜNCÜ TOPLANMA YILINI AÇARKEN

Şimdi arkadaşlar, ekonomi hayatımızı gözden geçireceğim. Derhal bildirmeliyim ki, ben, **ekonomik hayat denince; ziraat, ticaret, sanayi faaliyetlerini ve bütün nafia işlerini, birbirinden ayrı düşünülmesi doğru olmıyan bir kül sayarım**. Bu vesile ile şunu da hatırlatmalıyım ki, bir millete müstakil hüviyet ve kıymet veren siyasi varlık makinasında, devlet, fikir ve ekonomi hayat mekanizmaları, birbirlerine bağlı ve birbirine tâbidirler; o kadar ki, bu cihazlar birbirine uyarak aynı ahenkte çalıştırılmazsa, hükümet makinasının motris kuvveti israf edilmiş olur, ondan beklenen tam verim elde edilemez. Onun içindir ki, bir milletin kültür seviyesi, üç sahada; devlet, fikir ve ekonomi sahalarındaki faaliyet ve başarıları neticelerinin hasılasiyle ölçülür.

Sayın Milletvekilleri,

Millî ekonominin temeli ziraattir. Bunun içindir ki, ziraatte kalkınmıya büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yayılacak programlı ve pratik çalışmalar, bu maksada erişmeyi kolaylaştıracaktır.

Fakat, bu hayatî işi, isabetle amacına ulaştırabilmek için, ilk önce, ciddî etütlere dayalı bir ziraat siyaseti tesbit etmek ve onun içinde, her köylünün bütün vatandaşların kolayca kavrıyabileceği ve severek tatbik edebileceği bir ziraat rejimi kurmak lâzımdır. Bu siyaset ve rejimde, önemli yer alabilecek noktalar başlıca şunlar olabilir:

Bir defa, memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve suretle, bölünemez bir mahiyet alması (alkışlar). Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlandırmak lâzımdır ..

Küçük, büyük bütün çiftçilerin iş vasıtalarını artırmak, yenileştirmek ve korunmak tedbirleri, vakit geçirilmeden alınmalıdır. Her halde, en küçük bir çiftçi ailesi, bir çift hayvan sahibi kılınmalıdır; bunda, ideal olan öküz değil, beygir olmalıdır. Öküz, ancak bazı şartların henüz temini güç bölgelerde hoş görülebilir. Köylüler için, umumiyetle pulluğu pratik ve faydalı bulurum. Traktörler, büyük çiftçilere tavsiye olunabilir. Köyde ve yakın köylerde, müşterek harman makinaları kullandırmak, köylülerin ayrılamıyacağı bir âdet haline getirilmelidir.

Memleketi; iklim, su ve toprak verimi bakımından ziraat bölgelerine ayırmak icabeder. Bu bölgelerin her birinde, köylülerin, gözleriyle görebilecekleri, çalışmaları için örnek tutacakları verimli, modern, pratik ziraat merkezleri kurulmak gerektir.

Bugün, devlet idaresinde bulunan çiftliklerin ve bunların içindeki türlü ziraat-sanayi kurumlarının bir kısmı; ziraat hayat ve faaliyetinin bütün sahalarında her türlü teknik ve modern tecrübelerini ikmal etmiş olarak bulundukları bölgelerde en faydalı ziraat usul ve sanatlarını yaymıya hazır bulunmaktadırlar. Bu, vekâlet için, büyük kolaylıklar temin edecektir. Ancak, gerek mevcut olan ve gerek bütün memleket ziraat bölgeleri için yeniden kurulacak ziraat merkezlerinin, sekteye uğramadan tam verimli faaliyetlerini; şimdiye kadar olduğu gibi, devlet bütçesine ağırlık vermeksizin kendi gelirleriyle kendi varlıklarının idare ve inkişafını temin edebilmeleri için, bütün bu kurumlar birleştirilerek geniş bir işletme kurumu teşkil olunmalıdır.

Bir de, başta buğday olmak üzere, bütün gıda ihtiyaçlarımızla endüstrimizin dayandığı türlü iptidai maddeleri temin ve haricî ticaretimizin esasını teşkil eden çeşitli mahsullerimizin ayrı ayrı her birinde, miktarını artırmak, kalitesini yükseltmek, istihsâl masraflarını azaltmak, hastalık ve düşmanlariyle uğraşmak için gereken teknik ve kanunî her tedbir, vakit geçirilmeden alınmalıdır.

Dış ticarette takip ettiğimiz ana prensip, ticaret muvazenemizin aktif karakterini muhafaza etmektir. Çünkü, Türkiye tediye muvazenesinin en mühim esasını, bu teşkil eder.

Kontenjan usulü, muayyen anlaşma şartlarımızı kabul etmiş memleketler için büsbütün kaldırılmıştır. Bu memleketlerden piyasanın kayıtsız, şartsız ithalât yapabilmesi temin edilmiştir.

Dış ticaret politikamızın hususiyeti şudur: ıç ve dış vaziyet icaplarını daima karşılamak suretiyle seyirlerine intibak etmek.

İç ticarete gelince,bunda, en önde gördüğümüz esas, teşkilâtlandırma ve muayyen tipler üzerinde işleme ve rasyonel çalışmadır.

Kesin zaruret olmadıkça, piyasalara karışılamaz; bununla beraber, hiçbir piyasa da başıboş değildir. Sırası gelmişken, cumhuriyetin tüccar telâkkisini de kısaca ifade edeyim: Tüccar, milletin emeği ve üretimi kıymetlendirilmek için, eline ve zekâsına emniyet edilen ve bu emniyete liyakat göstermesi gereken adamdır (bravo sesleri, alkışlar), Bu bakımdan, ihracatçılar hakkındaki kanun, murakabe hakkındaki kanun, teşkilâtlandırma hakkındaki hükümler, müspet neticelerini vermektedir.

İhracat mallarımızın, hükümetin yakın kontrolü altında, satışlarının teşkilâtlandırılması mühimdir...

Endüstrileşmek, en büyük millî dâvalarımız arasında yer almaktadır. Çalışması ve yaşaması için ekonomik elemanları memleketimizde mevcut olan büyük, küçük her çeşit sanayii kuracağız ve işleteceğiz (alkışlar). En başta vatan müdafaası olmak üzere, mahsullerimizi kıymetlendirmek ve en kısa yoldan, en ileri ve refahlı Türkiye idealine ulaşabilmek için, bu bir zarurettir.

Bu kanaatle, beş yıllık ilk sanayi plânının geri kalan ve bütün hazırlıkları bitirilmiş olan birkaç fabrikasını da, süratle başarmak ve yeni plân için hazırlanmak icabeder.

Endüstrileşme karar ve hareketimize mütenazır olarak bu günkü mevzuatımızda düşünülecek tadiller ve ilâve edilecek bazı yeni hükümler vardır. Bunların başlıcalarını şöyle hulâsa edebiliriz:

Sermayesinin tamamı veya büyük kısmı devlete ait ticari-sanai kurumların malî kontrol şeklini; bu kurumların bünyelerine ve kendilerinden istediğimiz ve isteyeceğimiz ticari usul ve zihniyetle çalışma icaplarına süratle tevfik etmek...Bu gibi kurumların bugünkü usullerle çalışabilmelerine ve inkişaf etmelerine imkân yoktur.

Mevcut **Gümrük Tarifeleri** Kanununda da, bugünkü politika ve temayülümüze uygun tedbirleri yapmak lâzımdır.

Diğer mühim nokta, daha evvel de işaret ettiğim gibi, memlekette, hususiyle bazı bölgelerde, göze çarpacak ehemmiyet alan **hayat pahalılığı** mevzuu ile uğraşmak...Bunun için ilmî bir tetkik yaptırılmalı ve tesbit edilerek sebepleriyle radikal ve plânlı şekilde mücadele edilmelidir.

Küçük esnafa ve büyük sanayi erbabına muhtaç oldukları **kredi**leri kolayca ve ucuzca verecek bir teşekkül vücuda getirmek ve kredinin, normal şartlar altında, ucuzlatılmasına çalışmak da çok lâzımdır.

Türkiye'de **devlet madenciliği** millî kalkınma hareketleriyle yakından alâkalı mühim mevzulardan biridir.

Umumi endüstrileşme telâkkimizden başka, maden arama ve işletme işine, her şeyden önce, haricî tediye vasıtalarımızı, döviz gelirimizi artırabilmek için, devama ve hususi bir ehemmiyet vermiye mecburuz.

Maden Tetkik ve Arama Dairesinin çalışmalarına âzami inkişaf vermesini ve bulunacak madenlerin,. rantabilite hesapları yapıldıktan sonra, plânlı şekilde hemen işletmiye konulmasını temin etmemiz lâzımdır...

Ekonomik bünyemizdeki inkişaf, **deniz nakliye vasıtaları** ihtiyaçlarını her gün artırmaktadır. Yeni sipariş edilen gemilerden bir kısmı, önümüzdeki ilkbaharda gelmiş bulunacaktır...

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C.I, s.394-398, (01.11.1937)]

***

BALKAN ANTANTI HAKKINDA BİR KONUŞMA

...kültür ve ekonomi her türlü siyasete istikamet veren bazlardır.

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. II, s. 285,(27.12.1937)]

***

BEŞİNCİ DÖNEM DÖRDÜNCÜ TOPLANTI YILININ AÇILIŞINDA ATATÜRK ADINA BAŞVEKİL CELÂL BAYAR TARAFINDAN OKUNAN SÖYLEV

Birinci beş senelik sanayi plânımız muvaffakiyetle bitmek üzeredir. Buna ilâveten üç senelik bir **maden işletme programı** tanzim edilmiş ve tatbikatına başlanmıştır. Bu üç senelik maden programının büyük bir kısmını içine almak ve şeker sanayiini de genişletmek suretiyle makine, kimya, gıda maddeleri, toprak ve su mahsulleri, ve mahrukatı sanayii ile liman inşasını ve nakliye vasıtalarının çoğaltılmasını ve deniz işleri için duyduğumuz ihtiyaçları ihtiva ve ifade eden dört senelik üç numaralı yeni bir program yapılmış ve ilân edilmiştir.

Bu plân için sarfolunacak para 85 ilâ 90 milyon arasında tahmin edilmektedir. Buna ait kredinin temin edildiği malûmdur.

[Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C.I, s.408, (01.11.1938)]

KAYNAKÇA

Abadan, Yavuz, **Mustafa Kemal Paşa ve Çetecilik**, 2. B, İstanbul,Varlık Yayınları, 1972

Ada, Serhan, " Kurtuluş Savaşında Diplomasi ve Askeri Yardım", **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Gn.Kurmay Basımevi, Ankara, 1985, ss.338-349

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1976

Akşin, Sina, **100 soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 1. B, Gerçek Yayınevi, 1980

Akyüz, Yahya, **Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri 1848-1940**, Ankara, Doğan Basımevi, 1978

Ali Rıza, **Kurtuluş ve Kurtuluş Savaşı Üzerindeki Yazdıklarım,** İstanbul, Sevinç Matbaası, 1934

Alsan, Cevdet, **Türk-Sovyet Halklarının Kardeşliği..Türk-Sovyet İlişkilerinin Kısa Bir Tarihçesi**, İstanbul, Sorun Yayınları: 10, 1976

Anadolu'da Yeni Gün, "Anadolu Ahvali İktisadiyesi", (10 Mart 1921), s. 2

Anadolu'da Yeni Gün, "Anadolu'da Piyasa, Trabzon-Samsun'da Emtia-i Ticariye Fiyatları", (27 Ocak 1921), s.2

Anadolu'da Yeni Gün, "Anadolu'da Piyasa, Erzurum'da Emtia-i Ticariye Fiyatları", (28 Ocak 1921), s.2

Anadolu'da Yeni Gün, "En Son İstanbul Piyasası" , (16 Haziran 1921), s.2

Anadolu'da Yeni Gün, "İhracat Meselesi", (21 Nisan 1921) , S.2 Samsun'da Piyasa Gazetesinden

Anadolu'da Yeni Gün, "İktisad Komisyonu", (25 Ağustos), S.2

Anadolu'da Yeni Gün, "İstanbul'un Yardımı, "Samsun'luların Hamiyeti", (15 Haziran 1921), s.1

Anadolu'da Yeni Gün, "Şehrimiz Piyasası" , (22 Şubat 1921), s.2

Anadolu'da Yeni Gün, "Pek mühim bir şirket", (24 Kasım 1921), s.2

Apak, Rahmi, **İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, İstanbul, Güven Basımevi, 1942.

Aralov, S.İ., **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları**, (Çev: Hasan Ali Ediz), İstanbul, Burçak Yayınevi, 1967

Arar, İsmail, **Hükûmet Programları 1920-1965**, İstanbul, Burak Yayınevi, 1967

Armaoğlu, Fahir H. , **Siyasi Tarih, 1789-1960**, 3.B, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1975

Arsan, H. Üren, Türkiye'de Cumhuriyet Devrinde İç Devlet Borçları, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1961

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk 1919-1920**, C.I, 10. B, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1970

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk 1920-1927**, C.II, 10. B, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1970

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk-Vesikalar**, C.III, 10. B, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1970

Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C.I, 2. B, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları:1, 1961

Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, 2. B, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları:1, 1959

Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.III, 1. B, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları;1, 1954

Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri..Tamim ve Telgrafları**, C.V, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları;1, 1972

Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Millî Ekonomi Üzerindeki Düşünceleri,** (Derleyen: Kemal Arıburnu), Ankara, T.C. Ziraat Bankası Matbaası 1973

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni..Dün-Bugün-Yarın,** C.I, 13. B, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1979

Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e**, C.I, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1979

Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e,** C.II, 3. B, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1978

Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e**, C.III, 4. B, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1979

Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e**, C.IV, 4. B, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1979

Aydemir, Şevket Süreyya, Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919, C.I, 7. B, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922**, C.II, 6. B, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1977

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938**, C.III, 6. B, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1978

Ayhan, Yusuf, **Adana'nın İstiklâl Beyannamesi (5 Aralık 1921)**, Adana, Kemal Matbaası, 1970

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları 1919-1920, Haz. Turan Şerafettin, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1967

Başar, Ahmet Hamdi, Para ve İnkılâb..İktisadi Devletçilik, C.III, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1936

Bayar, Celâl, Celâl Bayar'ın **Söylev ve Demeçleri 1920-1953**, (Top: Özel Şahingiray), Ankara, Türkiye İş Bankası Yayını, 1954

Bayar, Celâl, **Ben de Yazdım... Milli Mücadeleye Giriş,** C.I, 2.B, İstanbul Baha Matbaası, 1965

Baykal, Bekir Sıtkı, **Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler,** Ankara, Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1969

Baytok, Taner, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, Başnur Matbaası, 1970

Bayur, Yusuf Hikmet, **Atatürk Hayatı ve Eseri,** C.I, Ankara, Güven Basımevi, 1963

Berkes, Niyazi, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, C.II, 2. B, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1975

Berkes, Niyazi, **200 Yıldır Neden Bocalıyoruz**, İstanbul, 1965.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya'da Milli Mücadele**, C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi 1955.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Atatürk Anadolu'da, 1919-1921,** C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959.

Borak, Sadi, **Atatürk'ün Özel Mektupları**, İstanbul Varlık Yayınları, 1961

Boratav, Korkut, **100 soruda Türkiye'de Devletçilik, 1.B,** İstanbul, İstanbul Gerçek Yayınevi, Mart 1974

Bozdağ, İsmet, **Bir Çağın Perde Arkası(Atatürk-İnönü-Bayar Çekişmeleri),** İstanbul, Kervan Kitapçılık Basın Sanayii ve Ticaret A.Ş., 1972

Bozkurt, Mahmut Esat, **Anadolu İhtilâli,** İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1967

Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hâtıraları**, İstanbul,Vatan Neşriyatı, 1953

Cebesoy, Ali Fuat, **Moskova Hatıraları**, İstanbul,Vatan Gazetecilik ve Matbaa T.A.Ş. , 1955

Cem, İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, 7.B,** İstanbul, Cem Yayınevi, 1979

Cemal Hüsnü, "İktisadî Siyasetimiz", **Anadolu'da Yeni Gün,** (19 Mayıs 1921), s.1

Cin, Halil, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması,** Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978

Çavdar, Tevfik, **Millî Mücadele Başlarken Sayılarla "Vaziyet ve Manzara-i Umumiye", 1.B,** Milliyet Yayınları Tarih Kitapları Dizisi:9, Mart 1971

Çavdar, Tevfik, **Millî Mücadelenin Ekonomik Kökenleri,** 1.B, İstanbul, Köz Yayınları, Aralık 1974

Duru, Orhan, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları,** 1.B, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1978

Demiral, Cafer, **Türkiye'nin 42 Hükümeti 25 Nisan 1920 - 15 Nisan 1973,** Ankara, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları:2, 1973

Dursunoğlu, Cevat, **Milli Mücadelede Erzurum,** Erzurum, 1996.

Dursunoğlu, Cevat, " **ErzurumKongresi Sırasında Atatürk'ün Düşünceleri", Belleten,** sayı : 108 (Ekim 1963) s. 636.

Eldem, Vedat, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik,** Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1970

Erdeha, Kâmil, **Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler,** İstanbul, Remzi Kitabevi, 1975

Erdoğdu, Osman Şeref, **Devrim Tarihi, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Sebepleri ve Yeni Türkiye'nin Doğuşu,** Ankara, Özgür Basımevi, 1967

Erol, Mine, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi (1919-1920),** Giresun, İleri Basımevi, 1972

Ergil, Doğu, **Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi,** 1.B, Ankara Turhan Kitabevi, 1981

Ergin Feridun, **Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi,** İstanbul, Duran Ofset Matbaacılık A.Ş. , 1977

Ergun Murat, **Bir Demiryolcunun Kurtuluş Savaşı Hatıraları... Millî Demiryollarımızın Kısa Bir Tarihçesi,** İstanbul, Ahenk Matbaası, 1966

Esengin, Kenan, **Millî Mücadelede Hıyanet Yarışı,** Ankara, Ulusal Basımevi, 1969

Esengin, Kenan, **Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar,** 2.B, İstanbul, Ağrı Yayınları, 1975

Ete, Muhlis, **Cumhuriyetten Sonra Para Sistemimiz ve Para Siyasetimiz,** C.H.P. Yayını Konferanslar Serisi:1 Kitap:3, Ankara Halkevi, 24.3.1938

Evans, Laurence, **Türkiye'nin Paylaşılması 1914-1924,** (Çev: Tevfik Alanay), İstanbul Milliyet Yayınları, 1972

Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi (Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı)** C.I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1962

Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi...Batı Cephesi,** C.II, 1. Kısım, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1963

Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi...Batı Cephesi,** C.II, 2. Kısım, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1965

Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi...Batı Cephesi,** C.II, 3. Kısım, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1966

Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi... Güney Cephesi,** C.IV, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1966

Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi...Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı,** Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1964

Goloğlu, Mahmut, **Üçüncü Meşrutiyet 1920**, Ankara, Başnur Matbaası, 1970

Goloğlu, Mahmut, **Sivas Kongresi**, Ankara, Başnur Matbaası, 1969

Gökbel, Asaf, **Milli Mücadelede Aydın**, Aydın, Coşkun Matbaası, 1964.

Güneş, İhsan, "Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. IV , Sayı: 12, Türk Tarih Kurumu, Basımevi, Ankara, 1988, ss. 763-781

Hüseyin Avni (Şanda), **Reaya ve Köylü**, İstanbul, Habora Kitabevi Yayınları: 75, 1970

İğdemir, Uluğ, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975

İğdemir, Uluğ, **Sivas Kongresi Tutanakları,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1969

Ilgar, İhsan, **Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın**, İstanbul, Kervan Yayınları Tarih ve Tarih Romanları Serisi:7, Ekim 1973

Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar) 30 Ekim 1918-11 Ekim 1922**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970-1973

Karabekir, Kâzım, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1969

Karacan, Ali Naci, **Lozan**, 2.B, Milliyet Yayınları Tarih Kitapları Dizisi, 1971

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,** C.II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1968

Karpat, H. Kemal, Türk Demokrasi Tarihi; **Sosyal Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967

Kaymaz Nejat, "Türk Kurtuluş Savaşının Tarihsel Konumu ve Niteliği", **Belleten**, C.XL, Sayı: 160, (Ekim 1976'dan Ayrı Basım), 1976

Kırbaşlı Faik, **1920-1972 Döneminde Kalkınmada Öncelikli Yörelere İlişkin Hükümet Politikaları**, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın No:1990-Köyd: 3, 1973

Kırzıoğlu, Fahrettin, Milli Mücadelede Kars, 1. Kitap, İstanbul, Hamle Matbbası, 1960.

Kongar, Emre, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, 2.B, Cem Yayınevi, İstanbul, 1978

Kongar, Emre, "Türkiye'de 1960' dan Sonra Bilim Araştırmalarının Siyasal Bilim Yönünden Getirdikleri: Bir Yaklaşım Önerisi" , **Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C. VIII, Sayı:1-2, (Mart-Ekim 1976)

Koran, Muhittin, "**Atatürk'ün İktisadi İrşatları Işığında" Milli İktisat Sistemi; Herkese Refah"** , İstanbul, Çelikcilt Matbaası, 1967

Kozanoğlu, Zeynep, **Vatan, Hürriyet, Ekmek...Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarından Seçmeler**, Ankara, Türkiye Ticaret ve Sanayii Odaları ve Ticaret Borsalar Birliği Matbaası, 1975

Küçük, Yalçın, **Planlama Kalkınma ve Türkiye**, 3.B, Ankara, Tekin Yayınevi, Ekim 1978

Kürkçüoğlu, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri, (1919-1926)**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978

Lord Kınross, **Atatürk...Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, C.I, İstanbul, Sender Kitabevi, 1966

Mehmet Esat, **Anadolu'da Yeni Gün**, "Devletimizin 1336 Senesi Bütçesi", (14 Ocak 1921), s.1

Mehmet Vahabi, **Anadolu'da Yeni Gün**, "İktisat ve Siyaset-i Ziraiye" , (18 Mayıs 1921), s.1

Mehmet Vahabi, **Anadolu'da Yeni Gün**, "Memleketimizde İktisadi Buhranlar", (22 Nisan 1921), s.3

Meram, Ali Kemal, **Belgelerle Türk - İngiliz İlişkileri Tarihi**, İstanbul, Kitapçılık Tic. Lmt. Şti. , 1969

Meram, Ali Kemal, **Türk-Rus İlişkileri Tarihi...Mustafa Kemal'den Sovyetlere, Sovyetlerden Mustafa Kemal'e Mektuplar ve Milli Mücadele**, İstanbul, Kitapçılık Tic. Lmt. Şti., 1969

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, **1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1930

Mumcu, Ahmet; **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 4.B, Ankara, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları; 395, 1976

Müderrisoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları**, Ankara, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Yayın No:1974a162, 1974

Müderrisoğlu, Alptekin, "Atatürk'ün Mali Dehası Tekâlifi Milliye", **Maliye Dergisi Özel Sayısı**, (Ekim 1981), s. 205-247

Ökçün, Gündüz, **XX. yy. Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları...Abadan'a Armağan**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969

Ökçün, Gündüz, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1971

Ökçün, Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi 1923... Haberler, Belgeler, Yorumlar,** 2.B, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:262, 1971

Önal, Sami, **Millî Mücadelede Oltu**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1968

Özalp, Kâzım, **Millî Mücadele, 1919-1922,** C.I , Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1972

Özalp, Kâzım, **Millî Mücadele, 1919-1922,Belgeler,** C.II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1972

Özgür, Özlem, **100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye**, 1. B. , İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1976

Özkök, Abdi, **Toprak Reformu,** Ankara, Genel-İş Eğitim Yayınları:3, 1974

Öztürk, Kâzım, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları,** İstanbul, Ak Yayınlar Ltd.Şti. Neşriyatı:16, 1968

Peker, Nurettin, **İstiklâl Savaşı, Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu ve Havalisi deniz ve Kara Harekatı,** İstanbul, Gün Basımevi

Sakarya, Kemal,"Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Maliyesi 1919-1938", **Maliye Dergisi 100. Yıl Atatürk Özel Sayısı,** (Ekim 1981), s.7-24

Saral, Hulki, Tosun Saral, **Vatan Nasıl Kurtarıldı.** Ankara, İş Bankası Yayınları, 1970

Sarç, Ömer Celal, **Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları I. Tabiat Şartları,** İstanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayın., 1944

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilâli**, 4.B, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968

Selek, Sabahattin, **Millî Mücadele**, C.I, İstanbul, Ağaoğlu Yayınevi, 1970

Selek, Sabahattin, **Millî Mücadele**, C.II, İstanbul, Ağaoğlu Yayınevi, 1971

Sencer, Muzaffer, **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**, İstanbul, Garanti Matbaası, 1968

Siyasal Bilgiler Fakültesi, **Cumhuriyetin 50 nci Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri,** Ankara, Sevinç Matbaası, 1975

Sonyel, Selâhi R. , **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika 1... Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973

S.S.C.B. Bilimler Akademisi, **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi,** C.I, (Çev:A. Hasanoğlu), İstanbul, Bilim Yayınları, 1978

Sülker, Kemal, **100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri,** 3.B, İstanbul Gerçek Yayınevi, 1976

Şapolyo, Enver Behnan, **Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi,** 3.B, İstanbul, Rafet Zaimler Yayınevi, 1958

Şapolyo, Enver Behnan, **Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadelenin İç Âlemi,** İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, 1967

Şapolyo, Enver Behnan, **Kuvayı Milliye Tarihi,** Ayyıldız Matbaası, 1957.

Taçalan, Nurdoğan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken,** I. B, İstanbul Milliyet Yayınları, Eylül 1970

Tansel, Selâhattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** C. I, 1.B, Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1977

Tansel, Selâhattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** C. II, 1.B, Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1978

Tansel, Selâhattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** C. III, 1.B, Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1978

Tansel, Selâhattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** C. IV, 1.B, Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1978

Tengirşek, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde,** İstanbul, Bahar Matbaası, 1967

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasî Partiler** 1859-1952, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi, 1952

Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1949

Türkiye Büyük Millet Meclisi, **TBMM Gizli Celse Zabıtları,** (24 Nisan 1920-21 1921), C.I, Devre:1, İçtima:1, Ankara, Büyük Millet Meclisi Basımevi, 1980

Türkiye Büyük Millet Meclisi, **TBMM Gizli Celse Zabıtları,** (17 Mart 1921-25 Şubat 1922), C.II, Devre:2, İçtima:2, Ankara, Büyük Millet Meclisi Basımevi, 1980

Türkiye Büyük Millet Meclisi, **TBMM Gizli Celse Zabıtları,** (6 Mart 1922-Şubat 1923), C.III, Devre:3 İçtima:3, Ankara, Büyük Millet Meclisi Basımevi, 1980

Tuncay, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar,** Ankara, Bilgi Yayınevi, 1967.

Tütenk, Arif Ahmet, **Milli Mücadelede Denizli,** İzmir, Ahenk Matbaası, 1949.

Ulubelen, Erol, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye,** İstanbul, Aytaç Kitabevi, 1967

Ulugay, Osman, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı,** (The New York Times'in 1918-1923 koleksiyonunun taranmasından).

Ülman, Halûk, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, 2.B, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1973

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, "Atatürk'ün Örgütleşme Gücü", **Türkiye İş Bankası Atatürk Sempozyumu,** Tarabya İstanbul, (17-22 Mayıs 1981)

Yalman, Ahmed Emin, **Mütareke Yıllarından Vesikalar. Ahmed Emin Yalman'ın Mütareke Devrinden Yazdıkları,** (Top: Namık Ambarcıoğlu), İstanbul, Vakit Matbaası, 1946

Yalman, Ahmed Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.I, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1970

Yerasimos, Stefanos, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, I. Dünya Savaşından 1971'e**, C.III, I. B, İstanbul, Gözlem Yayınları, Kasım 1976, ss. 1167-1775

Yunus Nadi, "Halkın İktisadiyatı", **Anadolu'da Yeni Gün,** (15 Eylül 1920), s.1

Yunus Nadi, "Köylünün İhtiyacı", **Anadolu'da Yeni Gün,** (19 Eylül 1920), s.1

Yunus Nadi, "İktisadi Hayat", **Anadolu'da Yeni Gün**, (25 Mayıs 1921), s.1

Yücekök, Ahmet, **100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset,** 2.B, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1976